T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Amerikan Sosyolojisindeki Yeri

Muhammed Fatih Karakaya
2501100164

Danışman
Prof. Dr. İsmail COŞKUN

İstanbul
2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
1982

YÜKSEK LİSANS TEZONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Muhammed Fatih KARAKAYA** Numarası : **2501100164**

Anabilim/Bilim Dalı: **Sosyoloji Anabilim Dalı** Danışman Öğretim Üyesi: **Prof. Dr. İsmail COŞKUN**

Tez Savunma Tarihi : **03.07.2014** Tez Savunma Saati : **13.30**

Tez Başlığı : **Pitirim Alexandrovich Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Amerikan Sosyolojisindeki Yeri**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. İsmail COŞKUN		Kabul
2- Prof. Dr. M. Tayfun AMMAN		KABUL
3- Doç. Dr. Yücel BULUT	MAZERETLİ	
4- Doç. Dr. Enes KABAKÇI		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Tülay KAYA		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd. Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU		
2- Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK		Kabul

Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in
Sosyolojik Anlayışı ve Amerikan Sosyolojisindeki Yeri
Muhammed Fatih KARAKAYA

ÖZ

Pitirim Aleksandroviç Sorokin, sosyoloji disiplininin Rusya'da gelişme ve Amerika'da akademide kabul görme çabalarının olduğu yıllarda kuramsal ve kurumsal katkılarıyla sosyolojinin klasikleri arasında değerlendirilebilecek bir isimdir. Özellikle Kıta Avrupa'sı sosyoloji birikimini Amerika'ya taşıyan önemli isimlerden birisi olan Sorokin, Minnesota ve Harvard Üniversitesi gibi itibarlı kurumlarda toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, kır sosyolojisi, kriz sosyolojisi, toplumsal sistem kuramı gibi alanlarda kurucu mahiyette kırka yakın eser ve dört yüze yakın makale kaleme almış birisidir. Çarlık Rusya'sının bir köyünden Cambridge'deki çalışma odasına 79 yılını, okumaya ve üretmeye adayan Sorokin, "ana akım Amerikan sosyolojisi" yahut yapısal-işlevselciliğin etkili kuramcıları Talcott Parsons, Robert K. Merton, Kingsley Davis, Wilbert E. Moore gibi sosyologlara kitapları, dersleri ve eleştirileriyle ilham kaynağı olmuş bir sosyologdur. Bu çalışmada Sorokin'in içinde bulunduğu Rus ve Amerikan sosyo-politik ve entelektüel bağlamlar kısaca resmedildikten sonra Sorokin'in kitap ve öne çıkan makaleleri, entelektüel yönelimlerine göre tasarlanmış dönemler altında incelenmiş ve en sonunda da Amerikan sosyolojisi içindeki etkileri çeşitli kuramcıların çalışmalarıyla karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya'da sosyoloji, Amerikan Sosyolojisi, Pitirim A. Sorokin, yapısal-işlevselcilik, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik, kır sosyolojisi, kriz sosyolojisi, toplumsal sistem kuramı, Parsons, Merton.

Pitirim Alexanderovich Sorokin's Sociological Theory
and Its Role in American Sociology
Muhammed Fatih KARAKAYA

ABSTRACT

Pitirim Alexanderovich Sorokin can be considered one of the classics of sociology as an eminent contributor to the field in an era in which sociology sought a way for development and prestige in both Russian and American academia. His crucial role in transferring the vast sociological literature developed in Europe to America led him have the privilege of being the founder chairman of Sociology Department in prestigious Harvard University. Sorokin, in the United States, scrutinized around forty books and more than two hundreds of articles on the variety of subjects of sociology including social stratification and mobility, rural sociology, sociology of crisis, and social system theory. In American academy, he influenced young scholars later would become an important generation of mainstream American sociology such as Talcott Parsons, Robert K. Merton, Kingsley Davis and Wilbert E. Moore by his boks, courses and tough critiques. In this work, first of all, the socio-political and intellectual context within which Sorokin shaped his sociological understanding will be portrayed. Secondly his Works will be analyzed within the periods which are designed according to methodological interests and trends of Sorokin. Lastly, his influence on the eminent figures of American sociology will be indicated with an inter-textual effort between his and others' works.

Keywords: Russian sociology, American sociology, Pitirim A. Sorokin, social stratification and mobility, rural sociology, sociology of crisis, social system theory, Parsons, Merton.

ÖNSÖZ

Pitirim Aleksandroviç Sorokin, Türkiye'de sosyal bilim alanında birçok ismi, özellikle tarih ve toplum felsefesi ve Batı medeniyetine getirdiği içeriden eleştiri ile etkilemiş bir sosyologdur. Ancak iki çalışmasının ve hakkında yapılan yine tarih felsefesi merkezli çalışmanın dışında Sorokin'in sosyolojiye asıl katkısının olduğu çalışmalar pek irdelenmemiştir. Sorokin hakkında ilk okumalara giriştiğimde karşıma çıkan şaşırtıcı bir biçimde Amerikan sosyolojisinin gelişim ve atılım devrine denk gelen çok sayıda eseri ve bunların uyandırdığı yankı oldu. Bir taraftan Rus sosyolojisi ve toplum düşüncesine, diğer taraftan Amerika'da sosyolojinin gelişimine dek uzanan ve eserlerinin listesi sayfaları bulan hemen hemen sosyolojinin her sahasında çalışma yapmış bir sosyologu inceleme işine girişmek, özellikle de formasyonu sosyoloji olmayan birisi için dağılma ve savrulma tehlikesini de beraberinde getirmekteydi.

Bu zor süreçte yönlendirmeleriyle bana ışık gösteren danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. İsmail Coşkun'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Yaptığımız görüşmelerde, "nokta atışı" tespit ve tavsiyeleriyle çalışmanın bu hali alabilmesinde kendisine çok şey borçluyum. Zira kendisi, bir tez çalışmasının okuyup yazmaktan öte sorumluluklar taşıdığını her daim hatırlatmakla, danışman ve hoca kavramlarının içini dolduran tavırlarıyla, üzerimde bu çalışmanın ötesine uzanacak bir etkiye daima sahip olacaktır.

Ayrıca sosyolojiyi tanımama ve sevmeme vesile olan kıymetli hocam Prof. Dr. M. Tayfun Amman'a; yoğun okumalarım ve tez yazım sürecinde sorularımı bıkmadan cevaplayan ve kendi tecrübelerinden hareketle önemli püf noktalarına işaret eden hocam Doç. Dr. Enes Kabakcı'ya; her daim fikir alış verişinde bulunabildiğim meslektaşlarım M. Ali Akyurt ve M. Emin Balcı'ya ve bazı kitaplara erişmemde bana yardımcı olan Emrah Yıldız ve Emir Karakaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Öz……iii
Abstract……iv
Önsöz……v
İçindekiler……vi
Giriş……...1
1.Bir Uzun Yolculuk: Pitirim A. Sorokin'in Biyografisi ve İçinde Bulunduğu Sosyo-politik ve Entelektüel Bağlam……..8
1.1.Rus Sosyo-politik Bağlamı, Rusya'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Rusya Yılları……...8
1.2.Amerikan Sosyo-politik Bağlamı, Amerika'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Amerika Yılları……37
2.Pitirim A. Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Eserleri……71
2.1.Davranışçı (Behaviorist) Dönem (1910-1927)……72
2.1.1.Rusça Yayınlar……...74
2.1.1.1.Kitaplar……75
2.1.1.2.Makaleler……88
2.1.2.İngilizce Yayınlar……...91
2.2.Pozitivist-Kurucu Dönem (1927-1937)……96
2.2.1.Kitaplar……...97
2.2.2.Makaleler……..134
2.3.Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi (1937-1948)……...148
2.3.1.Kitaplar……149
2.3.2.Makaleler……..187
2.4.Dirlikbilim (Amitology) Dönemi (1948-1963)……...195
2.4.1.Kitaplar……196
2.4.2.Makaleler……..213
2.5.Yeniden Doğuş Dönemi (1963-1968)…….……....219
2.5.1.Kitaplar……220
2.5.2.Makaleler……..226

3.Pitirim A. Sorokin'in Amerikan Sosyolojisindeki Yeri…….230
3.1.Minnesota Yılları ve Sorokin-Zimmerman Okulu……..235
3.2.Harvard Yılları ve Toplumsal Sistem Kuramı...…….239
Sonuç…….268
Kaynakça……...274

Giriş

Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in sosyolojik anlayışı ve Amerikan sosyolojisindeki yerine dair bir çalışma yapmak, sosyoloji disiplininin Comte, Marx, Weber, Simmel, Durkheim ve Pareto gibi ilk kurucu isimlerinden bir sonraki döneminin bir değerlendirmesini yapmak adına oldukça kapsayıcı bir soruşturma olacaktı. Zira Sorokin gibi Türk sosyolojisinin Nurettin Şazi Kösemihal, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Amiran Kurtkan Bilgiseven gibi öne çıkan isimlerini gerek kuramsal ve gerekse yöntemsel açıdan etkilemiş bir isim, yerli literatürde genellikle tarih felsefesi açısından ele alınmış ve sosyolojiye yaptığı katkılar yeterince ele alınmamıştı. Şayet Alev Erkilet'in Talcott Parsons, Robert K. Merton ve Ralf Dahrendorf ile beraber karşılaştırmalı değerlendirmesi[1] dışarıda tutulursa, Sorokin'in sosyoloji anlayışını ve ana kuramsal ve kavramsal çerçevesini tarihsel bağlamı içerisinde ortaya koyan bir çalışmanın yokluğundan bahsedilebilir. Yine çeviri açısından bakıldığında da her ne kadar Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*[2] ve *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*[3] gibi iki önemli çalışması Türkçe'ye kazandırılmışsa da onun toplumsal hareketlilik, kır sosyolojisi, toplumsal ve kültürel değişme ve toplumsal sisteme dair önemli çalışmaları Türkçe literatürün dışında kalmıştır. Oysaki Sorokin, ismi ta Mehmet İzzet'in 1922 yılında *Hayat Mecmuası*'nda yayımlanan "*Rusya'da İçtimaiyat*" makalesinde Türkçe literatüre geçen[4] ve Nurettin Şazi Kösemihal, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Amiran Kurtkan Bilgiseven gibi Türk toplum bilimlerinin önemli isimleri üzerinde etkili olmuş bir kişi olarak sahip olduğundan daha fazla ilgiyi hak etmektedir.

---

[1] Alev Erkilet, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları. Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Hece Yayınları, Ankara 2007.

[2] Pitirim A. Sorokin, **Yüzyılımızın Sosyoloji Nazariyeleri**, Çev. Münir Raşid Öymen, 1. Bs., Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1947 ve Pitirim A. Sorokin, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. M. Münir Raşit Öymen, 1. Bs., T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

[3] Pitirim A. Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tunçay, 1. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.

[4] Mehmet İzzet, "Rusya'da İçtimaiyat", **Hayat Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 69, İstanbul 1922, s. 5-6. Mehmet İzzet bu makalesinde Sorokin'den "*İçtimaiyat Sistemi* ünvanlı eserinde behaviour usulünü mutedil bir tarzda tetkik eylemiş" bir sosyolog olarak bahsetmektedir (İzzet, 1922: 5).

Rusya gibi Türk modernleşmesi ile önemli benzerlikleri olan bir tecrübeye sahip bir ülkenin, politik ve toplumsal anlamda en çalkantılı dönemlerinde hem politikanın hem de bilimsel uğraşın önemli bir figürü Sorokin'in bilimsel bakış ve yaşam deneyimini iyi incelemek, Türk modernleşme sürecindeki toplumsal düşüncenin gelişimi ve öne çıkan isimleri değerlendirirken farklı ufukları açmak adına önem arz etmektedir. Öte yandan Amerikan sosyolojisinin gelişimi içerisinde, bilhassa Kıta Avrupası sosyoloji birikiminin aktarılması ve ana akım Amerikan sosyolojisinin kökenlerine inmek adına da Sorokin'in sosyolojik anlayışını ve Amerikan sosyolojisindeki yerini tespit etmek ayrıca önemi haizdir. Ayrıca Sorokin'i ilginç kılan bir diğer unsur, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya sosyoloji kamusunda hâkim konuma gelen ve Amerikan sosyolojisinin de ana akım paradigmasını teşkil eden yapısal-işlevselcilikle olan ilişkisidir. Bu ana akımın kuramsal temellerine önemli etkisi olan Sorokin, öte yandan aynı akımın önde gelen isimleri tarafından, kendisinin *sensate* kültür olarak kavramsallaştırdığı moderniteye karşı aldığı tavır nedeniyle dışlanmış ve suskunluğa mahkûm edilmiştir. Sorokin'in Rus tarihsel-toplumsal düşünce ve tecrübesinden aldığı etkilerle olgunluk çağında yöneldiği ilgiler ve ulaştığı kuramsal bütünlük, Amerikan sosyo-politik ve entelektüel bağlamı içerisinde yerleşik beklenti ve kabullerle uyuşmadığı için Amerika'da olmasa da dünyanın geri kalanında büyük ilgi uyandırmıştır. Zira Batı dışı entelektüel mahfillerde ve tabii ki Türkiye'de sosyalbilimcilerin Sorokin'e yönelmelerinde de bu aykırı tavrın rolü olup olmadığını soruşturmak ayrıca önemli olabilecektir.

Sorokin, benzer modernleşme tecrübesine sahip bir ülkede, aktivist bir politik figür ve aynı zamanda disiplin için önemli kurumsal ve kuramsal çaba içerisinde olmuştur. İltica ettiği ve sosyolojinin "ikinci vatanı" olarak addedilebilecek Amerika'da, hem disiplinin gelişimine katkı yapmış hem de Batı medeniyeti ve sosyolojisine temelden bir takım eleştiriler getirmiştir. Ayrı ve kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilecek, Sorokin'in Türk toplum düşüncesi üzerindeki açık ve örtük etkisi, dağılma endişesi ve bu çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak burada ele alınmamıştır.

"*Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in Sosyolojik Anlayışı ve Amerikan Sosyolojisindeki Yeri*" konulu bir tez çalışması yapmak beraberinde bazı güçlükleri de getirmektedir. Ömrünün ilk otuzbeş yılını, özellikle bahsedilen müthiş çalkantılı ve istikrarsız bir dönemde Rusya'da geçirmiş ve politik kariyerin en tepelerinden birine dek yükselmiş bir sosyologu evvela Rusya bağlamında düşünmek ve üzerindeki etkilere işaret etmek, bilhassa dil bariyeri düşünüldüğünde epey zor bir iştir. Burada mecburen başvurulan ikincil kaynaklar her ne kadar resmin daha da bulanıklaşmasına sebep olma tehlikesi taşısa da, resmin tamamen karanlık kısmını az da olsa gösterebilmesi açısından tercih edilmek zorunda kalmıştır. Bir yandan Rusya'da toplumsal düşüncenin sahip olduğu serüveni ikincil kaynaklara yönelerek ve diğer yandan Amerika'da sosyolojinin kurumsal kabul görme ve kuramsal meydan okuma döneminde bulduğu vasatı tahlil edebilme amacıyla bir de Amerikan sosyolojisinin gelişimini tarihsel bağlamı içerisinde ele almak, çalışmanın sosyo-politik ve entelektüel bağlamının aktarıldığı ilk bölümün belli bir dağınıklığa sahip olmasına yol açmıştır. İkinci olarak, kırka yakın kitabı ve yüzlerce makalesi olan bir sosyologun çalışmalarını tek tek ele alıp bu çalışmalardaki kopuş ve sürekliliklere, ilk bölümde aktarılan sosyo-politik ve entelektüel bağlama gönderme ile işaret etmek, yer yer tekrarı göze almayı gerektirmektedir. Çalışmada karşılaşılan üçüncü sıkıntı ise, Sorokin'in Amerikan sosyolojisindeki etkisini ele alırken belli bir sübjektiviteye kaçma tehlikesidir. Zira aynı dönemde, aynı kurumsal çatı altında belli bir etkinin olması kaçınılmaz olacaksa da aynı kaygılarla hareket edip, benzer akıl yürütme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Özellikle Parsons'ın toplumsal sistem düşüncesine yönelik Sorokin'in açık ve örtük intihal suçlaması, masumiyet karinesi gereği, doğallığında bir etkilenme ve benzer sorunlara, benzer kaygılarla, benzer çözümler bulma şeklinde yorumlanmış ve spekülatif olmamak adına bölümün göze çarpan kısalığı, iddia ve tartışmalarla desteklenmeye çalışılmamıştır.

Bu minvalde bu çalışmada, "*Bir Uzun Yolculuk: Pitirim A. Sorokin'in Biyografisi ve İçinde Bulunduğu Sosyo-politik ve Entelektüel Bağlam*" başlıklı birinci bölümde evvela "Rus Sosyo-politik Bağlamı, Rusya'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Rusya Yılları", özellikle Sorokin üzerinde etkili isimler Maksim Kovalevski, Yevgeniy de Roberti, İvan Pavlov, Vladimir Behterev ve

Vladimir Solovyev merkeze alınarak aktarılmıştır. Birinci bölümün ikinci altbaşlığında da "Amerikan Sosyo-politik Bağlamı, Amerika'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Amerika Yılları", Sorokin'in Yeni Kıtaya ayak bastığında bilhassa sosyolojik anlayışı ve müktesebatı açısından nasıl bir vasat bulduğuna işaret etmek adına ele alınmıştır. Burada bir yandan Rusya ve Amerika'da özellikle sosyolojinin gelişmesi ve kurumsallaşması açısından önemli sosyo-politik bağlama işaret edilirken, bu bağlam içerisinde Sorokin'in yaşamı ve entelektüel kariyeri de aktarılmıştır.

Kendi entelektüel serüvenini Hıristiyan-pietist, pozitivist-ilerlemeci ve bütüncül (integralist) şeklinde üç döneme ayıran (Sorokin 1963a; Sorokin 1963b) Sorokin ve buna "kriz sosyolojisi" ve "toplumsal ve ahlâkî yeniden inşa" şeklinde iki dönem daha ekleyen Barry V. Johnston'ın (Johnston 1995) dünya görüşü temelli dönemlendirmelerinin aksine Sorokin'in entelektüel yaşamı, "*Pitirim A. Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Eserleri*" başlıklı ikinci bölümde kopuşlar ve süreklilikler açısından daha anlaşılır kılınmak adına, konu ve metodoloji merkezli bir dönemlendirmeye gidilerek beş alt bölümde ele alınmıştır. Buna göre ilk olarak, Rusya ve Çekoslovakya yıllarını kapsayan ve bilhassa Rusya'daki hoca ve meslektaşlarının etkisini taşıyan çoğunluğu Rusça çalışmalardan oluşan **Davranışçı Dönem (1913-1927)**, yukarıda bahsedilen saiklerden ötürü yine ikincil kaynaklara başvurularak irdelenmiştir. Sorokin'i yaşamboyu bir Rus düşünür (Nichols, 2012) olarak ortaya koyan ve diğergâmlık, yaratıcı aşk ve bütünsel [integral] düşünce gibi sonraki bir takım ilgilerinin köklerini, Rus toplumsal düşüncesinin yoğun etkisinde kaldığı bu dönemde gören bu çalışma için ikincil kaynaklara gitmek, yine mecburi bir tercih olarak belirmiştir. Yine bir başka Rus sosyolog Yevgeniy de Roberti'nin pozitif sosyoloji anlayışının etkisinde kaldığı ve kat'i surette pozitif bir sosyoloji iddiasını desteklediği çalışmalar yaptığı **Pozitivist-Kurucu Dönem (1927-1937)** Sorokin'e dair bu çalışmada yapılan ikinci dönemlendirmedir. Bu dönem, Sorokin'in bilhassa Amerika'daki ilk dönemini kapsayan ve kendisine Harvard Sosyoloji'nin kurucu başkanı olma yolunu açan, öte yandan sosyolojinin toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik gibi konularına ve kır sosyolojisi gibi alt-disiplinlerine yaptığı önemli katkıların yanı sıra Minnesota'daki öğrencileri etki merkezine almış Sorokin-

Zimmerman okulunun belirginleştiği dönemdir. Sorokin'in *opus magnum*'u addedilen *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*[5] kitabının ilk üç cildinin yayımlanmasıyla başlayan ve Amerikan sosyolojisinde ağır eleştirilere maruz kalıp marjinalleştirildiği **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi (1937-1948)** birçok Sorokin çalışmasında onun sosyolojiden "saptığı" dönem olarak pek de önemsenmemekte ve çoğunlukla yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır. Oysa ki bu çalışmada işaret edileceği üzere kriz sosyolojisi ve savaş konusunda yaptığı sosyolojik çalışmalar gibi disiplin içerisindeki bakir alanlara yaptığı katkının ötesinde ortaya koyduğu modernite eleştirisi ve "başka" bir yöntem arayışı bahsedilen dönemin de oldukça önem arz etmesine neden olmaktadır. Bu başka bir yöntem arayışının sevk ettiği ve Rus toplumsal düşüncesinin etkilerinin yeniden öne çıktığı **Dirlikbilim (Amitology) Dönemi (1948-1963)** diğergâmlık ve yaratıcı aşk çalışmalarını yaptığı bir dönemdir. Harvard Sosyoloji'de marjinalleşen Sorokin, üniversite bünyesinde kurduğu ve işadamı Eli Lilly'nin bağışlarıyla fonlanan *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*, Sorokin'in yeni bir sosyoloji alt-disiplini kurma amacındaki çalışmalarını ampirik planda sınamasına da imkân verirken, Amerikan sosyoloji kamusunda ise suskunluğa ve unutulmaya mahkûm edilmesine neden olmuştur. Otobiyografisinin yayımlanmasıyla başlayan ve geniş çaplı bir imza kampanyası ve seçim çalışmasıyla *Amerikan Sosyoloji Derneği (ASD)* başkanı seçilmesi ve onuruna birçok kitabın yayımlanmasıyla devam eden **Yeniden Doğuş Dönemi (1963-1968)** bu bölümün son alt başlığını teşkil etmektedir. Sorokin'in entelektüel yaşamının konu ve yöntem açısından farklı dönemlerine işaret eden her altbaşlıkta ilk bölümde aktarılmaya çalışılan genel sosyo-politik ve entelektüel bağlam içerisindeki yerine işaret eden bir girizgâh ve dönemde belirgin etkileşimler ortaya konduktan sonra Sorokin'in eserleri kitap ve makaleleri kronolojik olarak incelenmiş ve ortaya çıkan ilgi ve yöntemdeki kopuş ve sürekliliklere dikkat çekilmiştir.

"*Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in Amerikan Sosyolojisindeki Yeri*" başlıklı üçüncü bölümde ise Sorokin'in Amerikan sosyolojisi üzerindeki açık ve örtük etkisi

[5] Pitirim A. Sorokin, **Social and Cultural Dynamics**, Bedminster Press, New Jersey, 1937-41.

ele alınmıştır. Pozitif bir sosyoloji argümanını destekler minvalde incelemeleri bulunan ve yöntemsel açıdan tam da Amerikan sosyolojisinin beklentilerine karşılık verebilecek bir tavra sahip Sorokin, oldukça geniş müktesebatı sayesinde çektiği dikkatleri, kuramsal çalışmaları ve özellikle toplumsal değişime yaptığı vurgu ile – kendisi böyle bir iddiada bulunmamış olsa da- yaşamboyu dostu ve mesai arkadaşı Zimmerman'ı da yanına katan bir "Sorokin-Zimmerman okulunun" varlığının dillendirilmesini sağlamıştır. Minnesota Üniversitesi'nde görev yaptığı yıllara ve yapılan dönemlendirmeye göre **Pozitivist-Kurucu Dönem**'e tekabül eden, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*[6], *Toplumsal Hareketlilik*[7], *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri*[8] gibi kitaplarının yayımlandığı dönemdeki oldukça belirgin ve açıkça dile getirilen bu etki "Minnesota Yılları ve Sorokin-Zimmerman Okulu" altbaşlığında ele alınmıştır. Öte yandan bahsedilen **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi (1937-1948)** ile Amerikan sosyolojisinde marjinalleşen ve gitgide susukunluğa ve unutulmaya mahkûm edilen Sorokin, Harvard yıllarında muhtemelen büyük ölçüde dersleri ve eserleri ile ana akım Amerikan sosyolojisi ve bu akımın önde gelen isimleri üzerindeki pek fazla dillendirilmeyen bir etkiye sahiptir. Toplumsal sistem kuramının ortaya konduğu ve başta Parsons olmak üzere ana akım Amerikan sosyolojisinin yahut yapısal-işlevselciliğin önemli isimleri üzerindeki etkisini; ayrıca 1950'lerin sonunda başlayan ana akım Amerikan sosyolojisine yönelik Mills, Gouldner gibi isimlerin eleştirilerine verdiği (muhtemel) ilham, "Harvard Yılları ve Toplumsal Sistem Kuramı" altbaşlığı ile ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise Sorokin'in bir yandan bütün bu Rus ve Amerikan bağlamlarında sahip olduğu, kaybettiği, yeniden kazandığı entelektüel konum ve etkileri; diğer yandan özelde sosyolojiye bilhassa yöntemsel açıdan ve genelde de Batı medeniyeti ve moderniteye yahut kendi kavramsalaştırmasıyla *sensate kültür*e getirdiği temelden eleştirileri ile bugün için taşıdığı öneme işaret edilerek çalışma tamamlanmıştır.

[6] Pitirim A. Sorokin, **Contemporary Sociological Theories**, Harper, New York 1928.
[7] Pitirim A. Sorokin, **Social Mobility**, The Free Press, New York 1927.
[8] Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman, **Principles of Rural-Urban Sociology**, Holt, New York 1929.

1. Bir Uzun Yolculuk: Pitirim A. Sorokin'in Biyografisi ve İçinde Bulunduğu Sosyo-politik ve Entelektüel Bağlam

1.1. Rus Sosyo-politik Bağlamı, Rusya'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Rusya Yılları

Pitirim Aleksanderoviç Sorokin[9], Rus Çarlığının Komi bölgesinde küçük bir kent olan Turya'da 1889'da doğdu. Komi Bölgesi, Fin sınırında ve Türk-Fin kökenli bir etnik topluluğun[10] çoğunluğunu oluşturduğu, ormanlarla kaplı, daha çok kırsal bir hayat yaşanan, görece özgürlüğe müsait bir yerdi. Sorokin'in entelektüel özgürlükçü duruşunun kökenleri de işte bu Komi köyleri ve ormanlarının havasından kaynaklanmaktaydı. Komiler Ortodoks Hıristiyan olmakla beraber önceki pagan inançlarının da bir kısmını halen koruyup bunları Hıristiyan inançlarıyla harmanlamaktaydılar. Sorokin bunu "Hıristiyanlaşmış paganizm" veya "paganlaşmış Hıristiyanlık" olarak adlandırmaktadır. Komilerin ahlâkı ve âdetleri, Altın Kural, On Emir[11] ve karşılıklı yardım temeli üzerine kurulmuştu. Araziler ortak mülkiyetteydi ve cemaatvari bir örgütlenme vardı. Ne çok zengin ve tahakküm eden ve ne de çok fakir ve tâbî bir sınıf olmadığından, bir sınıf mücadelesinden bahsetmek de mümkün değildi. Babası Rus ve annesi Komi olan Sorokin'in ilk hatırladığı ve otobiyografisinde ilk olarak naklettiği anısı, henüz üç yaşındayken annesinin ölümü ve o an yaşadıklarıdır (Sorokin, 1963a: 14). Hayatının artık tamamen değiştiğini naif

[9] Rus isimlerinde ortada bulunan isim, göbek adını anımsatsa da "baba adı" olarak bilinir. Baba adı ilk ismin sahibinin babasına yahut başka bir ataya atfen verilir. Burada ilk isim "Pitirim" (питирим) ve baba adı ise "Aleksandroviç" (александрович/"Aleksandr'ın oğlu") ve soyadı da (сорокин ["Sarokin" şeklinde okunmaktadır]) yani "karatavuk" yahut "saksağan". Rusçada ilk isim ve baba adı kibar ve resmî bir çağrı olarak birlikte kullanılır. Pitirim, hem Rus Ortodoks hem de Roma Katolik kiliselerinde, 4. asır sonu 5. asır başı Mısırlı St. Antoni'nin bir takipçisi olan Kemetli Pitirim'e atfen bir azizin ismidir (Nichols, 2012: 375).

[10] Bölgedeki Komi halkı, Komi-ziryan'lar ve Komi-pernyak'lar olmak üzere iki gruptan oluşmaktaydı. Bunlardan Zyran'lar daha kalabalık bir gruptu ve Zyranca, Komi dili, Rusça, Fince ve başka birkaç lehçe daha konuşmaktaydılar. Keza Komi halkının çok büyük bir çoğunluğu çift dilliydi. Komi'ler Rusya'nın, Rus Almanlar ve Yahudilerden sonra üçüncü okuryazar grubunu da teşkil etmekteydiler (Johnston, 1995: 275).

[11] Bu dinî akideler ve özellikle Sorokin'in eserlerinde çokça vurguladığı Dağdaki Vaaz [The Sermon on the Mount] Matta İncili 5:1'de İsa Peygamber'in tilmizlerine hitaben verdiği vaazdır. Ruhta yoksul olma, yaslı olma, yumuşak huylu olma, doğruluğa meyletme, başkasının acısına ortak olma, yüreği temiz olma, barışçı olma, doğruluk yüzünden saldırıya uğrama gibi hasletler övülüp yüceltilmektedir.

bir şekilde hisseden Sorokin, belki sıradan bir Komi köylüsü değil de dünyanın sayılı sosyologlarından birisi olacağı "uzun yolculuğuna"[12], annesini kaybettiği o gün başlamıştı.

Annesini kaybettikten sonra küçük kardeşi Prokopiy'i[13] de teyzelerine bırakmak zorunda kalan Sorokin, *riza*[14] ustası olan babası Aleksandr ve ağabeyi Vassiliy ile beraber kilise süsleme işlerinde çalışmak üzere yola çıkıp köy köy dolaşmaya başladı. Otobiyografisinde özellikle bir yerde tam güvende ve evde hissetmiş ve köy halkı ile dostluk ilişkileri geliştirmişken ayrılmak zorunda kalmanın getirdiği yıkıcı hissiyatı tarif eden Sorokin, ayrılığın verdiği yalnızlık duygusunun yeni bir yere gitmekle gelen belirsizliklerle daha da derinleşmesinden dem vurmaktadır. Bu hayat tecrübesinden, kendi ifadesiyle psiko-sosyal dünyaya dair daha sonra birçok okuldan veya kitaptan edinemeyeceği denli esaslı bir bilgi sahibi olmuş ve sosyolojiyle tanıştıktan sonra da bu tip psikolojik ve zihinsel düzensizlik halinin, çoğunlukla anomik intihara neden olduğunu öğrenmişti (Sorokin, 1963a: 27-28). Fakat öte yandan bu yer değiştirmeler sayesinde sürekli yeni insanlar, yeni dostlar ve yeni âdetler tanımaktaydı. Sorokin, hem Komi halkının hem de ailesinin Rus Ortodoks ve aynı zamanda eski pagan inançlarla harmanlanmış bir dini anlayışa sahip olduğundan çeşitli dini öğretilere açık bir haldeydi. Kilise tamir işlerinde de çalıştığından birçok din adamıyla konuşup dostluk kurma imkânı oldu. Bu kişilerin kişiliğinin gelişiminde önemli bir etki sahibi olduğunu aktaran Sorokin, ayrıca azizlerle alakalı okuduğu kitaplardan sonra orman içinde ıssız bir yerde çileye çekilmiş bir keşiş olmayı istediğini de ifade etmektedir. Kilise ile iç içe olmasının birçok ritüeli derinlemesine bilmesini sağladığını, müziğe olan tutkusunun kilise korolarında başladığını belirten Sorokin, gezdikleri köylerde henüz 10-12 yaşlarında bir çocuk olmasına rağmen bir vaiz-öğretmenmişçesine sohbetler düzenlediğini ve bu

[12] Uzun Yolculuk [A Long Journey], Sorokin'in otobiyografisine verdiği isim. Pitirim A. Sorokin, **A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin**, College and University Press, New Haven 1963.

[13] Küçük kardeşi de bölgelerinde komünizmin hâkim olmasından sonra bazı huzur bozucu faaliyetleri fakat esas olarak da "Komünizim'in Bir Numaralı Düşmanının" (Pitirim) kardeşi olması nedeniyle tutuklanmış ve korkunç hapishane şartları nedeniyle çok geçmeden hapishanede hayatını kaybetmiştir (Sorokin, 1963a: 25).

[14] Bir ikonun yüzü ve elleri gibi ulvi uzuvları hariç diğer yerlerinin bakır yahut gümüş bir plaka ile işleyip kaplama işi.

vaazların profesör olduğunda, ders anlatış tarzı için ne denli önemli olduğunun farkına vardığına işaret etmektedir (Sorokin, 1963a: 39).

Eşini kaybeden ve derin bir ye'se kapılan baba Aleksandr, münzevi ve alkolik bir yaşamı seçmişti. Aslında iyi birisi olarak hatırladığı babasının, girdiği yalnızlık bunalımlarında alkole sarıldığını ve bambaşka bir kişi haline geldiğini aktaran Sorokin, böylesi bir bunalım anında babasının kendisi ve abisine çekiçle saldırdığını ve iki kardeşin bu olaydan sonra kendi kaderlerini çizmeye karar verdiklerini söylemektedir[15]. Baba mesleğini devam ettiren abisinin[16] aksine Sorokin, okumak için kente gelmeye karar vermişti (Sorokin, 1963a: 21). Bir okuldan kabul alıp, ederi 5 Ruble olan ve yurt ve sair giderleri için dokuz aylığına ödenen bir de burs kazanan Sorokin, yılın kalan üç ayındaysa kardeşiyle eski işini yaparak geçimini sağlıyordu. Sorokin, okuldaki ortam ve imkânlardan oldukça memnun olduğunu, okulun bilgisini artırdığını, kültürel farkındalığını zenginleştirip yaratıcı arzularını uyandırdığını ve dünya görüşünü şekillendirdiğini ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 38). *Agnus Dei*'ye, yaratılışa, çarmıha gerilmeye dair efsaneler hayata ve gerçekliğe bakışını da etkilediğini belirten Sorokin, hatta eğer kuramında gizemli bir hava varsa bunun o erken yaşta edindiği bu etkilenmeden kaynaklanabileceğini söylemektedir. Hem kendi seyyah yaşamı hem de Komi insanının yaşam tarzı ve çocukluk yıllarının dinî havası, Sorokin'in değerler sisteminin şekillenmesinde ve felsefesinin kristalleşmesinde etkili bir rol oynamıştır. Sorokin, tanrı ve doğanın, iyi, doğru ve güzelin, din, bilim, sanat ve ahlâkın uyumlu bir sistemde bütünleştiği *idealist* bir görüşe sahip olduğunu ve bunun kaynağının da yaşamının ilk dönemlerinde edindiği bu tecrübeler olduğunu söylemektedir (Sorokin, 1963a: 40). Sorokin'in düşüncesini şekillenmesinde biyografik tecrübelerin etkisi olduğu kadar yaşadığı dönemlerde Rusya'nın gerek toplumsal ve siyasal dünyasının gerekse de Rus düşünce tarihinin yaşadığı değişim/dönüşümler ve bu süreçte şahsen yahut eserleri yoluyla tanıştığı isimlerin etkisi de oldukça önemlidir.

[15] Aldığı çekiç darbesiyle dudağı yarılan Sorokin, bu yara izini ömür boyu taşımıştı.

[16] Ağabeyi Vassiliy de Petrograd'a gelip devrimci faaliyetlerde bulunmuş ve tutuklanıp Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Sorokin, Rus Devrimine hem ağabeyini hem de küçük kardeşini kurban vermişti.

Rus düşünce tarihi ve özellikle de Rus sosyolojisi tarihi tam anlamıyla Rus'tur. Zira kendisine konu edindiği meseleler, daima Rusya'ya has sorunlar ve meseleler olmuştur. Bunun için, Rus düşünce tarihine dair bir yazıda, Rusya'nın içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal bağlamı ve geçirdiği dönüşümleri iyi tahlil etmek gerekmektedir. Rus tarihinde yaşanan dönüşümlerden en büyüğü şüphesiz, Deli Petro'nun[17] çarlık döneminde gerçekleştirdiği reformlardır. Rusya'da felsefe tarihine dair yapılacak bir değerlendirmede bunun içine toplumsal düşünceyi de sokmak gerektiğinin altını çizen Andrzej Walicki, felsefenin Rusya'da hem çok geç gelişme imkânı bulduğunu hem de ayrı bir disiplin olarak kurumsal bir kabul görmediğini belirtmektedir. Walicki'ye göre bunun nedeni, siyasî iradenin denetimindeki üniversitelerde ve spekülatif düşünceyi engelleyen ağır siyasi şartlardır. Siyasî baskının, geri kalmışlığın ve acil çözüm bekleyen toplumsal sorunların acısını çeken Rus entelijansiyası, daha çok "pratik" kaygı güden konularla ilgilendiler. Hatta "salt felsefe" ile ilgilenmek, 19. yüzyıl Popülistlerinin gözünde affedilemez bir ihanetti. Bu pratik kaygılar dolayısıyla da felsefe ve felsefî sorunlar birazcık geri planda kalmış oldu (Walicki, 2009: 14).

Rus Sosyolojisinin tarihçesini ortaya seren çalışmasını bizzat Amerikan sosyolojisinin kurucu isimlerinden Franklin Henry Giddings'in teşvik ve yardımlarıyla gerçekleştiren Julius Hecker, Petro'yu, tıpkı Aleksandr Puşkin'in "Büyük Petro" şiirinde tasvir ettiği gibi, "Avrupa'ya bir pencere açan ancak bu pencereden her hangi bir felsefî akımın Rusya'ya geçişine izin vermeyen biri" olarak niteler (Hecker, 1916: 24). Onun bütün ilgileri gemicilik, askerî eğitim gibi daha pratik meselelere dairdi. Bu nedenle kurduğu okullar da felsefe yahut teoloji eğitimi değil, mühendislik ve askeriye eğitimi vermekteydi. Diderot ve D'Alembert gibi düşünürlerle iletişim halindeki Çariçe II. Katerina ise bu pencereyi Fransız ve İngiliz liberal düşüncelerinin yeni gelişen entelijansiyaya erişeceği şekilde genişletti. Hükümdarlarının açtığı bu yolda ilerlemekte hiç tereddüt göstermeyen bilgiye aç Rus entelijansiyası, Batı'dan gelen fikirleri tıpkı bir sünger gibi emmiş ve Voltaire, Adam

[17] Osmanlı Tarihi literatüründe daima "Deli" olarak anılan Çar Petro, Rus ve Batılı literatürde "Büyük" olarak anılır. Petro'nun gerçekleştirdiği devrimin büyüklüğünü, bu uğurda göze aldıklarını ve "deli" ifadesinin kültürümüzdeki olumlu çağrışımını da düşünerek biz de onu "Deli Petro" olarak adlandırmayı uygun bulduk.

Smith ve Fransız ansiklopedistler, bu dönemle birlikte Rusya'da genç dimağları şekillendirmeye başlamıştı. Elbette bu açık pencereden yurda giren yalnızca Fransız ve İngiliz liberal düşüncesi olmamış ve fakat Alman romantikleri de Rus topraklarında epey taraftar bulmuştu. I. Aleksander'ın Rusya'ya anayasal bir hükümet verme planı, Napolyon savaşları ve Dekabristlerde otokrasiyi zorla devirme planını uyandıran gerici "Kutsal İttifak" nedeniyle akim kalmıştı. Çar I. Nikola ise Rus İmparatorluğu'nda liberalizmin kökünü kurutmaya ant içmiş ve askeriyeden başka bürokrasinin her kademesinde ve hatta üniversite hocaları arasında bile disiplin ve sansürü yaygınlaştırmıştı (Hecker, 1916: 28).

Rus düşünce tarihinde toplumsal meselelere olan ilginin belirgin bir biçimde kendini gösterdiği yıllar da Çar I. Nikola'nın yerine II. Aleksandr'ın geçtiği 1860'lı yıllar olarak bilinir. Rus tarihçilere göre bu 1860'lı yıllar denen şey, 1855 Kırım Savaşı ile başlayıp 1866'da Karakozof'un Çar II. Aleksandr'a yönelik başarısız suikast girişimiyle biten dönemdir. Bu on yılın en hayati senesi ise toprak reformu ve kölelikle ilgili önemli değişimlerin yaşandığı ve devrimci ruh halinin en üst noktasına çıktığı 1861 senesidir. Bu yılda Rusya'nın ilk devrimci örgütü olan "землия и воля" (toprak ve özgürlük) kurulmuşsa[18] da 1863 Polonya ayaklanması neticesi oluşan şovenist rüzgâr gericiliği güçlendirmiş ve ancak 1864 yılında "земство" (zemstvo) denen yerel yönetim meclisleri kurulup geniş çaplı hukuk reformları yapılmıştır (Walicki, 2009: 287). Şüphesiz Rusya'da gerçekleştirilen reformlardan en önemlisi, "1861 Yılı Köylü Reformu"[19] idi. 1861'de gerçekleşen ve toprağa dayalı köleliği tamamen kaldıran reform ile daha evvel toplumsal problemleri çalışma üzerindeki yasakların kaldırılması sonucunda sosyoloji, Rusya'daki toplumsal sistemlerin işlevi ve gelişme kalıplarına dair bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkmıştı. Feodal sistemin dağılıp endüstriyel kapitalizmin doğuşu, dönemin Rus toplumsal çalışmalarının da "ana kuramsal meselesi" haline gelmişti

[18] Eski "землия и воля" partisinin bir uzantısı da daha sonra Sorokin'in günlük yazılar yazacağı gazeteye de ismini veren, "воля народа" (halkın isteği) idi. Partinin, ülke içinde hızla yayılan Marksizm'le arasındaki görüş farklarından en önemlisi sadece kentli işçi sınıfa yaslanmak isteyen Marksistlerin aksine bu görüştekilerin köylü ve entelektüel sınıfları da kucaklamasıydı. Bu parti daha sonra Sosyal Devrimciler olarak bilinmiş ve "арарной совет"i (tarım sovyeti) de kurmuşlardı.

[19] "Крестьянская реформа 1861 года"

(Golosenko, 1989: 337). Bir yandan özellikle de reformun ardından gelen on yılda anti-feodal eğilim, Rus toplumsal çalışmalarının salt kuramsal alana adanmalarını sağlamıştı. Bunların neticesi olarak da daha nitelikli bilimsel fikirler formüle etmek mümkün olmuştu. Örneğin kamuoyu çalışmalarında sosyoloji ve tarihin birliğini gerekçelendirme çabası, toplumun gelişmesinde ekonominin önemi, Kareyev ve Kovalevsky'de gördüğümüz geniş olgusal veriler üzerine yaslanan karşılaştırmalı tarih yöntemi, bu nitelikli bilimsel çabalar arasındadır (Golosenko, 1989: 338). Sosyoloji, Rusya'da 60'ların reformcu yıllarında, takip eden sanayi atılımı yılları ve Rus-Japon Savaşı[20] döneminde popülerliğin doruk noktasına ulaştı (Hecker, 1916: 45).

Rus sosyolojisinin tarihçesini ortaya seren çalışmasında Hecker, işi daha kısa tutmak adına romanları içinde hatırı sayılır sosyolojik tespit ve çözümleme barındıran Turgenyev, Tolstoy ve Dostoyevski gibi isimleri ve işleri sadece yabancı kuram ve düşünceleri Rusya'ya aktarmaktan öteye geçememiş mesela Comte'cu Smolikovsky gibilerini dışarıda tutmak gerektiğini belirtir (Hecker, 1916: 7). Rusya'da sosyolojinin atası sayılabilecek genellemeci ve bir tür disiplinlerarası sosyal bilim fikri, 1845 yılında yetenekli bir sosyal bilimci Valerian Maikov tarafından "*Rusya'da Toplumsal Bilimler*" isimli makalede öne sürülmüştü. Sosyoloji, ilk zamanlar Rusya'da da tıpkı Amerika'da olduğu gibi "sosyoloji" ismiyle değil fakat tarih felsefesi, toplum felsefesi, toplum fizyolojisi, ekonominin toplumsal temelleri, genel hukuk kuramına giriş ve sosyal psikoloji gibi çatılar altında işlenmekteydi (Ramanayake, 1988: 1). Bu yeni bilimin konusu, ekonomik, politik ve manevî-ahlâkî türlerin bileşimi olan "toplumsal düzen" yahut anayasal eşitlik, haklar ve kamu ve özel çıkarların kesişmesini gerektiren "toplumsal refah" olgusuydu (Golosenko, 1989: 338). Sovyet sosyolojisini incelediği makalesinde Sri

[20] Rus-Japon Savaşı 1904-5 yıllarında Çar II. Nikola'nın Rus halkları birleştirmek ve devletin Kore ve Mançurya'daki konumunu tahkim etmek amacıyla giriştiği savaştır. Savaşta Rus donanması, Tsushima yakınlarında neredeyse tamamen yok edilmiş ve Çar barış dileyip tüm iddialarından vazgeçmişti. Zaten kıt kaynakların savaşta çarçur edilmesi ve bir zafere ihtiyaç duyan Çar'ın yenilip barış dilemesi ülke içindeki desteğin tamamen yok olmasına neden oldu. Bunun sonucunda Petrograd'da *Kanlı Pazar* denen ayaklanmalar ve protestolar baş göstermiş ve ünlü *Potemkin Zırhlısı* gibi eylemler 1907 yılına dek sürmüştü. Bu olaylar, 1917 Rus Devrimi'nin ve Çarlık rejiminin tamamen tarihten silinmesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Lankalı araştırmacı U. B. Ramanayake, Rusya'da sosyolojinin gelişimine dair bir tarih yazımında, i) Proto-sosyoloji dönemi (1782-1870); ii) Öncü dönem (1870-1885); iii) Klasik dönem (1885-1924); iv) Yeniden örgütlenme dönemi (1924-1956); v) Yeniden hayat bulma dönemi (1956-1990) dönemlerinin öne çıkacağını ifade etmektedir (Ramanayake, 1988: 1). Bu dönemlere ayrıca Sovyetlerin dağılmasıyla beraber bir taraftan küresel sosyoloji birikimine açılma ve öte yandan Sorokin gibi isimlerin yeniden sahiplenilmesinin yaşandığı 6) Neo-klasik dönem (1990-Bugün) de eklenebilir.

Ramanayake, *proto-sosyoloji dönemi*'ni Çar Deli Petro ile başlatır. Rus devletinin gelişimindeki o devasa kişilik, Rus biliminin gelişiminde de önemli bir rol oynamış ve 1724 yılında personelinin çoğunu yabancı bilim adamları oluştursa da *İmparatorluk Bilim Akademisi*'ni kurmuştu. Bu hamle, Batı Avrupa biliminin, bir katalizör olarak Rusya'nın akademik gelişimine aşılanmasının da yolunu açmış oldu. Zaten Rus sosyolojisinin başlangıcı da, bu Batı Avrupalı bilimsel eserlerin en önemlilerinden Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* kitabının Rusçaya tercüme edilmesi ve hem Rusça hem Fransızca olarak Moskova'da yayımlanması olarak kabul edilmektedir (Ramanayake, 1988: 1). Rus düşüncesinin Batı Avrupa'dan hayli etkilendiği doğruysa da, oldukça özgün bir karaktere sahip olduğu da yadsınamaz. Bunu da en iyi, yakıcı toplumsal sorunlara aradıkları çözümlerde ve bu çözümlere ulaşmak için tuttukları epistemolojik yöntemde gözlemleyebiliriz. Bu durumun bilhassa 19. yüzyıl Rusya'sında daha da geçerli olduğunu belirten Walicki, bu asırda çok çeşitli düşüncelerin bir arada bulunmasıyla ve etkileşimleriyle birbirlerini besleyip çoğalttıklarını öne sürmektedir. Bu dönemde Rus entelijansiyası, bir taraftan Batı Avrupa'nın toplumsal gerçeklerinden ve düşüncelerinden etkilenmekte ve bir taraftan da kendi ülkelerinin geleneklerini ve toplumsal gerçeklerini ortaya çıkarmaktaydı. Bu hal de, kendinden daha gelişmiş düşünce geleneklerine sahip diğer ülkelerden daha ilgi çekici ve dramatik bir düşünce dünyasının oluşmasına neden olmuştu (Walicki, 2009: 15).

Aleksandr Homyakov, İvan Kireyevski, İvan ve Konstantin Aksakov kardeşler, Vladimir Solovyev, Yuri Samarin, Konstantin Leontyev gibi Slavofiller

(Rus dinî otoriteleri ve takipçileri) ve Aleksandr Herzen, Timofiyev Granovski, Mihail Bakunin, Nikolay Çernişevki, Vissaryon Belinski ve Dramanov gibi Batıcılar arasındaki meşhur ideolojik çatışma, Rusya'da sosyolojinin bahsedilen proto-sosyoloji dönemindeki gelişiminde oldukça önemlidir. Bunlardan Slavofiller, birer din adamı olmalarına karşın politika, felsefe, edebiyat eleştirisi ve tarih gibi alanlarla da ilgilenmişlerdi. Batılı düşünsel akımlara aşinaydılar ve fakat bunları Rus toplumsal koşullarına uygulanamayacakları gerekçesiyle reddetmekteydiler. Manevî değerler üzerine yükselen Rus kültürünü yüceltip onu, maddî değerler üzerine yükselmiş Avrupa kültürünün karşısında konumlandırmaktaydılar. Rus ve Avrupa toplumsal yapısını, toplumsal değişimini ve ilgili diğer meseleleri bu bağlamda ele almaktaydılar. Batıcılar ise, Batılı bilim ile girişilecek bir işbirliğinin, Rus kültürü ve toplumu için faydalı olabileceğini düşünmekteydi. Herzen, Bakunin, Belinski, Çernişevski gibi bazı Batıcı isimler, yalnızca Rusya'da değil Batı dünyasında da tanınmaktaydılar. Ancak Ramanayake'nin dikkat çektiği üzere, bu Batıcı kesim de kapitalizmin Rusya'ya girişine şiddetle muhalefet etmekteydi (Ramanayake, 1988: 2)[21].

*Öncü dönem*de, sosyolojik meselelerle ilgilenen önemli isimler arasında Nikolay Danilevski, Nikolay Mihailovski, Peter Lavrov, Georgi Plehanov ve Piotr Kropotkin bulunmaktaydı (Ramanayake, 1988: 2). Bunlardan Danilevski, önde gelen bir Slavofil iken, diğerleri liberal yahut sosyalistti. Danilevski, *Rusya ve Avrupa* isimli eserinde, daha sonra Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü* kitabına ilham verecek medeniyet değişimi kuramını ortaya koymuştu. *Modern Tarihsel ve Toplumsal Felsefeler*[22] kitabında Danilevski'ye dair yazdığı değerlendirmede Sorokin, onu "tarih felsefesi ve kültürel sosyoloji üzerine parlak bir deneme" olarak selamlar. Öncülerin sosyolojik çalışmaları, dönemin Rusya'sındaki toplumsal koşullar ve toplumsal değişime olan ilgilerinden kaynaklanmaktaydı. Simirenko'ya göre ana ilgileri bireyin grupla ilişkisi, dayanışmanın oluşumu ve çözülmesi, toplumsal değişim ajanları, liderlik ve ilerleme meselesiydi (Ramanayake, 1988: 3).

[21] Hatta Simirenko, Herzen'i Marx ve Tocqueville ile mukayese edip döneminin en büyük sosyologlarından birisi addetmektedir (Simirenko, 1973).

[22] Dilimize ilk baskısının ismiyle, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çevrilen ve Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*'yla beraber Türkçedeki iki kitabından birisi olan eser.

*Klasik dönem*in en önemli sosyologları Maksim Kovalevski, Nikolay Kareyev, Yevgeniy de Roberti, Mihail Tugan-Baranovski, Pavel Lilyenfeld, Lev Petrajitski ve Pitirim A. Sorokin'di. Ancak o dönem, bu isimlerden en fazla öne çıkan, özellikle klasik dönemin ilk yıllarına ulusal ve uluslararası alanda damga vuran Maksim Kovalevski olmuştu[23]. Önceleri Moskova Üniversitesi'nde dersler veren Kovalevski, Avrupa ve Amerika'ya çeşitli kereler seyahatlerde bulunmuş ve 1901'de Paris'te kurulan *Paris Sosyal Bilimler Okulu*'nda da hazır bulunmuştu. *Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü*'nün de 1895'te başkan yardımcılığı ve 1907'de de başkanlık görevlerinde bulunan Kovalevski, Comte tarzı bir sosyoloji anlayışını benimsemekteydi. Buna göre sosyoloji, toplumsal düzen ve toplumsal ilerlemenin bilimiydi. Ancak daha sonra Amerikan sosyolojisinin de etkisiyle sosyolojinin toplumsal örgütlenme ve toplumsal değişimin bilimi olduğuna inanmaya başladı. Rusya'da 1904-1906 arasında meydana gelen siyasal değişimden sonra Kovalevski yurda dönmüş ve Çar hükümetinde ve akademik işlerde aktif görevler almıştı. Bu minvalde Petrograd Üniversitesi'nde profesör olarak göreve başlayan Kovalevski aynı zamanda *Politeknik Enstitüsü*'nde Ekonomi Bölümünde de dersler vermekteydi. Petrograd'da Behterev tarafından hayata geçirilen *Psiko-Nöroloji Enstitüsü* bünyesinde de Rusya'nın ilk sosyoloji kürsüsünü kurmuştu. Kovalevski ile benzer bir yol tutturan ve Batı Avrupa toplumları üzerine çalışmalar yapıp köylüler hakkında bir de kitap yayımlayan Nikolay Kareyev, 1897 yılında Rusya'nın ilk Rusça sosyoloji ders kitabının[24] altına da imzasını atmıştı.

Rus sosyolojisine dair yaptığı değerlendirmede İgor Golosenko, Rus sosyolojisinin kimi birbirini takip eden ve kimi de bir arada var olup etkileşime giren dört aşamadan geçtiğini belirtmiştir. Birinci aşama yani "yeni bilimin" yükselişi (1860'ların sonundan 1880'lerin başına kadar), araştırma iştiyakı ve hevesiyle belirgindir. Gündelik ve bilimsel bilgi arasındaki çizginin her daim değiştiği bu dönemde, çalışmaların amacı oldukça soyut bir biçimde formüle edilmekte ve

[23] Daha sonra ise dönemin sosyologlarından uluslarası alanda en önde gelen isim gerek eserlerinin önemi ve kapsamı gerkese de çeşitli dillere çevrilmesiyle Pitirim A. Sorokin olmuştur.
[24] Kitapta kaynak olarak gösterilen 880 eserden 260'ı Rusça yayınlardı (Ramanayake, 1988: 4).

malzemelerin toplanıp işlenmesi de metodolojik anlamda alelacele ve düşünülmeden yapılmaktaydı. Zamanın sosyolojik eserleri de hukuk, zooloji, edebiyat, fizyoloji, sosyal psikoloji, tıp gibi çeşitli bilgi alanlarından devşirilmiş genellemeler ve olgularla doluydu. İlk dönemlerinde Rus sosyolojisi, tüm toplumsal soruları biyolojiye yaslanarak cevaplamayı amaçlayan naturalizm içine hapsolmuş vaziyetteydi. 1860'ların sonu ve 1870'lerin başında sosyal psikolojiye yönelen sübjektif okul, oldukça popüler bir hale gelmişti. Bu dönemde Rus sosyolojisi, natüralizm (organisizm), coğrafi belirlenimcilik, psikolojizm (sübjektif okul) ve sosyo-psikolojizm gibi pozitivist grupların mücadele sahnesi olarak nitelendirilebilinir (Golosenko, 1989: 339).

Rus sosyolojisinin gelişimindeki ikinci aşama, "teorik-metodolojik eleştirellik" dönemi olarak adlandırılabilir. Eleştiri, yükselen okullar ve eğilimler bağlamında ve bunları birleştirme amacıyla yapılmaktaydı. 1880'lerin devlet terörünün alıp yürüdüğü zamanlarında[25] sosyolojik çalışmalar hayli azalmış ancak hiçbir zaman tamamen tükenmemişti. 1890-1910 arasında ise belirgin bir biçimde düşünsel bir uyanış dönemi başlamış ve bir yandan Marksizm ve diğer yandan antipozitivist düşünce yaygınlaşmaya başlamıştı. İlk dönemdeki "yeni bilim" tesis etmeye yönelik naif metodolojik çabalara eleştirel bir biçimde yaklaşan sosyoloji bu dönemde, "yapım aşamasında" bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. "Halk", "düşünce", "entelijansiya" gibi ilk bakışta oldukça açık ve anlaşılabilir durumdaki kavramlar, eleştirel bir biçimde yeniden değerlendirilmiş ve sosyolojinin diğer beşerî bilimler ile olan ilişkisi yeniden gözden geçirilmişti (Golosenko, 1989: 340).

Rus sosyolojisinin gelişimindeki üçüncü aşama, "metodolojik sağlamlaştırma" aşaması olarak nitelendirilebilir. Yeni bilimin Rusya'da sahip olduğu teorik ve ampirik standartlar, bu dönemde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ilk on yılında Rus sosyoloji yayınları, 18. yüzyılın son on yılı ile mukayese edildiğinde neredeyse üç katına çıkmıştı. Ontoloji (toplumsal gerçeklik sorunları ve bunun işlev ve gelişim kanunları) ve toplumsal epistemoloji (toplumsal gerçekliği şu veya başka

[25] II. Aleksandr 1881'de bir suikasta kurban gitmiş ve peşinden merkezi otoritenin demir yumruğunu hissettirdiği bir sıkıyönetim hali baş göstermişti.

bir metot ile bilme imkânı) bakımından oluşan tabakalaşmanın izleri, Rus sosyolojisindeki eğilimler içerisinde gözlemlenebilir vaziyetteydi. Öyle ki realist yoruma göre toplum, gerçek bir organik varlıktı ve bireyden önce gelmekteydi. Bu varlığın bileşenleri geçmişte derin, doğal kökleri bulunan tarihsel kuvvetlerin eylemlerinin ürünüydü. Bu kuvvetlerin ve bunların ortaya koyduğu bileşimin dışında birey, mevcut değildi. Ancak toplum vasıtasıyla yahut sosyologların dediği gibi, "toplumsallaşma vasıtasıyla" birey bir kişilik haline gelmekteydi (Golosenko, 1989: 341).

Rus sosyolojisinin geçirdiği sürece ışık tutmak için dönemin merkezî konu, tema ve ilgilerine göz atmak faydalı olacaktır. Rus sosyoloji literatürünün önemli bir teması, toplumsal dinamik (evrim, ilerleme) sorunlarının, evrim evreleri ve sırası, ilerleme kanun ve formülleri ile tarihsel karşılaştırma metodu etrafındaki tartışmalardı. Daha sonra Sorokin'in tarih ve toplum felsefesinde de etkilerini göreceğimiz üzere, doğrusal, evrimci bir tarih anlayışına karşı eleştirel ilk makale, Rusya'da kaleme alınmış ve Nikolay Danilevski de evrim karşıtı düşüncelerini 1869 tarihli *Rusya ve Avrupa* kitabında ortaya koymuştu. Onun sosyolojik öğretisi tecrit edilmiş, yerel bir "kültürel-tarihsel tip" (medeniyetler) düşüncesine dayanmaktaydı. Danilevski, halkların tarih içerisindeki etkileşimini ve karşılıklı etkilerini reddetmekte ve kültürlerin mutlak biricikliği ve taklit edilemezliğini savunmaktaydı (Golosenko, 1989: 345). Rus sosyolojisinin bir başka önemli teması, toplumsal yapı (düzen) ve toplumsal davranıştı. Buna göre temel toplumsal olgu ve çözümleme için ilk birim, Simmel'den ilhamla "toplumsal etkileşim" olarak ifade edilmişti. Sabit, yoğun, üretici etkileşim bize "toplumsal ilişkiler" ve "toplumsal yaşamı" vermekteydi. Sorokin, bu bağlamda toplumsal davranış düzlemindeki içyapıyı ve etkileşimi iki ciltlik *Sosyoloji Sistemi*[26] kitabında çalışmıştı (Golosenko, 1989: 346). Rus sosyolojisinin ana temalarından bir başkası, "toplumsal grup" temasıydı. Sorokin (toplumsal hareketlilik ve tabakalaşma kuramlarının babalarından birisi olarak) toplumsal grupların tasnifi ve teorik ve metodolojik tasnif ilkeleriyle ilgilenmişti (Golosenko, 1989: 346). Bütün bu temaların bütünlüklü bir şekilde incelenmesiyle de

[26] Pitirim A. Sorokin, **система социологии**, isdatelstvo Kolos, Petrograd 1920.

dönemin sosyolojik literatürüne hâkim olan bir "toplumsal sistem" çalışmaları ortaya çıkmaktaydı.

"Toplumsal sistem" kavramının teorik içeriğinin gelişimi ve tatbiki, çok sayıda sosyologun ilgisini bu yöne çekmişti. Bunlardan ilki, "toplumsal sistem" terimini toplumun genel halini tarif etmek için kullanan ekonomist ve filozof Aleksandr Bogdanov'du. Ona göre toplum, birçok unsurun birliğiydi. Dış unsurlar, fiziksel ve doğal çevre (iklim, hayvan ve bitki türleri) ve toplumlarla etkileşimdi; iç unsurlar ise yönetme ve işletme işlevleriyle ilgili gruplar ve bunların ideolojisiydi. Sorokin, "toplumsal sistemi" 1920lerin başında "sistemlerin sistemi" olarak tanımlamıştı. Buna göre, çeşitli toplumsal sistemleri birbirinden ayırmıştı: bir grubun kişiler arası etkileşimi; grupların bitişmesi (kümülatif gruplar); ve bir bütün olarak toplum. Sorokin'e göre sosyoloji, evvela toplumsal olgularla ilgilenmekteydi. Toplumsal sistemin gerçek birliği için aslolan, etkileşimin üç bileşeni, yani ajanlar (bireyler), etkileşim eylemleri, semboller arasındaki nedensel-işlevsel ilişkilerin varlığıydı. Bileşenlerin, yakın ve kalıcı işlevsel bağlantıları dışında yapısal bir birlikten değil ancak mekânsal ve mekanik bir birlikte yaşamadan söz edilebilirdi. 1937'de yayımladığı *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabı ile beraber Sorokin, "toplumsal sistem" kavramını "sosyokültürel bütünleşme" ruhu içerisinde daha farklı değerlendirmeye başlamış ve işlevsel bağlantılardan ziyade manevî bütünselleşmeye ve bireyler ve eylemlerinden ziyade sembollere ve yasa-normlara vurgu yapmıştı. Daha sonra bu değişimi, bir yandan Max Weber ve Wilhelm Dilthey ve öte yandan Rus neo-Kantçı gelenekteki gelişmelerin devamı olarak nitelemişti (Golosenko, 1989: 347).

İlk dönemlerinden itibaren Rus sosyologların Batı'da ortaya çıkan eser ve kuramlara yönelik büyük bir ilgisi vardı. Rus düşünür ve sosyal bilimciler, Batı'da ortaya çıkan bu eserleri çevirmekte, değerlendirmekte ve eleştirmekteydi. Batı'nın o zamanlar en tanınmış sosyologları olan Lester Ward, Franklin Giddings, Pavel Lilyenfeld, de Greef, Buckle, Le Bon, Worms, Kidd, Lacombe, Comte, Tarde, Gumplowicz, Spencer, Tönnies, Simmel, Weber ve Durkheim Rusçaya tercüme

edilip değerlendirilmişti bile[27]. Ancak Rus sosyologlar, Batılı sosyologların yalnızca birer tilmizi veyahut aktarıcısı değil aynı zamanda onları eleştiren ve kuramlarını geliştirip uygulayan aktif birer bilim adamıydılar. Mesela Danilevski'nin bahsedilen kültürel tipolojisi, Oswald Spengler ve Arnold Toynbee tarafından daha sonra kabul edilmiş; Kovalevski'nin Rus köylü sınıfına dair çalışmaları daha sonra Engels tarafından kullanılmış; Mihaylovski de psikolojizmi Tarde'dan daha önce ortaya koymuştu. Behterev ve Pavlov'un eseri davranışçılık üzerinde hayli etkili olmuş ve Sorokin toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik kuramını ortaya koymuştu (Golosenko, 1989: 349).

Rus sosyolojisi kuruluşundan beri Kovalevski örneğinde de görüleceği üzere, Batılı ve batı dışı sosyoloji anlayışlarının farklılığını tartışma eğiliminde olmuştu. Kovalevski aynı zamanda Sorokin ve Tahtarev (1871-1925) gibi sosyologlara da danışmanlık yaparak bir başka bağlamda da Rus sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu isimlerden Tahtarev, Kovalevski'nin hatırasına atfen *Rus Sosyoloji Cemiyeti*'ni kurma ve ampirik toplumsal istatistik çalışmalarının önemini teslim eden ilk Rus sosyolog olma unvanını elinde bulundurmaktadır (Sandstrom, 2008: 614). Kovalevski genel itibariyle Comte'un bilim tasnifini takip edip sosyolojiyi "insan toplumlarının düzen ve ilerlemelerinin bilimi" şeklinde tanımlasa da bunun Profesör Charles Ellwood tarafından "toplumun örgütlenmesi ve evriminin bilimi"[1] şeklinde daha iyi ifade edildiğini düşünmektedir (Aktaran Hecker, 1916: 265). Kovalevski ile beraber dikkat çeken bir diğer isim, bilimsel kariyerleri boyunca birçok kez yollarının kesiştiği Yevgeniy de Roberti idi.

Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında sosyolojizmin önde gelen temsilcilerinden birisi olarak nitelediği Yevgeniy de Roberti, Comtecu gelenekten pozitivist bir sosyologdu ve Comte gibi sosyolojiyi bilimler hiyerarşisinde en tepeye yerleştirmekteydi. *Sosyoloji* isimli kitabını 1880 yılında yayımlayan Roberti, bunu

[27] Bunun dışında saydığımız Batılı sosyolog ve düşünürlerle kişisel temaslar da kurulmuştu. Örneğin Kovalevsky, yüzyıl dönümündeki hemen hemen tüm önemli sosyologla şahsî dostluk sahibidir.

sosyoloji felsefesi olarak isimlendirmekteydi. Kitapta, isminden[28] de anlaşılacağı üzere, hem sosyolojinin metodolojik açıdan incelenmesi hem de psikoloji ve biyoloji gibi bilimlere göre konumunun irdelenmesi söz konusudur (Walicki, 2009: 538). Yevgeniy de Roberti sosyolojiye dair ilk kitabını aynı anda Rusça ve Fransızca olarak 1881'de yayımlattı. Zaten kitap da, Neva kıyılarından daha çok Seine nehri kıyılarında bir akis buldu ve Roberti daha sonra Petorgrad'a dönüp *Psiko-Nöroloji Enstitüsü*'nde hoca ve yeni kurulan yayınlara eş-editör olarak Kovalevski'ye katılana dek Fransa'da kaldı. Roberti'nin ülkeye bu yeniden girişi, Rus sosyoloji düşüncesi üzerinde de hayli etkili olacaktır (Hecker, 1916: 271).

Yevgeniy de Roberti'nin temsil ettiği sosyolojizmin yanında, bireyi merkeze alan sosyoloji çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan isimlerden birisi olan ve sosyolojiyi grup içi ve gruplar arası ilişkiler ile birey-grup ilişkisi yasası bilimi olarak niteleyen Mihalovski, tüm politik meseleleri ulus, hükümet ve benzerlerinin değil bireyin etrafında ele almamız gerektiğinden bahseder. Hecker'in eğretilemesinde de göreceğimiz üzere Mihalovski adeta "bana seni çevreleyen toplumsal yükümlülüklerden bahset sana etrafına nasıl baktığını söyleyeyim" demektedir. Mutlak hakikatin bilinemeyeceği önermesini bir kenara bırakıp insani hakikatin peşinden gitmeyi teklif eden Mihalovski'ye göre "hakikat, insanın zihinsel özlemlerini dindiren şeydir" (Hecker, 1916: 122). Mihalovski'nin sosyoloji yöntemi onun felsefesinden beslenmekte ve "sosyolojiden teleolojiyi çıkarmak bilimsel anlamda övünülecek bir şey mi? Tek başına nesnel yöntem, sosyolojiye yeterli sonuçları sağlayabilir mi?" sorularına cevap aramaktadır. Ona göre teleolojik düşüncenin çıkarılması, "ilerlemeden" bahsetmeyi susturacak ve ortada "gelişme" ile "çözülme" arasında bir ayrım kalmayacaktır. Mihalovski'ye göre salt nesnel bir eğilim, imkânsız ve arzulanmayan bir şey olarak görünmektedir (Hecker, 1916: 122). Tek başına bağımsız bir sosyoloji sistemi oluşturan Mihalovski, Rus sosyologlar arasında en orijinali olarak düşünülebilir.

[28] Sosyoloji, temel amaçları ve metodolojik vasıfları, biyoloji ve psikoloji bilimleri karşısındaki yeri (социология, основая задача ее и методологические особенности, место в ряду наук, разделение и связь биологией и психологией).

Rus sosyolojisinin ilk dönemlerinde en çok etki bırakan Batılı sosyolog şüphesiz Auguste Comte'tu. Comte'un pozitivizminden ve dönemin diğer natüralist eğilimlerinden etkilenen Lavrov, Yojakov ve Kareyev gibi isimler, sosyolojinin şu veya bu yönüne vurgu yapan ve sonrasında yeni bir fikir ortaya atan fakat öncelikle iyi birer sentezciydiler. Bu isimlerin tamamının mevcut sosyolojik kuramları kapsayacak organik bir senteze ulaştıkları şüpheli olsa da, bugün Avrupa ve Amerika'da tartışılan birçok mesele, konu, kuram ve kavrama dair fena bir başlangıç yapmamışlardı. Ancak yine de Rus sosyolojisinin kuramsal katkısı, demokrasi arayışındaki ve politik-pratik kaygıların çevrelediği cins kafaların acil çözüm bulma arayışlarından ayrı düşünülemez. Ki zaten bu gerçek, Rus sosyolojisine özgün karakterini veren bir olgudur (Hecker, 1916: 202).

Ancak sosyolojinin, yakıcı siyasal ve toplumsal sorunlara pratik bir çözüm getireceği inancının yerleştiği ve disiplinin bu denli popüler hale geldiği dönemde, toplumsal sorunlara olan ilgi felsefî düzlemde de Solovyev ve Lavrov gibi isimlerle yürümekteydi. Rus düşünce tarihinde gördüğümüz sırf kuramsal ilgi eksikliğini aşmaya yönelik bu çabalardan en önemlisi, Vladimir Solovyev ve felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Solovyev, kuramsal ve felsefî ilgilerin tamamiyle pratik ve toplumsal meseleleri de içine alabileceğini iddia etmiştir (Walicki, 2009: 551-552). Solovyev'in düşünce sistemine göre sosyoloji, bir toplumsal etik sistemiydi. Ona göre "bugünün etik sorunları bizi kaçınılmaz bir biçimde toplumun yahut kolektif insanın tarihsel varlığını belirleyen sahaya taşıyacaktı"[4] (Aktaran Hecker, 1916: 57). Solovyev'e göre toplum, bireyin kendini nesnel bir biçimde gerçekleştirdiği bir olgudan başka bir şey değildi. Hakikî amacına göre toplum, bireyin dış hududu değil onun tamamlayıcısıdır ve bireylerin çokluğu söz konusu olduğunda toplum, bunların aritmetik bir toplamı yahut mekanik bir yekûn değildir. Toplum, hayatın görünmeyen bir unsuru, kâh geleneklerle kâh çeşitli faaliyetlerle kendisini gerçekleştiren ve yeniden üreten bir olgudur. Dolayısıyla toplum, desteklenmiş ve genişletilmiş bir birey ve birey de daraltılmış yahut konsantre bir toplumdur (Hecker, 1916: 58).

Salt kuramsal ilginin çalışmalarında belirginleştiği bir diğer isim ise Peter Lavrov'du. Lavrov'un "öznel bakış açısı" ve "öznel yöntem" dediği ve genelde

yanlış anlaşılan kavramsallaştırması ve ona dair eleştiriler, şu ifadede öne çıkar: "Sosyoloji ve tarihte, değiştirilemez ve mutlak hakikatler vardır, tıpkı diğer tüm bilimlerdeki gibi. Bu hakikatler nesneldir ve belli bir dönemde keşfedilmemiş olsa da daha sonra keşfedilebilirler… Ancak sosyoloji ve tarih ayrıca belli dönemler dışında keşfedilemeyecek hakikatleri de barındırırlar. Bu herhangi bir nesnel yetersizlik nedeniyle de toplumun meseleyi kavramada öznel hazırlıksızlığından kaynaklanır" (Aktaran Hecker, 1916: 88). Lavrov, ilave bir olgunun da dikkate alınmasını istemekteydi, yani tarihsel olguların teorik anlamının dışında, insanın etik ilişkilerle çevrili olduğu gerçeği. Bir başka deyişle o, sadece Aristocu "nasıl?" ve "hangi yolla?" sorularının değil fakat ayrıca "nereden?" "nereye?" gibi soruların da sorulması gerektiğine inanmaktaydı. Sosyolojinin bu teleolojik veçhesi, Lavrov'a oldukça önemli gözükmekteydi zira onun için tıpkı zamanın çoğu Rus bilgini için olduğu gibi sosyal bilimler, insanlığın saadet mücadelesine hizmet etmeliydi (Hecker, 1916: 89). Lavrov'un sosyolojik düşüncelerinden birçoğu, Hecker'a göre ondan önce ve sonra çeşitli Amerikalı sosyologlarca da dile getirilmişti (Hecker, 1916: 117). Lavrov'un, toplumsal bir güç ve yeni tipler ve standartlar yaratıcısı olarak eleştirel zihinli birey üzerindeki vurgusu, "öznel yöntem" ve "öznel bakış açısı" gibi terimleri talihsiz bir biçimde kullanmasından dolayı çağdaşlarını kızdırmıştı. Ancak yine de bununla kastettiği Lester F. Ward'un "antropoteleolojik yöntem" terimiyle kastettiğinden daha fazlası değildi (Hecker, 1916: 117). Hecker'a göre Lavrov, kendine ait bir sosyoloji sistemi geliştiren nadir Rus entelektüellerden birisidir. Bu sistem belki bir cilt altında işlenmemiş olsa da onun dağınık yazılarından devşirilerek kolayca gözlemlenebilecek bir olgudur (Hecker, 1916: 119).

Rus sosyolojisinin gelişiminde var olan sosyo-politik bağlam neticesi olarak Rusya'da sosyolojinin kurumsallaşması, 20. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştı. Fakat Çarlık Rusya'sındaki modernleşme çabalarının lokomotifi olan merkezî otorite ve bürokrasi, Rus bilim adamlarının her türlü özgür düşünce ve bilimsel araştırma girişimlerine şüphe ile yaklaşmasına neden oldu. Bu durum da sosyolojinin kurumsallaşma çabalarını akamete uğrattı ve profesyonel kurumlar, kürsüler, dergiler ve dersler kurma işi on yıllarca sürüncemede kaldı. Sosyolojinin üniversiteye girişi

de, yine benzer nedenlerden dolayı epey zor oldu. Otorite ve bürokrasinin sosyolojiye karşı bu şüpheci tavrı dolayısıyla ilk dönem Rus sosyologlar, çoğunlukla formel bir sosyolojik eğitimden geçmemiş kişilerdi. Tarihçiler, hukukçular, ekonomistler, askerî okul ve fen fakültesi mezunları, gazeteciler, din adamları, sivil memurlar ve daha başka birçok alandan düşünür, araştırmacı ve bilim adamı sosyolojiyle ilgilenmekteydi (Golosenko, 1989: 351). Bu ilgi, en üst noktasına 1890'larda ulaşmış ve Rus sosyoloji literatürünün ilk önemli eserleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Örneğin 1897'de Kareyev'in *Sosyoloji Çalışmalarına Giriş* kitabı, ders kitabı olarak yayımlandı. Ders kitabından başka, sosyoloji tarihi yazımının "Rus geleneği" ayağı da bu dönem ve hemen ardından gelen klasik eserlerle[29] belirginleşti. Ancak sosyoloji eğitimi ülkede yasaklanmış olduğu için Roberti, Kovalevski, Novikov gibi Rus sosyologlar, dersler vermek ve konuşma yapmak için Fransa, ABD, Almanya ve Belçika gibi ülkelerin üniversitelerine gitmek durumundaydı (Golosenko, 1989: 351). Bu mecburiyet neticesinde, Fransa'da bulunan Kovalevski ve Roberti, 1901'de Paris'te "Rus Sosyal Bilimler Okulu"nu kurdular. Dönemin basınının, "sosyoloji fakültesinin ilk modeli" olarak selamladığı okul kendisine, yabancı bilim adamlarına Rus toplumunun ve sosyal biliminin içinde bulunduğu sorunları tanıtma ve Batılı bilimsel kuramların Rus gerçekliğine uygulanabilirliğini tartışma misyonunu biçti. Okulun çalışmalarına çok sayıda yabancı bilim adamı ve düşünür katkıda bulunmuştu. Bu isimler arasında Alfred Fouillée, Lucien Lévy-Bruhl ve Gabriel Tarde gibi isimler de bulunmaktaydı. Rusya'nın kapitalist ve demokratik bir şekilde yeniden yapılanmasını isteyen okul, Çar hükümetinin isteği ile kapansa da Rus sosyolojisinin oluşumunda önemli bir rol oynadı[30]. Öyle ki burada yapılan birçok ders ve konuşma daha sonra yapılacak bilimsel araştırmaların da konusunu belirleyip, Rus toplumunun çok çeşitli çevrelerinde sosyolojiye olan ilginin uyanmasına ve artmasına yardımcı oldu. Faaliyetlerini yürüttüğü beş sene boyunca okul, iki binden fazla mezun verdi. Son olarak Şubat Devrimi'nden sonra bir anda

[29] Maksim Kovalevski'nin, tıpkı Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabı gibi ve belki de ona ilham veren *Çağdaş Sosyologlar* isimli bir eseri bulunmaktadır.

[30] Hatta bu okulun kuruluş tarihi olan 14 (1) Kasım tarihi –Rusya'da 1918 yılına dek tıpkı bizim gibi Julyen esasa dayalı takvim kullanıldığı için Gregoryen takvimi 13 gün geriden takip edilmekteydi-, 1994 yılından bu yana, kendisinin de bizzat Kovalevski ve klasik dönem Rus sosyolojisine dair eserleri bulunan Asalhan Boronoyev'in ön ayak olmasıyla Rusya'da "День социолога" (sosyologlar günü) olarak kutlanmaktadır.

her yerden pıtrak gibi çıkan çok çeşitli dernek, kürsü, topluluk ve öğrenci çevreleri, onun bilimsel ve eğitsel deneyimi üzerine bina edilmişti (Golosenko, 1989: 352).

Rus toplumsal-siyasal yaşamında ve Rus düşüncesi ve sosyolojisi tarihinde bu gelişmeler yaşanırken Sorokin, Sinod okulu için öğretmen yetiştiren ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin himayesindeki Hrenovo okuluna gitmekteydi. Burada, ömür boyu dostu olacak ve özellikle "business cycle"[31] alanında öne çıkan bir ekonomist olan Stalin dönemi sürgünlerinden Nikolay D. Kondratyev'le tanışmıştı (Sorokin, 1963a: 42). Öğrenci ve öğretmenlerden başka Khrenovo'da Sorokin, köylüler, fabrika işçileri, rahipler, devlet memurları, doktorlar, yazarlar, gazeteciler, iş adamları, yerel kooperatif liderleri, farklı partilerin (sosyal-devrimci, sosyal demokrat, Bolşevik, Menşevik, monarşist, anarşist, liberal ve muhafazakâr) temsilcileri gibi türlü türlü insanla tanışmıştı. Bu inanlarla temas kurmakla Sorokin, bir sürü yeni fikir ve değeri tanıyıp, toplumsal şartların daha bir farkına varmış ve bu yeni ortam sayesinde yeni ahbaplar edinmiş ve daha önce bilmediği kitapları, dergileri, gazeteleri okuyup ufkunu genişletmişti. Sorokin'in burada şekillenen fikirleri, önce Rus-Japon savaşı ve sonra da 1905 Devrimi'yle yatağını bulmuştu (Sorokin, 1963a: 43). Muhtemelen okulun dayattığı zorunlu kilise hizmetlerinin etkisiyle ilk iki yılın sonunda daha önceki görüşleri, idealleri, dini inancı ve herşey yerle bir oldu. Eski dindarlığın yerini Rus Ortodoks kilisesinin hurafelerini reddeden bir nevi ateizm ve eski dünya görüşü ve değerlerin yerini "bilimsel evrimci teoriler" ve "doğal bilim felsefesi" aldı. Çarlığa ve onun kapitalist ekonomisine dair olumlayıcı bakışı da yerini cumhuriyetçi, demokrat ve sosyalist görüşlere bıraktı. Bu hal içindeyken Sorokin, Marksist sosyologlar ile Komünist anarşistlerin ortasında bir yerde konumlanan sosyal-devrimcilerle tanıştı. Bu hareketin felsefî ve sosyolojik

[31] Kendisi de "business cycle" üzerine çalışmalar yapan (Joseph A. Schumpeter, **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalistic Process**, 2 Cilt, McGraw-Hill, New York 1939) Avusturya asıllı ünlü iktisat teorisyeni ve tarihçisi Joseph A. Schumpeter'in Harvard'a gelişine kadar Batı'da pek bilinmeyen Kondratyev'e atfen bugün "business cycle"ları "Kondratyev cycle"ı olarak adlandırılmaktadır. İyi bir ekonomist ve hem Kerenski hem de komünist dönemlerde tarım bakanlığında üst düzey bir görevli olan Kondratyev, komünist dönemde de birkaç kez görevinden alınıp hapse gönderilmiş fakat tekrar göreve getirilmiştir. 1927'de Minnesota'da Sorokin'i ziyaret eden Kondratyev, bu görüşmeden sonra döndüğü Rusya'da Stalin tarafından anti-komünist tarım politikaları takip etmekle suçlanıp 1931-32'deki ünlü toplu yargılamalarda Türkistan'a yahut Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş ve burada hayatını kaybetmiştir (Sorokin, 1963a: 61).

veçheleri üzerinde Çernov çalışmıştır. Rus sübjektivistlerinden Lavrov ve Mihalovski'den başlamış ve bunları Marksist ekonomi düşünceleri ile birleştirme girişiminde bulunmuştur. Çernov'un sosyolojik kuramları, Simmel ve Ward'dan hayli etkilenmiştir. Gayesi aktif, dinamik bir sosyoloji geliştirmekti ve bunu "pratik devrimci sosyalizmin bilimsel muadili" diye isimlendirmekteydi (Aktaran Hecker, 1916: 249).

Sosyal-devrimciler, sosyal demokratların aksine tüm emekçi sınıfları (işçi, köylü, entelektüel) kucaklıyor ve Marksizm gibi insan ve tarihi ekonomi temelinde yorumlamıyordu. Sosyal devrimcilerin felsefesi daha *idealist* ve bütünleştiriciydi. Yaratıcı görüşlerin, gönüllü çabanın, "var olmak için mücadeleye" karşı "bireysellik için mücadelenin" ve insanî ilişkilerde ekonomi dışı etmenlerin altını çizmektedir. Zaten eski görüşlerinin de Marksist sosyal demokratların proleterci, maddeci, ekonomici görüşlerinin aksine sosyal-devrimcilerin görüşlerine daha yatkın olduğunu söyleyen Sorokin otobiyografisinde, bu nedenle de Marksist fikirlere hayatının hiçbir döneminde bulaşmadığını ısrarla belirtmektedir (Sorokin, 1963a: 43). Mihalovski, Lavrov, Marx, Engels, Bakunin, Kropotkin, Tolstoy, Plehanov, Çernov ve Lenin gibi devrimci klasikleri ve Darwin ve Spencer gibi evrimci teorisyenleri okuyan Sorokin, bilhassa hapiste[32] okumaya ve düşünmeye hayli fırsatı olduğunu ve hatta Çarlık Rusya'sında "hapse girip biraz okumaya, yazmaya ve düşünmeye vakit ayırma" diye bir deyişin var olduğunu aktarmaktadır (Sorokin, 1963a: 46). Sorokin ayrıca, cezaevinde birçok adi suçluyla bir arada olup temas kurmasının daha sonra yazacağı *Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül* kitabına[33] temel sağlamakla kalmayıp aynı zamanda

[32] Her ne kadar Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi* kitabında, "Bağdaştırıcı Metodolojiden Bir Örnek" olarak aktardığı Pitirim Sorokin'in, Çarlık döneminde iki kez tutuklandığını (Bilgiseven, 1982a: 125) ifade etmişse de Sorokin, Çarlık ve Bolşevik dönemlerinde üçer kez olmak üzere toplam altı defa hapse düşmüştür. Ayrıca, Robert Bierstedt, *Amerikan Sosyoloji Kuramı* kitabında, Sorokin'in bir de Amerikan hapishanelerini de görmek istediği ancak gerçekleşmeyen bir dileğinin varlığından bahsetmektedir. Bkz. Robert Bierstedt, **American Sociological Theory. A Critical History**, Academic Press, New York 1981. (Bierstedt, 1981: 309).

[33] **Преступление и кара, подвиг и награда**, isdatelstvo Dolbyslieva, Petrograd 1914. Sorokin'in bu ilk kitabı Petrograd'da 1914 yılında, daha sonra hukuk sosyolojisinin önemli isimlerinden olacak Nikolay Timaşev'in ilk kitabı olan *Göz Hapsi* (*Условное осуждение*) ile aynı yıl yayımlanmıştı. Kendisinden üç yaş daha büyük olan Timaşev'e tebrik mektubu yollayan Sorokin her ne kadar bambaşka sosyal tabakalardan gelseler de düşünsel yaşamlarında kesişen yollardan bahsederek asli konumlarındaki eşitsizliğin farkında olduğunun altını çizmektedir (Simirenko, 1973: 86).

Petrograd Üniversitesi'nde kriminoloji ve penoloji alanını seçmesinde de önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Sorokin, 1963a: 46).

Politik faaliyetleri nedeniyle hapse atılan ve Kilise Okulu ile ilişiği kesilen Sorokin'in üniversiteye girişi, Kilise Okulundan atıldığı için ve *гимназия*'ya (gymnasium) da girmediği için ancak birçok sınavı verdikten sonra olacaktı. Bu nedenle Sorokin, çeşitli dersleri alacağı bir akşam kursuna gitmeye karar verip Petrograd'a geldi (Sorokin, 1963a: 57). Sorokin, geceleri şehri daha yakından tanımak için yürüyüş yaptığını ve zihinsel ve kültürel gelişimini sadece okullara değil aynı zamanda Petrograd şehrine borçlu olduğunu ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 60). Bilim ve teknolojide, felsefe ve güzel sanatlarda, ahlâk ve hukukta, siyaset ve ekonomide insan dehasının en güzel örneklerini bir sünger gibi içtiğini aktaran Sorokin, Petrograd şehrini diğer taraftan da sefil yaşamı ve sözde değerleriyle ve bir yandan ulvi birikimiyle, okulları ve laboratuarlarıyla, katedral ve kütüphaneleriyle, müze ve sanat galerileriyle, tiyatro ve senfoni salonlarıyla, büyük binaları ve tarihî anıtlarıyla büyük bir kent, insanın hem asilleşmesi hem sefilleşmesi için, hem yaratıcı yönünün gelişimi hem de sönümlenmesi için içinde her şeyi barındıran bir yer olarak tasvir etmektedir. Sorokin, Mayıs 1909'da "pekiyi" dereceyle tüm sınavları verdiğinde, bu esrarlı kentin üniversitesinin kapısı da ardına dek açılmış oldu.

Sorokin'in üniversiteye girişe hak kazandığı yıldan bir sene öncesinde, 1908'de ise özel bir Psikonöroloji Enstitüsü bünyesindeki ilk sosyoloji kürsüsü de kurulmuştu. Bu kürsü, Paris'te kurulan okulun eğitim programını devam ettirmekteydi. Kürsüde sosyoloji dersleri bir araya getirilmiş ve *Sosyolojide Yeni Fikirler* isimli derginin de dört sayısını hazırlamıştı. 1916'da kürsüde çalışan K. Tahtarev ve Pitirim Sorokin de, *Kovalevski Sosyoloji Topluluğu*'nu ve 1920'de de Petrograd Üniversitesi'nde bir sosyoloji fakültesini kurmuştu[34] (Golosenko, 1989:

[34] Petrograd Üniversitesi Sosyoloji Araştırma Enstitüsü, diğer enstitülerden farklı olarak herhangi bir bölüme bağlı olarak çalışmalarını yürütmemekte ancak felsefe, hukuk, ekonomi gibi çok farklı bölümlerden profesörlerin ve hocaların katılımıyla çalışmalar yapmaktaydı. Enstitü bünyesinde laboratuarlar da mevcuttu. Toplumsal ve ekonomik araştırmalar, sosyolojik araştırmalar, endüstri

352). Sosyal Psikoloji Enstitüsü, Kolektif Refleksoloji Laboratuarı ve Sosyoloji Enstitüsü kurulunca bunlar, savaş ve devrim sırasında bilimsel emek örgütlenmesi, Petrograd nüfusunun toplumsal yeniden gruplanması ve çeşitli tabakaların "yaşam standardındaki" değişiklikler hakkında epey ampirik malzeme toparladılar. Sorokin'in daha sonraki toplumsal hareketlilik, tabakalaşma, devrim ve kent ve kırın devamı hakkındaki kuramsal görüşleri, büyük ölçüde bu malzemeye yaslanmaktaydı (Golosenko, 1989: 353). Ayrıca ekonomi ve hukuk fakültelerinde sosyoloji ve sosyal bilim gibi çeşitli dersler okutulmaktaydı. Dolayısıyla da Rus sosyolojisi, ta en başından beri başka bilgi dallarıyla bir arada bulunmuş ve aynı zamanda doğa bilimlerine, psikolojiye, siyaset bilimine ve hukuka da ilgi duyan düşünürlere sahip olmuştu. Hatta meşhur Rus düşünür Sergey Bulgakov (1871-1944) düşüncelerini, tıpkı *İnsanoğlunun Alınyazısı*[35] ve *Modern Dünyada İnsanlığın Kaderi*[36] gibi kitaplar yazan Nikolay Berdyaev gibi toplumsal alana da uygulamıştı. Nikolay Mihaylkovski (1842-1904), Yevgeniy de Roberti (1845-1915) ve Lev Petrajitski (1867-1931) gibi isimler her ne kadar bugün unutulmuşlarsa da zamanında önemli katkılarda bulunan bilim adamlarıydılar (Sandstrom, 2008: 611).

Sorokin de üniversite hayalini gerçekleştirmek için Petrograd Üniversitesi'ne değil, yeni açılan Psiko-Nöroloji Enstitüsüne gitmek istemişti zira enstitüde zamanın uluslararası alanda en önemli iki isminin (M. M. Kovalevski ve Y. de Roberti) verdiği sosyoloji derslerini takip etme imkânı bulunmaktaydı[37]. Rus üniversite ve enstitülerinde öğrencilerden lisans derslerine veya sınavlarına girmeleri beklenmediği için yeni bir şeyler sunmayan ve kitaplarından takip edilebilecek derslere devam etmeyen Sorokin, bu çalışma sisteminin hocalarla ilişki kurmasını engellemesi nedeniyle, önemli hocalarla ders dışı ilişkiler geliştirme yoluna gitmişti. Sorokin bu yolla enstitüden Y. de Roberti, M. M. Kovalevski ve V. M. Behterev ile

psikolojisi, kişilikle ilgili kapsamlı çalışmalar, sosyal psikoloji, hukuk araştırmaları, çalışan grup denetimi gibi faaliyetler yürütülmekteydi (Shilov, 1969: 22).

[35] *О назначении человека*-1931.

[36] *Судьба человека в современном мире*-1934.

[37] Ayrıca Sorokin otobiyografisinde Enstitüye gitmesinde aşağı köylü-emekçi sınıflardan ve devrimci, faal öğrenci profilini kendisine yakın hissetmesinin de rol oynadığını belirtmektedir (Sorokin, 1963a: 67).

ve üniversiteden[38] de Lev Petrajitski, M. İ. Rostovtzeff, İvan P. Pavlov ve N. Rosin gibi hocalarla diyalog kurmuş ve bu ilişkiler, başarılı ve gelecek vaat eden bir genç bilim adamı olarak Sorokin'in daha iyi tanınmasını sağlamıştır. Öyle ki bu sayede kimi hocaların derslerinde asistanlık yapmış, bazı yazıları dergilerde yayınlanmış, M. M. Kovalevski'nin araştırma görevlisi olmuş ve lisansüstü eğitiminin ilk yılında da sosyolojide öğretim görevlisi olarak enstitüye atanmıştır (Sorokin, 1963a: 69).

1917 Devrimi'nden önce üniversitelerde ne sosyoloji bölümü ne de bu isimde bir ders bulunmaktaydı. Ancak resmî anlamda böyle bir ders olmasa da sosyolojik meseleler hukuk, ekonomi, tarih teorisi ve felsefesi, siyaset bilimi, kriminoloji ve etnografya gibi derslerde tartışılıyordu. Sosyoloji, çoğunlukla hukuk ve ekonomi fakültelerinde revaçtaydı. Bu nedenle bu alanı seçmeyi uygun gören Sorokin, burada M. M. Kovalevski'den başka, belki de 20. yüzyılın en büyük hukuk ve ahlâk âlimi olan Lev Petrajitski; özellikle "business cycle", sosyalizm ve değer teorisinde dünyaca ünlü ekonomist M. İ. Tugan-Baranovski; seçkin kriminolog ve penologlar N. Rosin ve A. Jijilenko ve Roma hukuku ve tarihinde önemli isimler olan N. Pokrovski ve D. Grimm ile tanışma imkânı bulmuştu (Sorokin, 1963a: 73). Bu isimler, teorilerini ezberleyen ve körü körüne kabul eden tilmizler değil, bakış açılarına eleştirel bir şekilde yaklaşan genç meslektaşlar istemekteydiler. Sorokin de onların teorilerini tartışmaya açmakta, zayıf yönlerini eleştirmekte ve tamamlayıcı fikirler vermekteydi. Bu yaklaşım tarzı, daha öğrencilik yıllarında antropoloji, sosyoloji, hukuk ve felsefede birçok makalesinin ve *Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül* kitabının yayımlanmasını sağlamıştı. Sonra Kovalevski ve Roberti'nin asistanlıklarını yapmış, Roberti "*Sosyolojide Yeni Fikirler*" serisinin ve Petrajitski ve Behterev de "*Hukuk Biliminde Yeni Fikirler*" ve "*Psikoloji ve Antropoloji*" dergilerinin eş-editörlüğünü teklif etmişlerdi (Sorokin, 1963a: 74). Lisans yıllarında yoğun bir şekilde kendisini bilimsel çalışmalara ve okumalara veren Sorokin, sosyoloji ve hukukun dışında felsefe, psikoloji, etik, tarih ve doğa bilimlerine dair bu yıllarda bir hayli bilgi edinmişti. Rus ve Avrupalı tüm önemli hukuk kuramlarında; Roma, Batı ve Rus kanunu tarihlerinde; anayasa, medenî ve ceza kanunu ilkelerinde

[38] Enstitüdeki başarılarına rağmen Sorokin, üniversite öğrencilerinin askerlikten muaf tutulmaları nedeniyle ilk senesinin sonunda, Petrograd Üniversitesine geçmişti.

uzmanlaşacak kadar bilgi sahibi olmuş; sosyoloji, tarih felsefesi ve ilgili diğer disiplinlerde aralarında Durkheim, Tarde, Simmel, Weber, Pareto ve Westermarck'ın da olduğu önemli isimlerin eserlerini okumuştu (Sorokin, 1963a: 75)[39]. Bütün bu nitelikleriyle sivrilen Sorokin, 1914 yılında mezun olduğunda üniversite ona asistan olup okulda kalmasını teklif etmiş ve kurumsal anlamda akademik kariyeri de bu teklif neticesi başlamıştı.

1918-20 arasında *Genel Hukuk Kuramı*[40] ve *Genel Sosyoloji Ders Kitabı*'nın[41] yanı sıra iki ciltlik *Sosyoloji Sistemi*'ni de yazma imkânı oldu. Basımı illegal yollardan gerçekleşen *Sosyoloji Sistemi* hakkında komünist idare toplatma ve Sorokin hakkında da tutuklama kararı alsa da kitabın herhangi bir kopyasına ulaşamamışlardı. Sosyoloji, 1917'de Kerenski döneminde bir disiplin olarak kabul görmüş ve Sorokin *Sosyoloji Sistemi* kitabını doktora tezi olarak sunmuş, sıkı bir savunma sürecinden sonra çalışması bir doktora tezi olarak kabul görmüştür (Journey-95). Her ne kadar çok acil bir ihtiyaç olmadıkça çalışmalarını tekrar okumadığını aktaran Sorokin, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* (1937-41), *Toplumsal Hareketlilik* (1927), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (1928) ve *Toplum, Kültür ve Kişilik*'i[42] (1947) yazarken bu kitabı tekrar tekrar okuduğunu ve bu okumalar sırasında da birkaç hatanın dışında toplumsal yapılar kuramına dair ampirik anlamda ayrıntılı ve ilk sistematik çalışma olarak göründüğünü belirtmektedir. Sosyal yapı kuramından başka toplumsal hareketlilik teorisine dair bir

[39] Bu saydığımız isimleri okumanın yanı sıra kendince bir sentez de geliştirmeye çalışan Sorokin, bu sentezi felsefî anlamda mantıksal ve ampirik yöntemler üzerinde temellenen bir çeşit ampirik neo-pozitivizm yahut eleştirel realizm olduğunu söylemektedir. Bu sentez, sosyolojik anlamdaysa Comtecu-Spencercı bir evrimci-ilerlemeci sosyolojinin Ruslardan N. Mihaylovski, P. Lavrov, Y. de Roberti, L. Petrajitski, M. Kovalevski, M. Rostovtzeff, P. Kropotkin düşünürlerin ve G. Tarde, E. Durkheim, G. Simmel, M. Weber, R. Stammler, K. Marx ve V. Pareto gibi sosyal bilimcilerin teorileriyle desteklenen bir sentezdi. Siyasal anlamdaysa dayanışma ahlakı, karşılıklı yardımlaşma ve özgürlük üzerine kurulmuş bir tür sosyalist ideolojiydi. Yani, Sorokin'in daha sonra otobiyografisinde de belirteceği üzere, felaketler devri 20. yüzyıl öncesi tüm Batılı düşünürlere hâkim olduğu gibi, gayet iyimser bir dünya görüşüydü (Sorokin, 1963a: 75).

[40] Pitirim A. Sorokin, **Учебник общей теории права**, isdatelstvo laroslavskago Soyuza Kooperativov, Yaroslavl 1919.

[41] Pitirim A. Sorokin, **Общедоступный учебник социологии**, isdatelstvo laroslavskago Soyuza Kooperativov, Yaroslavl 1920.

[42] Pitirim A. Sorokin, **Society, Culture, and Personality; Their Structure and Dynamics: A System of General Sociology**, Cooper, New York 1947.

iskeleti de içeren kitap, zaten daha sonra *Toplumsal Hareketlilik* (1927) kitabına da temel teşkil etmiştir (Sorokin, 1963a: 96).

Devrim öncesi politik aktivist olan ve Çarlık rejimince üç kez tutuklanan Sorokin, Kerenski hükümetinde hem kurucu meclis üyesi hem de Kerenski'nin sekreteri[43] olarak görev yapmıştır. Bu dönemi ve Bolşeviklerin adım adım iktidarı ele geçirişlerini iki otobiyografik eserinde *Bir Rusça Günlükten Sayfalar*[44] ve *Bir Uzun Yolculuk* kitaplarında betimleyen Sorokin, Rus devrimine dair sosyolojik tespitleri ise, daha sonra yazdığı *Devrim Sosyolojisi*[45] kitabında daha ayrıntılı açıklamalarla bir sosyoloji çalışmasına dönüştürmüştü[46]. Bolşeviklerin idareyi bir darbeyle ele alması ve ardından gelen komünist dönemde de üç kez tutuklanan Sorokin, bu tutuklamaların sonuncusunda Lenin'e yapılan başarısız suikast girişiminin faillerinden olmakla suçlanıp ölüme mahkûm edildi. Tifüslüler arasında ve arkadaşlarının bir bir idamına şahit olduğu haftalarca kurşuna dizilmeyi bekleyen Sorokin, Lenin'in *Pravda*'da[47] 21 Kasım 1918'de yayımlanan yazısı sonrası yeniden özgürlüğüne kavuşmuştu[48]. Yeniden üniversiteye dönüp *Sosyoloji Sistemi* kitabını yeniden yazmaya başlayan Sorokin, kitabın basılmasını 1922 yılında sağladı. Altı ciltlik bir çalışma olarak düşündüğü kitabın üçüncü cildine başlamadan evvel bizzat şahit olduğu açlık ve kıtlığı çalışmak isteyen Sorokin, gözlemlerde bulunmak üzere Samara ve Saratov bölgelerine gitti. Bu çalışmalar, sansüre takılıp Sovyet

[43] Lawrence Nichols'ün Richard Abraham'dan aktardığına göre Sorokin'in vazifesi Kerenski'nin kişisel sekreterliği değil, Başbakanlık Sekreterliği Üyeliği idi (Nichols, 1999: 143).

[44] Pitirim A. Sorokin, **Leaves from a Russian Diary**, E. P. Button & Co., New York 1924.

[45] Pitirim A. Sorokin, **The Sociology of Revolution**, Lippincott, Philadelphia. Prag'da Rusça hazırlanan bu kitap, daha sonra bir Amerikalı sosyolog, Edward C. Hayes'in editörlüğünde 1925'te İngilizce basılmıştır.

[46] Otobiyografisinde, bu politik aktivist yönüne rağmen bilimsel şevkini ve kimliğini hiçbir zaman kaybetmediğini ifade eden Sorokin, örneğin 27 Şubat 1917'de, devrimin o en hareketli günlerde sokağa çıkmayıp Pareto'nun *Trattato di sociologia generale* kitabını okuduğundan bahsetmektedir (Sorokin, 1963a: 106).

[47] *Правда*, Bolşevik Parti'nin yayın organı iken Devrim sonrasında tüm Sovyetlerin resmî gazetesi hüviyetine bürünmüş ve uzun yıllar en fazla satan gazete olma rekorunu da elinde bulundurmuştur.

[48] V. I. Lenin, "The Valuable Admissions of Pitirim Sorokin", **Lenin's Collected Works**, Jim Riordan (Ed.), C. 28, Moskova 1974, içinde s. 185-194. Lenin'in bu makalede atıf yaptığı üzere Sorokin bir özeleştiri mektubuyla, siyasal günahlarından tövbe ettiğini ve tüm siyasal faaliyetlerden istifa ettiğini bildirmişti. Gerek mektubun etkisi, gerekse Parti içinde etkili Piyatakov ve Karahan gibi dostlarının Lenin'e ricası üzerine Sorokin, bahsedilen gazete yazısı ile affedilmişti.

görevlilerince imha edilecek *Bir Etmen Olarak Açlık*[49] kitabını doğuracak, fakat bu eser de Sorokin'in üniversiteden uzaklaştırılmasına neden olacaktı. Bu olay sonrası Rusya'da kendisini bir geleceğin beklemediğine kani olan Sorokin, çeşitli bilim adamlarına bir daha geri dönememek üzere verilen yurtdışına çıkış iznini alıp 23 Eylül 1922'de Rusya'yı terk etti[50].

Sorokin yaptığı değerlendirmede 20. yüzyılın başındaki Rus sosyolojisinin 19. yüzyılın sonundaki Rus sosyolojisinden daha az felsefi ve daha az genellemeci ve çalışma yöntemlerinin daha az spekülatif olduğunu, tarihin ekonomik yorumu akımının ve sübjektif okulun popülerliğinin azaldığını ve çok çeşitli akımların ortaya çıkıp başka başka ekollerin yükselişe geçtiğini aktarmaktadır (Ramanayake, 1988: 7). Bolşevik Devrimi'nin ardındansa Sovyet idareciler, sosyolojiye büyük bir teveccüh göstermiş ve sosyolojiyi üniversiteler ve hatta liselere sokmuşlardı. Ancak bu durum 1922 yılında tersine dönmüş ve sosyolojiye olumsuz yaklaşmaya başlamışlardı. Sorokin bu ilginin ve sonra yaşanan değişimin kökeninde, başlarda sosyoloji ile Marksist sosyalizmin aynı şey olduğu gibi bir yanlış anlamanın yattığını iddia etmektedir. Bu doğrultuda Bolşevik yönetim, hem Marksizm'e karşı olan hem de çeşitli şekilleriyle kapitalizm taraftarı olduğuna inandıkları sosyolojiyi, bir "burjuva bilimi" olarak lanetlemiş ve yerine başka sosyal bilim dersleri yerleştirme gayretine girişmişlerdi. Bu bağlamda 1919 yılında Moskova'da kurulan sosyoloji bölümü de 1924'te kapatılmış ve Sorokin gibi diğer birçok sosyolog Avrupa'ya iltica etmişti[51] (Ramanayake, 1988: 7).

[49] Pitirim A. Sorokin, **голод как фактор**, isdatelstvo Kolos, Petrograd 1921.

[50] Sorokin'in de ayrıldığı bu dönemden sonra Rus sosyolojisi 1980'lere dek önemli bir tarihsel kesinti yaşadı. 1999'da Moskova, Petrograd ve Siktivkar'da (Komi Cumhuriyeti) aynı anda "Pitirim Sorokin ve Zamanımızın Sosyokültürel Eğilimleri" isimli Rusya, Ukrayna ve Komi Cumhuriyetinin yanı sıra Fransa, İtalya ve Birleşik Devletlerden yirminin üzerinde bilim adamının katılımıyla bir konferans düzenlendi. Bu konferansa katılan Amerikalılar Robert K. Merton, Edward A. Tiryakian, Barry V. Johnston, Dr. Sergei Sorokin ve Lawrence T. Nichols'tü. On yıl sonra Sorokin üzerine ikinci bir konferans bu kez Petrograd'da yapıldı ve burada sunulan yazılar da yine yayımlandı (Nichols, 2012: 377).

[51] Walicki, aralarında Roman Jakobson, Aleksandr Gersçenkron, Boris Nikolayevski, Peder George Florovski ve Pitirim Sorokin'in de bulunduğu Rusya'dan Amerika'ya gelen bir bilginler kuşağından söz etmektedir (Walicki, 2009: 23). Bu isimlere Berdyaev, Timaşev, Gurvitch, Bulgakov, Losski, Peşehonov gibi isimleri eklemek de mümkündür.

Rus sosyologların sosyolojiye önemli bir katkıda bulunmadıklarını söylemek pek de adil olmayacaktır. Zira bugün sosyologların tartıştığı birçok meseleyi Rus sosyologlar da çeşitli eserlerinde işlemişlerdi. Rus sosyologlar, sosyolojiyi Darwinci ve Spencercı etkilerden kurtarıp psikoloji üzerine temellendirme girişiminin öncülerindendi. Ancak güzel fikirlerinden çoğu, dünyanın geri kalanındaki sosyologlara yabancı kalmış ve ilgilendikleri hemen hemen tüm konular daha sonra Batı Avrupalı ve Amerikalı sosyologlarca daha sistematik bir biçimde işlenmişti (Hecker, 1916: 287)[52]. Maykov'a göre Rus sosyolojik bilimin olmazsa olmaz niteliği Batı'daki sosyal bilim düşüncesinin eleştirel bir değerlendirmesini yapabilmesi ve belli başlı sosyal bilimlerin "metodolojik feodalizmini" bertaraf etmesiydi (Golosenko, 1989: 338). Bu bağlamda İgor Golosenko Rus sosyolojisinin genel eğilimlerine dair yaptığı çözümlemede, Rus sosyolojisinin ana akım dünya sosyoloji düşüncesi içerisinde yer aldığını ve pozitivizmin de Rus sosyolojisinin ana akımı olduğunu aktarmaktadır. Niceliksel anlamda pozitivistler Rus sosyoloji literatürüne büyük katkı yapmış ve bunlardan Pavel Lilyenfeld, Maksim Kovalevski, Yevgeniy de Roberti ve Pitirim Sorokin gibi birçoğu dünyaca tanınmıştı. Golosenko'ya göre Rus sosyolojisinin ayırıcı niteliklerinden birisi de başka ülke sosyolojileriyle karşılaştırıldığında oldukça erken bir dönemde, pozitivist bir monadoloji ve metodolojik öznelciliği ortaya çıkarabilmiş olmasıydı. Yine Rus sosyologları, pozitivizm, antipozitivizm ve neopozitivizm arasındaki kuramsal anlaşmazlıklarına öncelikli bir önem atfettiler. Toplumsal ontoloji söz konusu olduğunda hepsi de toplumsal statik ve dinamik kanunlarının varlığını, her ne kadar mahiyeti üzerinde anlaşmazlığa düşseler de, kabul etmekteydiler. Öte yandan Rus sosyolojisinde hiçbir eğilim, saf bir biçimde var olmamıştı. Düşüncelerin evrim mantığı bazı sosyologların bir ekolden başkasına geçmesine neden olmuştu. Kareyev gibi bazı sosyologlar sosyolojideki bazı eğilimlerin geniş bir sentezinin yapılması gerektiğine inanmaktaydılar. Bu minvalde Kareyev, sübjektif okulun tüm öğretilerinin sentezi için çabalamıştı. Kovalevski ve Roberti 20. yüzyılın başında pozitivist eğilimleri karşılıklı bütünselleştirmeye çalışmışlardı. Nihayet Sorokin, 1930'ların sonunda "bütünleşmeci" [integralist] bir sosyolojiyi pozitivist ve antipozitivist okulları

[52] Aynı şekilde Hecker, o gün için Kropotkin, Kovalevski, Korkunov gibi Rus sosyologların, Batı Avrupalı ve Amerikalı sosyologların bilgi dağarcığı içinde olduğunu belirtmektedir (Hecker, 1916: 287).

sentezleyerek kurmuştu. Zaten bunun önemi de tüm Rus sosyoloji tarihi içersinde anlaşılabilir. Bütün bu eğilimler sosyolojiyi bağımsız bir disiplin olarak gerçekleştirmek, araştırma sahası, yöntemi ve konusunu tartışmak, teorik, metodolojik yönlerini ve kavramlarını belirlemek amacındaydı (Golosenko, 1989: 342).

Rus sosyolojisinin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki vaziyetine atfen Sorokin, Rusya'nın sosyoloji çalışmaları söz konusu olduğunda devrindeki herhangi başka bir ülkeden hiç de geri olmadığını ve Rus sosyologların da dünya sosyolojisinin gelişimine önemli katkılar yaptığını aktarmaktadır (Ramanayake, 1988: 4). Sorokin, Rus ve Amerikan sosyolojileri arasında, Batılı ve Avrasyalı sosyoloji gelenekleri arasında bir nevi köprü vazifesi görmekteydi. İlk sosyoloji formasyonunu Doğu Avrupa'da almak ve Kıta Avrupa'sı sosyoloji birikimine hâkim olmakla Sorokin, Amerika'ya vardığında önemsenen bir isim oldu ve bir yandan da Amerikan sosyolojisinin içerisinde bulunduğu niceliksel ve ampirik eğilimden de etkilendi. Ancak daha sonra Amerikan sosyolojisindeki niceliksel ve ampirik eğilimleri, "quantophrenia" ve "testomania" gibi sıfatlarla eleştirerek, Rus kökenlerindeki ampiri-dışı çözümlemelere geri dönmüş ve diğergâmlık ve yaratıcı aşk üzerine çalışmalar yapmıştı. Sandstrom'un da dikkat çektiği üzere, bu yönleriyle Sorokin'in kariyeri, Rus ve Amerikan sosyoloji gelenekleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları temsil etmekteydi (Sandstrom, 2008: 613). 1922'de Avrupa'ya ve oradan da Birleşik Devletlere iltica etmeden evvel Pitirim Aleksandroviç Sorokin, Rusya ve Sovyetler Birliği'nde istisnaî bir düşünsel ve siyasal kariyere sahipti. Ülkesinde sosyolojinin kurucuları arasında sayılmaktaydı ve 21 ile 33 yaşları arasında Rusçada 162 bilimsel yayına imza atmıştı. Bu yayınlar yalnızca kitap değerlendirmeleri yahut dergi yazılarını değil, doyurucu monograflar ve iki ciltlik bir teorik eseri de içermekteydi. Henüz genç bir yaşta Sorokin, birinci sınıf bir bilim adamı olarak yaygın bir üne sahip olmuştu. Ayrıca 1919'dan 1922'ye kadar yeni kurulan Petrograd Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün de bölüm başkanlığını ve 1917'de kurulan Rusya'daki ilk demokratik hükümetin ve meclisin de üyeliğini yapmıştı. Bütün bu yönleriyle Sorokin, Emile Durkheim'ın Fransız eğitim politikalarına yahut Max Weber'in Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşuna yaptığı katkılardan daha fazlasını Rus

demokratikleşme mücadelesinde yapmıştı. Fakat Sorokin'e dair birçok çalışma yapan Lawrence T. Nichols'ün dikkat çektiği üzere, Amerika'da Sorokin değerlendirmesi yapan sosyologlar, onun hayatındaki 1905-1922 arası bu şekillendirici dönemi daima es geçmektedirler. Dönemin Rus kültürüne yabancı olmaları ve genel itibariyle Rus toplumsal ve tarihsel bağlamına, kolektif hafızasına ve düşünsel söylemine dair az şey bilemeleri Sorokin'in bakış açısını iyi tahlil edememelerine neden olmaktadır. Bu nedenle de özellikle *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabını yayınlamasıyla **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'ne giren Sorokin'i uçuk birisi olarak görmeye başlamışlardı (Nichols, 2012: 374-375).

1922'de Moskova'yı terk edip Berlin'e gitmiş ve burada Rus Devrimi üzerine bir de konuşma yapmıştı. Daha sonra dostu Tomáš Garrigue Masaryk[53]'in de ısrarcı olması ve Prag Charles Üniversitesinden davet alması neticesinde Çekoslovakya'ya geçmişti. Burada diğer Rus sürgünler gibi politika yapmayı değil Batılı sosyologları okumayı tercih edip, Rus devrimi hakkında dersler veren Sorokin, daha sonra bu dersleri *Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti*[54] kitabında yayına dönüştürmüştür. Ayrıca yine Prag'da kır sosyolojisine dair daha sonraki kitaplarının iskeletini oluşturacak, *Tarımsalcılık İdeolojisi*[55] isimli çalışmalar ve yayınlar yapıp *Toplumsal Pedagoji ve Politika Üzerine Popüler Denemeler*[56] ve *Devrim Sosyolojisi* kitabını yazmıştı. Gerek Rusya'daki son dönemlerinde ve gerekse de Prag'dayken Sorokin, Rusya'ya çeşitli bilimsel kongreler nedeniyle gelişi sırasında tanıştığı ve Rusya üzerine bir de kitabı bulunan Wisconsin'den Amerikalı sosyolog Edward A. Ross'a mektuplar göndererek, Amerika'ya iltica etmesi ve sosyolog olarak bir iş bulması için yardımını rica etmişti. Ross ve Sorokin arasındaki bu yazışmaların ve ömür boyu sürecek bir dostluğun izlerini sürdüğü çalışmasında Lawrence T. Nichols, bu ilişkinin uzun yıllar bilinmediğini hâlbuki Ross-Sorokin ilişkisinin Sorokin henüz Rusya'da akademik

[53] Ünlü Çek düşünür ve lider Masaryk ile Sorokin'in dostluğu, Masaryk'in bir sürgün bilim adamı olarak Petrograd'da bulunduğu dönemlerde başlamıştır. Masaryk ile şahsen defalarca görüşen Sorokin *воля народа*'da Çekoslovak meselesine destek yazılarının yayınlanmasını teşvik etmiş ve Masaryk'in davasını desteklemiştir (Sorokin, 1963a).

[54] Pitirim A. Sorokin, **Современное состояние России**, Kooperativnoie isdatelstvo, Prag 1922.

[55] Pitirim A. Sorokin, **Идеология аграризма**, Hutor, Prag 1924.

[56] Pitirim A. Sorokin, **популярные очерки социальной педагогики и политики**, isdanie Komiteta delovodchikov i narodno prosvetitelnukh rad Podkarpatskoi Rusi, Ujgorod 1923.

çalışmalarına devam ederken (muhtemelen 1917-1918 yıllarında) başladığını ve Sorokin'in daima "Amerika'ya gelip, sosyolojinin gelişimini gözlemleme" (Nichols, 1996b: 138) arayışında olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra Prag'dayken Ocak 1923'te Ross'a yeniden gönderdiği mektupta Sorokin, tamamen bilimsel ve toplumsal nedenlerden ötürü Amerika'ya gelip yerleşmek istediğini ve "Edward C. Hayes ve M. Rostovtzeff'in mektuplarından öğrendiği kadarıyla Ross'un ona yardım etmeye hazır olduğunu" düşündüğünü belirtmektedir. Mektupla beraber özgeçmişini ve *Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti* ve *Sosyoloji Sistemi* kitaplarını da gönderen Sorokin, Ross'un bu sürgün meslektaşına yardım çabalarının başarısız olduğunu ileten cevabî mektubuyla hayal kırıklığına uğramıştı. Fakat daha sonra Hayes ve Ross'un Amerikan Vassar Koleji'nde ve Illinois ve Wisconsin Üniversitelerinde Rus devrimi üzerine konuşma yapması ve dersler vermesi için davet göndermesiyle Amerika'ya gidişi için fırsatı elde etmiş oldu[57]. Amerika hakkında Sorokin, zaten uzun yıllardır Amerikan yaşamına, kültürüne, edebiyatına ve sosyal, siyasal ve ekonomik kurumlarına ilgi duyup araştırmalar yaptığını ve *Sosyoloji Sistemi* kitabında da Lester Ward, Franklin Giddings ve Albion Small gibi Amerikan sosyoloji babalarının eserlerinden haberdar olduğunun anlaşılabileceğini ve hatta Rusya'da arkadaşları arasında lakabının "Rus-Amerikan" [России-американского] olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1963a: 202). Bu gelişmelerden sonra, Rus olduğunu belirten bir Çek pasaportu alan Sorokin, Ekim 1923'te *Martha Washington* gemisiyle İtalya üzerinden önce Boston ve sonra New York'a gitmiş ve kendisini sosyoloji haritasının merkezine önemli bir figür olarak taşıyacak ilk adımı atmıştı. Okyanusun öte yakasında, Amerika'da ise sosyoloji, bambaşka bir sosyo-politik bağlamda, bambaşka bir seyir izlemekte ve kendisini akademide ve kamuda kabul ettirmek için bir meydan okumaya girişmekteydi. Ancak bu meydan okumanın başarılı bir sonuç vermesi için, disiplini ve konularını net bir şekilde tanımlayacak ve bu minvalde kurucu eserler verecek nitelikli kuramcılara ihtiyaç vardı. Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in, bu isimlerden bir tanesi olacağı ve büyük ölçüde mecburiyetlerin

[57] Bu davette Ross, Sorokin'e, kendisine ancak bu şekilde yardım edebildiğini ve daimi bir iş için yardımcı olamadığını ancak gelecek vaat eden bir sosyolog olarak onun bu fırsatı iyi kullanıp bir üniversitede iş bulacağına inandığını ifade etmektedir (Nichols, 1996b: 140).

sevkiyle çıktığı yolculuğunun zamanlaması, Amerikan sosyolojisinin gelişmesi, yerleşmesi ve kurumsallaşması adına arayışların olduğu bu döneme denk gelmişti.

1.2. Amerikan Sosyo-politik Bağlamı, Amerika'da Sosyolojinin Gelişimi ve Pitirim A. Sorokin'in Amerika Yılları

Amerika'da sosyolojinin gelişmesi, yerleşmesi ve kurumsallaşması ile ilgili yapılacak bir değerlendirme, bu yeni disiplinin kabulünü hazırlayan ve hızlandıran sosyo-politik bağlamın ortaya konmasıyla daha da anlaşılır olacaktır. Zira bu bağlamda, Türk akademisindeki politik kovuşturmalardan bunalarak Kanada'ya giden ve burada Amerikan sosyolojisini içeriden gözlemleme imkânı bulan Niyazi Berkes, Amerikan sosyal bilimsel düşünce tarihinin bilhassa İç Savaş sonrası ortaya çıkan şartlarda kapitalizm ve sorunlarının tartışılması tarihi olduğunu ifade etmektedir. Berkes'e göre Amerika'da sosyolojinin ilk ortaya çıkışına bakıldığında, bir sosyal sistem olarak kapitalizmin doğuş çabalarının, kuruluşunun, gelişiminin, sorun ve çelişkilerinin hikâyesini gösteren bir toplumsal fikir tarihiyle karşılaşılmaktadır (Berkes, 1985b: 337). Modern bir disiplin olarak sosyolojiyi Amerika'da önemli kılan vasat, geç koloni dönemi, Britanya'ya karşı girilen Bağımsızlık Savaşı ve devlete (ve topluma) son büyük şekillendirici dokunuşu yapan Kuzey-Güney İç Savaşı olarak üç dönemde incelenebilir.

Koloni döneminde Amerikan toplumunun üzerinde yükseleceği temel, İngiltere'de sanayi ve din devrimleriyle atılmıştı. Köleliğin kaldırılması, feodalizmin çöküşü ve çitle çevirme hareketi [*enclosuring*], beraberinde bir yandan köylerin büyük çiftlikler olarak yeniden örgütlenmesini, öte yandan da köylülerin Britanya Adası'nın önemli ticaret, sanayi ve liman kentlerine ucuz ve serbest iş gücü olarak göçünü getirmişti. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı bu yeni kapitalist ve emekçi sınıflar, Amerikan toplumuna ilk halini verecek toplumsal yapının da ana unsurlarıydılar. Öte yandan Avrupa'da vuku bulan kiliseler arası ayrılık ve birçok dinî cemaat ve sektin ortaya çıkması da, dinî anlamda parçalı bir toplumsal dokunun

oluşmasına neden olmuştu. Bilhassa Britanya'da, resmî din olarak Anglikanizm'in benimsenmesi ve ardından bu kilisede bazı revizyon ve reformlar öngören Püritenlerin ortaya çıkması sonucu patlak veren çekişme ve çatışma ortamı, Amerikan toplumunun büyük bir çoğunluğunu oluşturacak göç dalgasını da hazırlayan en önemli etkenlerdendi.

Amerika kıtası, yeni ortaya çıkan bu sınıflar için müthiş bir kâr ve özgürlük imkânı sunmaktaydı. Bir taraftan sahip olunacak ve diğer yandan çalışılacak uçsuz bucaksız topraklar ve müthiş bir yer altı ve yer üstü zenginliği, her kesimden insan için bir cazibe merkezi haline gelmişti. Gerek kıtaya ve gerekse de kıta içerisinde de sürekli batıya ve güneye doğru oluşan göç dalgası, bu cazibeyi açıklar niteliktedir. Öyle ki, XVII. yüzyıla gelindiğinde Güney'de aristokratik plantasyon sistemi yerleşmiş, New England'da ise Yankee egemenliği sağlanmış haldeydi. Orta eyaletlerde de yerliler aleyhine genişleme sürdürülmekteydi. Aynı dönemde İskoç, İrlandalı ve Alman göçmenler eski yerleşiklerle karışıp kaynaşırken, İngiltere'nin koloniler ve ticaret üzerindeki baskısı ve vergilendirme sistemi huzursuzluğa neden olmaktaydı. Bu hızlı dönüşüm hali ve İngiltere ile baş gösteren huzursuzluklar, özellikle İngiliz vergilerine karşı bir tepki hareketi olarak başlayan Amerikan isyanının, yavaş yavaş bir bağımsızlık hareketine doğru evrilmesine yol açtı. Richard Henry Lee, Thomas Paine'in kaleme aldığı ve bağımsızlığın vakit kaybetmeden ilan edilmesi gerektiğini vurgulayan *Sağduyu* broşüründen ilham alarak bağımsızlık için bir karar sureti sunmuş ve John Adams da bu öneriyi desteklemişti. Akabinde Thomas Jefferson'ın sonuç bildirgesini kaleme aldığı beş kişilik bir komite kurulup Bağımsızlık Bildirgesi olarak bilinen karar metninin 2 Temmuz 1776'da kabul ve 4 Temmuz 1776'da ilan edilmesiyle, Amerika Birleşik Devletleri resmen kurulmuş oldu. ABD'nin ilk anayasa çerçevesi mahiyetindeki Bağımsızlık Bildirgesi'nde, ayrıcalıkların dayandığı üç temel kuruma karşı isyan vardı. Buna göre i) mirasın büyük oğla geçmesi ve arazinin istenildiği gibi varisler arasında parçalanmaması ve bölüşülmemesi kuralının geçersizliği; ii) Tory'lere ait büyük çiftliklerin parçalanması; iii) Anglikan Kilisesi'ne ait kurumların kaldırılması talep edilmekteydi (Nevins & Commager, 2005: 107). Amerikan toplum yapısını kökünden değiştirecek bu taleplerle, yeni bir sosyal yapının inşası başlatılmış oldu. Hali hazırdaki sosyal

yapıya bakıldığında, Kuzey Amerika'daki yerleşimcilerin ağırlıklı olarak Kuzey Avrupa orta sınıf kentlilerinden oluştuğu görülmekteydi. Bu kitle, ne tepelerinde bir aristokrasi yahut kiliseye ne de altlarında bir işçi yahut köylü sınıfıyla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Zaten Amerikan tarımı, ta baştan beri köylü (ihtiyaç yönelimli) değil, çiftçi (Pazar yönelimli) bir tipi doğurdu. Güneyde ortaya çıkan plantasyonlar da köle emeğine dayanan tarımsal kapitalizmin bir tarzı olarak, Ortaçağ Avrupa'sının malikâneci feodal ekonomisinden ziyade eski Roma'nın *latifundia*[58] sistemiyle benzerlikler taşımaktaydı. Son olarak 19. yüzyılda da Amerikan batısındaki açık hudutlar doğu ve güneydeki fazla nüfusu çekmiş ve kuzeydoğu sahilinde filizlenen sanayilere de Pazar oluşturmuştu (Martindale, 1976: 122). Toplumsal hayatta yaşanan bu değişim ve dönüşümlerin, Amerikan entelektüel yaşamında da etkileri büyük olmuştu.

Dönemin, entelektüel dünyanın kurumlarına yansımalarına göz atıldığında, Yale Üniversitesi'nin ve ismi bugün Columbia Üniversitesi olan *King's College*'ın kapandığını, 1797'de William and Mary Üniversitesi'nin ise çıplak ayaklı çocuklara ders verdiği görülmektedir. Öyle ki doğu sahillerinin önemli yüksek öğrenim kurumu olan Harvard Üniversitesi de bu dönemde bir başkan, üç profesör ve dört öğretim yardımcısından oluşan bir öğretim kuruluna sahiptir. Entelektüel yaşamda yaşanan bu kriz halini en iyi özetleyen durumsa, 1780-84 yıllarında Boston'ın başlıca gazetesinde yalnızca tek bir kitapçının ilanının çıkması olarak ifade edilmektedir (Nevins & Commager, 2005: 110). Sosyal yapıdaki bu çalkantı ve entelektüel yaşamdaki kriz halinde imdada yetişip sorumluluk üstlenen kesim ise teologlar olmuştu. Bilhassa XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ekonomik ve sosyal dönüşüm ve kriz durumunun yarattığı sorunlara dikkat çeken ve yoksulluk, yoksul ve göçmenlerin dinî eğitimi gibi konuları zenginlerin yardımlarıyla halletmeyi amaç edinen Protestan din adamları, "hayırseverlik" [philanthropy] ve "sosyal hizmet" [social work] alanlarının da Amerika'daki temellerini atmış oldular. Ancak XIX. yüzyıla girilirken Amerikan entelektüel yaşamında ilahiyat tartışmaları geri plana

[58] Latince "latus" (geniş) ve "fundus" (arazi) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan terim. Roma döneminde geniş arazilerdeki özel mülkiyeti işaret etmektedir. Genelde köle emeğine bağlı ve endüstriyel tarıma oldukça benzeyen örgütlenme yapısıyla *latifundia* Güney'deki köle emeğine dayalı tarımsal kolonileri tanımlamak amacıyla kullanılagelen bir benzetmedir.

düşerken, siyaset ve siyaset felsefesi tartışmaları önem kazandı. Ayrıca İç Savaş sonrasında eğitim kurumlarında gerek mütevelli heyetleri gerekse de yönetim kurumlarındaki baskın kişiler, "din adamı cüppeli" kişilerden daha çok banker, iş adamı ve şirket avukatlarına doğru kaymış ve ilahiyat okullarından alınan diploma, bir eğitim kurumunda idari görev almayı sağlayan "serbest giriş kartı" olma hüviyetini de yitirmişti (Coser, 2010: 320-321). Ortaya çıkan yeni devletin de çeşitli kurumlarıyla olgunlaşması; bankaları, kredi kurumları, sanayisiyle kapitalizmin de yerleşmesi yepyeni bir sosyal hayat örneğinin belirmesini sağladı. Hâsılı, "Jefferson'ın özlemini çektiği Koloni Amerika'sının basit kırsal hayatından, ev sanayiciliğinden, saf ve özgür kır hayatından eser kalmayacaktı". Zaferin kesinleşmesi için geriye arkaik kurumları ve aristokratik toplumsal yapısıyla Güney'in tasfiyesi kalmıştı (Berkes, 1985b: 348).

İç Savaş öncesinde Kuzey'de hâkim konumdaki entelektüel yönelim, "olması gereken" ve "hali hazırda olana" dair felsefî ve politik bir bakış iken; Güney'deki baskın eğilim, idealist ve romantik bir bakıştı. Bu iki farklı eğilim arasındaki çarpışma, İç Savaş neticesi romantizmin ve idealizmin yanı sıra köle emeğine dayanan tarımsal bir sosyo-ekonomik düzenin yıkılıp daha pragmatist ve serbest emeğe dayalı sanayi sistemi temeline oturan sosyo-ekonomik düzenin galip gelmesiyle sonuçlandı (Berkes, 1985b: 352). Koloni döneminde entelektüel dünyaya yön vermiş ilahiyatçıların önemini yitirip hukukçu, politikacı ve siyasal düşünür tipin önem kazanmasıyla zihniyet dünyasındaki değişim/dönüşüm, bu dünyayı taşıyan tipin değişim/dönüşümünü de beraberinde getirmiş oldu (Berkes, 1985b: 354). Bu noktada sosyoloji, hem İç Savaş öncesi bu çatışan eğilimlere bir meşruiyet arayışında hem de savaş sonrası ortaya çıkan yeni sorunlara pratik anlamda çözüm üretebilmek adına önemli bir işlev üstlendi.

Amerika tarihinde "sosyoloji" terimi de ilk defa işte bu İç Savaş ve kölelik tartışmalarının yaşandığı zamanlarda ve köleliği meşrulaştırmak amacıyla Güney'de kullanılmıştı. Sosyoloji adını taşıyan ilk Amerikalı kitap da, sosyoekonomik değişimin tehdit ettiği bir toplumsal düzenden dem vurup kölelik kurumunu toplumsal anlamda meşru temellere oturtmak arayışındaki bir Güneyli ve Luther

Bernard'ın "*Henry Hughes, İlk Amerikalı Sosyolog*" isimli makalesinde Amerikan sosyolojisinin öncüsü olarak selamladığı (Calhoun, 2007b: 5) bir isim olan Henry Hughes tarafından 1854 yılında *Sosyoloji Üzerine Bir Deneme: Kuramsal ve Uygulamalı* adıyla çıkmıştı. Aynı 1854 yılında yine bir Güneyli, George Fitzhugh (1807-1881) tarafındansa *Güney İçin Sosyoloji Yahut Hür Toplumun Çöküşü* adıyla bir başka sosyoloji kitabı daha yayımlanmıştı. İki yazar da Fransız sosyolog Auguste Comte'tan etkilenip terimler ödünç almışlar ve fakat eserlerini Comte'u reddetmek üzere tasarlamışlardı[59] (Berkes, 1985b: 353). Her iki eserde de hâkim düşünce, yerel cemaati kayıran, daha organik bir toplum algısına sahip ve ayrıca liberal ekonomi - dolayısıyla Güney'e karşı Kuzey-aleyhtarı bir bakıştı (Calhoun, 2007b: 5). Auguste Comte bu iki Güneyli ismi etkilemekle beraber, Amerikan sosyolojisi içerisinde daima Herbert Spencer'ın gölgesinde kalmıştı. Comte, gençliğinde Amerikan Devrimi'nin ve Franklin'in etkisiyle Amerika'ya yerleşmeyi bile düşünmüş ve özellikle kendi pozitivist felsefesini ve İnsanlık Dini'nin yayılması ve gelişmesi için bakir Amerikan topraklarında önemli imkân ve fırsatlar görmüştü. Ancak bilhassa Amerika'nın Protestan ağırlıklı demografik ve düşünsel yapısı onu bu fikrinden uzaklaştırdı. Comte, Amerika'nın sosyal ve entelektüel anlamda gelişmesinin önünde bu Protestan egemenliğin engel olacağını iddia etmiş ve büyük ölçüde bu nedenlerle de Amerikan Protestan din adamı-düşünürlerin Comte'a olan ilgisi hem sınırlı kalmış hem de tepkisel olmuştu[60] (Berkes, 1985b: 350). Nephan Atav, Comte'un Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisini üç devreye ayırmaktadır: i) çoğunluğun ilgisini çekmemekle birlikte bir kısım düşünürlerin ilgisini çektiği ve özellikle Güneyli sosyologların köleliğe meşruiyet kazandırmak amacıyla yararlandığı ve genelde tepkisel bir etki uyandırdığı devre; ii) Comte etkisinin zirve yaptığı ve eserlerinin İngilizceye tercüme edilip Amerika'da yayımlandığı devre; iii) Comte etkisinin azaldığı ve yerini Buckle, Spencer ve Darwin etkisine bıraktığı devre. 1869 yılına gelindiğinde bile Amerikan entelektüel kamusunda Comte'un önemli savunucuları bulunurken 1880'lerde Comte etkisi tamamen silinmiş ve Amerikan sosyolojisi

[59] George Fitzhugh, Comte'un yanı sıra Adam Smith'i de reddedip "*laissez faire*" anlayışını eleştirmekteydi (Berkes, 1985b: 353)

[60] *Cours de philosophie positive* ilk kadın sosyolog olarak nitelendirilen Harriet Martineau tarafından 1853 yılında İngilizceye çevrilmiş ve *The Positive Philosophy of Auguste Comte* başlığı altında toplanmıştı.

Spencer'in etkisine girmişti (Atav, 1956: 126-127). Ancak öyle veya böyle Amerikan düşünürleri, Comte ve Spencer'da, Amerikan sahnesine göre uyarlanabilecek birçok malzeme buldular (Breslau, 2007: 46). Her ne kadar Spencer'a ve radikal *laissez-faire*'ci liberalizmine karşı çıkmış olsalar da ruh itibariyle Spencer'cıydılar. Zira Spencer sosyolojisine bir düşünceler bütünü, sosyolojilerden bir sosyoloji gibi bakmıyorlar ve fakat onu bizzat sosyolojinin kendisi gibi değerlendiriyorlardı. Mesela Almanya'da birçok önemli tarihçi ve sosyal bilimci ile çalışma imkânı bulan Albion Small, Gumplowich ve Schaffle'den etkilenmişse de en çok Alman tarihçilerin en Spencer'cısı addedilen Ratzenhofer'in etkisinde kalmıştı (Breslau, 2007: 49). Spencer ve düşüncesi akademide kendisine yer bulmaya çalışan sosyoloji için ayırıcı bir işlev yüklendi. Bu yolla bir taraftan akademi dışındaki araştırmacıları ve sosyal hizmetçileri dışarıda tutarken, diğer taraftan bunları uygulama kanadı olarak sınıflandırıp tâbi bir konuma yerleştirmekteydi (Breslau, 2007: 56). Her ne kadar oldukça pragmatik amaçlarla da olsa Comte ve Spencer ile başlayan Amerikan'ın sosyolojiye yönelimi, akademi içerisindeki derslerin isim ve içerikleri üzerinde de etkili olmuştur.

Örneğin Amerikan İç Savaşı'ndan [1860-1865] önce "Toplumsal İlişkiler Felsefesi" adı altında bir yahut iki ders açılmıştı. İç Savaş[61] sonrasındaysa en önemli sorunlardan birisi toplumsal reformdu. Bu sorunlar yumağı ve toplumsal bir reform fikri, aynı zamanda akademideki derslerin ve eğilimlerin de yönünü belirlemekteydi. Özellikle *ASD*'nin ilk başkanlarının öyle veya böyle reformcu bir geçmişe sahip olmaları da bu sıkı bağları kanıtlar niteliktedir. Hatta ilk dört kurucu Ward, Sumner, Giddings ve Small'dan hiçbirisi bir akademik kariyer için hazırlanmamıştı. Sumner ve Small teoloji, Giddings gazetecilik eğitimi almış ve Ward da kamuda paleobotani alanında kariyer yapmıştı. Bu dört ismin reformcu düşünceleri de, İç Savaş ve sonrasındaki dönemde şekillenmişti (Turner & Turner, 1990: 12-13). İç Savaş sonucunda entelektüel ve toplumsal dünyada yaşanan değişim ve dönüşüm, beraberinde yepyeni sorunları da getirdi. Özellikle artan göçmen kitlesi ve Alman,

[61] Abraham Lincoln, Amerikalıların tarihten kaçamayacaklarını ve İç Savaşın da tamamen Amerikan tarihinin bir sonucu olduğunu söylemişti. Lincoln'e göre aslolan savaşı doğuran ırk, özgürlük, birlik ve ekonominin doğası gibi meselelerle bir an evvel yüzleşmekti (Levine, 1996: xvi).

İrlandalı, İskandinav, Leh, İtalyan göçmenlerle heterojenleşen toplumsal doku, yeni toplumsal durumların ve olguların oluşmasına neden oldu. Bu sayede sosyolojiyi hazırlayan ve gelişimini hızlandıran alt yapı da oluşmuş oldu. Özellikle sanayileşme, İç Savaş sonrası durum, kentleşme, göç, suç oranında artış ve yoksullukla ortaya çıkan toplumsal şartların ıslahı için "hayırseverlik" [philanthropy] hareketi önem kazanmış ve 1865 yılında bu meselelerin halli için *Amerikan Sosyal Bilim Derneği* (*ASBD*) adlı bir dernek de kurulmuştu. Bu hareket daha sonra "sosyal hizmet" adı verilen pratik sosyoloji akımına da zemin teşkil etti. Tüm bu gelişmeler ışığında sosyolojinin Amerika'da tam anlamıyla bağımsız bir disiplin olarak 1883'ten sonra başladığı söylenebilir (Berkes, 1985: 356-357). Zira Coser da ilk sosyoloji bölümlerinin kuruluş yönetmeliklerinde, sosyolojiye salt kuramsal ilgilerden çok olguları "sorunlar" şeklinde algılayan bir yaklaşımın varlığının altını çizmekte ve örnek olarak da Columbia Üniversitesi'nde bir sosyoloji bölümü kurulacağını ilan eden bildirideki şu ibareyi göstermektedir:

> "*Endüstriyel ve toplumsal ilerlemenin, çağdaş topluluğu, çözümü bilimsel incelemelerin en iyilerini ve uygulama alanında eyleme yönelik en içten çabaları gerektirecek çok büyük çaplı toplumsal sorunlarla karşı karşıya getirdiği, gittikçe daha açık olarak görülmektedir. Sosyoloji terimi…günümüzün insanlarını yakından ilgilendiren çok sayıda konuyu içine alır. Toplumsal sorunlarla etkili bir biçimde uğraşabilmek, bunların hem kuramsal hem de somut olarak ele alınmasını gerektirir*" (Coser, 2010: 322-323).

Amerika'da reformu amaç olarak görenlerle sosyal bilim kaygısı güdenlerin, her ne kadar çok iyi anlaşamamışlarsa da ortak kaynaklardan beslenmiş olmaları manidardır. 1851'de "yabancıların Amerikan devletler topluluğuna alınışıyla ve onun içindeki, devletçe bakılan yoksullara yardımla ilgili bütün yasaların uygulanışını denetlemek" (Bernard & Bernard, 1943: 530-531) amacıyla kurulan *Massachussets Board of Alien Commissioners*, onbeş yıl sonra 1865'te Boston'da kurulacak *ASSA*'nın çekirdeğini oluşturdu (Coser, 2010: 322). *ASBD*'nin kuruluş çağrısında kurucusu Frank Sanborn şunları yazmıştı: "dikkatlerimiz uzunca zamandır Birleşik Devletlerde 'sosyal bilimler' başlığı altında toplanan ve halkın sağlık koşulları, istihdam, yoksulların eğitimi, suçun önlenmesi, ceza yasasının düzenlenmesi, hapishanelerin disiplini, akıl hastalarının tedavisi ve hayırseverlik gibi meselelerle

ilgilenen yerel ve ulusal bazı kuruluşların önemine çekilmektedir". Buna göre *ASBD*'nin amaçları: "Sosyal bilimin gelişmesini desteklemek ve kamunun düşüncesine, yasa değişikliklerinin en iyi biçimde gerçekleştirilmesinin en pratik yolunun ne olduğu konusunda rehberlik etmek, Eğitimin Geliştirilmesi, Suçların Önlenmesi ve Bastırılması, Hükümlülerin Islahı ve Kamu Ahlâkının Geliştirilmesi, Kamu Sağlığı Kurallarının Kabul Edilmesi, ve Ekonominin, Ticaretin ve Ameliyenin Sorunlarıyla İlgili Konularda Sağlam İlkelerin Yaygınlaştırılması" olarak belirlenmişti (Aktaran Coser, 2010: 322). *ASBD*'nin kuruluş toplantısını *Massachusetts Hayır Kurulu* yaparken dernek kendisine model olarak 1857'de kurulan *British National Association for the Promotion of Social Science*'ı almıştı (Calhoun, 2007b: 11-12).

Kendine has kanunları olan, tüm iyilik ve kötülüklerin kaynağı ve bireyüstü bir şey olarak toplum fikri, Amerikalılara biraz yabancıydı. Bu haliyle toplum, Avrupa otoriterliğinin en kötü şekillerini anımsatmaktaydı. İlk dönem Amerikalılarının çoğu için toplum, ancak kent toplantılarında tesis edilen bireylerarası düzenlemelerden ibaretti ve bir sorun görüldüğünde değiştirilebilir bir şeydi (Martindale, 1976: 123). Sosyoloji, "sosyal bilimi" Amerika'da yasaları, kamu politikalarını ve kişisel eylemleri geliştirmek adına tedavüle sokmaya çabalayan ve özellikle de yoksulluk, ırk, göç ve aile ile ilgili sorunlara odaklanan bir bağlamda serpilmişti. Bu dönemde sadaka ve hayırseverliği daha etkili hale getirmek de öncelikli hedefti. Bütün bahsedilen bu ıslah ve hayırseverlik hareketi çoğunlukla dinî projelerdi ve zaten bu dönemde sosyolojinin gelişimi de Hıristiyanlığın bir hayli etkisindeydi. Elbette sosyoloji, klasik teolojinin bir türü olarak değil ve fakat bu dünyaya ait bir ilmihal geliştirme çabası şeklinde görülmüş ve dinden ilham almakla beraber onun ötesine geçip seküler bir toplumsal reform çabasının aracı haline gelmişti[62] (Calhoun, 2007b: 10). Bu nedenle sosyoloji, bir tarafta sosyal reform ve

[62] Bu durum, özellikle 19. yüzyıldaki birçok Amerikalı sosyologun öyle veya böyle teolojik geçmişleri ve ilgilerin de nedeni olarak görülebilir. Bu arada sosyolojiyi, Amerikan yüksek öğreniminin sekülerleştirilmesi çabasının bir parçası olarak gören daha makro değerlendirmeler de mevcuttur. Bkz. Smith, Christian, "Secularizing American Higher Education: The Case of Early American Sociology", Christian Smith (Ed.), **The Secular Revolution: Power, Interests, and Conflict in the Secularization**, University of California Press, Los Angeles 2003 içinde s. 97-159.

diğer tarafta yarı-doğal hatta organik bir toplum anlayışı arasındaydı. Köyden kıra göç, güneyden kuzeye siyah göçü, nüfusun batıya hareketi ve kıtaya akan göç, suç, kentleşme, ortaya çıkan yeni eşitsizlikler, sanayileşme, ailenin çözülmesi gibi sorunlar karşısında sosyoloji hem önem kazanmakta hem de uygulamaya ve sosyal hizmete ağırlık veren bir disiplin olarak şekillenmekteydi. Tarihçiler, Amerikan toplumunun geçirdiği bu evreyi "Altın Çağ" veya "İlerlemeci Dönem" olarak adlandırmaktadır (Calhoun, 2007b: 10).

Dindar sosyologların büyük bir kısmı, ilerlemeci dönemde gelişen Protestanlığın reformcu ve *Social Gospel*[63] akımlarından oldukça etkilenmişlerdi. (Coser, 2010: 320) Bu noktada da sosyolojiyi, yeni bir ahlâk nizamı ve modern ilerlemeci bir ilmihâl kurmada araç olarak benimsediler. Özellikle İç Savaş'ın zihinlerde yol açtığı travma ve Kuzey'in galip gelmesi, köleliğin kaldırılması, Avrupa'dan göçlerin artışı ve hepsinin beraberinde getirdiği sorunlar etrafında oluşan çözüm bulma kaygısı, sosyolojinin Amerika'daki gelişiminin mahiyetini ve hızını belirleyen önemli bir etken oldu. Amerikan sosyolojisinin önemli bir kurucu figürü olan Albion Small, bu durumu doğrularcasına "öyleyse, tam bir ağırbaşlılıkla ve ağzımdan çıkan her sözcüğü dikkatle tartarak, toplum biliminin insanlara açık en kutsal yol olduğuna inandığımı söyleyebilirim" demiştir (Coser, 2010: 319). İlk Amerikan sosyologlarının üslubunda görülen bu tarz vaaz eden retorik, biraz da bu isimlerin din adamı kökenlerinden kaynaklanmaktadır[64]. Öyle ki *ASD*'nin ilk başkanlarından Giddings, Thomas, ve Vincent'ın babaları din adamıyken; Sumner, Small, Vincent, Hayes, Weatherly, Lichtenberger, Gillin ve Gillett sosyolog olmadan önce vaizlik yapmış isimlerdi[65] (Coser, 2010: 319). Coser, I. Dünya Savaşı öncesinde sosyolog olan ve hemen hepsi kırsal kökenli isimlerin inançlı Hıristiyanlar olarak kaldıklarını söylemektedir. (Coser, 2010: 319-320). Hıristiyan ahlakçılığı ve

[63] *Social Gospel*, ABD'de Hıristiyan öğretilerini toplumsal sorunlara çözüm bulmada seferber kılan Protestan entelektüel hareketidir. Terim, sözlük anlamı itibariyle "toplumsal müjde/İncil" demektir.

[64] İlk dönem sosyologların ya kendileri din adamıydı ya da babaları. Din adamı olmayanların büyük bir kısmı da teoloji okullarından yetişmişlerdi.

[65] 1927'de Luther Bernard tarafından toplanan 258 yanıtı inceleyen Paul J. Baker ve ekip arkadaşları, bunlardan 61 kişinin daha önce rahiplik yaptığını ve 18 kişinin de kilisede çalışmamakla birlikte teoloji okullarında eğitim aldığını belirtmişlerdi (Aktaran Coser, 2010: 319). Sumner ve Ross gibi isimler sosyoloji kariyerinde özellikle de Darwin ve Spencer'ın etkisiyle inançlarını yitirirken, Small ve Vincent gibi isimler ömür boyu inançlı birer Hıristiyan olarak kalmışlardı.

reformcu düşüncelere rağmen Amerikan toplumunda sosyolojinin çabucak benimsenip yerleşebilmesinde bilhassa Alman örneklerinden ilham alarak gelişen ve ülkenin dört bir yanında kurulan üniversiteler ve bu üniversitelerde sosyolojinin bir disiplin olarak benimsenmesi önemli bir rol oynamıştır[66]. Sosyolojinin bir Amerikan bilimi olarak bilinmesinin temelinde de bu erken kabulün etkisi büyüktür. Anthony Oberschall'ın belirttiği gibi geniş kaynaklardan beslenen bu yeni yüksek öğrenim kurumları ve sosyolojinin yarışmacı doğasını bir avantaj olarak gören bazı örgütlü kurumlar, bu yeni disiplinin hamiliğini yapmıştı. Ayrıca sosyoloji, o dönemler kendine akademide yer bulamamış kimseler için de yeni bir fırsattı (Coser, 2010: 325).

Almanya'dan ilham alarak yeniden düzenlenen üniversitelerde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında pratik ve uygulamalı konularda çalışmak üzere fakülte ve bölümler kurulmaya başlandı. Bununla eski tarz teoloji fakültelerinin yapamadığı işleri yapmak ve hukuk gibi üniversite dışında gelişen disiplinleri akademi bünyesine yeniden bağlamak amaçlanmaktaydı. Bu yeni disiplinler içinde de sosyolojiye ayrıca büyük bir rol düşmekteydi. Zira genel olarak sosyal bilimlere bir bakış sunan ve sosyal reform ve hayırseverlik gibi ilgileri de içeren sosyoloji, merkezî bir entelektüel bakış açısı da sunmaktaydı. Giddings bu bağlamda "sosyolojinin ilkelerinden bihaber birisine etnoloji, tarih felsefesi, siyasal iktisat ve devlet kuramları öğretmenin tıpkı Newton hareket yasalarını bilmeyen birisine astronomi veya termodinamik öğretmek gibi abes bir iş [olacağını]" ifade etmektedir (Aktaran Calhoun, 2007b: 18-19). Amerikan yüksek öğrenimi tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birisi şüphesiz ki pratik ihtiyaçları karşılamak ve geleneksel seçkin sınıf dışındaki halkı eğitmek amacıyla devlet üniversiteleri kurulması için arazi tahsisini öngören bir sistem getiren 1862 Morrill Yasası'dır (Calhoun, 2007b: 19). Din adamı, serbest meslek sahipleri ve üst tabakanın yetişmesi için kurulan eski Doğu kıyısı okullarından başka modern anlamda ilk Amerikan üniversitesi bu yasanın da sağladığı imkânlarla 1876'da kurulan John Hopkins oldu. Columbia

[66] Alman ve Amerikan üniversiteleri arasındaki bu ilişkiyi Jurgen Herbst, *Okul Tercihi ve Okul Yönetişimi* isimli eserinde detaylarıyla incelemiştir. Bkz. Jurgen Herbst, *School Choice and School Governance. A Historical study of the United States and Germany*, Palgrave, New York 2006.

Koleji üniversite olma yoluna girdi ve onu Michigan ve Pennsylvania izledi. Ülkenin en büyük iki üniversitesi Stanford ve Chicago ise 19. yüzyılın son on yılı içerisinde kuruldu[67] (Coser, 2010: 325-326). Avrupa üniversitelerinin hantallığını ve sırtındaki kamburları taşımayan yeni Amerikan üniversiteleri sosyoloji gibi yeni disiplinlerin çabucak kurumsallaşması için önemli bir vasat teşkil etmişti. Özellikle Avrupa'da [ve özellikle de Almanya'da] yüksek öğrenim gören Amerikalı gençler bu üniversitelerde kendilerine yer bulabilirken, Doğu'da istediği kadrolara erişemeyen bilim adamları da Uzak Batı'da aradıkları kadroları bulabilmişlerdir. Bu yeni üniversitelerin yenilikçi ve dinamik hali ilk sosyolog kuşağın, sosyolojinin alanını ve kapsamını tanımlamada da oldukça serbest ve cesur olmalarını sağlamıştır (Coser, 2010: 326). Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya eğitime giden birçok Amerikalı genç, Almanya'da tarihsel usullerle tanışırken İngiltere'den de "tarihin bilimselleştirilmesi" ve toplumsal konuların doğa bilimlerindeki gibi bir yöntemle incelenmesi usulünü öğrendiler. Araştırma odaklı bir yapıya sahip Alman üniversite sisteminin Amerikan üniversitesi üzerinde etkileri oldukça büyük olmuştur. 1876 yılında kurulan John Hopkins üniversitesi bu etkinin somutlaşan bir örneğidir. Özellikle Almanya ve İngiltere'den dönen gençlerin üniversitenin tarih ve siyasal bilimler bölümünü kurmaları, Amerikan akademi dünyasındaki değişimi/dönüşümü de hızlandırmıştır. Michigan ve Cornell üniversitelerinin kuruluşuyla da değişim/dönüşüm dalgası genişlemiş ve hızlanmıştı.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 19. yüzyılın ortalarından başlayarak I. Dünya Savaşı'na dek süren dönem içerisinde Amerikan üniversitelerinde ve genç nesil üzerinde önemli bir Alman etkisi vardı[68]. Don Martindale, 1820-1920 arasında Amerika'dan Almanya'ya üniversite öğrenimi görmek üzere en az 8000 gencin gittiğini söylemektedir. Yine Martindale'e göre bu sayı, 514 öğrenciyle 1895 yılında en üst seviyeye ulaşmıştı. Metzger ise "19. yüzyılda dokuz binden fazla gencin Alman üniversitelerinde öğrenim gördüğünü" iddia etmektedir. Ona göre bu gençler,

[67] ABD'nin bu iki önemli üniversitesinden Stanford 1891 ve Chicago 1892 yılında kurulmuştur.

[68] Ancak bu etkinin varlığına rağmen I. Dünya Savaşı'na dek Amerika'da var olan algı Amerika'nın Avrupa'dan tamamiyle farklı olduğu şeklindeydi. Hatta Avrupa'ya epey bir şüpheyle yaklaşılmaktaydı. Ancak bu algı I. Dünya Savaşı'yla beraber yıkılmış ve Avrupa Amerika'nın dünü gibi değerlendirilmeye başlanmıştır (Levine, 1996: 54-55).

Amerikan üniversitelerine araştırma kurumu olma anlayışını getirmişti (Aktaran Lengermann & Niebrugge, 2007: 85). Almanya'ya giden isimlerin sosyolojinin gelişimi üzerindeki etkisi de oldukça büyüktür. Ancak James Gillin, Amerika'da özellikle sosyal bilimler alanında ve sosyolojinin gelişmesinde ana ilham kaynağının İngilizler olduğunu aktarmaktadır. Biri Fransız, ikisi İngiliz üç adamın Amerikan gençlerinin zihniyetini eserleriyle etkileyip yeni meseleler üzerinden kendilerini düşünmelerini sağladığını belirten Gillin, örneğin Comte'un eserlerinin gerek Fransızca asılları gerekse de Harriet Martineu'nün çevirisiyle Amerika'da büyük etki bıraktığını aktarmaktadır. Yine Spencer ve Bagehot Amerika'daki sosyolojinin öncülerinin çok şey borçlu oldukları isimlerdir (Gillin, 1927: 3). Amerikan kültüründeki Avrupa kültürü etkisi Amerikan sosyolojisinde daha da belirgindir. Odum da bu noktaya dikkat çekerek Amerikan sosyolojisinin Amerikan kültüründen ziyade Avrupa etkisinde kaldığını söyler. L. L. Bernard *Amerikan Sosyolojisinin Kökeni* adlı eserinde Amerikan sosyolojisinde etki bırakan Avrupalı düşünürleri şöyle sıralamaktadır: Bacon, Bastiat, Bentham, Brandford, Buckle, Carlyle, Comte, Condorcet, Darwin, Hegel, Hobbes, Hume, Huxley, Marx, Montesquieu, More, Proudhon, Rousseau, Spencer ve Voltaire. Yine Herry Almer Barnes da Amerikan sosyolojisinin ilham aldığı kitaplar arasında Comte, Bagehot, Gumplowicz, Hobbes, Le Bon, Le play, Spencer, Tarde, Ratzenhofer ve Tönnies'in eserlerini saymaktadır (Atav, 1956: 125).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında sosyoloji, yeni kurulan üniversitelerde kabul görüp kurumsallaşmaya başladığı zamanlar hem Spencer'ın bütüncü sosyoloji kuramını hem de toplumsal reform ve hizmet pratiğini kucaklamaktaydı. Bu nedenle üniversitedeki sosyoloji bölümlerinde disiplinin bu iki kanadını da eşit derecede gözeten dersler açılmıştı ve hatta işin pratik ve sosyal hizmet tarafında daha fazla akademisyen bulunmaktaydı. Bu minvalde "Toplumsal İyileştirme Yöntemleri", "Hayır ve Islah", "Önleyici Hayırseverlik" gibi dersler de açılmıştı (Breslau, 2007: 58-59). Amerika'da 1880'lerde kolej ve üniversitelerde "sosyoloji" ve "sosyal bilimler" adı altında ve geleneksel olarak dördüncü sınıf öğrencilerinin aldığı ahlak felsefesi dersi yerine getirilen dersler bulunuyordu (Turner & Turner, 1990: 22). *Benjamin Franklin ve Pennsylvania Üniversitesi* adlı

kitabında Francis Newton Thorpe, 1874 yılında aslında bir matematik hocası olan Profesör Robert Ellis Thompson'ın "sosyoloji" dersi verdiğini aktarmaktadır. Sumner ise Yale'de aynı adla bir ders vermeye başlamış ve ders kitabı olarak da Spencer'ın *Sosyolojinin İlkeleri* kitabını belirlemişti. Daha sonra bu ders Yale Başkanı Noah Porter[69] ve Sumner arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı kaldırılmış ve 1885 yılında da "sosyal bilimler" adıyla yeniden açılmıştı. 1881'de Profesör Dunstan Michigan'da "sosyal bilimler" dersi verirken, 1883'te Arkansas Üniversitesi'nde Profesör Weatherly, Spencer'in *Study of Sociology*'sini temel alan bir sosyoloji konferansı vermişti (Martindale, 1976: 127). 1883 yılı, aynı zamanda ilk Amerikan sosyoloji kitabı olan Lester Franklin Ward'un *Dinamik Sosyoloji* kitabı yayınlandığı tarih olarak Amerikan sosyoloji tarihindeki mümtaz yerini almıştı bile. 1885'te Indiana Üniversitesinde Profesör Arthur Burnham Woodford[70] "sosyoloji" dersi[71] vermektedir. Albion Woodbury Small da 1889'da Başkanı olduğu Colby Üniversitesi'nde sosyoloji dersi açarken, aynı sene Profesör Frank Wilson Blackmar, Kansas Üniversitesi'ne sosyolojiyi tanıtmaktaydı. 1890 yılına geldiğimizde ise Franklin Henry Giddings, Bryn Mawr Koleji'nde "Modern sosyoloji teorileri" dersini açtığı ve 1891'de de Edward Alsworth Ross'un, sosyolojideki ilk dersini Indiana Üniversitesi'nde verdiği bilinmektedir. 1892 senesi ise Amerika ve dünyanın ilk sosyoloji bölümünün Chicago Üniversitesi'nde kurulduğu tarih olarak kayıtlara geçmektedir.[72] Zira bu yılda John D. Rockefeller tarafından yaptırılan Gotik görünümlü Chicago Üniversitesi, William Rainey Harper'ın başkanlığında açılmıştı. Doğu üniversitelerinden önemli isimlerin transferiyle üniversite ülke çapında tanınan ve saygın bir kurum haline gelmiş ve üniversite, sekizden fazla profesörün kolej başkanlığını bırakıp gelmesiyle övünecek kadar popüler bir konumu henüz kuruluş aşamasında elde etmişti. "Her ne kadar ilk görev alan 31 tam kadrolu profesör içinde, 10'u teoloji eğitimi veriyor, böylece Amerikan üniversitelerinin uzman rahip yetiştirme üzerine geleneksel ısrarını hala sürdürüyor olsa da, üniversite kısa

[69] Aynı Noah Porter, *Ulusal Eğitim Derneği*'nin 1977 yılı toplantısında "geleneksel kolej sisteminin ve müfredatının bekasının, ülkenin bir ülke olarak var olabilmesinde bu ülkenin kültürü için hayati önemde olduğunu" söylemiştir (Levine, 1996: 45).

[70] Profesör Arthur Burnham Woodford, ayrıca Paris'te ve Berlin Üniversitesi'nde de eğitim almıştır.

[71] Bu dersin, bazı kaynaklarda resmen ilk defa bu adı içeren ders olduğunu iddia edilmektedir.

[72] Gillin aynı sıralarda Profesör Graham Taylor'ın bir Teoloji Seminerinde ilk sosyoloji hocası olduğunu aktardığını söylemektedir.

zamanda seküler eğitimin önemli bir merkezi haline geldi (Coser, 2011: 304). Bu hamleyi Doğu kıyılarında 1894'te Columbia Üniversitesi'nde bir sosyoloji kürsüsünün kurulup başına Giddings'in geçmesi takip etmişti (Gillin, 1927: 1-2). Yukarıda da aktarıldığı üzere her ne kadar bir kolej ve üniversite konusu olarak sosyolojinin yaygınlaşması hızlı olmuşsa da disiplini bu isimle tanımamakta direnen, örneğin Berkeley gibi, çeşitli kurumlar da olmuştur. Diğer disiplinlerin dışında kalan ve kendine has bir çalışma konusu ve alanı olan bu disipline olan ihtiyaç kabul edilmekle birlikte dersler sosyal ekonomi, sosyal bilimler gibi isimlerle tanımlanmaktaydı. Buna neden olarak da "sosyoloji" isminin[73] kötü çağrışımları gösterilmekteydi. North Carolina Üniversitesi profesörlerinden Howard Odum'un yaptığı bir çalışmaya göre bunun nedeni sosyoloji teriminin, "sosyalizmmiş" gibi yanlış bir şekilde anlaşılması ve sosyolojinin tarihsel içeriğine dair bilim adamlarının itirazlarıydı. Bu duruma değinen Gillin, 1926 itibariyle bile sosyoloji dışında farklı isimler altında faaliyetlerini yürüten bölümlerin, zamanında o isimle kurulan ve tekrar değiştirme/düzeltme ihtiyacı hissetmeyen bölümler olduğunu belirtmektedir (Gillin, 1927: 17).

Amerika'da sosyolojinin gelişimine ve tarihine bakınca bir taraftan oldukça mütevazı bir seyrin, diğer taraftan da cesaretlendirici bir hızın varlığı dikkat çekmektedir. Hatta bu hız kimi zaman disiplinin selameti için biraz fazla bir hız olarak da değerlendirilmektedir (Gillin, 1927: 17). 1900'de bir yandan sosyolojik çözümleme yani "saf sosyoloji" ile ilgilenenlerle daha çok toplumsal sorunlarla ilgilenen "uygulamalı sosyologlar" arasında bir ayrım oluşmaya başlarken; diğer yandan sosyologlar, bir tarih felsefesi olarak "genel" sosyoloji çalışanlardan ve "kurumsal ekonomi" alanından da kendilerini ayrı tutma çabası içerisine girmişlerdi (Coser, 2010: 327). Amerikan sosyolojisinin ana problemleri, ilgileri ve bakış açısı 1870 ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde şekillenmişti. Ancak Büyük Bunalım ile II. Dünya Savaşı arası dönemde başka bir kırılma yaşandı (Turner & Turner, 1990: 16). Amerika'da sosyolojinin ilk dönemlerindeki eğilimlerini Gillin, i) alanın

[73] Sumner, Latin ve Grek bileşimi çok kaba buluyor ve etimolojik açıdan daha doğru olan *societology* terimini öneriyor. Eğer terim kabul görseydi Amerikalılar disiplini kendilerinin kurduğunu iddia edebilirdi… Sosyoloji, Amerika'da Durkheim'ın Paris'inden 20 sene evvel üniversitede bağımsız bir disiplin veya kürsü olarak kabul görmüş oldu [1892-1893] (Calhoun, 2007b: 1).

kapsamını tanımlama çabası; ii) bir metodoloji arayışında olma; iii) diğer sosyal bilimlerle ilişkisini tanımlama çabası; iv) toplumsal sınıflar, toplumsal kurumlar ve toplumsal süreçler şekillenmeye başlaması; v) disiplinin nasıl evrildiğini gösterme girişimi; vi) sosyologlar toplumsal süreçlerin doğasını incelemeyi denemesi; vii) toplumsal kuvvetlerin doğası çalışılması; viii) ilerlemenin anlamı tanımlanması; ix) önceleri bir sosyal felsefe olan sosyoloji zamanla nitel ölçülerin de olgulara uygulanmasını vurgulanması ve bu sayede metodunun doğal bilimlere yaklaştırılmaya çalışılması; x) toplumsal grupların nasıl oluştuğu, nasıl farklılaştığı noktasında çalışmalar yapılması; xi) uyum sağlayamayan birey ve gruplarla karşılaşınca bir nevi sosyal patoloji kuramı ortaya çıkması[74]; xii) sosyal evrim açısından en verimli malzemenin sosyal antropolojinin çıktılarında bulunması şeklinde sıralamaktadır (Gillin, 1927: 11-12).

Amerika'da sosyolojinin kurucu babalarının entelektüel stratejisi, bir yandan evrimci doğalcı bir holizm diğer yandan da bu kişilerin yeni orta sınıf içerisindeki toplumsal konumlarına dayanmaktaydı. İlk sosyologlar istisnasız, yukarı yönelimli yeni orta sınıfa mensuplardı ve toplumsal konumlarını kendilerinin yahut ailelerinin eğitime yaptığı kültürel yatırıma borçluydular (Breslau, 2007: 50). Örneğin Sumner, 1836'da Lancashire'dan göç etmiş bir tamircinin oğluydu. Aile birkaç girişimde yaşadığı başarısızlığın ardından William'ı Yale'e gönderebilecek meblağı edinebilecek bir düzen kurdu. Zengin bir sınıf arkadaşının ailesinden borç alarak askeriyeden muafiyet alan Sumner, İngiltere ve Almanya'ya [Göttingen] filoloji, teoloji ve felsefe eğitimi görmeye gitti (Breslau, 2007: 50). Sumner gibi Ward da yetenekli bir tüccarın oğlu olarak orta sınıfa mensuptu. Babası oldukça çetin mücadelelere girmekle birlikte ailesini ekonomik güçlüklerden bir türlü çekip çıkaramadı. Dolayısıyla Ward, Sumner gibi elit bir koleje gidemedi ve onun kariyeri daha çok bürokrasi içindeki mevkilerde şekillendi. Ancak bu mevkiler git gide bilimsel hüviyeti baskın mevkiler oldu. Tek akademik görevini 1906'da[75] Brown Üniversitesi'ne atanarak elde etti. Ancak devlet bürokrasisi içindeyken bir yandan tıp

[74] Bu, bazen Giddings'de olduğu gibi kısmen biyolojik ve kısmen sosyolojik temelde ve Cooley ve Thomas'ta olduğu gibi de sosyal psikoloji temelinde olmuştu.
[75] Yani Ward 65 yaşındayken.

ve hukuk dereceleri alırken diğer yandan modern ve klasik dilleri öğrenmiş ve botanik, jeoloji ve paleobotanik gibi bilimlere de katkı yapmıştı (Breslau, 2007: 51-52). Giddings ise hayli dindar bir ailenin içinde doğdu. Zira Babası başarılı ve önde gelen bir cemaat vaiziydi. O da Ward gibi akademi dışında ilk çalışmalarını yürüttü. Bu dönemde özellikle -Carrol Wright'ın yönetimindeki- *Massachusetts Emek İstatistikleri Bürosu*'nun önemi büyüktü. Burada yaptığı ve yayımlanan çalışmalarına istinaden 1888 yılında siyaset hocası Woodrow Wilson'ın halefi olarak Bryn Mawr'a atandı. Bu kurumda özellikle hayırseverlik ve sosyal hizmetler gibi konularda dersler verdi. 1894'te de ülkenin ikinci sosyoloji kürsüsü olan Columbia Üniversitesi'ne, idarenin bir bilimsel sosyoloji teorisyeninde olması düşüncesiyle atandı ([Breslau, 2007: 52-53). Small da tıpkı Giddings gibi bir din adamının oğluydu ve kendisi de benzeri bir görev için Colby College'da ve sonra Newton Teoloji Okulu'nda yetişmiş ve 1879'da da Baptist vaizi olarak mezun olmuştu. Almanya'ya Leipzig ve Berlin'de tarih ve Alman tarihsel ekonomi okulu üzerine çalışan Small, 1892'de de Chicago Üniversitesi'nde ülkenin ilk sosyoloji bölümünün kurucu başkanlığını yapmıştır (Breslau, 2007: 53). Amerikan sosyolojisinin erken dönemlerine damga vuran Doğu-Ortabatı çatışması, ilk olarak Columbia ve Chicago bölümlerinin hemen hemen aynı zamanlarda kurulmasıyla başladı. Her iki okulun da yöntem ve sosyolojiye bakışları farklıydı. Giddings daha çok Sumner'ın muhafazakâr düşüncesine yakınken, Small Ward'ın liberal fikirlerinden yanaydı. Ancak elbette ki bu adamlar akademide rakip olsalar da arkadaştılar. Özellikle Giddings, Ward ve Small birçok defa mektuplaşmışlardı. Ward ve Giddings arasındaki ilişki de *AED*'nin[76] bir oturumunda başlamıştı. O zamanlar Giddings, Springfield-Massachusetts'teki gazete işinde bir saldırıya uğramış Ward da onu savunmuş ve Giddings daha sonra bunu sosyolojiye nihai geçişinin miladı olarak değerlendirmişti. Daha sonra bilimsel anlamda ayrılıklar yaşasalar da Giddings, Ward'ın ilk *ASD* başkanı olmasını da desteklemiştir (Martindale, 1976: 129). Bahsettiğimiz bu Doğu-Ortabatı mücadelesi Pitirim Sorokin'in başkanlığında Harvard'da bir sosyoloji bölümü kurulmasıyla yeniden alevlenmiş ve bu sefer Harvard ve Doğu'nun üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

[76] Amerikan Ekonomi Derneği'nin (American Economic Association) kısaltması.

Sosyolojinin kurucuları daha en başından beri toplumsal sorunlar üzerinde bir otorite mücadelesi içerisindeydiler ve bu sorunlara pazar dışında bir müdahale aracı arayışındaydılar[77]. Onların çalışmaları da bu mücadele içerisinde bir strateji aracı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu mücadelede homojen bir kitlenin mücadelesi izlenimini vermemekte, daha çok her birinin bu mücadelede başka bir konumda ve bambaşka entelektüel stratejilere sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada sosyal hizmet alanı ve hayırseverlik gibi pratik kurumların sosyolojik otorite mücadelesindeki yerini ve önemini de hatırlatmakta fayda bulunmaktadır (Breslau, 2007: 43). Yine de sosyologlar Amerika'da bilimsel müfredatta ve pratik hayattaki reformcu anlayışları ve sosyal hizmet ve ıslah gibi çabalara bilimsel bir hüviyet kazandırma amaçlarıyla yanlarında güçlü müttefikler bulmakta zorlanmadılar. Bu isimlerden en önemlisi şüphesiz ki sosyal bilimleri ve doğa bilimlerini eşit ölçüde kucaklayan yenilikçi ve eğitimi elit okulların tekelinden çıkaran bir anlayışa sahip Chicago başkanı William Rainey Harper'dı. 20. yüzyıla girerken Chicago gibi Columbia, John Hopkins, Cornell ve Harvard[78] gibi yenilikçi üniversiteler de diğer lider üniversiteleri zorlamaya başladılar (Breslau, 2007: 55-56). Sivil hizmetler ve üniversitelerde yaşanan reform, hâkim sınıfsal bağları olmayan ancak kendisine kamu görevlerinde veya üniversitelerde yer arayanlara da bir anda umut ışığı oldu. Bu oldukça heterojen topluluk, ilk kuşak Amerikan sosyologlarını da teşkil etmektedir. Bu ilk sosyologlardan bazıları din adamı olmalarından yahut din adamı kökenlerinden dolayı belli bir seviyede kültürel sermayeye sahiptiler. Bunlar ilk kurucu babalar olarak isimlendirilen kişilerdi. Onlar sosyolojinin daha kıtaya yeni yeni tanıtıldığı bir dönemde disiplinin yerleşip kurumsallaşması adına çalışıp çabaladılar (Breslau, 2007: 46). Bu kurucu isimler, toplumun bir doğal bilimini tesis

[77] Zaten Sumner ile Yale başkanı Noah Porter arasında ders kitabı olarak Spencer'ın *Sosyoloji Çalışması* kitabının okutulması üzerine kopan tartışma da üniversite öğreniminin amacına dair çatışan anlayışların bir yansımasıydı. Bu tartışma kitabın okutulmasından vazgeçilmesiyle sonuçlandı. Muhtemelen de bu karşı çıkışta sebep Spencer'ın ateistik anlayışıydı. Ama Sumner, bunun ötesinde sosyal bilimin arkasındaki tarih ve toplum felsefesinin doğal etkenlerle açıklanması gibi bir anlayışın olmasında yattığını söylemiştir (Breslau, 2007: 54).

[78] Harvard'ın yenilikçi tutumunda en büyük etken 1869 yılında Harvard Başkanlığına seçilen Charles William Elliot olmuştu. Elliot o zamana kadar başta Doğu kıyılarındaki elit üniversitelerde olmak üzere ülke yüksek öğrenimine hâkim olan "klasik" baskın müfredatı daha esnek bir müfredatla değiştirme girişimlerine başlamış ve bu konuda Princeton Üniversitesi Başkanı James McCosh ile de sıkı bir tartışmaya girişmiştir. Bu durumun, "*Veritas Pro Christo et Ecclesia*" (*İsa ve Kilise İçin Hakikat*) sloganını benimsemiş bir üniversite için yenilikçilikten öte bir hal olduğu takdir edilecektir.

etmek amacıyla mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadele hem üniversite içerisinde klasik beşeri bilimlerin teorik doğasını önemsizleştirip deneysellik ve maddeci nedenselliğe dayanan bir bilim anlayışı geliştirmek üzere pedagojik değerlerin yeniden tanımlanması yoluyla hem de akademi dışında toplumsal sorunlara bilimsel bir bakışla bakılması gerektiği düşüncesini yerleştirme yoluyla verilmiştir ([Breslau, 2007: 54). Hele hele bilimsellik vurgusunun o zamanlar ahlak felsefesi ve kısmen de din gibi geleneksel söylem tarafından yönlendirilen bir alan içerisinde kabul görmemesi çok da yadırganacak bir durum değildi. Öyle ki 1880lerde meydan okumalarla yüzleşmek zorunda kalan sosyolojinin bilimsellik iddiası, bugün bile tartışmalı konuların başındadır (Turner & Turner, 1990: 11).

İç Savaş'tan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem, aynı zamanda Amerika'da çeşitli sosyal bilim alanlarında dernekleşmenin ve kurumsallaşmanın yaşandığı yıllardır[79]. 1905'te Charles Veditz başta sosyologlar ve ekonomistler olmak üzere hayır ve ıslah işlerindeki sosyal hizmet çalışanları da dâhil önde gelen sosyal bilimcilere bir mektup gönderip profesyonel bir sosyoloji derneğinin kurulması hakkındaki fikirlerini soruyor. Mektupta ayrıca Thomas Carver, Franklin Giddings, Samuel Lindsay, Simon Patten, Edward Ross, Albion Small, William Sumner ve Lester Ward'un da imzaları bulunuyordu (Chriss, 2008: 493). Kuruluşuyla birlikte *ASS*'nin ilk yıllarına özellikle Albion Small ve elbette ki Chicago'nun damga vurduğu açıktır. Şöyle ki 1895 yılında Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün bir yayını olan *American Journal of Sociology* (*AJS*), *ASD*'nin kuruluşuyla birlikte derneğin *de facto* bir yayın organı haline gelmiştir. Bu nedenle *AJS* üzerine yapılacak bir analiz, büyük ölçüde *ASD* ve genel olarak da Amerikan sosyolojisinin kurumsallaşma döneminin nabzını tutacak bir çalışma olacaktır. *AJS*'nin ilgileri, yer verdiği yazılar ve referans yaptığı isimlere bir bakmak aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin ilgilerini de endekslemek demek olacaktır. Örneğin *AJS*'nin ilk yirmi yılında din ve genel sosyolojiyle alakalı yazılar yekûnun

[79] Ulusal Hayır ve Islah Konferansı (National Conference for Charities and Corrections-NCCC) 1874, Amerikan Tarih Derneği (American Historical Association-AHA) 1884, Amerikan Ekonomi Derneği (American Economic Association-AEA) 1885, Amerikan Siyaset Bilimi (American Political Science Association-APSA) 1904 ve Amerikan Sosyoloji Derneği (American Sociological Society-ASS) 1905 yılında kurulmuştur.

yaklaşık % 15'ini oluşturmaktaydı. Yine 1915'ten 1920'ye kadar en sık temas edilen konu sosyal organizasyon olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında bile yalnızca savaş ve çatışmaya yönelik 6 makale bulunmaktadır[80]. *AJS*'nin ilk dönemlerinde göze çarpan bir diğer husus derginin kaynaklarının üniversite dışından ve kurumsal bir aidiyeti olmayan kişilerden olmasıdır (Phelan, 1989: 74).

1920'lerde akademik sosyoloji Amerika'da artık iyice tesis edilmişti ve iyiden iyiye profesyonelleşmeye ve uzmanlaşmaya doğru yol almaktaydı. 1921 yılı itibariyle sosyoloji ve sosyal hizmetin bambaşka alanlar olduğu kabul edilmeye başlandı. Sosyoloji kendisini, değerden arî bir şekilde insan ilişkilerine dair genellemeler yapan özel bir bilgiye dayalı akademik bir meslek olarak görüyordu. Sosyoloji büyük ölçüde, beyaz ve ayrıcalıklı erkeklerin mesleğiydi. Sosyal hizmet ise kendisini muhtaç ve sıkıntılı durumdakilere acil ve pratik yardım sağlayan toplumsal bir meslek olarak değerlendirmekteydi ve sosyolojinin aksine kadın[81] ağırlıklı bir alandı (Lengermann & Niebrugge, 2007: 90). Kurumsallaşmanın tesis edildiği zamandan bu yana Amerikan sosyolojisi, dünyanın en gelişmiş sosyoloji akademisine sahiptir. 1920'lerde vakıf fonları özellikle de Rockefeller fonları akademide sosyal bilimlerin tutunabileceği bir can simidi işlevi görmüştü. Tabii bu bağışlar belli bir minneti de beraberinde getirmişti. Örneğin, sosyolojiye önemli fonlar sağlayan Rockefeller vakfı, ondan biraz daha "gerçekçi" olmasını istemişti (Turner & Turner, 1990: 40). 1920'lere gelindiğinde Amerikan sosyolojisinin öncü ve kurucu isimleri birer birer sahneyi terk ederken[82] onların yerini Chicago'da Robert Park, Columbia'da MacIver ve Lynds almıştı. Edward Ross 1951'e dek yaşayıp Wisconsin üniversitesini ihya ederken[83], Charles Cooley Michigan'da Ross'un Wisconsin için yaptıklarına benzer işlere imza atmaktaydı. Özellikle William

[80] Bu dönemde ayrıca Columbia Üniversitesi'nde "Savaş Meseleleri" dersinin varlığı dikkat çekmektedir (Levine, 1996: 56).

[81] Elbette ki bunlar da yine beyaz ve ayrıcalıklı sınıftan kadınlardı.

[82] Sumner 1910'da, Ward 1913'te, Small 1926'da ve Giddings 1931'de ölmüştür.

[83] Ross, Ellwood'a sahip çıkıp daha o zamanlar akademide pek de kabul görmeyen sosyolojide hoca olması için cesaretlendirmiştir (Turner, 2007: 117). Alman neo-Kantçı geleneğe göre tasarlanmış Cornell'den 1896'da mezun olan Ellwood, lisansüstü çalışmalar için Chicago Üniversitesi'ne gitmiş, *AJS*'de Le Play'in yöntemi hakkında bir makalesi yayımlanan Ellwood, 1897'de Berlin'de Simmel'le çalışmış, ancak Simmel'den pek de fazla şey almamıştı. Burada Schmoller ve F. Paulsen'i daha ilginç bulan Ellwood, doktora öğrencisi William Elwang'a Simmel'in bazı eserlerini *AJS* için tercüme ettirmişti (Turner, 2007: 118-119).

Ogburn'ün Chicago'ya gelmesi ve Columbia'da istatistik eğiliminin güçlenip yerleşmesi sosyolojinin metrik bir bilim olarak gelişmesinde etkili oldu. Bu arada 1930'ların başında Ogburn'un Giddings'ten miras aldığı bir bilim olarak sosyoloji nosyonunun zayıflaması ve Parkçı sosyoloji anlayışının yerleşmesiyle beraber çok çeşitli sosyoloji tarzları arasında köprü kurma arayışında bir anlayış olarak "Chicago sosyoloji" belirmeye başladı. (Turner & Turner, 1990: 49) Minnesota Üniversitesi'ndeyse George Vincent [Başkan] ve Sorokin, Luther Bernard ve Stuart Chapin'den oluşan kadro oldukça iyi işler başarmaktaydı (Calhoun, 2007b: 30-31). 1920'lerin sonunda sosyoloji, özellikle de Ortabatı'daki üniversite ve kolejlerde artan bir şekilde liberal sanatların bir parçası olarak yerleşti. Örneğin 1928'de ülke çapında 99 bağımsız sosyoloji bölümü ve 48 de sosyolojinin başka bir sosyal bilimle melez çalışıldığı bölüm bulunmaktaydı (Abbott, 2014: 126) ve 1920'de 13, 1925'te 26 ve 1930'da 40 doktora derecesi verilmişti (Turner & Turner, 1990: 63). Ayrıca 1918'de 810 olan *ASD* üye sayısı 1930'da 1558'e çıkmıştı (Camic, 2007: 229). 1920'lerde Amerika'da sosyoloji eğitimindeki ana eğilimler ise, i) Sosyoloji başlığı altındaki derslerin sayısındaki artış, eskiden olduğu gibi sosyal bilimler değil doğrudan sosyoloji isminin kullanılması ve sosyolojinin diğer disiplinlerle ilişkisi keşfedildikçe "toplumun fiziksel temeli", "sosyal coğrafya", "sosyal psikoloji", "insan ekolojisi", "kent sosyolojisi", "köy sosyolojisi" gibi derslerin belirmesi; ii) bilimsel metotların sosyolojiye uygulanma girişimiyle beraber istatistik gibi yöntemlerin de benimsenmesi; iii) bir disiplin olarak sosyoloji yaşlandıkça onun tarihindeki çeşitli evrelere dair de yeni dersler ortaya çıkması: toplumsal düşünce tarihi, hayırseverlik tarihi, penoloji tarihi gibi; iv) sosyoloji ve antropoloji arasındaki yakın ilgi keşfedildikçe çeşitli üniversitelerde kültürel antropoloji, ilkel toplumlar ve toplumsal kökenleri gibi dersler sosyoloji bölümleri yahut yakın bölümler içerisinde açılması; v) sosyoloji ve eğitim arasındaki ilişki de tanındıkça gerek eğitim bölümlerinde gerekse sosyoloji bölümlerinde eğitim sosyolojisi dersleri açılmaya başlanması; vi) din ve sosyoloji arasındaki ilişki de din sosyolojisi dersini doğurması şeklinde sıralanmaktadır (Gillin, 1927: 16). Amerika'da sosyolojinin bir disiplin olarak kendisini kabul ettirme ve kurumsallaşma çabalarına dair aktarılan bu tablo, Pitirim Sorokin'in Amerika'da kendisine bir yer edinmesinde de etkili olmuştur. Zira kendisini "sosyal hizmet" gibi pratik bir alandan farklılaştırmak ve teorik

yönelimleriyle yeni bir toplumsal çözümleme yöntemi getirmek isteyen sosyoloji, Sorokin gibi hem özellikle Kıta Avrupa'sı sosyolojisine dair teorik müktesebatı oldukça zengin[84] hem de açlık ve kıtlık, suç ve ödül gibi oldukça pratik ve yakıcı toplumsal sorunlara dair ilgi ve alakasını her daim muhafaza edebilmiş bir isme ihtiyaç duymaktaydı. Zaten politik durağanlığı fırsat bilerek Çekoslovakya'ya sığınan Sorokin, yalnızca birkaç haftalığına geldiği Amerika'da kendisini çabucak gösterebilmiş ve Minnesota Üniversitesi gibi önemli bir kurumda kadro alabilmiştir. Ancak elbette bu kendini ispat etme sürecinde Pitirim Sorokin, bir taraftan çeşitli çevrelerden yoğun eleştiriler ve teveccühle karşılaşırken diğer yandan otuz beş yaşında bambaşka bir ülkeye iltica etmiş üstelik politik bir figür olarak sıkı bir çalışma ve yazma temposuna girişmişti.

1923'te güneşli bir Ekim ikindisi Sorokin, beraberinde yalnızca notları ve kitaplarıyla dolu iki ağır bavul olduğu halde Amerika kıtasına ayakbastı (Sorokin, 1963a: 209)[85]. Vassar College'da Rusya ve Bolşevik Devrimi üzerine konuşma yapmak ve İngilizce çalışmak üzere birkaç hafta bulundu[86]. Burada ayrıca hem Amerikan sosyoloji literatürü ile olan ünsiyetini geliştirmiş hem de Illinois ve Wisconsin'deki derslerine hazırlanıp Amerikan tarzı akademik yaşamı keşfetmeye çalışmıştı (Sorokin, 1963a: 211). Bu sırada *Sosyoloji Devrimi*'nin Rusça yazımını tamamlayıp İngilizce basımı için Edward Hayes'in editörlüğüne sunan Sorokin, E. P. Dutton & Company'nin basması için de *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* üzerine çalışmaya başlamıştı[87] (Sorokin, 1963a: 212). Illinois ve Wisconsin'deki derslerini Mart 1924'te tamamladıktan sonra New York'a geri dönen Pitirim Sorokin, burada

[84] Robert M. MacIver, Read Bain, Hornell Hart, George Lundberg, Pitirim Sorokin ve Leopold von Wiese gibi Avrupalı sosyologlar Amerikalılara "teorisyen" familyasından gözükmekteydi (Turner & Turner, 1990: 73).

[85] 1923'te New York, Doğu ve Güney Avrupa'dan gelen göçmenler için bir cazibe merkeziydi. Kıtanın demografik omurgasını teşkil eden WASP'ın (Beyaz Anglo-Sakson Protestan) yanına Michael Novak'ın deyişiyle PIGS (Polonyalı, İtalyan, Yunan ve Slavlar) eklenmişti. Öyle ki 1880'lerin sonundan başlayan Rus göç dalgası neticesinde Sorokin, % 44'ü Yahudi olmak üzere 3.2 milyonluk bir Rus göçmen nüfusu hali hazırda bulmuş oldu (Johnston, 1995: 23).

[86] Vassar'da ilk İngilizce konuşmasını yapan Sorokin otobiyografisinde, konuşmasını kendisi beğenmese de dinleyicilerin beğenilerini ifade edip yüreklendirdiklerini aktarmaktadır. Bir şükran hediyesi olarak Sorokin, daha sonra yazacağı *İktidar ve Ahlâk* kitabını Vassar Başkanı Henry Noble MacCracken'a ithaf etmişti. Pitirim A. Sorokin, Walter A. Lunden ile birlikte, **Power and Morality: Who Shall Guard the Guardians?**, Sargent, Boston 1959.

[87] Bu iki kitap da 1924 yılı sonunda yayımlanmıştır.

kapanıp *Devrim Sosyolojisi* ve *Bir Rusça Günlükten Sayfalar*'ın son rötuşlarını yaptı. *Michigan Law Review* dergisine (Kasım 1924 sayısında yayınlanmak üzere) "The New Soviet Codes and Soviet Justice" başlıklı makaleyi kaleme almıştı. Bu ve benzeri bilimsel dergi ve popüler magazinler için birkaç yazı daha hazırladı. Princeton gibi yakın üniversitelere ders vermek ve konuşma yapmak için ufak seyahatler yaptı (Sorokin, 1963a: 215). Bu yoğun çalışma temposu ve artarda yayımlanan kitaplar bir Ortabatı üniversitesi olan Minnesota'dan bir teklif almasını sağlamıştı. Ülke çapındaki en iyi sosyoloji bölümlerinin hangileri olduğuna dair yapılan ilk değerlendirmede ilk beşteki üniversitelerden dördü Ortabatı kurumları olarak belirlenmişti[88]. Yüzyılın ortasına gelindiğinde Chicago, 200'den fazla PhD vermiş ve *ASS*'nin başkanlarından yarısını bünyesinden çıkarmış bir bölümdü. Ortabatının, Amerikan sosyolojisi içerisindeki bu hâkimiyetinde i) Ortabatı coğrafyasının tipik bir sınır bölgesi olması ve gelişmeye açık dinamik doğası; ii) sosyolojinin ilk defa burada kurumsallaşmış olması gibi etkenler önemli rol oynamıştı. Bunun yanında ilk dönem özel üniversiteleri[89] özellikle doğulu seçkinlerin ihtiyaçlarına odaklanmaktaydı ve sosyolojiyi önemsiz görmekteydi. Ayrıca Ortabatı, hem ilerici hem de popülistti. Bu da sosyoloji gibi pratik ve yeni bir disiplinin çabucak kabul görmesinde oldukça etkili olmuştu (Martindale, 1976: 138). Bu üniversitelerden Minnesota, tipik bir Ortabatılı üniversite olarak Çekoslovakya'dan Amerika'ya iltica imkânları arayışıyla ve Edward Ross'un himmetiyle Vassar College'a bir konuşma yapmak üzere gelen bir Rus politik sürgün Pitirim Sorokin'e de kapılarını ardına kadar açtı[90]. George Vincent, Minnesota Üniversitesi'nin başkanı olunca [1911-1917] sosyoloji bölümünü yeniden düzenlemeye girişmiş ve M. C. Emler ve Luther Bernard gibi isimleri göreve atamıştı. Rockefeller Vakfından bir fonla 1920'lerde bölümün tamamen kurumsallaşmasının önünü açan Vincent, Minnesota'da ayrıca arazi bağışıyla kurulan bir kurum olarak kır sosyolojisiyle ilgilenmeye de başladı. Zira Vincent'ın

[88] Yapılan değerlendirmeye göre ülkenin en iyi sosyoloji bölümlerine sahip beş üniversite olan Chicago, Columbia, Wisconsin, Minnesota, Michigan içerisinde yalnızca New York'ta konuşlanan Columbia Üniversitesi bir Ortabatı kurumu değildi.

[89] Harvard, Yale, Brown, Dartmouth, Pennsylvania, Princeton, Columbia, Rutgers, William and Mary bu özel üniversitelerden en önemlileridir.

[90] Otobiyografisindeki ifadesiyle Sorokin, kadrolu profesörlerin ayda $4000 aldığı bir dönemde, aylık $2000 ile göreve başlamıştı.

1917'deki *ASS* başkanlık konuşmasının başlığı da "*Countryside and Nation*"dı. Vincent'in bu konuşması, kır sosyolojisinin gelişmesinde önemli bir sıçrama noktası olarak değerlendirilmektedir. Daha sonra bölümü Stuart Chapin, Sorokin, Malcolm Willey, E. H. Sutherland, Carle C. Zimmerman[91] gibi isimlerle güçlendirmiştir (Martindale, 1976: 131). Minnesota özellikle Chapin'in başkanlığında daha da gelişerek Amerikan sosyoloji kamusunda önemli bir konuma sahip olmuştur (Martindale, 1976: 140). Amerika'da resmî olarak görev yaptığı ilk üniversite olan Minnesota Üniversitesi'nde *Devrim Sosyolojisi ve Sosyal Morfoloji* dersi öğrencileri Sorokin'den oldukça memnun kalmış ve hatta kendisine atfen bir de şiir yazmışlardı (Sorokin, 1963a: 217). Minnestoa'da birçok genç ve parlak akademisyen arasından özellikle Carle C. Zimmerman ile aralarında, birkaç makaleden başka *Kır-Kent Sosyolosinin İlkeleri* ve üç ciltlik *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* çalışmalarını[92] da ortaya çıkaran ve Harvard'da da devam eden yakın bir ilişki gelişmişti[93] (Sorokin, 1963a: 222). Rusya'da devrimci faaliyetler, sürgün ve hapislerle geçen yıllar ve ardından geçen Çekoslovakya yıllarında bulamadığı yazma imkânını ABD'de bulan Pitirim Sorokin, altı yıllık Minnesota döneminde yerli ve yabancı birçok dergide yayımlanan makalelerinden başka ayrıca *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* (1925), *Devrim Sosyolojisi* (1925), *Toplumsal Hareketlilik* (1927), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (1928), Carle C. Zimmerman ile beraber *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* (1929), Carle C. Zimmerman ve Charles J. Galpin ile beraber *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* (1930-32) kitaplarını[94] yayımladı. Sorokin, bu altı yılda yaptığı çalışmalardan nicelik anlamında hayli memnunken nitelik anlamında da sosyoloji literatürü ortalamasını yakaladığını

[91] Carle C. Zimmerman, öğrenci olarak girdiği Minnesota Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde akademisyen olarak kalmıştır. Yine Amerikalı ünlü sosyologlardan George Lundberg de bu bölümden mezun olmuştur.

[92] Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman, Charles J. Galpin, **A Systematic Source-Book in Rural Sociology**, 3 Cilt, Russell, New York 1930-32. Bu iki çalışma da ileride Birleşik Devletler Tarım Bakanı olacak C. J. Galpin'in girişimleriyle yazılmıştır.

[93] Bu ilişki Sorokin'in ölümüne dek devam etmiş ve 1960'larda çalışmak üzere İstanbul Üniversitesi'ne gelen Zimmerman, Hilmi Ziya Ülken'in çabalarıyla yeniden yayımlanmaya başlayan *Sosyoloji Dergisi*'ne Sorokin üzerine iki de makale yazmıştır. Bkz. Carle C. Zimmerman, "Sorokin'e Yeniden Duyulan İlgi ve Taşıdığı Anlam", **Sosyoloji Dergisi**, 1962-1963, S. 17-18 içinde s. 47-58 ve Carle C. Zimmerman, "Pitirim Alexandrovich Sorokin", **Sosyoloji Dergisi**, 1967-1968, S. 21-22 içinde s. 249-253.

[94] Bu son kitabın ikinci ve üçüncü cildi Sorokin, Harvard'a gittikten sonra yayımlansa da tamamlanması Minnesota'da olmuştu.

düşünmektedir (Sorokin, 1963a: 224). Zimmerman ile beraber kaleme aldığı *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabının yayımlanmasının ardından Tarım Bakanlığı'ndan kapsamlı bir kitap teklifi gelmiştir. Daha önce *Toplumsal Hareketlilik* ve *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitaplarına da eleştiriler yazan ve gün geldiğinde Tarım Bakanı olacak ünlü sosyolog C. J. Galpin'in de katılımı ve T. Lynn Smith ve C. Taeuber gibi öğrencilerin yardımıyla üç ciltlik *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* [95] ortaya çıktı (Sorokin, 1963a: 233-234). Kitabın önsözünde "girişin, seçmelerin ve malzemelerin sistemli bir bütün haline gelişi ve genel anlamda da çalışmanın büyük bir kısmının yazımı Profesör Sorokin tarafından gerçekleştirilmiştir. Onun kır sosyolojisine ve sosyolojik kurama dair ansiklopedik bilgi birikimi olmasa kitabın ortaya çıkması zor olurdu" denilmektedir (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930: x). *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* ve *Devrim Sosyolojisi* kitapları ideolojik sempatilere göre övgü ve eleştiri alırken *Toplumsal Hareketlilik*, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri*, *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* gibi birçok değerlendirme, eleştiri, tez ve kitaba konu olup birçok dile çevrilen kitapları politik bir tını taşımaktan daha çok bir sosyolog olarak tanınmasını sağlamıştır. Gerek lehte gerekse aleyhteki bu eleştiriler oldukça fazla bir yekûn tutmaktaydı. Edward Ross, Franklin Giddings, Charles Cooley, Stuart Chapin, Charles Ellwood, Edwin Sutherland, Michael Rostovetzeff, Frank Taussig, Thomas Carver, Ralph Barton Perry gibi önde gelen sosyolog, iktisatçı ve diğer disiplinlerden sosyal bilimciler bu adı geçen çalışmaları çok olumlu karşıladılar. Ancak Sorokin, bu saydığımız isimlerin dışında bir kısım Amerikalı sosyologunsa eserlerini ve kendisini değersizleştirme girişiminde olduğunu söyleyerek bu kişilerin anti-komünist fikir ve tespitlerinden dolayı kendisine düşman olduklarını ve kendisini Profesör Luther Bernard'ın Minnesota Üniversitesi'nden atılmasıyla ilişkili olduğunu sandıklarını düşündüğünü belirtmektedir (Sorokin, 1963a: 225-226). Pitirim Sorokin, Minnesota Üniversitesi'ndeki görevini 1930 yılında Harvard'da sosyoloji bölümü kurmak üzere

[95] Minnesota Üniversitesi, bu ciltleri sırasıyla 1930, 1931 ve 1932 yıllarında yayımlamıştı.

ayrıldığı güne dek sürdürdü[96]. Bütün yenilikçi çabalara rağmen Harvard Üniversitesi 1920-1930 arasında halen yarı toplumsal yarı akademik kıstaslara göre idare edilmekteydi. Zira bu dönemde Harvard için yayın yapmak saygınlık için olmazsa olmaz değildi ve zamanın sosyolojide başlıca yayın yapma imkânı olan ders kitabı yazma Harvard çevrelerinde bayağı bir iş olarak görülmekteydi (Turner & Turner, 1990: 90). 1920'lerde New York'taki kulüp çevrelerince finanse edilen Harvard Üniversitesi daha sonra özellikle 1930'larda Rockefeller fonlarıyla bambaşka bir çehreye bürünerek Amerikan sosyolojisinin amiral gemisi haline gelmişti.

Zor maddi koşulların yaşandığı ve "hayaller ülkesinde" yaşayan milyonlarca Amerikalının umutlarının suya düştüğü 1930'lu yıllarda Amerikalı sosyologlar, ülke içinde 1920lerde yükselen sosyolojinin gittikçe artan bir ilgiye mazhar oluşuna ve Amerikan entelektüel kamusunda yeni kazandıkları mevkiin otorite kabul edilen birer toplumsal analist konumu haline gelişine şahit oldular. Bu bağlamda Büyük Bunalım ve *New Deal*[97] döneminde Amerikalı sosyologlar, 20. yüzyılın ortalarında baş gösterecek eğilimleri tanımlama ve disiplinden beklentileri karşılama sorunsalıyla da karşı karşıya kaldılar. 1930'lu yıllar aynı zamanda çeşitli Avrupalı fikirlerin de Amerikan sosyoloji çevrelerine üstelik birkaç kanaldan girdiği bir dönemdir. Alman etkisindeki Parsons ve Britanya istatistik gelişmelerinden etkilenen Samuel Stouffer bunlardan yalnızca ikisiydi[98]. Columbia'nın geri planda kalması Harvard sosyolojinin geciken kuruluşu gibi gelişmeler akademideki manzarayı değiştirirken aynı zamanda alevlenecek ekol ve metot tartışmalarının da ilk kıvılcımını çakmıştı (Camic, 2007: 225-226). Akademideki manzaranın değişmesine neden olan bir başka etken Büyük Bunalım sonrası akademiye ayrılan fonlarda

[96] Sorokin, ayrıca 1929 yılında Minnesota Üniversitesi'nde daha sonra göç sosyolojisi alanında önemli çalışmalar yapacak Fred Charles Frey, çocuk gelişimi üzerine çalışmalarıyla tanınan Mildred Parten ve okur-yazarlık üzerine uzmanlaşan Sanford Richard Winston'ın doktora tezlerini de yönetmişti.

[97] New Deal, Franklin D. Roosevelt'in başkanlık seçimlerinde ipuçlarını sunduğu ve başkan seçildikten sonra ülkeyi Büyük Bunalımdan çıkarabilmek adına yürürlüğe soktuğu bir dizi yapısal hamleyi barındıran politikalar bütününe verilen isimdir. Altın ve gümüş alımı, tarımsal reformlar, dolarda gerçekleştirilen devalüasyon, Sosyal Sigorta Kanunu, 1935 Bankacılık Kanunu bu politikalardan en önemlileridir. Daha ayrıntılı tartışma için bkz. Michael A. Bernstein, **The Great Depression**, Cambridge University Press, New York 1987.

[98] Her ne kadar ilk dönemlerinde Avrupalı köklerin ilhamıyla büyük kolektivist sistemler önerse de Amerikan sosyolojisi, teorik yorumlarında bu kolektif sistemlerle kendi bireyselci ve *elementaristik* bakış açısını birleştirmiştir (Martindale, 1976: 132).

yapılan kesintilerdi. Bu kesintiler, her ne kadar sosyoloji tarihiyle uğraşanlar bu durumu görmezden gelseler de etki alanı, büyüklüğü, çalışanlara ve maaşlarına etkisi nedeniyle sosyolojiyi de bir hayli etkilemişti. Mesela doktora sayısı 1932'de 50 kişiyle zirve yaparken peşinden gelen üç sene bu sayıda düşüş yaşanmıştı. 1934'te ise "lisansüstü programlarında mevcut iş imkânlarından daha fazla adam yetiştirildiği" şikâyetleri başlamıştı (Camic, 2007: 241). Bir yandan disiplini dışarıdan tehdit eden kurumsal ve ekonomik sıkıntılar diğer yandansa yeniden alevlenen Doğu-Ortabatı çekişmesi kurumsallaşmasını tamamlayan sosyolojinin belli zikzaklar yaşamasına neden oldu[99]. Öyle ki 1932 yılında North Carolina Üniversitesi'nden Helen Irene McCobb sosyoloji ders isimlerinden yola çıkarak bir sosyoloji tanımı bulma çabasına girişmiş ve bu minvalde ulus çapında 40 üniversiteyi taramış ve sosyoloji dersi açmayan 2 üniversite dışındakilerin tam 803 sosyoloji dersi açtıklarını tespit etmiştir. Bu derslerden dördü, dokuz üniversitede açılan derslerdi: toplumsal kurumlar, toplumsal sorunlar, toplumsal örgütlenme, ırk ve milliyet. McCobb tüm dersleri incelediğindeyse ortaya, "olağan malzemelerle hazırlanmış ancak şaşırtıcı garnitürlerle çeşitlendirilip herkese hitap edecek bir lezzet sunan bir İrlanda güveci" çıktığını söylemiştir (Aktaran Calhoun, 2007a: ix). Bu çeşitli malzemelerden oluşmuş güvece ana tadı verense kuşkusuz Harvard ve Chicago ekolleri ve disipline bakış tarzlarıydı. Richard F. Hamilton, baskın teorilerin zamanla ve de mantığın farklı yansımaları yahut bazı kanıtların ortaya çıkışıyla yön değiştirebileceğini söylemekle birlikte, bu bilimsel nedenlerin dışında "toplumsal etki" denen bambaşka bir faktörün de teori hâkimiyeti mücadelesinde etkin olabileceğini belirtmektedir (Hamilton, 2003: 281). Bu değişimi ders kitaplarında yapılan atıflar ve isimler üzerinden okumaya girişen Hamilton, Robert Ezra Park ve Ernest Watson Burgess'in 1924'te kaleme aldığı *Sosyoloji Bilimine Giriş* kitabında Spencer'a 32, Sumner'a ise 25 referans bulunduğunu tespit etmektedir. Ayrıca ilk sosyoloji ders kitaplarında Karl Marx ve takipçilerinin çoğunlukla karalandıklarını ve Carl A. Dawson ve Warner E. Gettys'in hazırladığı yaklaşık bin sayfalık ders kitabında "sınıf bilinci" ve "toplumsal sınıflar"a sadece 7 kısa referansın

[99] Ayrıca 1933 yılı itibariyle ülke çapında bilimsel sosyoloji dergisi sayısı dokuzdu.

bulunduğunu söylemektedir. Roscoe Hinkle yaptığı çalışmada[100] 1927 yılında Amerikan sosyologlarından 258'inin otobiyografik ifadelerinin toplandığı bir çalışmada bunlardan 52'sinin bir "Avrupalı sosyologu" entelektüel bakış açısında önemli bir figür olarak zikrettiğini[101] belirtmektedir. Park ve Burgess'in kitabında Simmel'in isminin baskın bir konumda[102] olduğunu belirten Hamilton, 1921-39 arasında Emile Durkheim'a dair 14 makalenin bulunduğunu belirtmektedir[103]. Zaten 1940 ve 1950lerde de Durkheim ve Weber isimleri Amerikan sosyolojisinde dikkat çekmeye başlıyor[104]. Max Weber'e gelinceyse Hamilton, 1930'da yayımlanan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabının[105] 2500 adet basıldığını ancak 1933 sonu itibariyle ancak 405 tanesinin satılabildiğini aktarmaktadır. Park ve Burgess'te Weber'e sadece 3 referansın olduğunu ve hatta 1950 öncesinde Amerikan sosyoloji dergilerinde Weber'e dair sadece 15 makale bulunduğunu ve bunlardan 5'inin de *Social Research* dergisinde yayımlandığını belirtmektedir (Hamilton, 2003: 282-284).

Don Martindale, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal edip II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Büyük Bunalımın sona erişi gibi sıra dışı olaylar neticesinde Amerikan sosyoloji hâkimiyetinin Ortabatı üniversitelerinden tekrar Doğu kıyılarına kaydığını ve ilk dönem Avrupalı kökenlerinden de başkalaştığını iddia etmektedir (Martindale, 1976: 121). Chicago Sosyolojinin Amerikan sosyolojisi üzerindeki hâkimiyeti *ASD* toplantısındaki küçük bir darbeyle *American Sociological Review*'in kurulması ve dergi/dernek ile bölüm arasındaki organik bağın kopmasıyla sona ermiş ve asıl darbeyi de Harvard Sosyolojinin kurulması vurmuştur (Coser, 2011: 483). 1925'te hâkim konumdaki üniversiteler Chicago, Columbia, Minnesota üçlüsü ve hemen peşlerindeki Wisconsin'di. Bunlara 1934'te North

[100] Roscoe Hinkle, **Development in American Sociological Theory 1915-1950**, State University of New York Press, New York 1994.
[101] Bunlardan da sadece 2'si Marx'ın ismini anmaktadır.
[102] Kitapta Simmel'e toplam 43 referans bulunmaktadır.
[103] Durkheim'ın kitaplarından *Elementary Forms of Religious Life* 1915 yılında, The Social *Division of Labor* 1933 yılında, *The Rules of Sociological Method* 1938 yılında, *Suicide* 1951 yılında Amerika'da İngilizceye tercüme edilmiştir.
[104] Bu ilginin artışını Hamilton bir yandan Avrupa'da eğitim gören Park, Parsons ve Howard Becker'a ve diğer yandan da Avrupa'dan gelen Sorokin ve MacIver'a bağlamaktadır.
[105] Max Weber, **The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**, George Allen & Unwin, 1930.

Carolina da katıldı. Ancak bu üstünlük kadrolaşmaya yansımamaktaydı (Turner & Turner, 1990: 61). Tam bu sıralarda yani 1929 baharında Harvard Ekonomi Bölümü ve Sosyoloji ve Etik Komitesi'nden birkaç isim Minnesota'yı ziyaret etmiş ve istediği bir konuda konuşma yapması için Sorokin'i davet etmişti. Daveti kabul eden Sorokin Mart 1929'da Harvard'a gidip H. Burbank, F. Taussig, E. Gay, T. Carver, J. D. Black, R. B. Perry, C. Bullock, W. Hocking, R. Cabot, A. Whitehead ve diğer birçok değerli akademisyen ve aralarında C. Joslyn ve T. Parsons'ın olduğu lisansüstü öğrencisiyle tanışıp konuşmuştu (Sorokin, 1963a: 236). 1929 Eylülündeyse Sorokin, Harvard Rektörü L. Lowell'dan bir mektup aldı. Lowell ona Harvard tarihinde ilk kez kurulacak olan sosyoloji kürsüsünden ve bu bölümün kurucu başkanı olarak da kendisinin isminin öne çıktığından bahsederek bir iş teklifinde bulunmuştu. Mektupta ayrıca mali şartlar ve Sorokin'in kürsüyü istediği yerde kurma izni de yer almaktaydı. Sorokin cevaben, şartların oldukça iyi ve teklifin de cömert olduğunu ancak şayet kürsü bir sosyoloji bölümüne evrilecekse biraz daha iyileştirilmesi gerektiğini söylemiş ve bu isteği de olumlu karşılanınca "28 Ekim 1929'da Harvard Rektörü ve akademisyenlerince 1 Eylül 1930 itibariyle göreve başlamak üzere Sosyoloji Profesörü" seçilmiştir[106] (Sorokin, 1963a: 237). Sorokin bölümün kuruluşu gerçekleşmeden evvel kürsüyü ekonomi bölümü içerisine yerleştirmişti. Bu seçimde Harvard'ın ilk sosyoloji profesörü seçilmesinde önemli rol oynayan Taussig, Gay, Carver, Burbank, Bullock, Black, Crumm gibi seçkin akademisyenlerin bu bölümde olmasının büyük etkisi vardı (Sorokin, 1963a: 241). 1930-31 Akademik yılının başlangıcında Rektör Lowell, yeni bölümün kuruluşunu organize etmek amacıyla Sorokin'in başkanlığında ve ekonomi, tarih, psikoloji, antropoloji, felsefe ve sosyal etik bölümlerini temsilen R. Cabot, T. Carver, R. B. Perry, H. Burbank, A. Schlesinger, A. M. Tozzer, E. B. Wilson, J. Black, J. Ford ve G. Allport gibi üyelerden müteşekkil bir komite kurulmasını sağladı[107] (Sorokin,

[106] Aralık 1929'daki bir görüşmelerinde Rektör Lowell ve Dekan Moore'a şakayla karışık eğer tercihleri yanlışsa bu hatadan tamamıyle onların sorumlu olduğunu söylemiş fakat cevaben Lowell, Harvard'ın aslında yirmi beş yıl önce bir sosyoloji kürsüsü kurma kararı aldığını ancak yeterli seviyede bir sosyolog bulamadıkları için beklediklerini ve şimdi bu mevkii hak eden bir sosyologla karşılaştıkları için kararlarında emin olduklarını söylemiştir.

[107] Lawrence Nichols "*Merton as Harvard Sociologist: Engagement, Thematic Continuities, and Institutional Linkages*" makalesinde, Harvard'ın ta en başından beri sosyolojinin disiplinlerarası bir kabulü olduğuna dikkat çekmektedir (Nichols, 2010: 73).

1963a: 242). Sorokin, sosyolojiyi psiko-sosyal disiplinler içerisinde en karmaşık olanı diye nitelendirmekte ve sosyolojinin bu niteliğinden ötürü de bölümü yürütmenin Harvard için bile oldukça zor olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle lisans ve lisansüstü öğrencileri *top-class* öğrencilerden seçtiklerini ve bölümde kendisinden başka Profesör R. Cabot'un, Doçent J. Ford'un, okutman C. Joslyn ve T. Parsons'ın; ve asistan olarak da P. Pigors ve W. L. Warner'ın bulunduğunu ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 243). Öğrenciler, S. Glueck'in Hukuk Fakültesi'nde verdiği kriminoloji dersi; Taussig, Carver, Black ve Crumm gibi profesörlerin ekonomi bölümündeki dersleri; psikoloji bölümünden G. Allport'un sosyal psikoloji dersi; ekonomi ve matematik bölümlerinde verilen istatistik dersi; dinler tarihi dersi de dâhil tarih, felsefe, siyaset bilimi, antropoloji, dilbilim, edebiyat ve güzel sanatlar gibi başka bölümlerden de derslere yönlendirilmekteydi (Sorokin, 1963a: 243). Aralık 1930'da Sorokin komitenin bölüm için planlarını rektöre sunmuş ve teklifleri bir nokta hariç kabul edilmişti. Rektörün itiraz ettiği nokta Parsons'ın okutman olarak atanması meselesiydi zira Parsons'ın hâlihazırda okutman olarak görev yaptığı ekonomi bölümündeki yetersiz performansı Rektörün bu görevlendirmeye karşı çıkmasına neden olmaktaydı. Ekonomi bölüm başkanı Burbank'a "Parsons'ın ekonomiden daha fazla ilgi duyduğu sosyoloji bölümünde iyi işler çıkaracağına inandığını" söyleyerek kendisini desteklemesini isteyen Sorokin, Parsons'ın "analitik bir zekâya sahip ve Durkheim, Pareto, Weber gibi sosyologların kuramlarına vakıf birisi izlenimi veren biri" olarak görmekteydi ve dolayısıyla da atanmasında epey ısrarcı olmuştu. Nihayet Parsons'ın da Sorokin'in tavsiyesiyle atanmasıyla bölümün kuruluşu tamamlanmış ve 1931-32 Akademik yılında işbaşı yapıldı (Sorokin, 1963a: 244).

Yeni kurulan bir bölüm olmasına rağmen Harvard'ın ünü kısa sürede iyi bir akademik kadro oluşturmak için yeterli olmuştu. Charles ve Zona Loomis'in Ocak 1962'de yayımlanan *Modern Toplumsal Kuramlar*[108] kitabında Kingsley Davies, Robert K. Merton, Robin Williams, sosyolojik Van Nostrand dizisinin editörü W. E. Moore'un ve ayrıca Sorokin'in başkanlığı sırasında mezun öğrenci, Parsons'ın

[108] Charles P. Loomis, **Modern Social Theories**, Van Nostrand, Princeton 1961.

okutman, Homans'ın asistan ve Becker'ın misafir öğretim görevlisi olarak yollarının Harvard ile kesiştiği aktarılmaktadır. Bu isimlere ayrıca C. A. Anderson, R. F. Bales, B. Barber, W. Bash, R. Bauer, C. Q. Berger, R. Bierstedt, G. Blackwell, R. Chambis, A. Davis, N. Demerath, N. DeNood, J. Donovan, R. DuWors, J. B. Ford, R. Hanson, D. Hatch, H. Hitt, L. Haak, J. Fichter, W. Firey, H. Johnston, F. Klockhohn, J. B. Knox, M. Levy, V. Parenton, A. Pierce, B. Reed, J. Ve M. Riley, E. Schuler, T. Lynn Smith, Charles Tilly, Edward Tiryakian, N. Whetten, Logan Wilson gibi isimler de eklenebilir (Sorokin, 1963a: 248-249). Sorokin'in kuruluşunu yaptığı yıl bölümde "Aile ve Kır Sosyolojisi" ile "Sosyal Değişim" derslerini Carle Zimmerman; "Din Sosyolojisi" dersini A. D. Nock; "Hayvan Sosyolojisi" dersini W. M. Wheeler; "Hukuk Sosyolojisi" dersini Nikolai Timaşev, Hukuk Fakültesi Dekanı Roscoe Pound, Dr. H. Kelsen ve Dr. George Gurvitch; "Kriminoloji" dersini S. Glueck ve "Sosyal Psikoloji" dersini Gordon Allport vermişti (Sorokin, 1963a: 249). Misafir öğretim üyeleri arasındaysa Amerikan üniversitelerinden Clarence Case, Charles Ellwood, Robert Park, Ernest Burgess, William Thomas, Stuart Chapin, A. Kroeber ve Howard Becker; Avusturya ve Alman üniversitelerinden Hans Kelsen, Leopold von Wiese ve R. Thurnwald; Sorbonne'dan da Georges Gurvitch bulunuyordu. Sorokin, kendi bölüm başkanlığı sırasında Harvard Sosyoloji'nin dünyanın önde gelen sosyoloji bölümlerinden birisi haline geldiğini öne sürmektedir (Sorokin, 1963a: 250).

Eğer bir yerde, Petrograd yahut Harvard, sosyoloji bölümü kurmak söz konusuysa bunu sosyolojiye karşı bir sorumluluk addedip görevi kabul eden ama kurucu görevi bittiğinde idari rutinlerden bir şekilde kaçmanın yolunu arayan Sorokin, bölüm başkanlığındaki ilk dört yılın ardından akademik yöneticiliğin rutinlerinden sıkılıp görevini bırakmak istemişti. Görevi bırakma teklifi, Rektör Lowell tarafından, yerine henüz uygun bir kişi bırakamayacağı için reddedilince bu görevi ancak 12 yıllık bir sürenin ardından 1942'de bırakabilmişti (Sorokin, 1963a: 250-251). Ardından bölümde biraz da Parsons'ın gölgesinde çalışmalarına devam eden Sorokin, *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'ni kurarak çalışmalarını bu merkez çatısı altında sürdürmektedir. Merkezin kuruluşunu takiben ünlü işadamı Eli Lilly ile tanışan ve Lilly'den merkezin ve kendisinin çalışmalarına

destek sözü alan Sorokin, *Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Topluluğu*'nu da kurmuştur. Alandaki çalışmalarının ilk meyvesi *İnsanlığın Yenideninşası* (1948)[109] kitabı, Almanca, Norveççe, Japonca, İspanyolca, Hintçe çevirileri de yapılarak dünya kamuoyuna sunulan Sorokin, sonraki çalışmalarını da yine bu merkez ve bağlı çalışmalar neticesinde ortaya çıkarmıştır. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (1950); *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* (1956)[110]; *Amerikan Cinsellik Devrimi* (1956)[111]; *İktidar ve Ahlâk* (1959) bu çalışmalardan en önemlileridir.

1955 yılında 66 yaşında her Amerikalı profesör gibi emeklilik durumu ortaya çıkan Sorokin, Rektör Pusey'in ricasıyla seçkin Harvard'lılara sağlanan ayrıcalıktan faydalanarak 70 yaşına kadar hocalığa devam edebilecekken emekli olmayı tercih etmiş ve sadece merkezin başkanlığını uhdesinde tutmuştu. Pitirim Aleksanderoviç Sorokin, 31 Aralık 1959 yılında tam 70 yaşında tamamiyle emekli olmuştu[112] (Sorokin, 1963a: 294-295). Harvard'da da her kurum ve üniversite gibi çeşitli ideolojik, felsefî, dinî, etik, sanatsal ve toplumsal bağlamlardan kaynaklanan klikler mevcut olduğunu belirten Sorokin, Henry Adams'ın tabiriyle "muhafazakâr bir Hıristiyan anarşist" olduğundan dolayı kendisini bu grupların hiçbirisine, hiçbir partiye, spor kulübüne yahut kurumsal bir dine bağlı görmemekte ve kendince, kendi düşünceleri, teorileri ve değerleriyle non-konformist bir tarzı olduğunu söylemektedir (Sorokin, 1963a: 257-258). Yine de diğer Harvardlı bilim adamlarıyla (Taussig, Carver, Gay, Black, Hansen, Whitehead, Schumpeter, Leontiev, Elisseieff, Nock, Allport, Whatmough, Hocking ve Sarton vd.) dostluk ilişkileri kuran Pitirim Sorokin, çeşitli yemek ve kokteyllerde sohbet imkânı buluyor ve görüş alış-verişinde bulunmaktaydı (Sorokin, 1963a: 257). Ancak elbette ki bu dostlukların dışında kendisine ve teorilerine yönelik bir muhalefet de bulunmaktaydı. Bu muhalefetin ana figürü ise kuşkusuz Talcott Parsons'dı.

---

[109] Pitirim A. Sorokin, **The Reconstruction of Humanity**, Beacon Press, Boston 1948.
[110] Pitirim A. Sorokin, **Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences**, Regnery, Chicago 1956.
[111] Pitirim A. Sorokin, **The American Sex Revolution**, Sargent, Boston 1956.
[112] Sezgin Kızılçelik, Sorokin'in Harvard Bölüm Başkanlığından istifaya zorlandığını ifade etmektedir (Kızılçelik, 1994, I: 423).

Parsons'ın eseri her ne kadar bütünüyle Harvard'ı temsil ediyor algısı varsa da o zamanlar bölüm Parsons'ın etkisinden çok Sorokin'in etkisi altındaydı. Parsons'ın ekonomi bölümünden transferinde[113] ısrarcı ve garantör konumdaki Sorokin daha sonra ona karşı oldukça eleştirel olmuş ve bazı noktalarda benzer fikirleri savunsalar da bir meslektaş birlikteliği ve yakınlığına sahip olmamışlardı. Ancak 1930'larda Harvard'daki birçok öğrenci bu iki önemli sosyologdan da hayli etkilenmişti. Bu öğrencilerden en fazla öne çıkanlar George Homans, Robert Merton, Kingsley Davis, Wilbert Moore ve Robin Williams'tı (Coser, 2011: 486). Ana akım Amerikan sosyolojisi[114] deyince Parsons'ın karşısına çıkarılabilecek yegâne büyük figür olan Merton, Harvard'da Parsons ve Sorokin'in gözetiminde çalışmıştı. Merton'ın sosyoloji anlayışı Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı*'ndan[115] (sonrakilerden ayrışır) ve bilim sosyolojisi düşüncesi de Sorokin'in *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*'inden etkilenmiştir. Ancak *Toplumsal Kuram ve Toplumsal Yapı* kitabından[116] bile önceleri hayli belirgin olan üzerindeki Sorokin'in etkisi de zayıflamıştı (Coser, 2011: 487). 1950'lere gelindiğinde Sorokin'in de bölüm başkanlığından ayrılıp *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'ne çekilmesiyle Parsons, Harvard sosyoloji bölümü üzerinde hâkimiyetini tesis etmiş ve hatta bölümü sosyal antropoloji, sosyal ve klinik psikoloji ile birleştirerek *Toplumsal İlişkiler Bölümü* haline getirmişti. (Coser, 2011: 489). Parsons kendi entelektüel yolunu toplumun mahiyetine dair teorik bir problem etrafında kurmaktaydı. Bu konu zaten Giddings gibi sosyologların da ilgisini çekmişti. Parsons bu konunun etrafında yeterli entelektüel üretimin yapılabileceğini söyleyip öğrencilerini de teorik araştırmalara yönlendirmişti. Kaldı ki Harvard daima Sorokin sayesinde teoriye

[113] Sosyolojide önemli ölçüde bir ekonomi kanalı var. Veblen, Giddings, Small ve Parsons kariyerlerinin bir döneminde öyle veya böyle ekonomiyle haşır neşir olmuş isimler (Calhoun, 2007b: 24).

[114] "Ana akım sosyoloji" ifadesinin kökleri 1970'lere gidiyor (Calhoun & VanAntwerpen, 2007). Özellikle [Merton'ın Columbia'daki öğrencilerinden] Alvin Gouldner "düzen" sosyolojisi olarak isimlendiren ve çatlak/eleştirel ses çıkaran önemli bir isimdir. Ancak o da "radikal" fikirlerinden dolayı önce Washington, sonra St. Louis'i terk etmeye zorlanmış ve nihayet Hollanda'ya sürülmüşse de bu sürgünleri, radikalliğinden çok kişiler arası ilişkilerdeki kavgacılığına bağlıyanlar da bulunmaktadır (Chriss, 2008: 498).

[115] Talcott Parsons, **The Structure of Social Action**, The Free Press, New York 1937.

[116] Robert K. Merton, **Social Theory and Social Structure**, The Free Press, New York 1968.

yaptığı vurguyla tanınıp farklılaşan bir bölüm olmuştu (Turner & Turner, 1990: 73-74).

Sorokin'in kıtaya ayak basışından bu yana dünya sosyoloji kamusunda seçkin bir yere sahip olan Amerikan sosyolojisi çeşitli ekol ve bu ekollere bağlı isimlerle ün yapmıştır. Bu ekollerden Berkeley sosyoloji bölümü, 1950-60 yıllarında Amerikan sosyolojisinde artık kendini kanıtlamış bir kurum olarak belirmektedir. Bölüm aynı zamanda önemli isimlere de sahiptir: Herbert Blumer, Erving Goffman, Philip Selznik, Seymour Martin Lipset, Reinhard Bendix, Leo Löwenthal, Kingsley Davis, Neil Joseph Smelser, Arthur Stinchcombe. Bölüm 1910-30 arası Chicago sosyoloji gibi Amerika'da sivrilen bir bölümdür. Ki bahsedilen dönemde de Chicago Robert Park, William Thomas, Florian Znaniecki, William Ogburn ve hatta Gerorge Herbert Mead ve 1940-50 arasında da Herbert Blumer, Louis Wirth, Everett Hughes, Lloyd Warner, Morris Janowitz ve Edward Shils gibi isimlerle Amerikan sosyolojisi içerisinde belirgin bir ağırlığa sahipti. Harvard ise benzer bir etkiye 1930-60 yılları arasında Sorokin, Parsons, Homans, Bales, Riesman, Harrison White, Gordon Allport ve Barrington Moore gibi isimlerle sahip olmuştu. Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümü de Robert Morrison MacIver, Robert Staughton Lynd, Robert Merton, Paul Lazarsfeld, C. Wright Mills ve Lewis Coser ile Doğunun önemli bir sosyoloji kurumu olarak 1930-50 arasında belirmişti. Sosyoloji gibi bir disiplinin bugünkü vaziyeti, zamanında entelektüel bir girişimi sürdürmek adına belirli mevcut kaynakları kullanan bireylerin geçmişten bugüne bir yansımasıdır. Amerikan sosyolojisini kuruluşundan bu yana giriştiği bir disiplin olarak tanınma, "sosyal hizmet" ve "hayırseverlik" gibi pratik alanlardan ayrılma, bilimsel bir metot ve anlayış geliştirme ve teorik yönelimlerini kuvvetlendirme kısacası kendini gerçekleştirme girişimlerini anlamak için kendilerini sosyolog olarak isimlendiren kişilerin ve çeşitli kurumların nasıl çok çeşitli kaynakları seferber ettiklerinin anlaşılması gerektiği inancındayız. Amerikan sosyolojisi bünyesinden çıkan kuram, yöntem ve malzemeler bu kaynaklar ve mahiyetleri ile onları kullanan sosyologlarla doğrudan ilişkilidir. Pitirim Alexanderovich Sorokin ismi, bu çaba içerisinde gerek Kıta Avrupa'sından getirdiği teorik müktesebat ile gerekse de Harvard Üniversitesi gibi köklü ve prestijli bir kurumda bir sosyoloji bölümünün kuruluşunu

gerçekleştirmesiyle önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Bir yandan Amerikan sosyolojisine egemen Ortabatı ve Chicago sosyolojinin karşısına güçlü bir Doğulu rakibin çıkmasında ve ana akım Amerikan sosyolojisinin iki önemli ismi Talcott Parsons ve Robert Merton'ın yetişmesinde büyük pay sahibi Sorokin diğer yandan sosyolojinin girdiği yeni eğilim ve modalarla her daim mücadelesi ve post-modern dönemi anımsatacak denli güçlü kültür vurgusu ve modernite eleştirisiyle bir "modern klasik" nitelemesini fazlasıyla hak etmektedir.

2. Pitirim A. Sorokin'in Sosyoloji Anlayışı ve Eserleri

Pitirim A. Sorokin'in sosyolojik anlayışını tam anlamıyla çözümleyebilmek ve anlayabilmek için Sorokin'in entelektüel serüvenini iyi takip etmek gerekmektedir. Bu entelektüel serüven, gerek ilgi alanı ve çalışılan konuda ve gerekse konuyu ele alış tarzı ve metodolojide yaşanan değişim/kopuş ve sürekliliklerle bezeli ve daima -ilk bölümde aktarmaya çalışıldığı üzere- sosyo-politik ve entelektüel bağlamla karşılıklı ilişki içerisinde bir "kendini tevil" sürecidir. Kendi eserlerine sık sık yaptığı göndermelerle[117], bir yandan yeni çalışmasını işleyen Sorokin, diğer yandan bu yeni çalışma ışığında eski eserini de yeniden anlamlandırma ve konumlandırma işini başarmaktadır. Bu "kendini tevil" sürecinin en aşikâr olduğu yer de (şüphesiz türün diğer birçok örneğinde olduğu gibi), Sorokin'in otobiyografik eseri, *Bir Uzun Yolculuk*'tur[118]. Sorokin bu otobiyografi kitabında kendi entelektüel serüvenini, Hıristiyan-pietist, pozitivist-ilerlemeci ve bütüncül [integralist] dönemler (Sorokin, 1963a; Sorokin, 1963b) olmak üzere üç döneme ayırmaktadır. Don Martindale de, Sorokin değerlendirmesinde, Sorokin'in entelektüel kariyerini de dairevî bir bakışla açıklamaya çalışmış ve ilk dindarlıktan ampirik bilime ve oradan da yeniden dindarlığa uzanan bir güzergâh çizmiştir (Aktaran Nichols, 1999: 141). Daha çok dünya görüşü dikkate alınarak yapılan bu dönemlendirmeye ek olarak Barry V. Johnston ise, "kriz sosyolojisi" ve "toplumsal ve ahlâkî yeniden inşa" şeklinde iki dönem daha eklemiş ve Sorokin'in düşüncesini bu beş dönem altında incelemiştir (Johnston, 1998: 2). Bu bölümde ise bu iki dönemlendirmenin geçerliliğini teslim etmekle birlikte yukarıda bahsedildiği gibi konu ve metodoloji merkezli daha sosyolojik bir dönemlendirmeye gitmek, Sorokin'in zihniyet dünyasının sosyolojisini kopuşlar-süreklilikler açısından daha

[117] Carle C. Zimmerman, *Pitirim A. Sorokin'in Sosyoloji Kuramları* kitabında Lenin'in de Sorokin'i hatırlayınca "ha şu, başkasından çok kendi eski eserlerine atıf yapan sosyolog" dediğini aktarmaktadır (Aktaran Cussler, 1976: 524).

[118] Oto/biyografilerin bu yönüne Abdülhamit Kırmızı, "seçmeceye dayalı bir aranjman olması oto/biyografiyi kurmacadan ibaret kılmaz, çünkü seçilen ve düzene sokulanlar yine yazarın kendince algıladığı hakikatlerdir" ifadesiyle dikkat çekmektedir. Bkz. **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Yay. Haz. Abdülhamit Kırmızı, 2. Bs., Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 5.

anlaşılır kılacaktır. Buna göre ilk olarak Rusya ve Çekoslovakya[119] yıllarını kapsayan ve bilhassa Rusya'daki hoca ve meslektaşlarının etkisini taşıyan **Davranışçı Dönem (1913-1927)**; Amerika'daki ilk dönemini kapsayan ve kendisine Harvard Sosyoloji'nin kurucu başkanı olma yolunu açan **Pozitivist-Kurucu Dönem (1927-1937)**; Sorokin'in *opus magnum*'u addedilen *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının ilk üç cildinin yayımlanmasıyla başlayan ve Amerikan sosyolojisinde ağır eleştirilere maruz kalıp marjinalleştirildiği **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi (1937-1948)**; Eli Lilly'nin yardımlarıyla kurulan *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'nin kuruluşuyla başlayan ve Sorokin'in Amerikan sosyolojisinde suskunluğa ve unutulmaya mahkûm edildiği, yeni bir sosyoloji alt-disiplini kurma amacındaki **Dirlikbilim (Amitology) Dönemi (1948-1963)**; otobiyografisinin yayımlanmasıyla başlayan ve geniş çaplı bir imza kampanyası ve seçim çalışmasıyla *ASD* başkanı seçilmesi ve onuruna birçok kitabın yayımlanmasıyla devam eden **Yeniden Doğuş Dönemi (1963-1968)**.

Pitirim A. Sorokin'in sosyolojik anlayışını daha net bir biçimde ortaya koyabilmek adına yapılan bu dönemlendirme içerisindeki her bir dönem, ilk bölümde aktarılmaya çalışılan genel sosyo-politik ve entelektüel bağlam içerisindeki yerine işaret eden bir girizgâhla tanımlanacak ve dönemde belirgin etkileşimler ortaya konacaktır. Bu girizgâhtan sonra ise dönemin eserleri tek tek incelenecek ve nihayet eserlerin incelenmesiyle ortaya çıkan ilgi ve yöntemdeki kopuş ve sürekliliklere dikkat çekilecektir.

2.1. Davranışçı (Behaviourist) Dönem (1910-1927)

Pitirim A. Sorokin'in ilk sosyalbilimsel çalışmalarının yayımlanmasından Amerikan ve dünya sosyolojisinde etki bırakan ve **Pozitivist-Kurucu Dönemi**'nin ilk eseri *Toplumsal Hareketlilik* kitabının yazılmasına kadar süren ve ilk gençlik

[119] Çekoslovakya yıllarında kaleme aldığı eserlerden *Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti*, *Tarımsalcılık İdeolojisi* ve *Toplumsal Pedagoji ve Siyaset Üzerine Denemeler* Rusça; *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* ve *Devrim Sosyolojisi* ise İngilizce yayımlanmıştır.

yıllarında ve sosyolojik düşüncesinin temellerinin atıldığı bu dönemde birçoğu Rus olmak üzere çeşitli isimlerin etkisi olduğundan bahsedilmişti. Bahsedilen bu isimlerden M. M. Kovalevski, Y. de Roberti ve V. M. Behterev enstitüden; Lev Petrajitski, M. İ. Rostovtzeff, İvan P. Pavlov ve N. O. Losski üniversiteden Sorokin'in hocasıdır. Sorokin'in entelektüel serüveninin bu ilk döneminde her ne kadar Petrajitski, Kovalevski ve Y. de Roberti etkili birer figür olarak karşımıza çıksa da metodolojik anlayışı üzerindeki büyük etki, "şartlı refleks" kavramını ilk ortaya koyma iddiasını güden iki Rus davranışçısı Behterev ve Pavlov'a aitti. Bu etkinin en önemli yansıması da Sorokin'in bu dönemde kaleme aldığı çalışmalarında göze çarpan "davranışçı" [behaviorist] bakış açısıdır. *Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül, Sosyoloji Sistemi*, *Sosyoloji Sistemi* kitabının üçüncü cildi için çalışmalarına ara verip Rusya'da baş gösteren kıtlık ve açlık olgusunun insan davranışı ve toplumsal hayat üzerindeki etkisini çalışmaya başladığı *Bir Etmen Olarak Açlık* ve hatta Çekoslovakya'da kaleme aldığı ve Edward Hayes'in editörlüğünde Amerika'da İngilizce yayımlanan *Devrim Sosyolojisi*, bu davranışçı etkinin en aşikâr olduğu eserlerdir. Bilhassa Rusya'da kaleme aldığı son çalışması olan *Bir Etmen Olarak Açlık*'ta, Behterev ve Pavlov'un bizzat katkısını da gören Sorokin, bu iki isimden bilhassa Pavlov'u daha faydalı bulduğunu *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında ortaya koymuş ve bu etkiyi 1930larda yayımlanan algı ve ödül çalışmalarına da taşımıştır[120]. Açlık üzerine çalışmasını Sorokin, 1921 yılının kaos nedeniyle öğrencisiz kalmış Moskova Üniversitesi'nin soğuk yemekhanesinde Pavlov ve diğer meslektaşlarıyla yaptığı tartışmalarla zenginleştirmişti (Cussler, 1976: 524).

Bu dönemde Sorokin'in eserleri öncelikle ve çoğunlukla Rusça ve sonrasında da İngilizcedir. Birçoğu imha edilen ve ulaşılması –üstelik bir de dil bariyeri düşünüldüğünde- hayli zor olan Rusça eserleri aşağıda, daha çok yapılan ikincil

[120] Bu dönemde Behterev ve Pavlov'un ve başka bir bağlamda da Petrajitski'nin etkisi yadsınamazsa da Sorokin, Pareto ve Simmel gibi sosyologların eserleriyle kurduğu ünsiyet ile ampirik neo-pozitivizme de yakın durmaktaydı. Ancak özellikle sosyolojik bakış açısı üzerindeki asıl etki, Yevgeniy de Roberti'ye aittir. Toplumsal davranışın temelinde etkileşimin yattığını ve psikolojik olguların toplumsal olgulara bağımlı olduğunu söyleyen Roberti dünyanın etkileşim sırasında şekillendiğini ortaya koymaktaydı. Durkheim ve Simmel'i hatırlatan bu sosyolojik anlayışa işaret eden Sorokin, Roberti'nin her ne kadar bu iki isim kadar tanınmış olmasa da aynı dönemde benzer fikirleri ortaya koyduğunu söylemektedir (Sorokin, 1928b: 613).

değerlendirmeler ve Lawrence T. Nichols'un İngilizce çevirisiyle Barry V. Johnston'ın editörlüğünde yayınlanan *Sosyoloji Pratiği Üzerine*[121] kitabından yola çıkarak incelenmektedir. Dolayısıyla bu durum, zaten Sorokin'in kendi kurduğu öz-anlatı nedeniyle puslu bir görünüm arz eden bu ilk dönemi biraz daha muğlaklaştırmaktadır. Ancak yine de eksik ve kusurlu ve belki de sübjektif olmak tehlikesine rağmen az da olsa Sorokin'in daha sonra ortaya koyacağı toplum ve tarih anlayışına ışık tutacağı ümidiyle, doğrudan Amerika yıllarına geçmek yerine böylesi bir "belirsizliğe" atılmanın faydalı olacağı düşünülerek, Rusça eserleri de kısaca incelenmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Rusça Yayınlar

Sorokin'in ilk sosyal bilimsel çalışmaları, kendi yetiştiği toplum Komiler üzerine yapılmış çeşitli etnografik ve monografik çalışmalardır[122]. Sorokin, bu sanayi-öncesi, köylü ve tarım toplumuna dair çalışmalarını daha sonra yapacağı kır sosyolojisi çalışmalarının da ilk nüveleri olarak nitelendirmektedir (Sorokin, 1963c: 438). Sorokin daha sonra sırasıyla:

- 1914 *Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül* (Преступление и кара, подвиг и награда)
- 1915 *Bir Filozof Olarak L.N. Tolstoy* (Л. Н. Толстой, как философ)
- 1917 *Toplumsal Eşitlik Meselesi* (Проблема социального равенства)
- 1917 *İnsan Ruhunun Çamaşırhanesi* (Прачечная Человеческих душ)
- 1919 *Genel Hukuk Kuramı Derskitabı* (Учебник общей теории права)
- 1920 *Sosyolojinin Ögeleri* (Общедоступный учебник социологии)
- 1920 *Sosyoloji Sistemi* (система социологии)
- 1921 *Bir Etmen Olarak Açlık* (голод как фактор)
- 1922 *Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti* (Современное состояние России)

[121] Barry V. Johnston, **Pitirim A. Sorokin: On the Practice of Sociology and Social Reconstruction**, University of Chicago Press, Chicago 1998.

[122] "Историко-Статистический Очерк Зырян" (K. Jakov ile beraber), 1910; "Пережитки анимисма у Зырян", 1910; "К вопросу об эволюции семьи и брака у Зырян", 1911; "Современные Зыряне", 1912.

- 1923 *Toplumsal Pedagoji ve Siyaset Üzerine Denemeler* (популярные очерки социальной педагогики и политики)

isimli kitaplar ile çok sayıda makale yayımlanmıştır. Bu kitaplardan hemen hepsi, daha sonra yapacağı çalışmalarda canlı tuttuğu ilgilerin mahsulüdür. Suç, ceza ve ödüllendirme konusunda yaptığı çalışma, daha sonra Amerika'da yaptığı araştırmalarda; Tolstoy'a dair yaptığı çalışma daha sonraki toplum felsefesi ve diğergâmlık araştırmalarında; tarım toplumu hakkındaki çalışması, daha sonraki kır sosyolojisi çalışmalarında; Rusya'ya dair çalışması, daha sonra yayımladığı ve Birleşik Devletler ile karşılaştırmalı yürüttüğü çalışmalarında; sosyolojinin mahiyetine dair ve bir sosyoloji sitemi kurma çabasındaki çalışmaları ise hemen hemen tüm çalışmalarında devam ettirdiği ilgilerin ilk kez sayfalara döküldüğü eserler olarak ayrı ayrı önemi haizdir.

2.1.1.1. Kitaplar

Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül[123]

Hapishanede çok çeşitli türden suçlar işleyenlerle beraber bulunması, Sorokin'in hem bu kitabını yazmasında hem de ilk uzmanlık alanı olarak kriminoloji ve penolojiyi seçmesinde etkili olmuştur. Bu eser, yine daha sonra Amerika yıllarında kaleme alacağı ödül, çalışma ve disiplin üzerine yaptığı araştırma ve makalelerde de ilham kaynağı olacaktır. Diğer yandan Timaşev'in de işaret ettiği üzere hocası Petrajitski'nin hukuk ve toplum ilişkisine dair nosyonunu inceleyip tartışan Sorokin, Timaşev'in ifadesiyle hukukun toplumsallığı konusuna dair en fazla değerlendirme yapan sosyologlardan bir tanesi olarak öne çıkmaktadır.

Bir Filozof Olarak L. N. Tolstoy[124]

[123] Pitirim A. Sorokin, **Преступление и кара, подвиг и награда**, isdatelstvo Dolbyslieva, Petrograd 1914.

Sorokin'in Tolstoy hakkındaki çalışması, onu büyük bir filozof olarak selamlayarak başlar. Ancak devamında Tolstoy'un filozof olarak nitelenmesinin şüpheyle karşılanabileceğini ifade eden Sorokin, felsefenin tanımını ve konusunu incelemeye geçmektedir (Johnston, 1998: 133). Felsefeyi tanımlama çabalarına atıflar yapan Sorokin, Yevgeniy de Roberti'nin "*Sosyolojik Sorun ve Felsefî Sorun*" makalesinde yaptığı "felsefî düşünce bilimsel düşünceden tamamiyle farklıdır" ve "filozof (yahut metafizikçi ve teolog), zamanını ve çevresine dair olgunlaşan düşünceleri yepyeni bir yapı meydana getimek amacıyla kullanır: *dünyanın genel bir sentezine ulaşmak*" şeklindeki görüşlerini aktarır. Buna göre bilim daima analitik ve hipotetik; ve felsefe daima sentetik ve kat'idir. Bilimsel "hakikat" ile felsefî "hakikat" birbirinden tamamen farklıdır. Tıpkı bilimsel "hakikat" ile sanatsal "hakikat"ın farklı olması gibi. Petrajitski de felsefeyi "gerçeğin genel kuramı" olarak tanımlamıştır (Johnston, 1998: 134-135). Simmel ise son eserlerinden birinde (*Felsefenin Ana Sorunu*), felsefenin en karakteristik özelliklerinden birisinin "terimler olmadan düşünmek" olduğunu belirtmiş ve tüm felsefelerin ortak yanının, dünyayı bütünlüğü ve birliği içerisinde kavramak olduğunu söylemiştir. Simmel'e göre filozof, –bir filozof olması dolayısıyla- dünyayı bütünlüğü ile kavramak ve bir sentez inşa etmek arzusundadır. Bu nedenle filozof, "şeylerin ve yaşamın *bütünselliğini* [integrity] kavramaya ve bu bu bütünselliğe dair bu derun teemmül ve hissi, kavramlara taşıma arzusundadır" (Johnston, 1998: 135-136).

Çeşitli sosyalbilimcilerin felsefe tanımlarını aktardıktan sonra Sorokin, felsefenin temel problemlerini irdelemeye başlar. Ona göre felsefenin dört ana problemi vardı: i) dünyanın özü nedir?; ii) benliğin özü nedir?; iii) ben ve ben olmayan arasındaki ilişki ve buna dair bilgi; iv) varlığın değeri ve anlamı. Sorokin, tüm felsefelerin bu sorulara verilmeye çalışılan cevaplardan ibaret olduğunu ve bu cevapların, o felsefenin hakikatlerini meydana getirdiğini belirtmektedir (Johnston, 1998: 136). Tolstoy'un bu sorulara cevabı Tanrı'yı merkeze alır. Dünyanın özü Tanrı'dır. Benliğin özü Tanrı'dır. Bende, dünyada, tabiatta gizli olan Tanrı'dır. Ve

[124] Pitirim A. Sorokin, **Л. Н. Толстой, как философ**, isdatelstvo Posrednik, Moskova 1915.

tüm arayış, bir araya gelmek ve o Tanrısal birliği ve bütünlüğü yeniden tesis etmek adınadır. Yine Sorokin'e göre Tolstoy felsefesinin özü diğerlerini sevmek ve diğergâm olmaktır (Johnston, 1998: 139-144).

Sosyoloji Sistemi[125]

Sosyoloji Sistemi ilk dönemin en büyük eseridir. Bu çalışma, sekiz cilt olarak tasarlanmış ancak sadece iki cildi yazılıp yayımlanabilmişti. Saskatchewan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü kurucu başkanı ve Sorokin'in yakın arkadaşlarından Richard DuWors, 1970lerin sonunda *Sosyoloji Sistemi* kitabının çevrilmesi girişimlerini başlatmış, ancak ölümü bu girişimin sonuç vermesine mani olmuştu (Nichols, 1999: 142). Sorokin'in, sosyoloji anlayışını temsilen sıkça ele alınan *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler, Sosyokültürel Nedensellik, Zaman ve Mekân*[126], ve özellikle de *Toplum, Kültüe ve Kişilik* kitaplarının basit bir çerçevesini sunmaktadır. Gerçekten de *Sosyoloji Sistemi* kitabının bir özet ve değerlendirmesini sunan[127] Wsevolod W. Isajiw, *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabının, bu çerçeveyi ufak tefek değişikliklerle beraber neredeyse kelimesi kelimesine yeniden ürettiğini belirtmektedir. Ancak *Sosyoloji Sistemi* kitabında eksik olan, Sorokin'in hâlihazırdaki sosyoloji anlayışında büyük yer tutan değerler üzerindeki o güçlü vurgusudur. Isajiw ayrıca eserin, en azından sunuş itibariyle, bazı *davranışçı* ve hatta *mekanik* eğilimleri de ele verdiğini söylemektedir[128]. Eserin temel argümanları şu şekildedir: bir bilim olarak sosyoloji tabii bilimlerin yöntemini kullanmalıdır; her ne kadar uygulamalı sosyoloji için uygun olsa da normativizm, kuramsal sosyolojiden ayıklanmalıdır. Sosyoloji, insanların gözlemlenebilir etkileşimlerine odaklanan nesnel bir bilim olmalıdır. Sosyoloji, "felsefe yapmayı" terk etmeli ve tekil

[125] Pitirim A. Sorokin, **система социологии**, isdatelstvo Kolos, Petrograd 1920.
[126] Pitirim A. Sorokin, **Sociocultural Causality, Space, Time: A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science**, Russell, New York 1943.
[127] Wsevolod W. Isajiw, "Pitirim Sorokin's 'Sistema sotsiologii': A Summary", **The American Catholic Sociological Review**, Cilt 17, Sayı 4 (Aralık 1956), s. 290-319. Bundan sonraki değerlendirmeler Isajiw'in özetinden yola çıkılarak yapılmıştır.
[128] Bu değerlendirmeye karşın Sorokin cevabi nitelikteki mektubunda, belli bazı davranışçı eğilimlerin varlığını kabullenmekle birlikte Isajiw'in bu eğilimleri olduğundan fazla gösterdiğini iddia etmektedir.

açıklamaları bırakmalıdır. İlk ciltte Sorokin, sosyolojiyi tanımlamakta ve alt-alanlarını tartışmakta, daha sonra da toplumsal etkileşim biçimlerini tartışıp çalışma yöntemlerini ortaya koymaktadır. Ana izlek, insanları bir araya getiren ve bu birliği bozan kuvvetler üzerinedir. İkinci ciltte ise Sorokin, gruplar arası ilişkileri incelemekte ve toplumsal tabakalaşma, birincil ve kümülatif gruplar, karmaşık toplumsal birimler kuramları ve toplumsal grupların insan psikolojisi ve davranışı üzerindeki etkisi gibi konuları irdelemektedir.

İlk cilde giriş bölümünde Sorokin, bu iki ciltlik eserin onun sosyolojisinin yalnızca ilk kısmını yani "Sosyal Analitik" kısmını oluşturduğunu söyler. Bu sosyal analitik de Sorokin sosyolojisinin ana gövdesi olan "Sosyal Mekanik" için bir girizgâh olarak addedilebilir. Sosyal analitik'i açıklamaya başlamadan evvel Sorokin, sosyolojiye dair beş ana ilke sayar:

1) Bir bilim olarak sosyoloji, ancak doğal bilimler örnek alınarak inşa edilebilir ve edilmelidir de. Farklı disiplinlerin çalışma konuları ve amaçları da farklı farklıdır ancak çalışma yöntemleri birdir. "Doğal" ve "kültürel" bilimler arasında bir zıtlıktan söz etmemeliyiz bile.
2) Sosyoloji, insanlığı olduğu gibi çalışmak için ancak bir kuramsal bilim olabilir ve olmalıdır da. Herhangi bir normatizm, bir bilim olarak sosyolojinin içine dâhil edilmemelidir. Hakikatin iyilik, adalet ve benzeri ilkelerden bağlantısız olması gerekir. Bunlar hem ölçülemez hem de heterojendirler. Tüm normatif yargı ve değerler, özü itibariyle birer bilimsel yargı olamazlar. Uygulamalı sosyoloji, yani bir sanat olarak sosyoloji ise bambaşka bir şeydir. Burada normatizm uygundur ve uygulamalı sosyoloji sanatının temelini şekillendirir. Ancak bu disiplin de, bir bilim değildir.
3) Sosyoloji nesnel bir disiplin olmalıdır, ancak bu nesnellik yalnızca norm yokluğu anlamında değil, fakat ayrıca bu terimin daha geniş ve özel anlamıyla bir olguyu çalışma yöntemi olarak alınmalıdır. Sosyoloji bugüne dek büyük ölçüde "psikolojik gerçekliği" çalışan bir bilim olmuştur. Ancak psikolojinin karakterinde nesnellik yoktur. Onu hissetmek, tartmak ve ölçmek mümkün değildir. Bu durum, sosyolojide

bir öznelliğe yol açmıştır ve açmaktadır da. Hedef, sosyolojiyi bu psikolojik öznellikten kurtarmaktır. Nasıl ki günümüz psikolojisi kavranamaz "bilinç hallerinin" bir bilimi olmaktan, insan davranışının nesnel bir biçimde çalışılması yahut bir refleksoloji yahut sinir sistemi fizyolojisi olmaya doğru bir nesnelleşme yaşamışsa; aynı şekilde sosyoloji de psikolojik gerçekliklerin müphem bilimi olmaktan kurtulup psiko-sosyal olguları nesnel bir biçimde çalışan bir disiplin haline gelmelidir.

4) Eğer sosyoloji, deneysel ve müspet bir bilim olmak istiyorsa, "felsefîleşmeyi" bir kenara bırakmalıdır. Olgulardan hareket etmeli, olgulara gitmeli ve bu olguların özenli bir incelemesi etrafında genelleştirmeler yapmalıdır. Daha az felsefîleşme, daha fazla gözlem ve olgu analizi…
5) Sorokin'e göre felsefîleşme ile bağını koparma aynı zamanda –felsefe ile sosyolojinin gayrimeşru çocuğu olan- "tekçilik" fikriyle de bağını koparmak demektir. "Tekçilik" [monism] dogmatik felsefenin bir neticesidir, deneycilik ve gözlem çıkarımı değil. Tutarlı bir sosyolojik çoğulculuk, Sorokin'in tercih ettiği bilimsel konumdur (Isajiw, 1956: 292-293).

Hukuk, siyasal ekonomi, etik, din gibi tüm sosyal bilimlerin, insan etkileşimi ile ilgilendiğini söyleyen Sorokin, sosyolojinin burada nasıl bir konum aldığını incelemeye alır ve üç farklı konumdan ve bu konumları savunan üç farklı gruptan bahseder: i) sosyolojiyi diğer tüm sosyal bilimlerin bütünlüğü için sadece bir etiket yahut niteleme gibi görenler (ilk dönem Durkheim, Fauconnet); ii) sosyolojinin sosyal gerçekliğin diğer sosyal bilimlerce çalışılmayan bir kısmını konu edindiğini söyleyenler (Simmel ve Gumplowicz); ve iii) sosyolojinin insan etkileşiminin tüm genel niteliklerini çalışma hedefinde olması gerektiğini söyleyenler (Kovalevski, Roberti, Ward, Ellwood, Worms, son dönem Durkheim) (Isajiw, 1956: 294-295). Sorokin kendisinin üçüncü gruba dâhil olduğunu belirtip sosyolojiyi, "farklı hal ve yönleri sosyal adı verilen özel bilimlerce çalışılan insan etkileşiminin, en genel niteliklerini çalışan bir bilim" olarak tanımlar. Daha sonra, Petrajitski'den bir

alıntıyla, bilimler nerede ayrışıyorsa orada bütün bu farklı bilimlerin daha iyi işlev görebilmesi için bir de "genellemeci" bilimin ortaya çıkacağını ifade eder. Sorokin'e göre insan etkileşiminin genel olgularının hallerini çalışan "sosyal bilimler", ayrıca bizzat bu genel olguları çalışacak bir bilime ihtiyaç duyar, yani sosyolojiye. Nasıl ki bu özelleşmiş bilimlerin ilerlemesi sosyolojinin ilerlemesine bağlıysa, sosyolojinin ilerlemesi de bu özelleşmiş bilimlerin ilerlemesine bağlıdır. Aynı ilişki fizyoloji, anatomi, morfoloji ile genel bir bilim olarak biyoloji arasında; organik ve inorganik kimya ile genel kimya bilimi arasında da mevcuttur (Isajiw, 1956: 295).

Sorokin'e göre bir bilimin yapısı, ilkesel bir sorun değil fakat daha çok bir nevi bilimsel kolaylık ve özellikle de pratik verimlilik meselesidir. Bu nedenle O, sosyolojinin iki ana bölüme ayrılabileceğini söyler: insan etkileşiminin mahiyetini çalışan "kuramsal sosyoloji" ve insan etkileşiminin nasıl olması gerektiği üzerinde çalışan "pratik sosyoloji". Bunlardan kuramsal sosyoloji ise üç ana bölümden oluşur: sosyal analitik, sosyal mekanik ve sosyal genetik. Sosyal analitik, toplumsal olguların yapısını en basit şekilleriyle inceler. Bu alan da i) basit toplumsal olguları ve tanımlarını çalışan, öğelerini ve sınıflandırmalarını inceleyen ve ii) daha karmaşık toplumsal olguları ve tanımlarını çalışan, daha basit toplumsal olgulara doğru inceleyen, sınıflandırmalarını analiz eden iki altbölüme ayrılır. Bu nedenle sosyal analitik anatomiyi andırır: öncelikle toplumsal olguları mekânda (zamanda değil) statik halde bulundukları şekilde çalışır, daha sonra yapılaştığı şekliyle (işlev gördüğü değil) çalışır (Sistema-295-296). Sosyal mekanik yahut "sosyal fizyoloji" ise, insan etkileşim süreci yahut "insanların davranışları ve bu davranışlara yol açan ve onları şekillendiren kuvvetler" üzerine çalışır. Sosyal mekanik'in amacı, evvela insan davranışına yol açan etmenleri yahut uyarıcıları sınıflandırmak, daha sonra da her bir uyarıcının tesirini insan davranışı ve insan etkileşimi üzerindeki etkilerinden yola çıkarak çalışmaktır. Sorokin'e göre sosyal mekanik, sosyolojiyi gerçek bir bilim haline getirecektir. Sosyal genetik ise, yekpare toplumsal hayatın ayrı ayrı kısımları ve kurumlarını olduğu kadar kendisini tekrar edilemez, geçici bir gelişme şeklinde ele veren gelişme hatlarını yahut tarihsel eğilimleri de formüle eder. Bir başka deyişle "sosyal genetik, toplumsal hayatın basit ve değişmez gelişme hattını zaman ekseninde, (mekân ekseninde değil) çalışır". Tarih biliminin aksine sosyal genetik,

"zaman içerisinde en genel geçer gelişme eğilimlerini" formüle eder. Sorokin'in sınıflamasına göre ikinci ana sosyoloji bölümü olan pratik sosyoloji ise, "kuramsal sosyolojide formüle edilen kanunları temel alan ve sayesinde insanlığın toplumsal kuvvetleri yönetip bunları kabul edilmiş amaçlara uygun bir biçimde kullanacağı, tıpkı buhar ve elektriği insanlığın hizmetine sunan uygulamalı kimya ve teknoloji gibi, uygulamalı bir disiplin[dir]" (Isajiw, 1956: 295-296).

Sorokin'e göre etkileşimi oluşturan kısım veya unsurlar, etkileşimin vuku bulması için olmazsa olmaz şeylerdir. Sorokin'in etkileşimi oluşturan unsurlar olarak isimlendirdiği bu unsurlar, i) varlığı bir diğerinin tecrübe ve davranışlarını düzenleyen iki veya daha fazla *bireyler*; ii) karşılıklı tecrübe ve davranışları düzenleyen *eylemler*; iii) eylemleri yahut eylem uyarıcılarını bir bireyden diğerine aktaran *araçlar* olarak tespit edilmektedir. Sorokin, "bu unsurların bir araya gelmesinin, *sui generis* gerçeklik olarak karşımıza çıkan ve müstakil bir sistem meydana getiren etkileşim denen olguyu meydana getir[diğini]" ifade eder (Isajiw, 1956: 299). Birey ve eylemlere dair çeşitli sınıflandırmalardan sonra etkileşim araçlarını inceleyen Sorokin, bunların daha önce hiçbir sosyologun dikkatini çekmediğini söyler. Araçları, "bir insandan gelen uyarıyı bir diğerine aktaran tüm vasıtalar" şeklinde tanımlayan Sorokin, fiziksel (kılıç darbesi ile ölme) ve sembolik (kılıç darbesi ile şövalye olma) araçlar ayrımına gider. Bu ikincisinin insan etkileşiminde daha fazla kullanılan bir araç olduğunu ifade eder. Sorokin, insan etkileşimi için vazgeçilmez önemdeki araçların, öyle veya böyle gösterme amacını ifa ettiklerini söyler. Hakikatte, insan etkileşimi belli araçlar zinciri vasıtasıyla meydana gelmektedir ve bütün bu araçlar bir araya geldiklerinde maddi kültürü oluştururlar (Isajiw, 1956: 301-302). Yukarıda bahsedilen üç etkileşim unsuru i) bireylerin niceliğine ve niteliğine; ii) eylemlerin karakterine; ve iii) araçların karakterine bağlı olarak etkileşim biçimlerinin sınıflandırılması için bir temel de sunarlar. Etkileşen bireylerin sayısına bağlı olarak etkileşim, i) iki birey arasında; ii) bir bireyle birçok birey arasında; ve iii) birey grupları arasında cereyan eder. Etkileşen bireylerin niteliğine bağlı olarak ise etkileşim biçimi bu bireylerin i) aynı aileye; ii) aynı devlete; iii) aynı ırka; iv) aynı dil grubuna; v) aynı cinsiyete; vi) aynı yaşa; vii) aynı mesleğe, varlık sahipliği derecesine, dine, hak ve yükümlülükler

kapsamına, siyasal partiye, bilimsel, sanatsal ve edebî zevklere vs. ait olmaları durumuna göre meydana gelir (Isajiw, 1956: 302).

Sorokin'e göre etkileşim biçimleri, eylemlerin karakterine bağlı olarak yüzlerce hatta binlerce alt gruba ayrılabilir. Bunların en önemlileri: i) *bir şey yapma veya yapmama eylemlerine bağlı olarak etkileşim*: a) iki taraflı bir şey yapan eylemler değiş-tokuşunu; b) bir tarafın bir şey yaptığı diğer tarafınsa buna sabır yahut sakınma ile karşılık verdiği; c) bir tarafın hiçbir şey yapmadığı ve diğer tarafın yaptığı; d) iki tarafın da bir şey yapmadığı durumları içerir; ii) *tek taraflı ve iki taraflı etkileşim*: Tek taraflı etkileşim bir tarafın deneyim ve davranışının diğerine bağlı yahut şartlı olduğu, ancak diğer tarafın deneyim yahut davranışının bu ilkine bağlı olmadığı durumda cereyan eder. İki taraflı etkileşim ise bireylerin deneyim ve davranışlarının karşılıklı şartlandığı zaman cereyan eder; iii) *uzun ve kısa etkileşim*: İlkine örnek olarak, karı-koca veya çocuk-ebeveyn ilişkisi verilebilir. İkincisine örnek olarak ise, satıcı ve alıcı ilişkisi verilebilir. Ancak Sorokin herhangi bir etkileşim emaresi görülmese de, ortada karşılıklı bir etki ve tepki için araçlar bulunmasa da, bazı insan eylemlerinin vuku bulduktan çok sonraları bile süren etkileri olabileceğini ve bu niteliğin de insan etkileşiminin devamını sağladığını söyler; iv) *antagonistik ve dayanışmacı etkileşim*; v) *örneklenmiş ve örneklenmemiş etkileşim*: İlki genelde tekrar edilen etkileşimdir. Kurumlar bu tarz etkileşim birliklerine en iyi örnektir. Bu bağlamda Sorokin, Waxweiler'e atfen şu silsileyi kurar: eylem-tekrar edilmesi (alışkanlık)-adet-kanun-kurum-organizasyon; vi) *bilinçli ve bilinçsiz etkileşim*; vii) *entelektüel, duygusal ve iradeli etkileşim*. Araçlara bağlı olarak etkileşim biçimleri, araçların doğasına göre dolaylı ve dolaysız etkileşim şeklinde farklılaşır (Isajiw, 1956: 302-304).

Etkileşime giren birey gruplarını, birincil[129] ve kümülatif gruplar şeklinde sınıflandıran Sorokin'e göre i) böylesi bir sınıflandırma *elzemdir*, ancak Spencer ve

[129] Birincil grupları Sorokin: A) kapalı birincil gruplar: i) ırk grupları, ii) cinsiyet grupları, iii) yaş grupları; B) görece açık birincil gruplar: i) siyasal partiler, ii) psikolojik (ideolojik, duygusal, iradeli) karakterdeki çeşitli grup dizileri; C) Ara birincil gruplar: i) aile, ii) devlet, iii) dil grupları, iv) meslek grupları, v) varlık/zenginlik grupları, vi) hemşeri grupları, vii) dinî gruplar, viii) ayrıcalık grupları şeklinde tasnif etmektedir (Isajiw, 1956: 310).

Durkheim'ın sınıflandırmalarının aksine onunki bir grubun sadece bir değil, tüm niteliklerini temel almaktadır; Sorokin'in sınıflandırmasında önerdiği sistematik ise, ii) yapay değil *doğaldır*, zira bu sınıflandırma, grubun lalettayin ve dışsal olmayan temel niteliklerine göre organik ve kendisini oluşturan unsurların tabiatına ayrılmaz bir biçimde bağlıdır; iii) Sutherland, Wundt, Steinmetz ve diğerlerinin sınıflandırmalarının aksine bu sınıflandırma *açık* ve kesindir. Birincil gruplar ayrımı, sayıları, nitelikleri tıpkı kümülatif grupların sayısı gibi gözlemlenebilir olgulardır; iv) nitelikler bakımından çoğulcudur, sınıflandırma için tavsiye edilen nitelik, eklektik olmaması ancak yapısı itibariyle birleşik ve *bir* olmasıdır; v) uygulamacı bakış açısındansa bu sınıflandırma bilimsel anlamıyla ekonomiktir. Bu sınıflandırma sayesinde herhangi bir nüfus topluluğunun, gözlem yoluyla incelenmesi oldukça kolaydır; vi) son olarak çoğulculuğu içerisinde bir *bütün* arz eder, zira bu sınıflandırma, toplumsal grupların birden çok niteliğini temel aldığından dolayı, kendinden önceki tüm sınıflandırmaları kapsayıp kucaklamaktadır (Isajiw, 1956: 315).

Sorokin bu on üç ana birincil grup hakkında istatistikler vermekte ve i) herhangi bir toplumsal grubun yapısının bir istatistik değil, fakat hareketli bir denge olduğunu; ii) bu hareketliliğin a) bireylerin bir gruptan diğerine dolaşımını, b) homojen grupların hacim akışlarını, c) bazı grupların ve diğerlerinin şekillerinin ortadan kayboluşunu sergilediğini; iii) hareketliliğin bir bütün içerisindeki farklı gruplarda zamana ve yere göre değişkenlik gösterdiğini; iv) farklı toplumsal bütünlüklerin esneklik ve direncinin aynı olmadığını; v) daha durağan bütünlüklerde, dolaşıma karışmanın bu bütünlüğün hareketli dengesini güçlü bir biçimde zedelediğini ve bu yüzden de yeni bir denge kurulma sürecinin (yeniden-gruplaşma) daha düzensiz, süreksiz, sarsıcı ve yakıcı olacağını; vi) daha esnek bütünlüklerin daha az keskin olduğunu ve hareketli dengenin yer değiştirmesinin bu bütünlüklerin temel iskeletinde bir değişim anlamına gelmediğini; vii) en bilinen yeniden-gruplaşmanın birinci ve ikinci tipler olduğunu ve bu yüzden de toplumsal reform ve devrimlerin, toplumsal bedenin iskeletini değil fakat "elbisesini" değiştirebildiğini belirtmektedir. Sorokin'e göre kendi denge konumundan başka bir yere aşılanan bir toplumsal bütünlük, orda ya ölmekte yahut da birinci ve ikinci tip yeniden-

gruplaşmalara tabi olup eski konumuna tekrar dönmektedir. Dolayısıyla bazı düşünürlerin iddia ettikleri gibi bireylerin mutlak anlamda toplumsal eşitliği, imkânsız bir şeydir. Zira bu tüm o birincil ve kümülatif toplumsal farklılaşma hatlarının imhasını gerektirir, yani bireylerin çokboyutluluğunun ortadan kaybolmasını. Yine de bu konu, sosyal analitik'in değil, sosyal mekanik ve sosyal genetik'in bir meselesidir (Isajiw, 1956: 316-317).

Sorokin, "bir bütünlüğü inceledikten sonra onu oluşturan en küçük yapıtaşını, bireyi incelemek zor değildir" demektedir. Çünkü grubu, bireylerden müteşekkil bir biçimde ifade ettiği gibi bireyi de gruptan yola çıkarak tanımlamakta; bu sayede olguyu her iki yönden de izah edip başlangıçta kırılmış gibi duran ancak gerçekte kırılmayan çemberi tamamlamaktadır (Isajiw, 1956: 318-319).

Sorokin onuruna sağlığında, Philip J. Allen editörlüğünde hazırlanan anma kitabında[130] Latin Amerika'da Sorokin algısına dair yazdığı makalesinde Lucio Mendieta y Nuñez, önde gelen Şilili sosyolog Oscar Alvarez Andrews'in, 1927 yılında eline geçen *Sosyoloji Sistemi* kitabını okuyunca sosyolojinin doğasına dair hakiki bir kavrayış kazandığını belirtmektedir. Öyle ki Sorokin'i okumakla Andrews, i) sosyolojinin kat'i ve özerk bir bilim olduğunu ve diğer bilimlerle ilişkili olsa bile herhangi birine doğrudan bağımlı olmadığına; ii) sosyolojinin tüm ideolojik eğilimlerin üzerinde ve ötesinde olduğuna; ve iii) sanatın, bilimin, endüstrinin ve ruhun tüm tezahürleriyle ortak köklere sahip olsa da kesin bir biçimde nesnel bir temele oturduğuna kani olduğunu" belirtmektedir (Nunez, 1963: 320).

Bir Etmen Olarak Açlık[131]

Bu çalışma, Sorokin'in sekiz cilt olarak planladığı *Sosyoloji Sistemi* kitabının üçüncü cildinin bir parçası olarak başlamakla birlikte, daha sonra müstakil bir çalışma haline gelmiş ve hatta bu kitabın onuncu bölümü de, daha sonra

[130] Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham 1963.
[131] Pitirim A. Sorokin, **голод как фактор**, isdatelstvo Kolos, Petrograd 1921.

Çekoslavakya'da yazıp Amerika'da yayımlattığı *Devrim Sosyolojisi* kitabına temel teşkil etmiştir. Pavel Krotov'un aktardığına göre, Moskova Sosyoloji Enstitüsü'nden sosyolog Vadim Sapov, 1922'de komünist sansür memurlarınca imha edilen bu kitabı tamir etmişti (Krotov, 2012: 370). Kitabı farklı kılan en önemli özellik ise, açlık hakkındaki bilimsel değerlendirmelerin "verandadan" değil fakat bizzat kıtlık ve beraberinde gelen açlığı yaşayıp gözlem yapmak üzere gittiği bölgelerde tüm çıplaklığı ve soğukluğuyla bu yakıcı gerçekle karşılaşan ve bütün bunlara açıkça düşman bellediği devrimin neden olduğunu düşünen bir sosyologun kaleminden çıkmış olmasıdır (Timmer, 1977: 912-913). *Bir Etmen Olarak Açlık* kitabını önde gelen rus yayıncı Vityazev-Sedenko, komünist sansürcüleri atlatarak ve komünist-karşıtı yayıncılarla işbirliğine giderek, 1922 yılında Leningrad'da yayınladı. Ancak yine de sansürcüler, kitabı yayımın son aşamasında ele geçirip imha ettiler. Pitirim ve Elena Rusya'yı terk ederken kitabın taslaklarını da beraberinde götürdüler ve bu taslak notlar, elli sene el değmeden kaldı. Bundan haberdar olan Philip J. Allen, Elena'dan kitabı çevirmesini istedi ve Lynn Smith de bu çeviriyi gözden geçirdi ve Eli Lilly'nin finansman sağlaması ve kitabın Sorokin'e ithaf edilmesi[132] tavsiyesiyle kitap, 1975'te yayımlandı[133] (Sorokin, 1975: vii).

Önsözde de belirttiği üzere Sorokin bu çalışmayı, yalnızca açlık yakından tecrübe ettiği bir şey olduğu için değil fakat ayrıca literatürde insan beslenmesinin sistematik bir sosyolojik çözümlemesinin olmadığı için yaptığını ifade eder. Kitabı önemli ve ilginç kılan bir diğer nokta ise daha sonra kaleme alacağı *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* gibi ilmî açıdan derinliğidir. Öyleki kitap, henüz otuz yaşında sekizinci kitabını yazan, sosyoloji literatürüne sadece Rusçada değil fakat ayrıca Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İngilizcede hâkimiyetini ispat etmiş gelecek vadeden bir sosyologun damgasını taşımaktadır. Bahsedildiği üzere, *Sosyoloji Sistemi* kitabının üçüncü cildinde ele alınan, beslenme sorununun kuramsal ve pratik önemi, bir

[132] Bierstedt'in aktardığı üzere Sorokin, kitabın orijinal baskısını hangi örgüt yahut milletten olursa olsun kıtlık zamanında Rus halkının acılarını hafifletmek için yardım elini uzatan herkese ithaf etmişti (Bierstedt, 1976: 196).

[133] 2 Eylül 1975'te hayatını kaybeden Elena Sorokin ise kitaba bir prolog ve aile albümünden resimlerle katkıda bulunmuş ve Pitirim bu kitabı yazarkenki koşulları olabildiğince tasvir etmiştir. 1918-1919 kışının hayli soğuk ve çetin geçtiğini aktaran Elena Sorokin, apartmanlarında elektrik bulunmayan, az bir gazyağı, yakacaksız ve çoğunlukla yiyeceksiz bir tablo resmeder.

bölümün koca bir ciltlik kitap haline gelmesine neden oldu. Sorokin'e göre o zamana kadar beslenmenin toplumsal önemi yadsınmamakla birlikte, bu konuda sosyologların herhangi bir kapsamlı çalışması olmamıştı (Sorokin, 1975: xxxvii). Çalışmasında, her önermeyi, sadece "tartışarak" değil deneysel veriler, doğrudan yahut dolaylı gözlemler, istatistikler veya tarihî verilerle doğrulamaya çalışan Sorokin'e göre, farklı olgular arasında işlevsel bir ilişki olduğunu belirten ifadeler, "ideografik" olmaktan çok "nomografik" bir öneme sahipti. Bunlar, "eşit şartlar altında benzer nedenler benzer sonuçları doğurur" ve "hem (zaman ve mekânda) tekrar etmeyen bir insan yaşamı hem de tekrar etmeyen tarihsel süreç (zaman ve mekânda) tekrar eden unsurları içermektedir" şeklindeki, iki genel önermeye dayanmaktadır. Bu ikinci önerme, bize insan davranışı ve toplumsal yaşam arasındaki işlevsel ilişkiyi keşfetme ve sosyolojide nomografik kuramlar formüle etme imkânı sunmaktadır. Her ne kadar bu çalışmada nesnel olguları nesnel yöntemlerle gözlemlemek amacı gütse de Sorokin, psikolojik deneyimleri de tümüyle dışarıda tutmadığını belirtmektedir. Konunun doğası gereği çok çeşitli başlıklar açması gerekmiş ve gerekli malzeme yığınının da artmasıyla çalışma bir ciltlik hacme erişmiştir. Burada kısaca temas edilen bazı başlıkların, *Sosyoloji Sistemi* kitabının ilerleyen ciltlerinde daha ayrıntılı ele alınacağını belirten Sorokin, bazı "kibirli sosyologların" yönelteceği "amma da biyoloji var" eleştirisine "doğru ama temellendirilmemiş fanteziler yok" cevabını; "insan davranışına çok yer ayrılırken toplumsal süreç pek incelenmemiş" eleştirisine de "ilki olmadan ikincisinin incelenemeyeceğini zira toplumsal hayatın insanların eylemeleriyle meydana geldiği" cevabını vermektedir (Sorokin, 1975: xxxvii-xxxix).

Bu dönemde dikkat çekildiği üzere, davranışçı bakış açısının hayli etkisindeki Sorokin, biyolojik organizma ile bireysel davranışlar ve toplumsal süreçler arasında göze çarpar bir etkileşim vurgusu yapmaktadır. Örneğin Sorokin'e göre "insan davranışı, bir ölçüde, 'bağımsız bir değişken' olarak alınan enerjinin niceliği ve niteliğini yansıtır. Toplumsal süreçler, nihayetinde insan davranış ve eylemlerinin ve insanların faaliyetlerinin toplamını içerdiği müddetçe, bu toplumsal sürecin de bahsedilen bağımsız değişkence şartlandığı açık hale gelecektir" (Sorokin, 1975: 4). Yine Sorokin'e göre "organizmanın yapısı, insan davranışının niteliğini ve

dolayısıyla da toplumsal süreçlerin niteliğini belirleyen bağımsız değişkenlerden bir tanesidir" (Sorokin, 1975: 37). Sorokin'e göre yemeğin nicelik ve nitelik eğrilerinin dalgalanması ve bilhassa açlığın derecesi, insan davranışını keskin bir biçimde şekillendirmektedir. Açlık, şartsız ve şartlı refleksleri bastırır ve 'konuşma tepkileri' [speech reactions] ve ideolojileri de dönüşüme uğratır. Dolayısıyla açlık, bireysel davranışı etkiler (Sorokin, 1975: 149-150). Açlığın organizma üzerindeki fizyolojik etkilerini davranışsal etkilere ve buradan da toplumsal etkilere doğru süzen Sorokin, yoksul ve yoksun açlık ayrımını da kavramsallaştırdıktan sonra, kıtlık ve kitlesel açlığın yol açtığı toplumsal etkileri ve açlıktan kurtulma yolunda çabaların yol açtığı savaş ve devrim gibi toplumsal süreçleri incelemeye koyulur.

Sorokin'e göre kitlesel açlık durumlarında insanlar, bu durumu düzeltebilmek adına çeşitli çarelere başvururlar. Bunlar: i) yeni yiyecek kaynakları bulma yahut mevcutları geliştirme; ii) ihtiyaç duyulan yiyecekleri diğer gruplardan barışçıl yollarla alma; iii) barışçıl yahut savaş yoluyla göç; iv) savaş yahut cebrî yolla, iyi beslenen gruplardan yemeklerini alma; v) gerekli yiyeceğin yeniden dağılımı: a) sistematik olmayan suç ile, b) kitlesel ama sistematik olmayan saldırılarla, c) tepeden yapılan toplumsal bölüşümü yeniden düzenleme ile, d) gönüllü hibe gibi yollarla; vi) ölüm (Sorokin, 1975: 158-159). Sorokin'e göre "açlık yahut açlık tehdidi, savaşı alevlendirir ve savaş dolayısıyla bunu bastıracak yollar da tükendiğinden, durum daha da feci bir hal alır. Açlık ve savaşı, birbirinden ayrılmayan ve cihanı beraber deveran eden ikiz kardeşler" olarak gören Sorokin, gerek savaş gerekse devrim gibi olağanüstü hallerin dışında bile açlık ve kıtlığın devletçiliğe ve güçlenen bir totalitarizme yol açtığını belirtmektedir (Sorokin, 1975: 201). Daha sonra *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum*[134] ve *İktidar ve Ahlâk* kitaplarında daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağı bu ilişkide, "diğer herşey aynı olmak kaydıyla, çoğunluğun karnı doydukça devletçilik ve gıda ile ilgili meselelerde devletin rolü azalır; öte yandan eğer gıda arzı düşer ve açlık tehlikesi baş gösterirse…devletin beslenme-iktisat hususundaki etkisi artar" (Sorokin, 1975: 301). Kıtlık ve açlık zamanında hemen

[134] Pitirim A. Sorokin, **Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence Upon Human Mind, Behavior, Social Organization and Cultural Life**, Dutton, New York 1942.

hemen her toplumsal sürece açlığın neden olduğu gibi aşırı bir determinizmle malul bu kitabının sonunda Sorokin, şu iç karartıcı kanaatini aktarır:

> "*Tarih eski bedenlere yeni elbiseler giydirir ve tıpkı eski bir yazar gibi yaratıcı yeteneğini yok edip kendini tekrar eder. Cebrî devletçilik birçoklarınca yeni ve yüksek bir yönetim şekli olarak addeilse de, çağlar boyunca varolan bir örgütlenme halidir. Bugün sosyalist ideolojilerin, bu savaş ve yoksulluk koşullarında yeniden popüler olması anlaşılabilir bir durum. Ancak bu çalışmanın da gösterdiği üzere sosyalist bir devletin ve onun millileştirme girişimlerinin mesele yoksulluk ve açlık olduğunda olumlu sonuçlar doğuracağını düşünmek hatalıdır. Burada çalıştığımız Rus tecrübesi komünleştirme, devletleştirme, millileştirme yahut adına ne dersek diyelim devletçi çabaların, açlığı ve yoksulluğu engelleyip kitlelerin refah ve mutluluğa ulaştırmadığını belirtmektedir. Caveat consules!*[135]" (Sorokin, 1975: 319).

Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti[136]

Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti kitabında ise Sorokin, nüfus, toplumsal yapıdaki değişmeler, iktisadî değişmeler, otoritenin konumu, siyasal yaşam ve partiler ve Rusya'nın ahlâkî ve zihnî durumu gibi konuları irdelemektedir. Kitabın son bölümü, zihnî ve hukûkî değişimler, kamusal eğitim ve bilim, dinî yaşam ve kamu psikolojisi ve ideolojisindeki değişimlere ayrılmıştır (Johnston, 1994: 40).

2.1.1.2. Makaleler

"*Sosyolojinin Sınırları ve Konusu*"[137]

1913 gibi erken bir dönemde sosyolojinin konusu ve mahiyetine dair kaleme aldığı bu makalede Sorokin, belki daha sonra girişeceği bir sosyoloji sistemi kurma arayışının da ilk kazma darbelerini vurmaktadır. Makalenin girişinde doğrudan konuya giren Sorokin'e göre sosyoloji alanını tanımlamak, herhangi başka bir

[135] "Devletlûlardan sakının" şeklinde karşılanabilen Latince deyiş.
[136] Pitirim A. Sorokin, **Современное состояние России**, Kooperativnoie isdatelstvo, Prag 1922.
[137] Pitirim A. Sorokin, "Границы и предметы договора социологии", **Obrazovanie**, Petrograd 1913.

bilimde olduğu gibi çalışmaya konu edilecek olguların seçimi demektir. Bir başka deyişle, çeşitli fenomenlere dair onu diğer bilimlerin bakış açısından ayırt edecek bir bakış açısı tesis etmektir. Bu noktada Sorokin, bir disiplinin konusunu belirlemek ile bakış açısını belirlemenin aynı şey olduğu hususunda Roberti, Gumplowicz gibi isimlerle hemfikir olduğunu vurgulamaktadır (Sorokin, 1913: 59). Sosyolojinin, toplumun örgütlenmesi ve evriminin bilimi olarak tanımı, özü itibariyle etkileşimi varsaymaktadır zira onu meydana getiren bireylerin etkileşimi olmaksızın toplum imkânsızdır. Bu noktadan sonra Spencer, Simmel, Gumplowicz, Durkheim ve Tarde gibi sosyologların sosyoloji tanımlarına yer veren Sorokin'de asıl dikkati çekense, Charles Ellwood gibi Amerikan sosyolojisinde daha sonra desteğini göreceği ünlü isimleri daha o yıllarda üstelik *AJS*'den takip ediyor oluşudur (Sorokin, 1913: 59-60). Sorokin'in Spencer, Roberti Simmel, Tarde, Gumplowicz, Durkheim, Stammler, Novicov gibi sosyologlardan yaptığı alıntılarda sosyoloji, merkezine etkileşim olgusunu almaktadır[138].

Sorokin'e göre toplumsal olgunun ve dolayısıyla sosyolojinin çalışma konusunun merkezinde etkileşimin yattığı tezini güçlendirmek adına, şu iki soruyu cevaplamak gerekmektedir: i) Şayet etkileşim süreci toplumsal olgu olarak addedilecekse bu süreç neler ve kimler arasında cereyan etmektedir?; ii) Bu ilk soru şu veya bu şekilde cevaplandığında, etkileşimin süresinin toplumsal olgu açısından önemli olup olmadığı sorusu sorulmalıdır. Toplumsal olgu yalnızca daimi ve kalıcı etkileşimlerde mi aranmalıdır, yoksa gel-geç ve lalettayin her etkileşimde ortaya çıkar mı? Bu iki soruya ve özellikle de ilk soruya açık bir cevap verememek, etkileşim kavramını anlamsız kılacaktır. Zira etkileşim, yalnızca bireyler arasında cereyan eden özel bir durum/süreç değil; doğadaki herhangi bir madde ve enerji için geçerli bir haldir. Tıpkı yerçekimi ve etki-tepki kanunlarında olduğu gibi… Bu

[138] Bu alıntılarda bahsedilen sosyalbilimcilerin tespitleri şu şekilde aktarılabilir: Spencer: "ilişkinin devamlılığı"; Roberti : "cemiyette yahut süperorganik fenomende, kendisini yaşayanların her daimi ve gayritesadüfi birlikteliğinde tesis eden süregiden, kesintisiz, çok taraflı ve kaçınılmaz etkileşimden başka bir şey göremeyiz"; Simmel: "toplum birkaç birey etkileşim içerisinde olduğunda varolur"; Tarde: "etkileşim ilkelerini tasarlayan taklit, muhalefet ve uyuşma gibizihinlerarası süreçler"; Gumpoliwcz: "toplumsal olgu deyince, insan grupları ve temalarının etkileşiminden doğan ilişkileri anlıyoruz"; Durkheim: "daimî temastaki her bireyler kümesi toplumu teşkil eder"; Stammler: "zihinler arası taklit, muhalefet ve konaklama gibi süreçler"; Novicov: "insani ilişkilerin temel olgusu değiş-tokuştur" (Sorokin, 1913: 60).

nedenle toplumsal olguyu oluşturan etkileşimin, bu diğer etkileşim biçimlerinden alâmetifarikası ortaya konmalıdır (Sorokin, 1913: 61). Sorokin, yukarıda aktarılan sorulara, i) diğer etkileşim biçimlerinde bulunmayan özel etkileşim merkezlerine dikkat çekenler; ii) etkileşimin diğer biçimlerden ayırıcı belirli niteliklerine dikkat çekenler; iii) yukarıdaki iki cevap tarzını bir araya getirenlerin sunduğu üç türlü cevabın verildiğini belirtmektedir. Bu üç tarz cevaba binaen bir sosyoloji tanımı yapılıp onun çalışma konusu belirlenebilmektedir (Sorokin, 1913: 62). Sorokin'e bu görüş ayrılığı, sosyal bilim tanımlarına baktığımızda daha da derinleşmektedir. Öyle ki Almanlar, sosyal bilimleri, "toplumsal felsefe", "kültür bilimi (*Kulturwissenschaft*)", "amaçlar bilimi (*Zwekwissenschaft*)", "tin bilimi (*Geisteswissenschaft*)" gibi isimler altında incelemektedirler (Sorokin, 1913: 65). Sosyologların birçoğu, sosyolojinin aslında psikolojik etkileşimi çalışmakta olduğunu söyleyip iki temel çıkarım yapmaktadırlar: sosyoloji psikolojiye yaslanmalıdır, sosyoloji kolektif psikolojiden başka bir şey değildir. Burada da Simmel, Tarde, Le Bon gibi sosyal bilimcilerin, bilhassa sosyal psikoloji ve kolektif psikolojiden yola çıkarak yaptıkları tanımlamalara yer veren Sorokin devamında, psikoloji ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır (Sorokin, 1913: 66-69).

"*Bir Sosyologdan Notlar: Yol Ayrımında*"[139]

30 Nisan 1917'de, devrimin ikinci bir devrime doğru hızla akan çetin günlerinde, Sosyal Devrimci Parti'nin sağ kanadının yayın organı olan *Halkın İradesi* gazetesinde[140] yer alan yazısında Sorokin, "devrimin yol açtığı karagaşadan toplumu bir araya getirecek bir hale evrilebilmek mümkün müdür?" sorusunu sormakta ve bu soruya verilecek cevabın çok kolay olmadığını, zira durumun oldukça karmaşık olduğunu belirtmektedir. Toplumu bir arada tutan eski bağların artık olmadığını, despotizmin güçlü elleriyle zorla ayakta tutulan eski günlerin

[139] Pitirim A. Sorokin, "Записки социолога: На перепутье", **воля народа**, 30 Nisan 1917.
[140] Rus gazeteci Yuri Doykov, Sorokin'in *Halkın İradesi* (*воля народа*) gazetesinde "*Bir Sosyologdan Notlar (Записки социолога)*" başlığıyla yayımlanan köşe yazılarını ve gazetedeki diğer yazılarının bir dökümünü yaparak 1995 yılında yayımlamıştır.

"mekanik dayanışmasının" artık olmadığına dikkat çeken Sorokin, artık bambaşka deneyimlerin ve heyecanların yaşandığını aktarmaktadır. Sorokin'e göre kölelikten özgürlüğe geçişte yaşanan bu "cahil cesareti", bir sürü "ama"yı da beraberinde getirmekteydi. Yazısında, devrimin akıbetine dair şüpheleri sıralayan Sorokin, böylece *Bir Rusça Günlükten Sayfalar* ve *Devrim Sosyolojisi* kitaplarının da ilk işaretlerini vermektedir (Sorokin, 1917a: 151-152).

2.1.2. İngilizce Yayınlar

Bir Rusça Günlükten Sayfalar[141]

1917'nin devrim öncesi ve sırasında tutulan bu günlükteki notlar, toplumsal ilişkilerin ve süreçlerin en karmaşık hali aldığı bir zamanda, yıllarını sosyalbilimsel çalışmalara ve siyasî aktivizme hasretmiş bir entelektüel olarak Sorokin'i ve düşüncesini daha yakından izleme imkânı sunmaktadır. Daha sonraki siyasi ve bilimsel kariyerinde yaşanacak değişim/dönüşüme de ışık tutan bu sıcak tespitler, devrim ve kriz zamanı sosyoljisi çalışmalarının da ilk nüvelerini taşımaktadır. Ancak yaptığı gözlemlerin tutku, gerçek, dedikodu ve polemikle malul olması, bu otobiyografik gözlemlere getirilen önemli eleştirilerden birisidir (Lasswell, 1925: 108-109). Bir diğer önemli eleştirideyse Wlash, üç ana sorun ekseninde eseri değerlendirir. Bu sorunlardan ilki, devrimin bir kaybedeni olarak Sorokin'in bu notları hayal kırıklığının zirve yaptığı bir dönemde yapmış olmasıdır. İkincisi, her ne kadar Sorokin tam anlamıyla bir günlük tutabilecek vaziyette olsa da, kitabın büyük ölçüde anılardan yola çıkılarak yazılmış olmasıdır. Üçüncüsü, metnin sanki bir diyalog varmışçasına sunulmuş olmasıdır. Hâlbuki durum böyle değildi ve bir diyalog gibi sunulan "konuşmalar", yalnızca Sorokin'in aktardığı şekliyle bilinebilmektedir. Bu durum da ister istemez, bu diyalogların gerçekliği ve sıhhati konusunda bir güvensizliği de beraberinde getirecektir (Wlash, 1950: 234). Kitabın

[141] Pitirim A. Sorokin, **Leaves from a Russian Diary**, E. P. Button & Co., New York 1924.

en önemli eksiklerinden birisi de C.G. imzalı eleştiride de dile getirildiği üzere, kitabın bir isimler indeksine sahip olmamasıdır (C.G., 1950: 438).

Devrim Sosyolojisi[142]

Sorokin'in önsözde de belirttiği gibi bu kitap, 1922 Ekiminde Sovyet Hükümetince Rusya'dan sürülmesinin ardından iltica için sıcak bir misafirperverlik ve dostlukla Sorokin'e kucak açan Çekoslovakya'da yazılmıştır (Sorokin, 1925a: v). Kitapta Rus Devriminin etkilerini tasvir edebilmek için çoğunlukla Bolşevik rakamlara başvurduğunu söyleyen Sorokin, bunu, Komünist istatistiklerinin daha güvenilir olmasından dolayı değil, fakat nesnel olabilmek adına tercih ettiğini aktarmaktadır. Sorokin'e göre hatalı ve kendi içinde çelişir mahiyette olsalar da bu istatistikler, tek değerli niteliği haizdiler, yani manzarayı kötü bir şekilde resmetmeme ve gerçekte olduğundan daha iyi gösterme gayretinde olmak. Dolayısıyla da bu istatistikler, araştırmacıların, devrimin olumsuz sonuçlarını abartmalarını da engellemekteydi. Aynı nesnellik kaygısından ötürü, kitap yazıldığı ve dizgideyken ulaşamadığı güncel verileri ve bazı notları da eklediğini belirten Sorokin, 1918'den beri, ne sosyalist ne de devrimci olduğunu buna karşın Rus köylüsünü kültürel, ahlâkî ve dolaylı olarak siyasal amaçlarla örgütlemede aktif bir şekilde rol aldığını aktarmaktadır. Kitabın İngilizce edisyonunu yapan ve bir de sunuş yazısı kaleme alan Edward Hayes'e göre ise kitap, tüm devrimlerin güçlü bir muhakemesi ve düzenli bir toplumsal denetim gerekliliğinin bir müdafaasıdır. Kitap, yalnızca Rus Devrimi tecrübesine dayanmayan ancak genel anlamda devrimler tarihi temelinde, her nerede ve ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin devrimin niteliklerine dair bir dizi genellemedir (Sorokin, 1925a: viii).

Bu kitabın müellifi beş yıl süresince Rus Devrimi'nin çevresinde yaşamış ve bu zaman zarfında günbegün bu devrimi gözlemleme imkânı bulmuştur. Sorokin'e göre bu çalışma, "Rus Devriminin ideografik bir tasvirini değil, daha çok tüm ciddi

[142] Pitirim A. Sorokin, **The Sociology of Revolution**, Lippincott, Philadelphia 1925.

ve büyük devrimlerde tipik olan olguların sosyolojik bir analizini" sunmaktadır. Tarihçi ve sosyolog arasındaki farka gönderme yapan Sorokin'e göre bir tarihçinin görevi, somut tarihsel bir olayın tüm özgünlüğü ve tekrar edilemez tekilliği ile kesin bir tasvirini yapmakken sosyologun görevi oldukça farklıdır. Sosyolog için önemli ve ilginç olan, her nerede ve ne zaman vuku bulursa bulsun tüm toplumsal olguların ancak tümü için genel olan özelliklerdir. Sombart'ın, "*Tannenberg'deki* savaş tarihsel araştırmanın meselesidir; Tannenberg'deki *savaş* ise sosyolojinin bir meselesidir. *Berlin* Üniversitesi Tarih alanına aittir; Berlin *Üniversitesi* ise sosyoloji bölümüne" tesipitini aktaran Sorokin, aynı şekilde *Rus* Devrimi tüm detaylarıyla tarihçinin bir meselesiyken, bir devrim türü olarak Rus *Devrimi*'nin sosyologun bir meselesi olduğu tespitini yapar (Sorokin, 1925a: 3-4). Sosyal bilimlerin genellikle "özünde hiçbir şey ifade etmeyip fakat sadece formel bir kavram sunarak tanımları ziyadesiyle kötüye kullandıklarını" belirten Sorokin, kendisinin doğa bilimcilerin yaptığı gibi "çeşitli zamanların ve çeşitli halkların devrim dizilerinin bir çalışmasını yapacağını" ve bu doğrultuda da 1905, 1917-24 ve on yedinci yüzyıl Rus Devrimleri; 1789, 1848, 1870-71 Fransız Devrimleri; 1848 Alman Devrimi; on yedinci yüzyıl İngiliz Devrimi; bazı ortaçağ ve antik devrim dönemleri; Mısır, Pers devrimi ve diğer büyük devrimlerin temel özelliklerini verme çabasında olacağını aktarmaktadır. Doğal bilimlerde doğrudan tecrübeler dolaylı olanlardan daha fazla tercih edilmektedirler. Burada genellikle geçmiş, bugünün deneyimi ve gözlemleriyle açıklanır. Sosyal bilimlerde ise geçmişin bugün vasıtasıyla açıklanmasının, etrafımızdaki süreçlerin araştırılması ve gözlemi sayesinde önemli tarihsel olayları anlamaya çalışmanın kıymeti tam anlamıyla anlaşılmamıştır. Bu nedenlerden dolayı Rus Devrimine büyük dikkat çektiğini belirten Sorokin, bu devrimin doğrudan gözleminin diğer devrimleri anlamamıza da yardım edeceğini söyler (Sorokin, 1925a: 10). Sorokin'e göre öncelikle devrim, bir taraftan insan davranışlarında diğer taraftansa psikoloji, ideoloji, inanç ve değerlerinde bir değişimdir. Kitabın ilk bölümü bu meseleye ayrılmıştır. İkincisi devrim, nüfusun biyolojik bileşiminde ve nüfusun bünyesindeki üretici ve seçici süreçlerde bir değişime işaret eder. Üçüncüsü, devrim toplumun toplumsal yapısında bir bozulmayı da temsil eder. Son olarak devrim temel toplumsal süreçlerde de bir değişim demektir. Bu olgular dördüncü bölümde incelenecektir. Beşinci bölümse devrimin nedenlerine hasredilmiştir.

Devrim olgusunun oldukça egzotik ve romantik olduğunu ve bu nedenle de araştırmacıların bilhassa sıkıcı olmalısı gerektiğinin altını çizen Sorokin, meselenin natüralist yöntem ve amaçlarla çalışılması gerektiğini belirtir. Kitabın amacının ne devrimi övmek, yüceltmek yahut kutsamak ne de lanetlemek olduğunun altını çizen Sorokin, amacının devrimi tüm gerçekliği ile çalışmak olduğunu yineler (Sorokin, 1925a: 11).

Sorokin'e göre en kötü düzen dahi düzensizlikten daha iyiydi ve tıpkı "kötü bir barışın iyi bir kavgadan daha iyi olduğu" gibi insanlık, başka herhangi bir zamanda olduğundan daha da fazla düzene ihtiyaç duymaktaydı. Rasyonalistlerin kavramsallaştırmasını sunan Sorokin, "akılla idare edilmekle insan fıtraten erdemlidir; kin ve husumetten uzak barışçıldır; diğergâmlıkla dolu, her daim akla ve mantığa uygun bir şekilde düşünen bir varlıktır" olduğunu ve "eğer bu durumda bir sıkıntı çıkarsa, bu ancak, toplumsal düzenin kusurlu şartlarının zorlaması ve kültürsüzlük nedeniyledir. Cahilliği ve önyargıları yenmek, toplumsal düzenin kusurlarını ortadan kaldırmak için yetecek ve insan biçimlendiği mükemmel fıtrata yeniden dönecektir". Zira yine bu rasyonalistlere göre "kötülük insanın içinde değil dışındadır". Başka bir toplumsal bağlama geçince yoksulluk, suç, savaş, cürüm, adaletsizlik ve cehalet ortadan kaybolacaktır. Sorokin'e göre Rus Devrimi önermeler ölümcül bir darbe vurmuş ve insanın rasyonalistlerin "uslu küçük çocuğundan" ne kadar farklı olduğunu göstermiştir (Sorokin, 1925a: 17). Vilfredo Pareto'nun türev ve tortu kavramsallaştırmalarını aktararak Sorokin, insani temaslarda temel tesirlerin bilinçaltındaki hislerce (tortu) gerçekleştirildiğini ve akıl ve şuurun (türev) tâbi bir yer işgal ettiğini belirtir. Pareto'nun *Genel Sosyoloji Denemesi* isimli çalışmasında, "güdülerince yönlendirilen yalnızca barışçıl ve sosyal değil aynı zamanda kötü, mütecaviz, suçlu ve vahşi…"mantıkdışı ve irrasyonel" bir varlık olarak insana özel bir vurgu yaptığını belirten Sorokin, ayrıca Tarde, Rossi, Le Bon, Mihalovski, Sigelet, F. Giddings, E. Hayes, E. Ross, A. Small, Martin, Ellwood gibi sosyologların da diğerlerinin sözleriyle kalabalıkların ve kitlelerin ilişkilerinde kör itkilerin telkin ve taklidinin nasıl önemli bir rol oynadığını gösterdiklerini aktarır (Sorokin, 1925a: 20-21). G. Patrick'in "gerçek insan huzursuz, saldırgan ve gözü

doymazdır" tespitini alıntılayan Sorokin, insanın doğuştan gelen çeşitli reflekslerin[143] hamili olduğunu içgüdülerinin onu yalnızca barışa değil savaşa da, yalnızca kendini fedaya değil cinayete de, yalnızca adalete değil kendi ihtiyaçlarının tatminine, yalnızca çalışmaya değil tembelliğe de yönelttiğini belirtirir (Sorokin, 1925a: 21).

Yukarıda bahsedilen başlıklardan ve tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere her ne kadar Çekoslavakya'da yazılıp daha sonra bir İngilizce edisyondan geçerek Amerika'da yayımlanmış olsa da *Devrim Sosyolojisi* kitabı, Sorokin'in ilk dönem eserleri içerisinde değerlendirilmelidir. Zira bu çalışmada toplum, bireyler ve davranışlarına indirgenerek incelenmekte ve bu inceleme de davranışçı eğilimlerin izini taşımaktadır. Buna göre devrimin nedeni toplumu meydana getiren üyelerin asıl içgüdülerinin baskılanmasıdır. Bu içgüdüler bireylik refleksi, kolektif kendini koruma, cinsellik güdüsü, sahiplenme güdüsü ve kendini ifade şeklinde sıralanabilir. Devrim bu içgüdülerden bir veya birkaçının geniş kalabalaıklarda baskılanması nedeniyle patlak veren bir toplumsal süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın Sorokin varolan müphem devrim tanımlarına bir yenisini eklemek arzusunda değildir fakat bu müphem tanımlardan bir tanesini seçerek yoluna devam etmek de istemez. Daha sonraki çalışmalarında devrim konusuna tekrar tekrar dönen[144] Sorokin, bu sonrakilerde ilk çalışmasındaki davranışçı vurguyu azaltmış ve devrimi bastırılan içgüdü ve reflekslerin bir sonucu gibi gören açıklamasını da bir kenara bırakmıştır[145]. Fakat yine de Timaşev'in belirttiği üzere devrimin sosyolojisine dair Sorokin'in burada yaptığı tespitler ve ortaya koyduğu veriler daha sonraki birçok çalışmada da kullanılmıştır (Timaşev, 1963: 258).

Elbette bazı değerlendirmelerde her ne kadar devrimi tıpkı bir tabii olguymuşçasına tamamen bilimsel bakış açısıyla incelemişse de bunun bilimsellik

[143] Burada bir dipnotla "doğuştan veya kalıtsal refleks", "içgüdü" ve "itki" gibi terimleri eşanlamlı bir şekilde kullandığının altını çizen Sorokin, bunlar arasında gerçek bir fark bulunmadığını ve aynı durumun "şartlanmış yahut edinilmiş refleks" veya "reaksiyon" ve "alışkanlık" terimleri için de geçerli olduğunu belirtmektedir.

[144] İlk olarak *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*, III. Cilt'te 40 sayfası Appendix'te olmak üzere toplam 160 sayfa; ikinci olarak, *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum*; ve son olarak da *Toplum, Kültür ve Kişilik*'te çeşitli kereler devrim konusuna temas edilmiştir.

[145] Timaşev'e cevaben Sorokin gerçekten de gerek *Devrim Sosyolojisi* gerekse daha eski eserlerindeki davranışçı ve refleksolojist eğilimleri sürdürmediğini itiraf etmektedir (Sorokin, 1963c: 456).

kisvesi altında bir devrimcilik propagandası olduğu da söylenmektedir[146] (Gaines, 1925a: 757). *Devrim Sosyolojisi* kitabı, *Bir Rusça Günlükten Sayfalar*'ın aksine kişisel bir çalışma olmayıp devrim olgusunu inceleyen bilimsel nitelikte bir çalışmadır. Eser, devrim olgusuna atfedilen ideolojik ve romantik unsurları temizleyip onu nesnel bir biçimde ortaya koymak amacındadır. Bu çabanın peşinde giderken de davranışçı ve biyolojik eğilimlerden hayli etkilenmiştir. İnsan eylemleri büyük ölçüde ırs, biyo-kimya ve salgı sistemlerinin yön verdiği kuvvetlerin bir sonucudur. İnsan, her şeyden öte bir biyolojik organizmadır. Bilinçaltı itkileriyle harmanlanmış dürtülere, içgüdülere ve reflekslere sahiptir ve güçlü bir biçimde tavsiye ve taklidin tesiri altındadır. On sekizinci yüzyıl veya modern rasyonalist kavramsallaştırmaların tersine insan, doğuştan gelen çelişkili reflekslerle dolu bir bomba gibi düşünülebilir. Sorokin dürtü, itki, içgüdü, doğuştan, ırsî veya şartsız refleks kavramlarının hepsini eşanlamlıymışçasına kullanmaktadır (Johnston, 1995: 33). Sorokin devrimi toplumsal yaşamın tüm veçhelerine etkisi bakımından incelemektedir. Konuşma ve yazma örüntülerinde, mülkiyet ve emek ilişkilerinde, cinsel davranışta, otorite ve tabiyet örüntülerindeki değişimlerden bahsetmektedir. Toplumun frenleri boşaldığında devrim toplumun hemen hemen bütün kurumlarına etki etmektedir. Bu bağlamda Rus, İngiliz, Fransız, Alman, Mısır ve Pers devrimlerini incelemiştir. Harry Elmer Barnes çalışmayı oldukça önemli ve devrimin psikolojisine dair en güncel çalışma olduğunu ve Le Bon'un çalışmasını anakronik kıldığını söylemektedir. Wilbur C. Abbott ise kitabı bilimsel kıymete haiz ve yaratıcı bulmuş ve "Le Bon'dan beri bu önemli sosyolojik konuya dair böylesi dikkat çeken ve ilginç bir eser yazılmamıştı" demiştir. Robert Ezra Park ise esere dair hem en iyi hem de en kötü ifadelerin kullanılabileceğini belirtmiştir (Johnston, 1995: 34-35).

2.2. Pozitivist-Kurucu Dönem (1927-1937)

Pitirim A. Sorokin'in bir sosyolog olarak Amerika'da kendini kabul ettirdiği dönem, gerek Amerika'da gerekse Minnesota Üniversitesi'nde bulduğu sosyolojinin

[146] Öte yandan işi Sorokin'in İngilizcesinin yetersizliği ve İngilizce basımın editörünün ihmalkârlığına kadar vardıran eleştiriler de mevcuttur (Calhoun, 1925: 218).

kendini bir disiplin olarak kabul ettirme sürecine denk gelen yıllar olmuştu. Özellikle sosyolojinin ana omurgalarından birisini oluşturan toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusunda hemen hemen ilk derli toplu sosyolojik inceleme olan *Toplumsal Hareketlilik* kitabı, sosyolojinin belki de daha çok toplumsal felsefe olarak ortaya çıkışından 1925 yılına dek olan sürede ortaya çıkan oldukça geniş bir sosyoloji literatürünü değerlendirdiği *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabı, ve bir alt alan olarak kır sosyolojisini kavram ve konusuyla oldukça kapsamlı bir şekilde sosyal bilim kütüphanesine (C. Zimmerman ve C. Galpin ile birlikte) kazandırdığı *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* kitapları, hem Sorokin'i Amerika ve dünyada önde gelen sosyologlar arasına sokmuş hem de ona Harvard Üniversitesi'nin kurulması çok daha önce kararlaştırılan ve fakat uygun aday bulunamadığı için ertelenen sosyoloji bölümünü kurma yolunu açmıştır.

Bu dönemde, Rusya ve ilk Amerika yıllarına etkisini vuran davranışçı eğilimleri asgari seviyeye çeken Sorokin, Yevgeniy de Roberti etkisiyle benimsediği pozitif bir bilim olarak sosyoloji refleksini halen muhafaza etmektedir. Sorokin, özellikle Amerika'ya gelmesine yardımcı olan Edward Hayes ve Edward Ross gibi isimlerin ve Charles Ellwood ve Charles Cooley gibi Amerika'daki ilk yıllarında ona eleştiri ve teşvikleriyle sahip çıkan sosyologların sosyal hizmetten ayrışma ve "pratik/pragmatik" bir bilim olmaktan çok teorik düzeyde kendini kanıtlamış bir bilim olarak sosyoloji arzularını gerçekleştirecek birikime sahip olduğunu bu dönemdeki eserleriyle ortaya koymuştur. Birinci Bölümde bahsedilen sosyo-politik ve sosyolojinin Amerikan üniversitelerindeki seyrüseferini merkeze alan entelektüel bağlam ışığında söylenebilir ki Sorokin, **Pozitivist-Kurucu Dönem** olarak adlandırılan bu on yıllık süreçte, "yabancı bir siyasî sürgün"den, Robert K. Merton gibi genç sosyolog adaylarının, sırf onunla çalışmak için Harvard'a akın ettiği, dünyanın önde gelen sosyologlarından birisi haline gelmiştir.

2.2.1. Kitaplar

Toplumsal Hareketlilik[147]

Sorokin, *Toplumsal Hareketlilik* kitabını iki ana bölüm altında inceler: toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik. Ancak bu iki bölüme geçmeden önce toplumsal tabakalaşma ve bu tabakalar arasında ve içinde gerçekleşen hareketliliğin vuku bulduğu koordinasyonu belirlemek adına "toplumsal mekân" kavramını ortaya koyar. "Toplumsal mekân" kavramının, gündelik hayat konuşmalarına dek sirayet eden "alt ve üst sınıflar", "sosyal anlamda çok yakınlar", "onun toplumsal konumu oldukça itibarlı" gibi yansımalarına dikkat çeken Sorokin, bu konunun Descartes, Hobbes ve Liebnitz gibi düşünürlerden Simmel, Durkheim, Park, Bogardus ve von Wiese gibi sosyologlara dek birçok ismin gündeminde olduğunu belirtmektedir. Kendisinin de kitaba ismini veren "toplumsal hareketlilik" ile işte bu toplumsal mekândaki yer değiştirmeleri incelediğini söyleyen Sorokin, daha sonra "toplumsal mekân" kavramıyla ne kastettiğini açıklamaya girişir. Öncelikle toplumsal mekânın geometrik mekândan farklı olduğunun altını çizen Sorokin, bir kral ve hizmetkârı gibi geometrik uzayda aynı mekânda bulunabilen kişilerin toplumsal mekândaki konumlarının birbirinden oldukça uzak olabileceğini belirtmektedir. Aynı şekilde toplumsal mekân, dünya üzerindeki insan nüfusundan müteşekkil bir evren olarak da tanımlanabilir. Şayet dünyada tek bir insan olsaydı bir toplumsal mekân veyahut konumdan da bahsetmek mümkün olmazdı. Dolayısıyla Sorokin'e göre bir kişinin yahut toplumsal olgunun toplumsal mekândaki konumunu belirlemek, aslında o kişi veya olgunun referans olarak alınan diğer kişi ve olgularla ilişkisini tanımlamakla aynı şeydir. Buna göre bu konum, i) kişinin belirli bir grupla olan ilişkisi; ii) bir nüfus içerisinde bu grupların birbiriyle ilişkisi; ve iii) bu nüfusun insanlık evrenindeki diğer nüfuslarla olan ilişkisi göz önüne alınarak belirlenebilir. Özetlemek gerekirse i) toplumsal mekân insan nüfusunun evrenidir; ii) kişinin toplumsal konumu bir nüfustaki tüm gruplarla ve her bir grup içerisinde de diğer üyelerle olan ilişkilerinin toplamıdır; iii) kişinin konumun bu toplumsal evrendeki yeri bu ilişkilerin saptanmasıyla elde edilmektedir; iv) bu grupların ve bu gruplar içerisindeki konumların toplamı, herhangi bir kişinin toplumsal konumunu

[147] Pitirim A. Sorokin, **Social Mobility**, The Free Press, New York 1927.

tanımlayabileceğimiz bir toplumsal koordinatlar sistemini meydana getirmektedir (Sorokin, 1927d: 3-6). Toplumsal koordinatlar sisteminden bahseden Sorokin, üç boyutlu Euclid geometrik mekânının aksine, toplumsal mekânın çok boyutlu olduğunu; zira birbiriyle kesişmeyen üçten fazla toplumsal gruplaşmanın olduğunu söyler ve fakat sadelik adına toplumsal mekânda dikey ve yatay eksenlerden bahsetmenin doğru olacağını belirtir. Gerçekten de alt-üst ilişkileri, rütbeler, hiyerarşiler, tabiiyet gibi olguları düşündüğümüzde bu kurgusal dikey-yatay eksen tahayyülünün kullanışlı bir araç olduğu anlaşılacaktır. Sorokin, kendi kitabının toplumsal olguları, koordinat sistemindeki bu dikey eksende incelediğini ve gerek "toplumsal yapılar" gerekse de tabakaların dikey eksendeki yer değiştirmelerine odaklandığını belirtmektedir. Ancak Sorokin, dikey eksende yapılan incelemelerde sarf ettiği "aşağı-yukarı" ve "aşağı-üstün" gibi ifadelerin, ancak bu eksendeki konumlanmayı tasvir ettiğini ve herhangi bir değer yargısı taşımadığını da ısrarla vurgulamaktadır (Sorokin, 1927d: 7-9).

Toplumsal tabakalaşma, verili bir nüfusun, üst üste binen sınıflarla hiyerarşik bir yapı arz edecek biçimde farklılaşmasıdır. Tabakalaşmanın temeli Sorokin'e göre, hak ve ayrıcalıkların, ödev ve sorumlulukların, toplumsal değer ve ihtiyaçların, toplumsal iktidar ve etkilerin toplumu teşkil eden üyeler arasında eşitsiz bir biçimde dağılmasıdır. Şayet bir toplumda iktisadî statüler eşitsiz bir biçimde dağılmışsa, o topluma iktisaden tabakalaşmış toplum denir. Şayet toplumsal mertebelerin dağılımı, otorite ve prestij, onur ve unvana itibarla gerçekleşmiş ve toplumda yöneten ve yönetilen diye ikili bir yapı ortaya çıkmışsa da, o topluma siyaseten tabakalaşmış toplum denir. Yine eğer toplum, çeşitli meslekî gruplara ayrışmış ve gerek bu meslek grupları içinde ve gerekse bu gruplar arasında bir alt-üst ilişkisi mevcutsa, o topluma meslekî bakımdan tabakalaşmış toplum denir. Sorokin, toplumsal tabakalaşmanın genelde bu üç duruma göre gerçekleştiğini ve bu üçünün de birbirini etkiler halde olduğunu belirtmektedir. Öyle ki, iktisaden tabakalaşmış bir toplum, siyasî iktidar ve güce erişme anlamında da başka eşitsizliklere yol açacağından aynı zamanda siyaseten de tabakalaşacaktır. Bu noktada Sorokin, "toplumsal sınıflar" terimini tercih etmeyip iktisadî, siyasî ve meslekî tabaka ve sınıflardan bahsetmeyi daha uygun bulduğunu belirtmektedir. Sorokin'e göre toplumsal sınıfın mümkün olan en

iyi tanımı, meslekî, iktisadi ve siyasî statüler bakımından benzer konumda bulunan insanlar yekûnu şeklinde yapılabilir (Sorokin, 1927d: 11-12; 18). Toplumsal tabakalaşmanın hayli karmaşık bir yapı arz ettiğine dikkat çeken Sorokin, örgütlü herhangi bir toplumsal grubun daima tabakalaşmış bir toplumsal varlık olduğunun da altını çizmektedir. Tüm üyelerinin eşit olduğu, "düz" bir toplumsal grup yoktur. Bir toplumsal grup bir kez örgütlendiğinde, kaçınılmaz bir biçimde tabakalaşacaktır. Fakat bu durum, tüm toplumların yahut toplumsal grupların özdeş bir tabakalaşmış yapı arz ettiği anlamına gelmez. Her toplumun ve toplumsal grubun, kendine has tabakaları ve hiyerarşik yapıları bulunmaktadır. Nicelik ve nitelik anlamında her toplumsal tabakalaşma ve tabakalar çeşitlilik arz etmektedir (Sorokin, 1927d: 15; 17).

İktisadî tabakalaşma konusunda Sorokin, iki farklı süreçle karşılaşacağımızı ve bunların da bir grubun iktisaden zenginleşip fakirleşmesiyle ortaya çıkan aşağı-yukarı hareket ile topyekûn tabakalar piramidinin daralıp yükselmesi hareketi olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bir toplumun iktisadî statüsünde iki tür akış vardır: i) grubun bir bütün olarak iktisadî statüsündeki akış: a) iktisadî refahta artış, b) azalış; ii) toplum içerisinde iktisadî tabakalaşma profilinde ve yüksekliğindeki akış: a) iktisadî piramidin yükselmesi, b) düzleşmesi. İktisadî tabakalaşma incelemesine devam eden Sorokin, şu temel kanunları tespit etmektedir. Buna göre farklı toplumların zenginliği (veya geliri), ülkeden ülkeye ve gruptan gruba çeşitlilik arz etmektedir. Aynı toplumun ortalama zenginlik ve geliri sabit değildir ve fakat zaman içinde çeşitlilik arz eder. Herhangi bir aile, millet yahut başka bir grubun tarihinde daimi ve tek yönlü bir eğilim bulunmaz, aksine git-geller mevcuttur. Buna göre değişik dairevî hareketler de bulunmaktadır. Öyle ki, çok geniş iktisadî devirler bulunmakta ve mesela 19. yüzyıldan bugüne ABD ve Avrupa'nın iktisaden yaşadığı da böylesi geniş bir devridaimin parçası olmakla ilgilidir. Dolayısıyla sonsuz bir ilerleme fikri doğru gözükmemektedir[148] (Sorokin, 1927d: 23-25). Bu kitabında

[148] Bu noktada bir de metodolojik not düşen Sorokin, eski zamanlarda dairevî eğilimleri çalışanların çokluğu gibi o zamanlarda da Comte ve Spencer başta olmak üzere sosyal bilimcilerin ilerleme ve evrim düşüncesiyle hemhal olduklarını söylemektedir. Yine de bu eğilimin nispeten azaldığına vurgu yapan Sorokin, daha sonra ortaya koyacağı tarih-toplum felsefesinin ana hatlarına dair de ipuçları sunmaktadır.

ortaya koyduğu dairevî hareketler kuramsallaştırmasıyla Sorokin, bir yandan sıkça atıf yaptığı İbn Haldun ve Giambattista Vico gibi proto-sosyologların diğer taraftan da Alexander Radişçev gibi Rus düşünürlerin etkisinde kalmaktaydı. Ünlü Rus düşünür Alexander Radişçev, tiranlıktan özgürlüğün ve özgürlükten köleliğin doğduğuna ve bunun da karşı gelinemez bir doğa yasası olduğuna inanarak, Rus düşünce geleneği içerisinde dairevî tarih felsefesine sahip ilk düşünürdü (Walicki, 2009: 92).

İktisadî tabakalaşmanın yüksekliği ve görünümüne dair çeşitli hipotezleri incelemeye alan Sorokin, bu hipotezlerden en önemlilerinin Pareto ve Marx'ın hipotezleri ile iktisadî tabakalaşma piramidinin düzleşmesi hipotezi olduğunu belirtmektedir. Pareto'ya göre herhangi bir toplumda[149], gelir ve zenginliğin dağılımı ve dolayısıyla da iktisadî tabakalaşma, kalıcı ve tekdüze bir nitelik arz etmektedir. Hatta öyle ki bu belirli bir matematiksel formülle de izah edilebilir. Marx'ın hipotezine göre ise özellikle sanayileşmiş Avrupa'da, orta sınıfın yok olup proleterleşeceği ve piramidin alt tabanının oldukça geniş bir hal alacağı önermesi yapılmaktadır. Bu durum, proletaryanın üretim araçlarına el koyup diktatörlüğünü ilan edeceği kitlesel bir toplumsal hareketliliğe yol açarak ortadan kaldırılacak ve herkesin eşit olduğu sınıfsız bir toplum yaratılacaktır. Yine tabakalaşma piramidinin düzleştiği ve tüm sınıf ve tabakaların iktisaden bir yakınsama içinde bulunduğu hipotezi de, Sorokin'e göre diğer iki hipotez gibi pek de geçerli değildir. Sorokin bunların yerine daima yukarı ve aşağı eğilim ve hareketliliğin bulunduğu dairevî bir akış önermektedir. Öyle ki bir toplumsal grup içerisinde daima tabakalamaya neden olan bazı "doğal kuvvetler" ve daima bu kuvvetlere karşı koyan bazı müdahaleler vardır. Ancak bu git-gel hali, bu akışların periyodik olduğu anlamına gelmez. Sorokin, eldeki kıt verilere dayanarak tabakalaşma hareketlerinin belli bir periyoda sahip olduğu kanaatine varamayacağımızı söylemektedir. Ancak yine de kısmen de olsa periyodumsu bazı devirdaimlerden bahsedilebilir (Sorokin, 1927d: 36; 38; 45-46; 55).

[149] Sorokin, burada bir parantez açarak bunun Pareto'nun ilk düşüncesi olduğunu ve fakat daha sonra bunu "çoğu toplumda" şeklinde tevil ettiğini belirtmektedir.

Diğer her şey aynı kalmak koşuluyla der Sorokin, tabakalaşma hareketinin belli bir sınırı vardır. Yani tamamen düz veya bir nokta şeklinde bir tabakalaşma mevcut değildir. Pareto ve Schmoller gibi isimler tabakalaşma hiyerarşisinin veya piramidinin şeklinin her bir toplum için zaman içerisinde aşağı yukarı aynı şekle sahip olduğunu göstermişlerdir. Bunun istisnası, devrim gibi belirli toplumsal felaketler sonucu gerçekleşen geçici durumlardır ve toplumsal tabakalaşmayı daimi kılan "doğal kuvvetler" devreye girerek toplumun iktisaden/siyaseten/meslekî anlamda yeniden tabakalaşmasına yol açan süreci başlatırlar. Sorokin, herhangi bir toplumda, herhangi bir zaman diliminde birbiri aleyhine çalışan iki kuvvetten bahseder: tabakalaşmaya ve eşitliğe yol açan kuvvetler. Bunlardan ilki, daimi ve durmaksızın işlerken; ikincisi daha sarsıcı ve şiddetle ve fakat zaman zaman işler (Sorokin, 1927d: 57-58; 63).

Her toplumda kaçınılmaz bir biçimde siyasî tabakalaşmanın da vuku bulacağını belirten Sorokin, siyasal eşitsizliklerin ve tabakalaşmanın son bulacağına yönelik hipotezlere de mesafeli yaklaşmaktadır. Artık hâkim ve üst sınıf diye bir şeyin olmadığı, bunların aristokrasi ve tiranlıkla beraber tarihe karıştığı, azınlığın değil çoğunluğun yönetimi üstlendiği görüşlerine karşı Sorokin, oldukça Pareto etkisi sezilen seçkin sınıflar yaklaşımını benimsemektedir. Özellikle monarşiden demokrasiye doğru daimi bir eğilimin olmadığını ve fakat yönetim şeklindeki değişimlerin de dairevî dalgalanmalar ve akışlara tâbi olduğu tezini yinelemektedir. Sorokin'e göre yine benzer bir şekilde, azınlığın yönetiminden çoğunluğun yönetimine doğru evrimsel bir ilerlemeden bahsedebilmek de mümkün değildir. Zira günümüz modern toplumlarındaki siyasî tabakalaşma geçmişin "despot" toplumlarından daha az değildir. Siyasal topluluğun boyutu ve homojenliği ile siyasal tabakalaşma arasında doğrudan bir ilişkinin mevcudiyetinden bahseden Sorokin, siyasal topluluğun boyutu büyüdüğünde, yani üyelerin sayısı arttığında, siyasî tabakalaşma da artma eğilimindedir. Yine benzer biçimde heterojenlikteki artış da tabakalaşmadaki artışı beraberinde getirecektir. Ve bu iki durumda beraber gerçekleşecek bir artış da, tabakalaşmada hayli önemli bir artışa yol açacaktır. Bu iki durumdan herhangi birisi, savaş yahut başka olağanüstü nedenlerden dolayı aniden ve oldukça dikkate değer bir şekilde artarsa da, siyasî tabakalaşma da dramatik bir

artış eğilimi gösterir. Bu iki durumdan herhangi birisi artarken diğeri azalıyorsa birbirlerinin etkilerini azaltacak yönde etki gösterirler (Sorokin, 1927d: 78-79; 83; 85). Sorokin, siyasî tabakalaşmanın sınırı ve periyodikliği hususunda da, iktisadî tabakalaşmada yaptığı tespitleri yinelemekte ve dairevî anlayışını ortaya koymaktadır (Sorokin, 1927d: 92-93).

Sorokin'e göre mesleki tabakalaşmanın varlığı ise, iki olgudan hareketle görülebilecektir. İlk olarak bazı meslek gruplarının üst toplumsal katmanları işgal ettiği yerde, bazı meslek grupları da alt katmanlara ötelenirler. İkinci olarak ise, meslek örgütlenmelerinin içerisinde de alt-üst ilişkisi daima dikkat çeker durumdadır. Buna göre meslekî tabakalaşma, iki türlü karşımıza çıkmaktadır: meslekler arasında ve meslek içerisinde. Meslekî tabakalaşma piramidinin *yüksekliği*, meslekî kurumun kendi içerisindeki en alt tabakanın en tepedeki tabaka tarafından denetim altında tutulması, alt tabakanın üstüne bağımlılığının miktarı ve meslekteki alt ve üst tabakaların ücretleri arasındaki farkla yaklaşık da olsa ölçülebilmektedir. Buna karşın meslekî tabakalaşmanın *aşamaları*, meslekî örgütlenme içerisinde en tepedeki patrondan en aşağı tabakayı oluşturan çalışana dek mertebe ve rütbelerin sayısı ile ölçülmektedir. Meslekî tabakalaşmanın *şekli* ise, her tabakadaki kişilerin toplam nüfusa oranı ölçülerek belirlenebilmektedir. Her ne kadar, Sorokin'e göre tabakalaşmanın bu üç niteliği tabakalaşmaya dair bütün her şeyi açıklayamasalar da meslekî tabakalaşmanın en önemli özelliklerine ışık tutmaktadırlar. Bu durumda Sorokin, meslekî tabakalaşmanın yüksekliğinin ve şeklinin, kurumdan kuruma, gruptan gruba ve kentten kıra değişiklik arz ettiğini; meslekî tabakalaşma aşamalarının ise mesleğin mahiyeti ve bir meslek içerisindeki meslekî topluluğun büyüklüğünün etkili olduğunu belirtmektedir. Yine Sorokin'e göre meslekî tabakalaşmanın yüksekliği, şekli ve aşamaları zaman ekseninde de değişiklikler gösterebilir. Bu önermelerini çeşitli toplumlarda çeşitli mesleklerin zaman içerisindeki dağılım istatistikleriyle destekleyen Sorokin, Schmoller, Marx ve Weber gibi sosyologların kuramlarını da bu veriler ışığında sınamaya tabi tutmaktadır (Sorokin, 1927d: 99; 101; 108; 110; 116-117).

Sorokin çalışmasında, iki tür toplumsal hareketlilikten bahseder: yatay ve dikey hareketlilik. Dikey toplumsal hareketlilik ile Sorokin, "bir bireyin (yahut toplumsal nesnenin), bir toplumsal tabakadan bir diğerine geçişi de içeren ilişkileri[ni]" (Sorokin, 1927d: 133) kastettiğini belirtir. Buna göre dikey toplumsal hareketlilik, yönüne göre, yükselme ve alçalma yahut toplumsal tırmanma ve toplumsal batma şeklinde iki farklı görünüme sahiptir. Sorokin, dikey eksendeki bu yükselme ve alçalma hareketinin, bir bireyin yahut grubun kat ettiği yol yahut güzergâh olacağı gibi, topyekûn bir toplumun da akıbeti olabileceğinin altını çizmektedir. Dikey hareketliliğin *yoğunluğu* ile, iktisadî, siyasî yahut meslekî tabakalaşma içerisindeki tabakaların sayısı yahut dikey toplumsal mesafe kastedilmektedir. Dikey hareketliliğin *umumiliği* ile ise, belli bir zaman dilimi içerisinde toplumsal tabakalaşmanın dikey ekseninde konum değiştiren kişi ve toplumsal grupların sayısı kastedilmektedir. Dikey hareketliliğin mahiyetine dair fikir veren bu iki verinin, belirli bir alanda (örneğin iktisadi alanda) bir araya gelmesiyle de, "o toplumun dikey iktisadi hareketliliği toplam indeksi" elde edilmektedir (Sorokin, 1927d: 136).

Toplumları, "hareketli [mobile]" ve "hareketsiz [immobile]" toplumlar şeklinde iki tür şeklinde inceleyen Sorokin, her iki türün pür hallerinin ancak kuramsal ölçekte var olduklarını, gerçek olgulara gittiğimizde toplumların, bu iki pür tür arasında bir yerlerde konumlandığının gözlemlenebileceğinii belirtmektedir. Zira Sorokin'e göre, tabakaları tamamen kapalı ve tabakalar arası geçişe müsaade vermeyen bir toplum yoktur. Her toplumda, yukarıda bahsi geçen üç tabakalaşma (iktisadî, siyasî, meslekî) biçiminde de dikey hareketliliği öyle veya böyle gözlemlemek mümkündür. Fakat Sorokin, öte yandan dikey hareketliliğin tamamen serbest olduğu ve hiçbir dirençle karşılanmadığı bir toplumun da, aynı şekilde, var olmadığını peşinen vurgular. Sorokin'in dikey hareketliliğin genel ilkelerinden birisi olarak gösterdiği bir diğer önermeye göre ise, dikey hareketliliğin yoğunluğu ve umumiliği toplumdan topluma ve belli bir toplumda da zaman içerisinde değişkenlik göstermektedir. Bu son önermeyi Antik Yunan, Roma, Çin ve Hindistan'dan tarihsel verilerle göstermeye çalışan Sorokin, bu tarihsel veriler ışığında dikey hareketliliğin belirli bir daimi eğilime sahip olduğunu söylemenin hayli güç olduğunu ifade eder.

Dikey hareketliliğin cari hale gelebilmesi için, toplumsal yapı içerisinde çeşitli kurumların bir kanal misali çalıştığını belirten Sorokin, dikey dolaşımın aile, ordu, kilise, okul, devlet örgütü ve politik örgütler, meslekî örgütlenmeler ve kazanç sağlayan diğer örgütlenmeler sayesinde gerçekleştiğini aktarır. Ancak bulunduğu yerden en üst tabakaya ulaşmak isteyen bir sürü insandan ancak çok az bir kısmının bunu başarabildiklerini; zira toplumsal konum itibariyle tepelere tırmanmada oldukça karmaşık bir seçme ve eleme mekanizmasının işlemekte olduğunu belirten Sorokin, dikey hareketliliği sağlayan yukarıdaki kurumların aynı zamanda eleme ve bariyer işlevini de gördüklerinin altını çizmektedir. Bu seçme ve eleme işlemlerinin hem bir neticesi hem de bir nedeni olabilecek çeşitli farklılıkların, farklı farklı tabakalar incelendiğinde rahatlıkla gözlemlenebildiğini belirten Sorokin'e göre alt ve üst tabakalar arasında bedenî, hayatî, zihnî planda farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, örneğin üst tabakadan insanlar, görece uzun boylu, daha ağır (yapılı), kafaları daha büyük ve beyin ağırlıkları daha fazla, kafa şekilleri dolikosefalik, daha beyaz, daha yakışıklı ve anormalliklerden daha az muzdarip, daha uzun ömürlü, daha sağlıklı, daha güçlü, daha zeki, daha entelektüel, psikolojik anlamda daha dengeli vaziyettedirler. Ancak Sorokin, yine de bu özellikler ve üst tabakada konumlanmak arasında, kesin ve doğrudan bir korelasyon kurulamayacağını da eklemektedir. Bütün bu farklılıklar ve dolayısıyla tabakalaşmaya, kalıtsal etmenlerin mi yoksa çevresel etmenlerin mi neden olduğu sorusunu soran Sorokin, çeşitli bilim adamlarının görüşlerini aktarıp değerlendirdikten sonra, her iki etmenin de tek başına vurgulanmasının hatalı olacağını ve bu her iki etmenin de çeşitli diğer minör etmenlerle beraber farklılıkların ve tabakalaşmanın tetikleyicisi olduğunu aktarmaktadır (Sorokin, 1927d: 217-330).

Toplumsal tabakalaşma ve dikey hareketliliğin mahiyetine dair bu çözümlemelerden sonra Sorokin, toplumsal tabakalaşmanın temel nedenlerini incelemektedir. Bu bağlamda Sorokin, toplumsal tabakalaşmanın tüm örgütlü insan toplumlarında bulunması nedeniyle, varlığını toplumsal hayatı var eden bütün koşullara bağlayabileceğimizi belirten, oldukça muğlâk bir açıklama yapmaktadır. Daha sonra, öne çıkan tabakalaşma amillerini göstermek isteyen Sorokin, bunlar

arasında “birlikte yaşama”, “bireylerin doğuştan gelen farklılıkları”, “çevresel farklılıklar” gibi etmenleri sayar. Gumplowicz, Ratzenhofer ve Oppenheimer gibi isimlerin toplumsal tabakalaşmayı neredeyse tamamen savaşa bağlayan görüşlerini geçersiz addeden Sorokin, savaş gibi geçici, olağanüstü ve yerel bir etmenin toplumsal tabakalaşma gibi daha kalıcı ve evrensel bir olgunun asıl nedeni olamayacağını, ancak toplumsal tabakalaşmayı kolaylaştıran daha çok katalizör benzeri bir işlev üstlenebileceğini belirtmektedir (Sorokin, 1927d: 337-343).

Dikey hareketliliğe neden olan etmenleriyse Sorokin, i) genel ve birincil etmenler; ve ii) geçici, yerel ve ikincil etmenler şeklinde ikiye ayırır. Bu birincil etmenler arasındaysa a) üst tabakanın ölüp gitmesine yahut görece nüfus içerisinde azalmasına neden olan demografik etmenleri; b) ata ve çocuklar arasındaki benzemezlikleri; c) çevresel bilhassa da toplumsal çevrede meydana gelen değişimleri; d) toplumsal tabakalar arasında bireylerin yanlış dağılımını sıralamaktadır. Belli bir toplumda bir tabakadaki insanlardan bazılarının, o tabaka için gerekli kabiliyet ve niteliklere sahip olmayanların birebirden değil fakat zaman içerisinde elemeye tabi olacağını belirten Sorokin, bu nedenle yukarıdaki dördüncü etmenin dikey hareketlilik söz konusu olduğunda diğer ilk üç etmenden daha da önemli olduğunu vurgular. Dikey hareketliliğe neden olan ikincil/yerel etmenler olaraksa Sorokin, doğan çocukların hayatta kalma oranları, ata ve çocuklar arasındaki benzemezlikleri artıran/kolaylaştıran etmenleri, belli bir toplumsal konumu işgal eden insanların yeterli düzeyde doğuştan yahut edinilmiş niteliğe ve o toplumsal konum için gerekli olan toplumsal performansa sahip olmamasını artıran/kolaylaştıran etmenleri sıralamaktadır (Sorokin, 1927d: 346; 369; 372).

Toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğe dair çözümlemelerinde sık sık tarihsel veri ve istatistiklere başvuran Sorokin, modern dönemde Batı toplumlarında toplumsal yatay hareketliliğe dairse, bilhassa ülkeler arası hareketliliğin arttığından, gazete ve ideoloji gibi toplumsal değer ve şeylerin de yatay eksende dolaşımının hızlandığından, meslek içerisinde bir yatay hareketliliğin daima var olduğundan, evlilik vs gibi yollarla aileler arası dolaşımdan, vatandaşlık ve din değiştirmelerden, siyasal partiler arası dolaşımdan bahsetmektedir (Sorokin, 1927d: 381-409). Yine

Sorokin, modern dönemde Batı toplumlarında toplumsal dikey hareketliliğe dair yaptığı çözümlemede ise müthiş bir istatistikî veri havuzundan istifade etmektedir. Bu veriler ışığında Sorokin, meslekî tabakalaşma ve meslekler arası dağılım söz konusu olduğunda Batılı toplumlarda baba-oğul arasında kast benzeri katı bir verasetten söz edilemeyeceğini, farklı nesillerin meslek tercihlerinin de farklı olabildiğini ve her meslekî grup içerisinde çok farklı meslek ve tabakalardan insanların çocuklarının bulunduğunu belirtir. Ancak Sorokin, yine de modern Batılı toplumlarda da mesleğin miras yoluyla nesillere aktarımının halen var olduğunu ve oldukça da yüksek bir orana sahip olduğunu söyleyebileceğimizin altını çizer. Meslekler içinde ve arasında dikey hareketliliğin mümkün olduğunu, ancak çok çeşitli etmenlerin bu hareketliliği hızlı/yavaş veya mümkün/namümkün hale getirdiğini vurgulayan Sorokin, yine savaş ve devrim gibi olağanüstü durumlarda, çok farklı düzeylerde aşağı-yukarı hareketliliğin olabileceğini de eklemektedir. Modern dönem Batı toplumlarında iktisadî tabakalaşmada dikey hareketliliğe göz attığımızda ise, eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle sadece belli başlı genel eğilimleri tespit edebileceğimizi belirten Sorokin, bu hareketliliğin savaş ve devrim gibi olağanüstü hal dönemlerinde artacağını ifade etmektedir. Kişinin kat ettiği iktisadî mesafe arttıkça, böylesi bir mesafeyi kat eden kişi sayısının azalacağı; dikey hareketliliğin büyük ölçüde aşama aşama ve zamanla gerçekleştiği; orta iktisadî tabakaların üst ve alt tabakalara nazaran daha durağan olduğu; günümüz Batı toplumlarında aşğaı ve yukarı hareketin her ikisinin de halen cari olduğu; her tabakanın babadan oğla eski üyeler kadar yeni üyelere de sahip olduğu şeklindeki diğer tespitlerse, genelde Sorokin'in çeşitli araştırma ve istatistiklerden yola çıkarak vardığı bazı genellemelerdir (Sorokin, 1927d: 466-478). Siyasî tabakalaşmada dikey hareketlilik de, yine tıpkı iktisadi tabakalaşmada olduğu üzere, Sorokin'e göre savaş ve devrim gibi olağanüstü hal dönemlerinde artacaktır (Sorokin, 1927d: 481).

Hareketliliğin nedenlerinin irdelendiği kısımlarda bunun bir "işlev" yahut "sonuç" olarak ele alınıp nedenlerinin yahut "bağımsız değişkenlerinin" araştırıldığını belirten Sorokin, daha sonra bu denklemi tersine çevirmekte ve dikey dolaşımı "bağımsız bir değişken" olarak alıp sonuçlarını irdelemeye başlamaktadır. Dikey hareketliliğin cari olduğu bir toplumda, kırsal nüfusun kente göçü ve kentteki

eleme mekanizmasının içine çekilmesi, alt tabakadan üst tabakaya geçişler ve üst tabakanın daima azalan bir eğilim içerisinde oluşu, Sorokin'i dikey hareketliliğin, nihayetinde toplumun en iyi kısmını öğüttüğü yargısına ulaştırmaktadır. Ve şayet bu en iyi kesimin toplum içerisinde üretimi, üst tabakalar ve eleme mekanizmasındaki tüketiminden az ise toplum nüfusunun niteliksel anlamda seyrelmesi neticesiyle karşı karşıya kalınacağını belirtmektedir[150]. Yine Sorokin'e göre dikey hareketlilik sayesinde ve neticesinde, toplumda davranış daha plastik ve değişken hale gelmekte ve dar görüşlülük ile meslekî ve diğer hususiyetleri azaltmaktadır. Entelektüel hayatın gelişmesi, icat ve keşiflerin artması da yine dikey hareketliliğin birer neticesidir. Fakat öte yandan dikey hareketlilik aynı zamanda zihinsel hastalıkların, şüphecilik, siniklik ve yüzeyselliğin artmasına da etki etmektedir. Sorokin'e göre dikey hareketlilik ironik bir biçimde bir taraftan mahremiyeti azaltırken diğer taraftan da psiko-toplumsal tecrit duygusunu ve bireyselliği de arttırmaktadır. Netice itibariyle Sorokin, Durkheim'ı haklı çıkarır biçimde, dikey hareketliliğin en nihayetinde ahlâkın çözülmesini hızlandırdığını belirtmektedir. Fakat son tahlilde Sorokin, dikey hareketliliğin cari olduğu bir toplumun hareketliliğin olmadığı bir topluma nazaran refah seviyesi daha fazla ve daha münasip bir toplumsal dağılım sağladığının altını çizmektedir (Sorokin, 1927d: 493-546).

Sorokin'e dair çözümlemesinde Alev Erkilet, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik ile ilgili kuramlarında Sorokin'in Pareto ile benzerliğine dikkat çekmekte ve Pareto'nun spekülatörler ile stokçular, aslanlar ve tilkiler, inisiyatif sahipleri ve bürokratlar arsındaki ayrım ve mücadelenin Sorokin'in ana tabakalaşma eksenleri olan iktisadî, siyasî ve meslekî tabakalaşma eksenlerine denk geldiğini aktarmaktadır. Yine Sorokin, tabakanın durağan hale gelip kristalleşmesi ile denge bozucu etmenler arasındaki mücadeleye işaret ederken de Pareto ile aynı bakış açısına sahiptir (Erkilet, 2007: 62). Ayrıca Erkilet, Sorokin'in Pareto'nun yanında Comte ve Durkheim gibi klasik sosyologlardan oldukça yararlandığı ve Le Bon'un

[150] Bu noktada Sorokin, Pareto'nun toplumdaki seçkinlerin netice itibariyle yok olduğu ve ulusların çöküşe geçtiği tezi, seçkinlerin dolaşımı ve İbn Haldun'un asabiye ilkesi etrafında çözümlediği bedevî-haderî toplumlar devirdaimi tezlerini destekler mahiyette bir görüş sunmaktadır. Zira Pareto ve İbn Haldun'a yaptığı atıflar, bahsi geçen düşünürler ve kuramlarından haberdar olduğunu da belgeler niteliktedir.

kitle tanımının da yığınlar kavramsallaştırmasında önemli olduğunu belirtmektedir. Erkilet'e göre ayrıca Le Bon'un mütecanis ve gayrı-mütecanis kitleler, tek ve çok bağla bağlı gruplar gibi ayrımları ile Sorokin'in sınıflamaları arasında önemli paralellikler mevcuttur (Erkilet, 2007: 281). Sorokin'i "Diyalektik Modeller" başlığı altında ele alan Sezgin Kızılçelik, Sorokin'in grup etkileşim kuvvetinin farklı dereceleri ve kişiler arasındaki bağın kuvvetli ya da zayıf oluşunun kişilerin grupla ilişkisine bağlı olduğu yolundaki düşüncesinin Simmel, Mead, Cooley ve Park ile benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (Kızılçelik, 1994, 2: 521). Bierstedt ise, Sorokin'in etkileşime giren birey ve grupların niceliklerine dair sınıflamasının, toplumsal etkileşimdeki bireylerin sayısının önemine dikkat çeken Simmel ile benzerlik taşıdığını aktarmaktadır (Bierstedt, 1981: 318). Kitabın yayımlanmasından sonraki süreçte özellikle Amerikan sosyal bilim dergilerinde de çok çeşitli eleştiriler yayımlanmıştı. *Toplumsal Hareketlilik* kitabına ilk eleştiri Andrew W. Lind tarafından kaleme alınıp Mart 1928 tarihinde *AJS*'de yayımlanana eleştiridir. Bu on beş satırlık eleştiriye göre eserin öyle aman aman bir değeri bulunmamaktadır. Kitabına yönelik bu ilk eleştirinin bu yönde olması Sorokin'de ciddi bir hayal kırıklığına neden olmuş fakat çok sürmeden yerli ve yabancı önemli sosyologların övgü dolu mektupları gelmeye başlamıştı. Hatta bunlardan derginin danışma heyetinde bulunan Charles H. Cooley *AJS*'nin eitörü Ernest W. Burgess'e gönderdiği mektupta heyet üyesi olarak ilk kez müdahale etmek isteği uyandığını ve böylesi önemli bir eserin böylesi bir tarzda ve baştan savma değerlendirilmesinin yakışıksız olduğunu söylemiştir (Sorokin, 1963a: 227). Bunun üzerine derginin Temmuz 1928 sayısında bu kez Rudolph Heberle imzalı ikinci bir değerlendirme yazısı çıkmıştır[151]. Heberle, Sorokin'in oldukça geniş bir literatüre olan hayranlık uyandırıcı hâkimiyetine (Heberle, 1928: 219) ve bir başka değerlendirmede de Hankins Sorokin'in "daimi" bir eğilimin var olmadığına dair "takıntılı" vurgusuna (Hankins, 1927: 307) dikkat çekilmekte ve Sorokin'in, birçok ekonomist ve sosyologun çeşitli

[151] Bu seferki değerlendirme altı sayfa ve Lind'in değerlendirmelerinden hayli farklı tarzdadır. Ayrıca değerlendirme yazısına iliştirilen dipnotta: "kitap hakkında ilk değerlendirmenin 1928 Martında yayımlandığı, ne Sorokin ne de bir başkasından her hangi bir şikayet gelmese de, *Amerikan Sosyoloji Derneği*'nden bir akademisyenin bu yazıyı yetersiz bulduğunu söyleyen bir mektuba editörlerin de hak verdikleri, R. Heberle'nin de aynı başlıklı bir kitap hazırlığında olduğundan editörlerin de tavsiyesiyle yeni bir değerlendirme kaleme aldığı ve bu yazının öncekini tamamlayan ve kısmen de düzelten nispeten daha uygun bir yazı olduğu" belirtilmektedir (Aktaran Sorokin, 1963a: 228).

fırsatlarla kullandığı "toplumsal hareketlilik" gibi hayli netameli bir konuyu etraflıca incelemeye alan ilk yazar olduğu (Joslyn, 1927: 131) belirtilmektedir. Bununla birlikte Sorokin'in "toplumsal hareketlilik" incelemesini sıkı bir eleştiriye tutan Carl S. Joslyn, bilhassa Sorokin'in iktisat eğitimi almamış olmamasının mesela "zenginlik" ve "para" arasındaki basit ayrımın ıskalanmasında olduğu gibi çalışmanın en zayıf noktasını teşkil ettiğini belirtir (Joslyn, 1927: 132). Yine de Joslyn, bu çalışmanın bütün kusurlarına rağmen öncü bir çalışma olduğunun ve gelecekte yapılacak daha titiz çalışmalar açısında kalıcı ve önemli bir yeri daima işgal edeceğinin de altını çizmektedir (Joslyn, 1927: 139). Aynı şekilde Barry V. Johnston'ın aktardığına göre Ellsworth Huntington da Sorokin'i diğer sosyal bilimciler herkesi toplumsal konumuna yapışmış gibi görürken durumun akış halinde olduğunu göstermekle onurlandırmaktadır (Johnston, 1995: 35). Franklin H. Giddings ise kitabın, insan toplumu için önemli bir sürecin daha önce çalışılmadık denli kapsamlı ele alması tamamen bilimsel bir yöntem kullanması ve oldukça geniş ve değerli bir veriye yaslanması gibi üç ana eksende öncü nitelikte olduğunu belirtmektedir (Johnston, 1995: 37). Robert Bierstedt, *Amerikan Sosyolojik Kuramı* kitabında, Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabını Ortodoks pozitivizmle uyum içinde bir çalışma olarak nitelendirmekte ve bunun da Sorokin'in o zamanki yöntemsel bakışını yansıttığını ifade etmektedir (Bierstedt, 1981: 307). Sorokin'in toplumsal tabakalaşma kuramına dair Johnston, bu taksonominin sosyoloji için gerçek bir tabakalaşma grafiği ve analiste karmaşık eşitsizlik yapılarını kırıp farklılaşma ve birleşmenin nasıl gerçek ve sözde tabaka ve gruplar üretmeye yaradığını görme imkânı sunduğunu belirtmektedir. Bu taksonomiyi kullanarak herhangi bir bireyi kendi tarihsel zamanı içerisinde karmaşık toplumsal uzayda konumlandırabiliriz. Johnston'a göre tabakalaşmayı sosyolojisinin temeline yerleştiren Sorokin, başka kavramsal şemalarda hiç olmadığı kadar açık ve seçiklikle çözümlemelerini yapabilmiştir. Johnston, Sorokin'in tanımlamalarının tüm popülasyonlara uygulanabileceği ve farklı toplumsal mekan ve zaman bağlamlarında hiyerarşileri karşılaştırmada kullanılabileceği kanaatindedir (Johnston, 1995: 32). Johnston'ın aktardığına göre kitabı okuduktan sonra Sorokin'e gönderdiği 16 Mayıs 1927 tarihli mektupta Edward A. Ross, bundan sonra sosyoloji kitaplarının toplumsal hareketliliğe dair bir bölüm bulunduracağını ve Sorokin'in Amerikan sosyolojisinin

büyük isimlerinden birisi olmaya yazgılı olduğunu söylemektedir (Johnston, 1995: 37).

Çağdaş Sosyoloji Kuramları[152]

Çağdaş Sosyoloji Kuramları kitabı, Pitirim Sorokin'in Harvard Başkanı Lovell'ın da dikkat çektiği üzere Amerikan sosyolojisinin ön saflarındaki yerini tam anlamıyla ispat ettiği ve yabancı dillere an fazla tercüme edilen eseridir. Kitabın İngilizce baskısına bir sunuş yazan F. Stuart Chapin, Amerika'da sosyoloji öğrencilerinin iki tür kusura düşüp ya bönce toplumsal olguları süpekülatif bir biçimde açıklamaya giriştiklerini ya da kuramsallaştırmaları tamamiyle araştırma sürecinden çıkardıklarını söylemektedir. Chapin'e göre Sorokin'in kitabı bu iki kusurdan da münezzehti. Zira Sorokin bir yandan muteber kaynaklardan devşirdiği niceliksel verileri işe koşarak temelsiz spekülasyonları olgularla sınarken, diğer yandan okurlara bir araştırma sürecine girerken diğerlerinin neler yaptığı ve hangi sorunlarla karşılaştığının farkında olmanın neler kazandırabileceğini göstermektedir (Sorokin, 1928b: ix).

Sorokin kitaba yazdığı giriş bölümünde, kitabın son altmış yetmiş yılda ortaya konan sosyoloji kuramlarını irdelediğini ve öncelikli amacının da bu kuramların başlıcalarını ve ne ölçüde bilimsel geçerliliğe sahip olduklarını incelemek olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında, falanca kuramın neden falanca kişi tarafından geliştirildiği ya da ne sebeple cari hale geldiği gibi konuları dışarıda tuttuğunun altını çizen Sorokin, çalışmasının kuramcılardan ziyade kuramla ilgilendiğini ve bütün her şeyi teşrih masasına yatıracak denli yerinin de olmadığını aktarmaktadır (Sorokin, 1928b: xvii). Sosyolojide herhangi bir alanda çalışmalarını yürüten bir kişinin, tüm sosyolojik kuram literatürüne hâkim olup okuyabilmesinin oldukça zor olduğunu belirten Sorokin, kendi alanına belki de olabildiğince derin bir

[152] Pitirim A. Sorokin, **Contemporary Sociological Theories**, Harper, New York 1928.

şekilde odaklanmış olan sosyologun öyle veya böyle genel sosyolojiye ve kuramlarına dair belli bir aşinalık sahibi olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Zira belli bir alandaki bir çalışmanın, daha önce biryerlerde birileri tarafından zaten çalışıldığından habersiz bir araştırmacı, Amerikayı yeniden keşfetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. Bu durumun, sık karşılaşılan bir hayal kırıklığı hali olduğunu aktaran Sorokin, bu nedenden dolayı tüm disiplini genel bir taramaya tabi tutan kitapların tamamen yararsız olmadığını belirtmektedir (Sorokin, 1928b: xviii-xix). Bugün sosyolojinin kuram ve kuramcılarla dolu bir disiplin olduğuna dikkat çeken Sorokin, disipline yeni adım atan birisinin bu kuram ve kuramcılar kalabalığında kaybolup yönünü şaşırdığının ve hangilerinin geçerli ve hangilerinin geçersiz olduğunu bilemediğinin altını çizer. Bu nedenle Sorokin, çalışmasının sadece geçmişte ortaya konan kuramları değerlendirmediğine fakat aynı zamanda bugünün araştırmacıları için de bir yol haritası sunduğuna inanmaktadır (Sorokin, 1928b: xix).

Kuramcıları ve kişiliklerini bir yana bırakarak çalışmasını tamamladığını aktaran Sorokin, bu nedenle kitapta kuramların çeşitli sınıf ve okullar altında incelendiğini ve tek tek kuramlara değil de genel olarak kuramın sınıflandırıldığı okulu incelediğini belirtmektedir. Elbette ki bu inceleme yapılırken bazı kuramlar, tüm okulu temsil ettiğine inanılarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenmişti. Böylece daha sistematik ve tutalı bir çerçeve çizdiğini ifade eden Sorokin'e göre, belli bir kronoloji izlemek adına kuramlar arasındaki okul-sınıf pararlelliklerini görmezden gelmek, çok da anlamlı olmayacaktı (Sorokin, 1928b: xx). Dogmatik olmaktan ziyade tamamen teknik bir fayda gözeten *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Sorokin'e göre şu şekildedir:

I. Mekanikçi Okul
   - Toplumsal mekanik
   - Toplumsal fizik
   - Toplumsal enerjetik
   - Pareto'nun Matematiksel sosyolojisi

II. Le Play'in Sentetik ve Coğrafi Okulu

III. Coğrafi Okul

IV. Biyolojik Okul

Biyo-organizmik dal

Irsiyetçi, Verasetçi ve Seçmeci dal. Sosyolojik Darwinizm ve Var olma Mücadelesi kuramları

V. Biyo-Sosyal Okul

Demografik sosyoloji

VI. Biyo-Psikolojik Okul

İçgüdüselci sosyoloji

VII. Sosyolojistik Okul

Neo-pozitivist dal

Durkheimcı dal

Gumplowiczci dal

Formel sosyoloji

Tarihin ekonomik yorumu

VIII. Psikolojik Okul

Davranışçılar

İçgüdüselciler

Çeşitli içedönüşçü türler

IX. Psiko-Sosyolojistik Okul

Toplumsal olguların kültür, din, hukuk, kamuoyu, görenek ve diğer "psiko-sosyal etmenler" ile yorumlanması.

Çeşitli psiko-sosyal olgular arasındaki korelasyonun deneysel çalışılması (Sorokin, 1928b: xxi).

Giriş kısmında sosyologlar arasındaki bir anlaşmazlığa dikkat çeken Sorokin, kitabında monografi tarzı çalışmalara nazaran ders kitaplarına ve olgusal ve niceliksel çalışmalara nazaran da spekülatif ve "felsefî" çalışmalara daha az yer verdiğini söylemektedir. Zira ders kitabının, mahiyeti itibariyle yazarını monografik çalışmalarda elde edilen bulguları popülarize etmeye sevk ettiğini; spekülatif ve "felsefî" çalışmaların da tumturaklı ifadelerden öteye geçmediğini belirten Sorokin, yine de kitabında istisnaî bazı ders kitapları ile "toplumsal felsefe" dediği bazı çalışmalara yer verdiğini de aktarmaktadır (Sorokin, 1928b: xxii). Olgulara dayalı ve

"tümevarımsal" çalışmaların kıymetini vurgulamaya gerek görmediğini belirten Sorokin, bu nedenle kitabında büyük ölçüde olgulara dayalı kuramlara ve çalışmalara yer verdiğini, bir takım tumturaklı ifadelerle vaaz veren kişilere itibar etmediğini açıklamaktadır. Yine de bu gibi kuramların da bilimsel anlamda olmasa da pratik bazı faydalarının olabileceğini aktaran Sorokin'e göre, eleştiriye tâbi tuttuğu kuramlar da takdire şayandır. Zira en sıkı eleştiriye tabi tuttuğu kuramlarda bile nadide fikir ve tespitlerin olduğunu söyleyen Sorokin'e göre, eleştirisindeki yegane amaç bilimsellikti (Sorokin, 1928b: xxii-xxiii).

Daha sonra yukarıda aktarılan çerçeve esas alınarak, altmış-temiş yıllık dönemde ortaya konan sosyoloji kuramlarını değerlendiren Sorokin, sonuç bölümünde şu neticelere varmaktadır. Öncelikle sosyoloji alanı, çok çeşitli yönemlerle irdelenen çeşitli okullarla doludur. Sosyolojik bilginin gelişmesinin daha çok anarşik bir düzende olduğuna dikkat çeken Sorokin, disiplinin düzenli bir bahçeden ziyade vahşi bir ormanı andırdığı benzetmesini yapmaktadır. Sorokin'e göre toplumsal olguların karmaşık doğası, onu çok farklı noktalardan ve çok farklı yöntemler kullanarak irdelemeyi gerektirmektedir. Tekdüze ve bir noktadan yapılacak irdelemelerin, toplumsal olguları tam anlamıyla kavramamıza engel teşkil edeceğini söyleyen Sorokin, bu yöntem bolluğunun sosyolojinin bilim olmadığı iddiasını güçlendirdiğine de inanmamaktadır. Öyle ki sosyoloji dışındaki hukuk, iktisat, tarih, siyaset bilimi ve psikoloji gibi bilimlerin de sosyoloji gibi böylesi bir vahşi doğa haline sahiptir (Sorokin, 1928b: 757). Sosyoloji alanında yaptığı irdelemeler neticesi Sorokin'in ulaştığı ikinci sonuç ise, alanın hem "meyvesiz çiçeklerle" hem de yaban otlarıyla kaplı olmasıdır. Sorokin'e göre, toplumun ne olduğu ve ne olması gerektiği, kültürün ne olduğu, toplumun biyo-organik mi, psiko-organik mi, süper-organik mi yoksa mekanik bir sistem mi olduğu tartışmaları, ilerlemenin ne olduğu, kültürel ve toplumsal olgular arasındaki farkların ne olduğu, toplum ve birey arasındaki ilişkinin mahiyeti gibi konular üzerindeki spekülatif çalışmalar, sosyolojinin bu "meyvesiz çiçekleri"ndendir. Birçok sosyolojik çalışmanın bu tarz konularda ancak spekülatif bir şeyler gevelediğini ve bir şey ürwetmediğini belirten Sorokin, hatta bu spekülasyonların bile tatmin eder seviyede olmadığını aktarmaktadır (Sorokin, 1928b: 758). Çalışmasında incelediği sosyoloji

okullarının çeşitli toplumsal olgular arasında yahut toplumsal olgular ile toplumsal olmayan olgular arasındaki ilişkilerin varlığı ve mahiyetini soruşturduğunu belirten Sorokin, bir sosyolog sevsin ya da sevmesin bunun sosyolojinin asli konusu olduğunu vurgulamaktadır. (Sorokin, 1928b: 760).

Her ne kadar, o dönem kitaba eleştiri yazan Floyd N. House, Sorokin'in sosyoloji okullarına dair sınıflandırmasını yabancı terminolojiyle dolu ve hatalı bulmakta ve yapılan sınıflandırma gereği bazı kuramların var olan kategorilerden birisine girmeye zorlandığı eleştirisini getirmekteyse de böylesi kapsayıcı bir çalışmanın ortaya konmasında yazarın zihninde sahip olduğu çerçeveye de ayrıca saygı duyduğunu belirtmektedir. House, yine de sosyoloji öğrencileri için asıl tehlike olarak, Sorkin'in kurgusal sınıflandırmasının gerçekliği tamamen yansıtıyormuş gibi algılanması olacağına dikkat çekmektedir (House, 1928: 166). Elbette ki yapılan sınıflandırma birçok açıdan eleştirilip başka alternatifler ortaya konabilecektir. Zira Sorokin de bu noktaya giriş bölümünde dikkat çekmektedir. Tamamen teknik ve pratik nedenlerle ve öğretici bir kaygı güden bu sınıflandırmanın, öte yandan bizzat Sorokin'in sosyolojiye ve mahiyetine dair kendi fikirlerini de oldukça başarılı bir biçimde yansıttığı açıktır. Ayrıca, Sorokin'in birçok batı diline olan vukufiyeti sayesinde ele aldığı kuramlar, E. B. Reuter'in de dikkat çektiği üzere Amerikalı öğrencilere daha önce dil bariyeri nedeniyle kapalı olan bir dünyayı onlara açmaktadır (Reuter, 1928: 382).

Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri[153]

1925 yılında doktorasını tamamlayan Zimmerman, Minnesota Üniversitesi'ne F. Stuart Chapin ile ampirik yöntemi çalışmak üzere gelmiş ve burada çapraz-tablo analizi, kısmi ve çoklu korelasyon gibi tekniklerini de öğrenmiştir. Sorokin'in de Minnesota'ya gelişinden sonra Chapin, ikisine kır sosyolojisi semineri vermesini teklif etmiş ve ikili hem seminerin olumlu geçmesi hem de beraber çalışma uyumunu

[153] Pitirim A. Sorokin-Carle C. Zimmerman, **Principles of Rural-Urban Sociology**, Holt, New York 1929.

gözeterek işbirliklerini devam ettirme kararı almıştı. Kır sosyolojisi üzerine bir çalışma yapmaya karar verdikleri sırada *Çağdaş Sosyolojisi Kuramları* kitabı üzerinde çalışan Sorokin'in daha sonra kendisine yetişeceğini düşünerek çalışmaya başlayan Zimmerman, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabına Sorokin ile beraber yazdığı önsözde[154] kitabın, Minnesota Üniversitesi ve Tarım Bakanlığı'nın himayesi ve Dr. Charles J. Galpin'in de katkılarıyla yapılan aslında daha büyük ve daha temel bir çalışmanın bir özeti niteliğinde olduğunu söylemektedirler. Zira yapılan bu çalışmanın ilkyazımı bittiğinde eser, tek bir ciltte yayımlanabilecek durumda değildi. Fakat bahsedilen bu hacimli çalışmanın müstakil bir şekilde üç ciltlik *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* ismiyle yayımlanma ihtimali belirince kitabın bazı kısımlarını çıkarıp yayımlamayı uygun gördüklerini, eldeki eserin vardığı sonuçların da bundan dolayı burada verilenden daha fazla veri üzerine temellendiğini belirtmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: v).

Sorokin-Zimmerman'a göre kitap, kır sosyolojisinde mevcut literatürden beş noktada ayrılmaktadır. Birincisi, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabı bir kır *sosyolojisi* çalışmasıdır, literatürdeki diğer eserler gibi kır hayatı ve kır toplumlarına dair bir takım verilerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir derleme değil, diyen Sorokin-Zimmerman sosyolojiden ve kır sosyolojisinden ne murat ettiklerinin ilk birkaç bölümde tanımlarla sistematik bir biçimde ortaya konduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle kır hayatı standartları, kilise sayıları, suyu olan/olmayan ev sayıları gibi şeylere neden yer ayırmadıklarını belirten Sorokin-

[154] Kitapta kır ve kent sosyolojilerinin tanımlandığı Bölüm-1; kır ve kent sosyolojileri dünyasının tanımlandığı Bölüm-2; kır ve kent nüfuslarının bedensel farklarına ayrılan Bölüm-4; kır ve kent nüfuslarını sağlık bakımından karşılaştıran Bölüm-5; kentte ve kırda hâkim hastalıkları tanımlayan Bölüm-6; kır ve kent intiharlarına ayrılan Bölüm-7; kent ve kır nüfuslarının yaşam uzunlukları ve ölüm oranlarını karşılaştıran Bölüm-8; kır ve kent nüfuslarının deneyim dünyaları ve psikolojik süreçlerini çözümleyen Bölüm-13; kır ve kent ailelerini inceleyen Bölüm-15; suç, ahlâksızlık ve taşkınlığı karşılaştıran Bölüm-16; kır ve kentin ulusal kültürün yenilenmesi, bozulması ve sunumundaki rolünü çözümleyen Bölüm-17; kır ve kentteki dinî kültür, inançlar ve değerleri karşılaştıran Bölüm-18; tarımsal sınıflar ve siyasi rejimden bahseden Bölüm-20; kır ve kent sanatları ve estetik kültürünü inceleyen Bölüm-21; çiftçi ve köylülerin bireyselcilik ve kolektivizim eğilimlerine ayrılan Bölüm-22 ve geçmişi, bugünü ve geleceği masaya yatıran Bölüm-27 Sorokin tarafından kaleme alınmıştır. Yine çiftçi-köylü sınıfın diğer sınıflar arasındaki konumunu inceleyen Bölüm-3; çiftçi ve köylülerin psiko-sosyal niteliklerini ele alan kaynak ve kuramlara ayrılan Bölüm-14 ve kırsal grupların siyasi kültürleri, eğilimleri ve davranışlarını çözümleyen Bölüm-19 Sorokin ve Zimmerman tarafından ortak yazılmıştır. Kitaptaki diğer bölümler (9, 10, 11, 12, 23, 24, 25, 26) Zimmerman tarafından kaleme alınmıştır.

Zimmerman, kır hayatının böylesi bir tasvirinin sosyolojinin değil fakat belki ekonomi, ev ekonomisi veya başka disiplinlerin konusu olacağını söylerler. Kendilerinin de benzeri verileri kullandıklarını teslim eden Sorokin-Zimmerman ancak bu verileri diğer toplumsal olgularla karşılıklı ilişkileri bağlamında kullandıklarını; verilerin çalışmalarında işlevsel ilişkiler ve karşılıklı ilişkilerin daha karmaşık, daha genel ve daha sosyolojik formülasyonlarının inşasında birer "tuğla" vazifesi gördüğüne dikkat çekmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: v-vi). Çalışmayı mevcut literatürden ayıran ikinci fark ise diğerleri gibi "vaaz vermeye" çalışmayıp kır hayatında neyin iyi neyin kötü olduğu gibi bir değerlendirmeye hiç girişmemesidir. Böylesi bir değerlendirmenin bilimin amaçları arasında bulunmadığının altını çizen Sorokin-Zimmerman, olgular dikkatle ele alındığında okurun kendi değerlendirmesini yapıp pratik sonuçlara kolayca ulaşacağına inandıklarını belirtmektedirler. Aynı şekilde kitap diğer yazarlar gibi köy hayatına karşı bir "sempati eğilimi" içerisinde değildir. Her ne kadar her iki yazar da, biri Kuzey Rusya'nın tamamen kırsal bir bölgesinde ve diğeri de Missouri'nin 300 nüfuslu küçük bir köyünde doğmuş ve her ikisi de çiftçi-köylü bir sınıfa mensup olsalar da bu kişisel durumun, çalışmanın seyrinde etkili olmaması gerektiğinde hemfikirdirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: vi). Üçüncüsü, Amerika'da hâlihazırdaki kır sosyolojisi dersleri (başka ülkelerde böyle bir dersin varlığı bile meçhulken) çoğunlukla Amerikan verilerine dayanmakta ve diğer ülke verilerine pek temas etmemektedir. *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri*, vardığı sonuçları hemen hemen tüm ülkelerin verilerine dayandırmaya çalışmaktadır. Kitapta verilen sosyoloji ve kır sosyolojisi tanımları gereğince böylesi bir prosedürün takibi de zaten olması gereken bir şeydir. Belli bir korelasyonun geçerli olup olmadığını ve onun güvenilirlilik, değişkenlilik ve tekbiçimlilik ölçeğini bulabilmek yalnızca birkaç yerel mevkii yahut bir ülkeyi değil fakat malumat alınabilecek tüm ülkeleri ele almayı gerektirmektedir. Ancak böylesi bir çalışma yapıldığındadır ki sosyal bilimci, bazı yerel ilişkileri evrensel formülasyonlar şeklinde görme, bir yerde ve belli bir zamanda görülen sonuçları "genel yasalar" haline getirme ve oldukça değişken ve "kararsız" ilişkileri "katı bir tekdüzelik" gibi değerlendirme hatalarından kurtulabilecektir (Sorokin & Zimmerman, 1929: vi-vii). Dördüncü olarak ise Sorokin-Zimmerman, daha önce iyi çalışılmış ve görece geçerli sonuçlara ulaşılmış konuları kısaca özetlediklerini fakat

halen "karanlıkta" kalmış yahut mevcut bilgilerin ve sonuçların şüpheli olduğu konuları ise daha derinlemesine incelediklerini belirtmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: vii). *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabını diğerlerinden ayıran beşinci nitelik olaraksa Sorokin-Zimmerman, "her şeyi kucaklayan, kolay anlaşılır türden ve kapsamlı", hatırlaması kolay ve evrenselliği, basitliği ve ilerlemeci genellemeleri seven ve hazırlop cevaplar isteyenler için kitabın biraz hayal kırıklığı olacağını zira gerçekliğin doğrusal değil oldukça karmaşık bir şey olduğunu belirtmektedirler. Sorokin-Zimmerman, bilimsel bir metnin "dedektif öyküsü" olmadığı, bir bilimde öğrencinin bilgiye biraz zorluk yaşayarak ulaşması gerektiği ve bu bilgiyi öğrenebilmek için de oturup biraz kafa yorması icap ettiği kanaatindedir (Sorokin & Zimmerman, 1929: vii).

Mevcut literatürde kır ve kent sosyolojisinin tanımlarının tatmin edici ve açık olmadığını belirten Sorokin-Zimmerman, işe öncelikle bu tanımlamaları açıklığa kavuşturarak başlamak gerektiği inancındadırlar. Ancak kır ve kent sosyolojisini tanımlayabilmek için öncelikle sosyolojiden ne murat ettiklerinin de açıklığa kavuşturulması gerektiği düşüncesiyle bir sosyoloji tanımı sunan Sorokin-Zimmerman, bilimleri *tekilleştiren* ve *genelleme yapan* bilimler şeklindeki ayrıma sadık kalarak sosyolojiyi genelleme yapan bilimler sınıfına sokmaktadırlar. Kişi, toplum, din, eğitim kurumu ne olursa olsun sosyolojinin biricik ve zaman-mekânda tekrarlanamayan olgulardan çok daha genel ve evrensel olgularla ilgilendiğini söylerler (Sorokin & Zimmerman, 1929: 3). Öte yandan insanı iktisat, siyaset ve benzeri cephelerden tek boyutlu inceleyen ekonomi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin aksine sosyoloji, insanı bütün bu yönleriyle birlikte tüm karmaşık doğasıyla ele almakta olan bir bilimsel disiplindir (Sorokin & Zimmerman, 1929: 4). Dolayısıyla sosyolojinin birincil görevi toplumsal olguların sabit ve evrensel nitelik ve ilişkilerini tasvir etmektir. Sosyolojiye yüklenen ikinci görev ise toplumsal olgular ile toplumsal-olmayan çevre arasındaki görece sabit ve evrensel işlevsel ilişki ve korelasyonları ortaya koymaktır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 6). Buradan yola çıkan Sorokin-Zimmerman kır sosyolojisinin asli görevinin de kırsal toplumsal dünya ile kırsal-olmayan toplumsal dünya yahut kentsel dünya arasındaki ilişkinin görece sabit ve evrensel niteliklerini ortaya koymak olduğunu söylemektedir. Yine

Sorokin-Zimmerman'a göre kır sosyolojisinin görevi kırsal dünyayı kırsal-olmayan dünyadan ayırt eden nitelikleri açıklamak olmalıdır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 8-9). Kır ve kent dünyasını birbirinden ayıran niteliklerin bir çırpıda anlatılacak ve tek değişkenli bir denklem olmadığına dikkat çeken Sorokin-Zimmerman, bu farkın anlaşılabilmesi için çeşitli niteliğin bir arada düşünülmesi gerektiğini belirtmektedirler. Kırsal dünyayı kentsel dünyadan ayıran nitelikleri sıralarken, Max Weber'in *tipleştirme* yöntemine başvurduklarını belirten Sorokin-Zimmerman'a göre bu nitelikler şu şekildedir: meslekî farklılıklar, çevresel farklılıklar, topluluk büyüklükleri arasındaki farklar, nüfus yoğunluğu farkı, nüfusun homojenliği ve heterojenliği arasındaki farklar, toplumsal hareketlilik farkı, göçün yönündeki farklar, toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma farkları ve toplumsal etkileşim sistemleri arasındaki farklar. Meslekî anlamda kırsal dünya hemen hemen tamamiyle tarıma dayalıdır. Oldukça nadir olsa da, çeşitli el zanaatlarıyla uğraşanlar ve tücaret erbabı gözlenir. Öte yandan kentsel dünya sınai üretim, ticaret, idare gibi tarımsal olmayan faaliyetlerle uğraşanlarla meskundur. Çevresel açıdan bakıldığında, kırsal dünyada doğayla doğrudan bir ilişki ve doğanın insan-yapımı çevre üzerinde bir baskınlığı söz konusudur. Kentsel dünyada ise çevre, doğadan neredeyse tamamen tecrit edilmiş halde ve insan-yapımıdır. Kırsal dünyada topluluklar küçüktür. Hatta tarımsal ekonomi ile topluluk büyüklüğü arasında bir negatif korelasyondan söz etmek mümkündür. Kırsal dünyada aynı çağ ve memlekette nüfus yoğunluğu kentsel dünyaya nazaran daha düşüktür. Gerek ırksal gerekse psiko-sosyal açıdan kırsal dünya nüfusu kentsel dünya nüfusuna göre daha homojendir. Yine kırsal dünyada toplumsal farklılaşma daha az ve toplumsal hareketlilik daha seyrek ve istisnaidir. Kırsal dünyada toplumsal etkileşim sınırlı ve görece az sayıdadır. Fakat öte yandan kentsel dünyada cereyan eden çok sayıdaki toplumsal etkileşime nazaran daha sıcak, samimi ve uzun ömürlüdür (Sorokin & Zimmerman, 1929: 56-57).

Kırsal dünyanın ve kır sosyolojisinin bu şekilde tasvir edilmesinden sonra Sorokin-Zimmerman kırsal dünyanın sakinleri olan çiftçi-köylü sınıfın, diğer toplumsal sınıflar arasında nasıl bir konum işgal ettiğini incelemeye geçmektedirler. Belli bir meslekî konumlandırmanın (burada tarımsal) belli bir topluluğun sınıfsal ve statüsel konumuna dair her şeyi anlatamayacağının altını çizen Sorokin-Zimmerman,

meslekî konumlanmayla korelasyon ilişkisine sahip toplumsal hayatın birçok veçhesinin de incelenmesi gerektiği inancındadırlar. Bu incelemeyi bilhassa diğer toplumsal sınıflarla ilişkisi ve görece konumunu da hesaba katarak gerçekleştirmenin, o toplumsal sınıfı daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı şüphe götürmez bir durumdur. Sorokin-Zimmerman toplumsal sınıf ile "meslekî, iktisadî ve siyasî statüleri (haklar ve ayrıcalıkları, ödevleri ve mahrumiyetleri) benzer olan bireyler topluluğu"nu kastetmektedirler. Sorokin'in *Social Mobility* kitabına atfen toplumsal mekân ve koordinatlardan bahseden Sorokin-Zimmerman, bir bireyin bulunduğu koordinatların onun davranışları ve ilişkilerinde etkili olduğunu belirtmektedirler. Meslekî anlamda çiftçilik, hayvancılık ve tarıma dayalı toplayıcılık gibi tarımsal meslek gruplarına bağlı olan çiftçi-köylü sınıfı, yine tarıma dayalı ve doğa içerisinde bir mesleki çevreye sahiptir. Bu nedenle mesela bir gündelikçi reçber ile toprak sahibi, kentteki bir işçi veya patrona nazaran daha çok birbirlerine benzeyen bir toplumsal dünyaya sahiptirler. Yine de mesleki anlamda çiftçi-köylü sınıfı kendi içerisinde mülk sahipleri, nitelikli çalışanlar ve salt emekçiler olarak ayrı alt-tabakalara yerleştirebiliriz (Sorokin & Zimmerman, 1929: 61-62). İktisadî anlamda ise çiftçi-köylü sınıfı i) gayrimenkul bir mülkiyete sahip olup olmadığı; ii) gelir ve zenginlik miktarı; iii) iktisadi anlamda yaşam standardı; ve iv) gelir kaynakları (kira, ücret, faiz ve kâr gibi) itibariyle kendi içerisinde alt-tabakalara ayrılırlar. Yine sosyo-politik anlamda da çiftçi-köylü sınıfların, tıpkı meslekî ve iktisadî planda olduğu gibi kentli sınıflara nazaran daha az tabakalaştığını söyleyen Sorokin-Zimmerman, bu tespitlerini Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri istatistikî verileriyle desteklemeye girişmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: 92).

Daha sonra kır ve kent sakinleri arasındaki bedensel farklılıkları inceleyen Sorokin-Zimmerman, çeşitli istatistikî veriler ekseninde kırsal ve kentsel dünyanın boy, kilo, göğüs çevresi, sefaliks endeks, pigmentasyon farklılıklarına göz atmaktadırlar. Sonuç olarak her ne kadar bedensel anlamda bazı farklılıklar dikkat çekse de Sorokin-Zimmerman'a göre bu farklılıklar, zannedildiği kadar bariz ve değişmez değildir. Ancak yine de eldeki verilere bakarak, kırsal nüfusun kentsel nüfusa nazaran bedensel anlamda daha zayıf olduğu tespiti yapılabilir. Ancak bedensel farklar kentsel yahut kırsal yerleşimi belirlemede bir etken değildir ve yine

kentin, kır nüfusunun bedensel anlamda daha güçlülerini seçtiği ve kendine çektiği tezini destekler nitelikte elde yeterli delil bulunmamaktadır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 141-142). Benzer şekilde Sorokin-Zimmerman, kırsal ve kentsel nüfusların sağlık ve hastalık durumlarını, yaşam uzunluklarını, intihar, doğum ve ölüm oranlarını karşılaştırarak benzer sonuçlara ulaşır. Buna göre kırsal nüfus, bu saydığımız kıstaslar açısından kentsel nüfusa nazaran dezavantajlı bir konumda olsa da bu ikisi arasında bir doğrudan ilişkiden bahsetmek doğru değildir (Sorokin & Zimmerman, 1929: 143; 157; 171; 181; 205).

Kır ve kent nüfuslarının medenî durumlarına dair incelemelerinde ise Sorokin-Zimmerman, çok sayıda araştırmanın da gösterdiği üzere kırsal nüfusun evliliğe daha meyilli oldukları, daha erken evlendikleri, aile bütünlüklerini muhazafa etmede daha kararlı oldukları ve daha uzun süreli evliliğe sahip olduklarını belirtmekte ve özellikle iktisadî etmenler ile evlilik oranı arasında somut bir korelsayonun varlığına dikkat çekmektedirler. Yine kırsal nüfusun yapısı itibariyle daha homojen olmasının, evlilik oranlarındaki farklılıkta etkili olabileceği vurgulanmaktadır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 228-230). Zekâ seviyesi, zihinsel rahatsızlıklar ve psikolojik durum söz konusu olduğunda da yıkarıdakine benzer sonuçlar Sorokin-Zimmerman'a belli belirsiz kırsal dünyanın aleyhine gözüken verilerde tam anlamıyla bir korelasyondan bahsedilemeyeceği kanaatine ulaştırmaktadır.

Bundan sonraki iki bölüm olan kır ve kentin ulusal kültürün yenilenmesi ve korunmasındaki rollerini inceleyen Bölüm-17 ve kır ve kentin dinî kültür, inançlar ve akidelerini inceleyen Bölüm-18 için Sorokin-Zimmerman'ın, eleştirileri (bkz. Taylor, 1929) haklı bırakacak şekilde kırsal dünyanın lehine yorumlar yaptığı dikkat çekmektedir. Buna göre örneğin daima yenilik ve icat ile anılan kent, ulusal kültürün yenilenmesi için de önemli bir merkezken ulusal kültür kırda korunmaktadır. Yine kırsal nüfus, dinî inançlarına bağlı ve dinî kültürü yaşatan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 402-443). Siyasî tercih ve oy verme davranışı ile ilgili ise Sorokin-Zimmerman, kentin siyasallığı arttırdığı şeklindeki tespitleri çeşitli ülkelere ait istatistikî verilerin yardımıyla teste tabi

tutmakta ve netice itibariyle böylesi doğrudan bir ilişkiden söz edilemeyeceği kanaatine ulaşmaktadırlar (Sorokin & Zimmerman, 1929: 447). Yine kırsal nüfus ile kentsel nüfusun devrim ve başkaldırı eğilimlerinin de farklı olduğu ve genelde kırsal ayaklanmaların kenti hedef aldığı, kırsal ayaklanma ve devrimlerin en önemli sebebinin toprak ve dağılımı meselesi olduğu tespitini yapan Sorokin-Zimmerman, çiftçi-köylü sınıfların sosyalizm ve radikalizminin toprağa dayalı adil bir mülkiyet dağılımını hedef aldığını belirtmekte ve kırsal nüfusun, bireyselliğe daha az meyleden ve kolektif topluluk anlayışına daha yakın bir toplumsal hayatı olduğunun altını çizmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: 456; 459-460; 462; 511).

Son olarak kırdan kente göç olgusunu incelemeye alan Sorokin-Zimmerman, bu tek yönlü göçün en önemli sebebi olarak, kırsal nüfusun yüksek doğum oranını ve özellikle kentte bilim ve teknolojinin gelişmesini görmektedirler (Sorokin & Zimmerman, 1929: 533). Sorokin-Zimmerman'ın göçe dair önemli gözlemlerden bir diğeri de, kentin zaman içerisinde feminizasyonudur. Zira kırdan erkeklere nazaran kadınları çeken kent, yine mesleki yönelimler dolayısıyla kadının hem aile içinde hem de toplumda daha görünür olması sayesinde kıra göre daha feminite bir toplumsal yapı arz eder. Genç yetişkinlerin yaş skalasında kırdan kente göçün baskın grubu olması, kırın genelde toprak ve aile sahibi ve düzenini kurmuş bir toplumsal yapıya, kentin ise daha akışkan bir toplumsal yapıya sahip olmasına neden olmaktadır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 557). Çeşitli araştırmaların bulguları her ne kadar kentin kırdan fizyolojik, zihnî ve psikolojik anlamda daha iyi, daha güçlü ve daha sağlıklıları seçtiğine işaret etse de Sorokin-Zimmerman bu kanaate varabilmek için yeterli ve geçerli kanıtın olmadığı düşüncesindedirler. Özellikle doğuştan gelen özellikler söz konusu olduğunda kır ve kent nüfusları arasında dikkate değer bir fark bulunmamaktadır. Fakat kır ve kent nüfuslarının davranış farkları ise bu iki nüfusun yaş ve cinsiyet bakımından farklı ve heterojen demografik yapısına ve kır-kent arasındaki çevresel farklılılara dayanmaktadır (Sorokin & Zimmerman, 1929: 582).

Sonuç olarak Sorokin-Zimmerman'ın kanaatine göre, kır ve kent arasında derin ve önemli farklılıklar bulunmakta ve bu farklılıklardan bir kısmı da zaman ve mekânda görece sabit halde bulunmaktadır. Ancak kırsal nüfus, kentsel nüfusa

nazaran bedensel özellikleri itibariyle daha güçsüz ve kötü halde, değil hatta tam aksine bazı verilerin işaret ettiği üzere daha bile iyi durumdadır. Öte yandan bu, kentsel toplumun olumsuzlanması anlamına da gelmemelidir. Bilakis bu iki toplum, bir arada ve karşılıklı işbirliği halinde var olmalıdır. Kentler, insan kaynağı ve deposu olarak kırsal dünyaya ihtiyaç duyarlar. Kırsal dünya da bünyesindeki fazla nüfustan kurtulup hayat standardını koruyabilmek için kente ihtiyaç duyar. Meslekî eğilimler itibariyle kırsal ve kentsel dünyanın birbirine muhtaç olması da bir başka niteliktir. Kent, akışkanlık ve hızın anarşiye dönüşmemesi için kırın kararlığına; kır da, istikrarın durağanlığa dönüşmemesi için kentin dinamizmine ihtiyaç duyar (Sorokin & Zimmerman, 1929: 608-609). Sorokin-Zimmerman'a göre kır ve kent arasındaki farklılaşma, çizgisel bir doğrultudan ziyade parabol benzeri bir tarihsel döngüye sahiptir. Öyle ki kent ve kır arasında son asırlarda yaşanan farklılaşma parabolü özellikle Amerika ve Avrupa söz konusu olduğunda tepe noktasına ulaşmış ve artık düşme eğilimine girmiş bulunmaktadır. Bu durumun neticesi olarak kentsel dünyaya ait nitelikler, bilhassa ulaşım ve haberleşme araçlarının da gelişmesiyle kırsal dünyaya ve daha küçük ölçekte olsa da kırsal dünyaya ait nitelikler kentsel dünyaya yayılacaktır. Bu durumu Sorokin-Zimmerman, daha sonra *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* eserinde işbirliğine gidecekleri Charles J. Galpin'in[155] *Kırsal Yaşam* kitabında ifade ettiği üzere "kırkentkeşme" [rurbanization] şeklinde isimlendirmektedirler. Kentlerin büyümesi, kır ve kent arasındaki etkileşimin artması, kır ve kentin coğrafî anlamda tecridinin zayıflaması ve artan kırdan kente göç, kırkentleşme olgusunun nedenleri arasındadır. Böylece kırlar kentleşirken, daha az oranda da olsa kentler kırsallaşacaktır. Aynı durum, dünyanın daha sanayileşmiş ve kentlileşmiş parçası (Amerika ve Batı Avrupa) ile görece kırsal

[155] Colgate, Harvard ve Clark üniversitelerinde eğitim gören Charles J. Galpin de kır sosyolojisi alanında önemli bir isimdir. Yaşamını kır çalışmalarına adayan Galpin, kırkbir yaşında Wisconsin Madison'daki bir yerel kiliseye öğrenci pastör olarak girmiş ve burada daha sonra Tarım Bakanlığı bünyesinde Tarımsal Ekonomi Bürosu'nu kuracak Henry C. Taylor ile buluşmuştur. Yaptığı araştırmalarla o zamanlar üniversitede iktisat bölümü başkanı olan Taylor'ı etkileyen Galpin, onun daveti üzerine 1919'a dek Wisconsin Üniversitesi'nde kalmıştır. Daha sonra da yine Taylor'ın daveti üzerine Washington'a giderek 1934 yılına dek sürdüreceği *Çift Hayatı Çalışmaları Birimi*'nin başkanlığına geçmiştir (Johnston, 1995: 45).

Doğulu[156] (Afganistan, Rusya, Türkiye) parçası arasında cereyan eden etkileşim için de geçerlidir.

Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri kitabına gelen ilk eleştirilerden birisi yukarıda da işaret edildiği üzere Sorokin-Zimmerman'ın onca bilimsellik çabalarına rağmen kırsal dünya lehine olan tavır ve görüşlerine yöneliktir. Bu durumun, özellikle kır ve kent nüfuslarının deneyim dünyaları ve psikolojik süreçlerini çözümleyen Bölüm-13; kır ve kentteki dinî kültür, inançlar ve değerleri karşılaştıran Bölüm-18; çiftçi ve köylülerin bireyselcilik ve kolektivizim eğilimlerine ayrılan Bölüm-22 ve geçmişi, bugünü ve geleceği masaya yatıran Bölüm-27'de oldukça belirgin olduğunun altını çizen Taylor, bu bölümlerde bilimsel havanın yerini spekülasyon ve vaaza bıraktığı eleştirisini getirmektedir (Taylor, 1929: 307). Kitabı değerlendiren bir başka isim Henry Pratt Fairchild ise, öncelikle kitabın başlığının talihsiz olduğunu zira içerikte ne ilkelerden ne de sosyolojiden bahsedilmeyip yalnızca ölüm-doğum oranları, evlilik, hastalık, suç benzeri demografik verilerin karşılaştırıldığını ve bu nedenle de kitabın "Kır ve Kent Nüfuslarının Demografik Karşılaştırılması" şeklinde isimlendirilirse okura onu içerikte neyin beklediğini daha iyi anlatacağını belirtmektedir (Fairchild, 1930: 45). Pitirim Sorokin'in kırsal sosyoloji alanındaki yerini çözümleyen Leo Granberg ise, 20. yüzyılın başında kır alanındaki araştırmaların yoksulluk, göç, arazi mülkiyeti, küçük çiftliklerin nitelikleri ve kent ve kır arasındaki fark ve karşılıklı bağımlılık gibi konular üzerinde yoğunlaştığını belirtmekte ve Sorokin-Zimmerman'ın hem kır sosyolojisi alanını ve hem de alan içindeki Sorokin-Zimmerman Ampirik Okulunu kuran çalışmasının da bu noktada önemli bir konuma sahip olduğunun altını çizmektedir (Granberg, 20120: 6; 11). *New Republic* için bir değerlendirme yazan Nels Anderson, yerel bir veri havuzu ve dile sıkışmış Amerikan kır sosyolojisinin beklediği atılımın Sorokin-Zimmerman kitabı sayesinde gerçekleştiğini ve çalışmanın kır toplumunun bugünkü meselelerinin yalnızca dünya çapında değil ve fakat çağlar boyu cari olan meseleler olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (Johnston, 1995: 43). Yine Sorokin'in kır çalışmalarına

[156] Her ne kadar buradaki ifade özellikle Doğu-Batı dikotomosine yaslanan şarkiyatçı bakışı yansıtıyormuş gibi algılanabilecekse de Sorokin-Zimmerman'ın "bağımlılık kuramları", "dünya sistemi kuramı" ve "küreselleşme kuramlarını" hatırlatan tespitleri oldukça ilgi çekicidir.

bir değerlendirme yazan T. Lynn Smith'e göre de Sorokin kır sosyolojisi alanında 1960'larda bile herhangi başka birisinin sahip olduğundan daha fazla etkiye sahiptir (Smith, 1963: 188). Edward C. Hayes'in *Devrim Sosyolojisi* kitabına yazdığı sunuş yazısındaki Sorokin'in Amerika'ya öncelikle kırsal dünyayı ve çiftçi-köylü sınıfı çalışmak için gelmek istediğini belirten ifadelerine gönderme yapan Smith'e göre Sorokin, Minnesota'daki son dört yılı ve Harvard'daki ilk dönemlerinde birçok başarılı lisansüstü öğrencisini kırsal çalışmalara yönlendirmiş ve alanın sosyoloji disiplini içerisindeki yerini yeni araştırma ve kuramlarla canlı tutmaya yardımcı olmuştur[157]. Zira kır sosyolojisi alanının gelişimini i) 1920'ye kadar olan hazırlık aşaması, ii) 1920-1929 arası gerileyiş dönemi, iii) 1930-1945 arası yeniden atılım dönemi ve iv) 1945-1956 arası gelişme dönemi şeklinde dört döneme ayıran Smith'e göre bu ikinci dönemin sonlarına isabet eden Sorokin'in çalışmaları bahsedilen üçüncü atılım döneminin de ana ateşleyicisi olmuştur (Smith, 1963: 194-195). Bu dördüncü dönemi takip eden özellikle 1970lerdeki Marksizmden ilham alan eleştirel kır sosyolojisi çalışmaları Sorokin-Zimmerman okulunun pür ampirik yönelimlerini ve eserlerini sıkı bir tenkide tabi tutmuşlardır (Granberg, 2012: 6). Bu eleştirilerden en öne çıkanı Newby'nin *kır-kent sürekliliği* olgusuna getirdiği pastoral romantiklik eleştirisidir. Newby'ye göre kır sosyolojisinin asıl çalışma konuları gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tarımsal yapı ve politikalar, tarım işçilerinin toplumsal koşulları, bölgesel eşitsizlikler ve çevresel konular olmalıdır (Granberg, 2012: 13-14).

Kent sosyolojisi alanında kurucu bir okul olan Chicago sosyolojiden Roderick D. McKenzie, Sorokin-Zimmerman'a göre kırın tarım ve kentin de geriye kalan her şey olarak kurulduğuna dikkat çekmekte ve kır-kent dikotomosinin biraz sorunlu olduğunu belirtmektedir. Zira Sorokin-Zimmerman'a göre kır sosyolojisi,

[157] Bu önemli isimler arasında C. Arnold Anderson, Otis Durant Duncan, Fred C. Frey, Homer L. Hitt, *Rural Life in Process* kitabının da yazarı olan Paul H. Landis, J. Allen Beegle ile birlikte *Rural Social Systems* ve *Rural Sociology-The Strategy of Change* kitaplarının yazarı ve Ferdinand Tönnies'in ünlü *Gemeinschaft und Gesselschaft* kitabının çevrimeni Charles P. Loomis, Bryce Ryan, Edgar A. Schuler, *Sociology of Rural Life* kitabının sahibi T. Lynn Smith, Conrad Taeuber ve Nathan L. Whetten bulunmaktadır. Ancak dikkat çekici olan bu isimlerden T. Lynn Smith istisna tutulursa hemen hemen hiçbirinin eselerinde bir hoca olara Sorokin'e veya onun görüşlerine atıf yapmamasıdır (Smith, 1963: 196-204).

tarımsal mesleklerin sosyolojisidir. Oysaki ortada yalnızca bir tane mi tarımsal meslek olduğu sorusu cevapsız kalmaktadır. Örneğin California'daki bir turunç yetiştiricisi ile Yangtze köylüsünün komşu kentlilere nazaran daha benzer tarz bir toplumsal hayata sahip olduklarını düşünmek biraz sorunludur (McKenzie, 1930: 135). McKenzie, özellikle farklı bilimsel geçerliliğe sahip verilerin bir araya getirilip kuram ve önermelerin tamamen bu verilere dayandırılarak kanıtlanmaya çalışılmasının da, çalışmanın bilimsel kıymetine halel getirdiğini belirtmektdir (McKenzie, 1930: 136). Yine McKenzie kır-kent ayrımını açıklamaya girişilirken daha çok sağduyuya değer verildiğini ve nesnel kanıtlara daha az başvurulduğunu eleştirmekte fakat okurun kitabı tamamen değersizmiş gibi addetmesini de istmedeğinin altını çizmektedir. Ancak her ne kadar yazarların çabasını olumlu bulsa da McKenzie, "daha fazla" veya "daha az" kategorilerinin kır sosyolojisi alanına bir devrim getirmeyeceğine inandığını belirtmekte ve kitabı sistematik bir çalışmadan ziyade bir kaynak kitabı olarak öğrencilerin faydalanabileceği kıymette kitaplar listesine almaktadır (McKenzie, 1930: 136-137). Yine de çalışmayı kurucu niteliğinden başka ilginç kılan bir diğer nokta, sosyoloji içerisinde yeni kendine yer edinmiş Sorokin'in tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, toplumsal mekân gibi kuram ve kavramlarının kırsal dünyada uygulamalı bir şekilde kullanılması olmuştur (Smith, 1963: 197).

Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap[158]

Sorokin ve arkadaşları, *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* kitabına yazdıkları önsözde insan toplumunun tarih boyunca köken, biçim, faaliyet, süreç, gelişim ve evrim bakımından hep tarımsal ve kırsal kuvvetlerin baskısı altında olduğundan toplumun bilimi olarak sosyoloji de bu güne dek kırsal yaşamın sosyolojisi olmuştur (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: vii). *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* kitabı, kır sosyolojisi literatürüne dair genel bir tarama çalışması olarak da addedilebilir. Sorokin ve arkadaşlarına göre burada amaç,

[158] Pitirim A. Sorokin-Carle C. Zimmerman-Charles J. Galpin, **A Systematic Source Book in Rural Sociology**, Russell, New York 1930-32.

bütünlüklü bir ansiklopedi ortaya çıkarmak ve alanı besleyen Avrupalı, Asyalı ve Amerikalı kaynaklarla okuru buluşturmaktır. Ancak sistematik bir çalışma olması nedeniyle, her bölümün giriş yazısı belli bazı meseleleri çözümleyip, okuru peşi sıra gelecek materyallerin odaklandığı konulara hazırlamaktadır. Giriş yazıları ve okuma malzemeleri bir arada düşünüldüğünde kitap, oldukça önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: viii-ix). Kitabın önsözünde, giriş bölümlerinin yazımı, seçimi ve malzemenin düzenlenmesinde ve genel olarak kitapta büyük ölçüde emeği geçenin, Pitirim Sorokin olduğu ve onun kırsal düşünceye ve sosyolojik kurama dair birikimi olmasaydı kitabın yayımlanamayacağını belirten bir de ibare bulunmaktadır (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: x). Ancak Sorokin'in eserin hazırlanmasında aslan payını kendine ayıran bu ifadesine hak veren Galpin'in yorumları Zimmerman'ın pek de hoşuna gitmemiştir. Zira Johnston'ın aktardığına göre Zimmerman, eser daha fikir safhasındayken kendisinin hep orada olduğunu ve Sorokin ve daha sonra da Galpin'in katılımını onayladığını ancak ilk cümlesinden endeksine kadar emeğinin geçtiğinin altını çizmektedir. Herhangi birinin esere katkısını küçümsemek istemese de çalışmanın üzerindeki en fazla katkıyı kendisinin yaptığını belirten Zimmerman, ayrıca kendisinin şöhret uğruna Sorokin'in omuzlarına binmeyeceğini ve binmediğini, her şeye eyvallah diyen birisi de olmayıp kendince fikirlerinin olduğunu ve belki de *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabının önsözünde belirtilen oranda tüm bu dört ciltlik çalışmalara oldukça orijinal ve faydalı katkılar yaptığını vurgulamaktadır (Johnston, 1995: 46-47).

Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap'ta çalışmanın ilk bölümü, "*Kır Sosyolojisi Tarihi: Kadim Kaynaklar*" başlığını taşımaktadır. Sorokin ve arkadaşlarına göre en ilkel tarımsal kabile bile köy sosyolojisinin bugün kendine konu edindiği sorunların büyük bir kısmıyla ilgilenip çözüm yolları aramaktaydı. Tarım ile ilgili çeşitli büyü ve ritüeller bir kenara ayrıcaçok çeşitli dinî inançlar da bunun kanıtı olarak addedilebilir. Ancak gerek olgunlaşmamış ve tuhaf halleri ve gerekse kötü kaydedilmiş olmaları nedeniyle bu inanç ve ritüelleri eserin içine dâhil etmeyen Sorokin ve arkadaşları, kırsal toplumun başka sorunlarıyla ilgilenen kaynaklara yönelmektedirler. Elbetteki bu sorunlar arasında yer alabilecek kır

toplumu ile kırsal olmayan toplumlar arasındaki farklar ve tarımın toplumsal etkisi gibi sorunlar ancak kent ve kırın ayrışması ile toplumsal hayatın gündemine geldiği için ele aldığı kaynakların sadece kentlerin doğuşu ve gelişmeye başlaması ile ilgili meselelere temas ettiğine de dikkat çekmektedirler (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 4). Yer verdikleri kaynakların, önemini niteliğine ve zamanındaki sorunlara ışık tutup tutaması yönünden karar verdiklerini açıklayan Sorokin ve arkadaşları ayrıca bu kaynaklarda öne sürülen kuram ve önermelerin, herhangi bir değerlendirme ve eleştiriye tabi tutulmadan olduğu gibi konulduğunun altını çizmektedirler (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 5). Kitapta yer verilen kadim kaynaklar arasında "Kadim Doğulu Kaynaklar" alt başlığında Babil, Mısır, İran, Hindistan, Çin ve Japonya'dan eski kayıtlar ile İncil, Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten bazı parçalara; "Kadim Yunan Kaynakları" alt başlığında Hesiod, Plato, Aristotle ve Xenophon'a; "Kadim Roma Kaynakları" alt başlığında ise Cato, Varro, Virgil, Columella ve Polybius'a yer verilmektedir.

Doğunun ve Batının kırsal dünya hakkındaki kadim kaynaklarının verildiği ilk bölümden sonra kır sosyolojisi tarihi, 14.-19. yüzyıllar arasındaki kaynakların aktarıldığı ikinci bölüm ile devam etmektedir. Burada dikkati çeken "*Ortaçağda Arap Kır-Kent Sosyolojisi*" alt başlığı altında İbn Haldun ve eseri *Mukaddime*'ye verilmiş olmasıdır. Sorokin ve arkadaşları, büyük Arap tarihçi, devlet adamı ve sosyolog olarak nitelendirdikleri İbn Haldun'un, eğer bir kişi "sosyolojinin" ama özellikle "kır sosyolojisinin kurucusu" addedilecekse o kişi olduğunun da altını çizmektedirler. Arap dünyanın göçebe fatihlerinin karmaşık toplumlarla karışıp kaynaştığı bir dönemde yazması itibariyle İbn Haldun, basit kır toplumundan karmaşık kent toplumuna geçiş sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümleri gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu gözlemlerin sonucu da oldukça hacimli ve olağanüstü bir kitabı meydana getirmiştir. Kır-kent arasındaki bu karşılaştırmalı çözümleme, Sorokin ve arkadaşlarına göre öte yandan göçebe ve yerleşik topumlar arasındaki bir karşılaştırma olarak da okunabilir. Sorokin ve arkadaşları, İbn Haldun'un gözlemlerini "i) göçebe ve kır toplumu, yerleşik ve kent toplumunu önceler; ii) kır ve göçebe toplumu, kent ve yerleşik topluma nazaran daha sağlıklı, daha sağlam, daha özgür, daha cesur, daha özsaygılı, daha iş bilen, daha katı ve daha

az ahlaksız ve dejeneredir; iii) kırsal dünyada aile hayatı daha temiz ve aile daha güçlüdür; iv) *asabiye*[159] kırda daha gerekli ve görece daha canlıdır; v) sosyallik ve karşılıklı yardım kır ve çölde kente göre daha gelişmiştir; vi) kadın ve yaşlılar kırsal toplumda kent toplumuna nazaran daha iyi bir konuma sahiptir; vii) kent nüfusu kırdan göç ile biteviye ikmal olmaktadır; viii) kente göçenler genelde kırdaki tuzu kuru aileler arasından çıkmaktadır; ix) sağlıksız koşullar, lüks, suç, bağımlılık ve diğer yumuşatıcı koşullar nedeniyle kent nüfusu daha dejenere olmakta ve tüm toplumun çöküşünü hazırlamaktadır" (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 54). İbn Haldun'dan sonra, kısaca ortaçağ Avrupa köylüsünün durumuna bakan Sorokin ve arkadaşları, 18. yüzyıl Avrupalı düşünürleri (Thomas Aquinas, Thomas More, Niccolo Macchiavelli, Francis Bacon, Thomas Hobbes ve Giambattista Vico gibi), fizyokratlar, kameralistler (Arthur Young ve Charles Davenant gibi), önde gelen İngiliz düşünürler (David Hume, Adam Smith, Thomas Robert Malthus gibi), Fransız düşünürler (Comte de Montesquiue, Voltaire, Jean Jacques Rousseau gibi) ve Amerikalı düşünürlerden (Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin gibi) parçalarla 19. yüzyıla dek kır sosyolojisi ve problemlerine temas eden metin, ilgi ve görüşlerini sunmaktadırlar.

Daha sonra "*Köy-Kent Farklılaşmasının Kökeni*" bölümü ile bu konuya eğilen Sorokin ve arkadaşları, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabında ortaya konan, kent-kır arasındaki farklılaşmanın dönemsellik arz ettiği ve sabit bir vaziyette kalmadığı fikrini savunmaktadırlar (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 147). Daha sonra Kral Büchner'in kent türleri arasındaki sınıflamasına geçen yazarlar, ilk tür olarak aralarında Babil, Teb, Memfis, Ninova gibi şehirlerin olduğu "Doğu tarzı büyük şehirlerden" bahsederler. Dairevî bir görünüm arz eden bu kentler, oldukça geniş bir alana yayılmışlardır ayrıca surlarla çevrili ve oldukça kalabalıktır. Genel olarak idareciler, ruhban sınıf, askerler ve memurlarla meskûn olan bu şehirler tüketim merkezleridir. İkinci tür kentler ise, Eski Yunan ve Roma kentleridir. Her biri kendi kırsal bölgesiyle iç içe geçmiş bu kentlerde her vatandaş kendi evine, toprağına, köle ve hizmetkârlarına sahiptir. Ancak zamanla kentlerin daha da

[159] Sorokin ve arkadaşları "asabiye" terimi yerine Fransızca "l'esprit de corps" (birlik ruhu) terimini kullanmaktadırlar.

gelişmesiyle bu kent türü ortadan kalkıp yerini bir başkasına bırakmıştır. Ortaya çıkan bu yeni tür kent, ortaçağ kenti olarak anılan kent türüdür. Bu kent, vatandaşları ekim-dikim işleriyle uğraşan arazi sahibi Yunan-Roma kentlerinin aksine zanaat ve ticaretle meşgul vatandaşlarla meskûndur ve kır-kent arasındaki işbölümü daha belirgin bir vaziyettedir. Büchner'in dördüncü kent türü ise modern kentlerdir (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 151-152). "*Köy-Kent Farklılaşmasının Kökeni*" bölümünde yer verilen okuma parçaları arasında V. O. Kluçevski, Werner Sombart ve Henri Pirenne gibi isimlerin yazıları bulunmaktadır. Kentsel ve kırsal dünya arasındaki farklardan bahseden dördüncü bölümde ise Sorokin ve arkadaşları, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabındaki görüşleri fakat bu kez daha fazla istatistikî veri ve okumalarla destekleyerek özetlemektedirler[160].

"*Köy Nüfusunun Kümülatif Cemaatlere ve İşlevsel Cemiyetlere Doğru Farklılaşması*" konusuna ayrılan altıncı bölümde Sorokin ve arkadaşları, özellikle Sorokin'in *Sosyoloji Sistemi* kitabında ortaya koyduğu "birincil gruplar" ve "kümülatif gruplar" kavramsallaştırmasına dayanarak kırsal dünyayı incelemektedirler. Buna göre özellikle kırsal dünyada grup oluşumuna neden olan ana etmenler şu şekilde sıralanmaktadır: "i) fizyolojik akrabalık ve kanbağı yahut aynı gerçek veya mistik atadan gelme; ii) evlilik; iii) dinî veya büyüsel inançlardaki benzerlikler; iv) anadilde ve göreneklerde benzerlik; v) toprağın ortak mülkiyeti veya kullanımı; vi) mekansal yakınlık (komşuluk); vii) düzenin tesisi, vergilerin ödenmesi ve görevlerin ifasında ortak sorumluluk; viii) mesleki çıkar cemaatleri; ix) çeşitli iktisadi çıkar cemaatleri; x) aynı beye tabi olma; xi) gönüllü veya cebren devlet, kilise, ordu gibi aynı toplumsal hizmet ve denetim kurumuna bağlılık; xii) ortak düşman yahut tehdide karşı ortak savunma; xiii) karşılıklı yardım; xiv) beraber yaşama ve eyleme deneyimi" (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 307). Daha sonra bu etmenlerin de yardımıyla kırda cemaatlerin ve büyük grupların oluşma sürecini inceleyen Sorokin ve arkadaşları ek okuma olarak da Kropotkin, Kovalevski ve Le Play'in yazılarına yer vermektedirler.

[160] Dördüncü bölümde verilen okumalar arasında Simmel ve Spengler'in birer yazısı bulunmaktadır.

Birinci cildin yedinci bölümü olan "*Tarımsal Nüfusun Toplumsal Tabakalaşması*" bölümünde de yine Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* ve Sorokin-Zimmerman'ın *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitaplarında ortaya koyduğu tabakalaşma ve kır nüfusundaki tabakalaşma kuram ve görüşlerine sadık kalınarak çözümlemeler yapılmaktadır. Bu bağlamda kır nüfusunun yalnızca çeşitli cemaatlere ayrışarak yatay eksende değil, aynı zamanda çeşitli meslekî, iktisadî ve siyasî tabakalar vasıtasıyla dikey eksende de tabakalaştığı görüşü dile getirilmektedir. Her ne kadar kırsal tabakalaşma piramidi, kentsel tabakalaşma piramidine nazaran daha yayvan olsa da yine de bir piramitten ve tabakalaşmadan bahsetmek mümkündür (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 362). Kır toplumuna dair en temel tabaka sınıflaması, kır nüfusunu çiftlik sahipleri, kiracılar ve işçiler olarak tasnif eder. Bu sınıflama meslekî, iktisadî ve siyasî temellere dayanarak yapılmaktadır. Zira çiftlik sahipleri meslekî, iktisadî ve siyasî açılardan çoğunlukla en ayrıcalıklı tabakayı teşkil ederler. Ancak Sorokin ve arkadaşları, her ne kadar geçerli bir tabakalaşma görüşü olsa da bu sınıflamanın daha da geliştirilmesi kanaatindedirler. Çünkü tüm arazi sahipleri yahut kiracılar yahut işçiler aynı toplumsal konumda değillerdir. Beş dönümlük toprağa sahip bir kişi ile beşbin dönümlük toprağa sahip kişiyi "toprak sahibi" başlığı altına beraber yerleştirmek, bazı toplumsal olguların ıskalanmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla çeşitli arazi sahibi, kiracı ve işçi türleri arasında da bir ayrıma gitmek gerekmektedir. Sorokin ve arkadaşları, toplumsal tabakalaşmanın meslekî, iktisadî ve siyasî cephelerini dikkate alan daha karmaşık bir tarımsal örgütlenme sistemi sunmakta ve toplumsal tabakalaşmayı da bu sistem üzerine inşa etmektedirler. Buna göre tarımsal örgütlenme türleri: i) oldukça küçük arazi üzerinde kendi kendine de yetemeyen bir aile çiftliği olarak *proleterleşen yahut çöküşteki çiftlik örgütlenmesi*; ii) aile üyelerinin tüm emek gücünü tüketip dışarıda iş bulma imkânı bırakmayan, ancak ailenin ihtiyaçlarının karşılanabildiği, orta büyüklükte toprağa sahip *tüketici çiftlik örgütlenmesi*; iii) ikinci türe benzeyen ancak kârın gözle görünür biçimde fazla olduğu, pazarla yakın ilişki içerisinde olan, genelde sermaye ve dolayısıyla emek tasarrufu sağlayan makinelere sahip *üretici çiftlik örgütlenmesi*; iv) işletmenin yalnız ailenin işgücü ile döndürülmeyip dışarıdan işçi tedarikine ihtiyaç duyulduğu, yalnızca ihtiyaçlarını karşılanmakla kalmayıp zenginlik oluşumuna imkân veren *çiftçi-kapitalist çiftlik örgütlenmesi*; v) tarımsal

örgütlenmenin oldukça büyük olduğu ve dolayısıyla girişimcinin yalnızca idareyi üstlendiği oldukça büyük kâr getiren *kapitalist çiftlik ekonomisi*; vi) tarımsal örgütlenmenin oldukça büyük olduğu ve girişimcinin idare bakımından da profesyonel yardıma ihtiyaç duyduğu, oldukça kârlı *latifundiya tarzı çiftlik ekonomisi*. Bu altı tarımsal örgütlenme tarzı üzerine Sorokin ve arkadaşları kabaca onüç tane toplumsal tabakanın kırsal nüfus içerisindeki varlığından bahsederler. Bu tabakalar: i) latifundia tarzı büyük tarımsal arazi malikleri; ii) daha ufak kapitalist tarımsal örgütlenme malikleri; iii) büyük tarımsal örgütlenme yöneticileri ve kiracıları; iv) çiftçi-kapitalist tarımsal örgütlenme malikleri; v) üretici çiftlik örgütlenmesi malikleri; vi) kapitalist tarımsal örgütlenme kiracıları; vii) çiftçi-kapitalist tarımsal örgütlenme kiracıları; viii) üretici tarımsal örgütlenme kiracıları; ix) kapitalist ve çiftçi-kapitalist tarımsal örgütlenmelerin ustabaşı işçileri; x) tüketici tarımsal örgütlenme malikleri; xi) tüketici tarımsal örgütlenme kiracıları; xii) proleterleşen yahut çöküşteki tarımsal örgütlenme malikleri; xiii) diğer işçileri (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, I: 363-365). Kırsal nüfusun toplumsal tabakalaşma açısından yapısını çeşitli istatistikî verilerle de destekleyerek bu şekilde ortaya koyan Sorokin ve arkadaşları, konuya dair okumalar arasında ise Sombart ve Tugan-Baranovsky gibi sosyalbilimcilerden yazılara yer vermektedirler.

Birinci cildin sekizinci bölümünde ise, "*Kırsal Nüfusun Toplumsal Hareketliliği*" konusunu işleyen Sorokin ve arkadaşları burada da yine Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabında ortaya konan toplumsal hareketlilik kuramlarına sadık kalmaktadırlar. Ek okumalar arasında ise Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabına bir değerlendirme de yazan Rudolf Heberle başta olmak üzere, çeşitli Amerikalı sosyologların yazılarına yer verilmektedir. Kırsal Topluluk türleri konusunda ise Max Weber'in "*Geçmişte Alman, İskoç ve Kelt Köy Cemaatleri*" yazısı, Rostovtzeff'in "*Batlamyuscu Mısır'da Tarımın Devletçe İdaresi*" yazısı ve Prokopoviç'in "*Sovyet Hükümeti ve Köylüler*" yazısı ve peşisıra gelen Sorokin'in değerlendirme yazısı dikkat çekmektedir.

Üçüncü cildin sonunda kır ve kent toplumlarının geleceğine dair yaptıkları incelemede Sorokin ve arkadaşlarının ulaştığı kanaat, kırın kent aleyhine gelişeceği

ve kentleşmenin her yere hâkim olacağı düşüncülerinin aksine kırın ve kentin bir arada varlıklarını devam ettireceği yönündedir. Bahsedilen bu iki hipotezin desteklenemediğini belirten Sorokin ve arkadaşları, kır ve kent arasındaki toplumsal yaşam bakımından var olan farklılıkların, gelişen ulaşım ve haberleşme ağları vasıtasıyla asgari seviyeye ineceğini ve fakat nüfus ve büyüklük açısından var olan temel farklarınsa devam edeceğini öngörmektedirler. Kır ve kent arasındaki farklılaşma eğilimi parabolünün tepe noktasına ulaştığının altını çizen Sorokin ve arkadaşları, bundan sonra eğimin eksi yönde olacağını ve kır-kent farklılaşmasının azalacağını belirtmektedirler (Sorokin, Zimmerman & Galpin, 1930, III: 642).

Granberg'in de dikkat çektiği üzere çalışmada Avrupa ve Amerika merkezli olmayan bakış açısı ve kaynaklar oldukça fazla sayıdadır. Mezopotamyadan, Mısırdan, Çin ve Japonyadan ve Slav milletlerinden ve tarihinden yapılan alıntılar, Rus, Çinli ve Japon bilim adamlarından alınan okuma parçaları daha "küresel bir düşünce tarzının" sonucudur (Granberg, 2012: 10). Ancak tıpkı *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabına olduğu gibi bu çalışmaya getirilen eleştirilerden başlıcası yazarların kır lehine bir taraf tuttukları ve nesnelliklerini muhafaza edemedikleri yönündedir (Rosenquist, 1932: 175). Elbetteki yaşamının çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Rusya'nın kırsal bir bölgesinde ve yaşamının diğer yıllarına nazaran huzur ve barış içinde geçirmiş, daha sonra ömrünü köylüler için siyasal arenada politik mücadeleye harcayıp bu uğurda hapsi ve sürgünü göze almış Pitirim A. Sorokin'in; yine Ortabatı Amerika'nın bir kasabasında dünyaya gelip kırsal çalışmalara kendini hasretmiş Carle C. Zimmerman'ın; ve çalışma hayatı boyunca tarım bakanlığı bünyesinde kalıp bu doğrultuda çalışmalar yapan Charles J. Galpin'in belli bir öznelliğe kaçması beklenebilecek ve belki de hoşgörülebilecek bir durumdur. Kitap ayrıca Amerika dışında da kır sosyolojisi ile ilgilenen çevrelerde hayli okunmuş ve olumlu karşılanmıştır. Bunlar arasında örneğin Japon sosyolog Suzuki'yi aktaran Johnston, onun Sorokin ve çalışmaları hakkındaki övgü dolu sözlerini aktarmakta ve Suzuki'ye göre *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* çalışmalarının, Amerika'da kır sosyolojisi alanının bilimsel seviyesini önemli oranda yükselttiğini söylemektedir (Johnston, 1995: 48). *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyolojisi İçin*

Sistematik Bir Kaynak Kitap çalışmaları aynı zamanda daha sonra Sorokin-Zimmerman Okulu olarak anılan toplumsal değişmeyi merkeze alan geleneğin de kuruluş metinleri olarak düşünülebilir. Johnston Sorokin-Zimmerman Okulunun toplumsal değişmeye karşı ilgisinin toplumsal evrimcilerden farklı olduğunu zira herhangi bir nihai hedef gözeterek değişimi yorumlamadıklarını belirtmektedir (Johnston, 1995: 44). Ancak yine de bu üç ciltlik devasa çalışma gerek *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* kitabı ile beraber kır sosyolojisi alanını sosyolojinin bir alt disiplini olarak kesinkes kurucu metinler olması, gerek Sorokin-Zimmerman okulunun kuruluşunu hazırlaması ve gerekse de Sorokin'in hem *Sosyoloji Sistemi* kitabında ortaya koyduğu "birincil" ve "kümülatif gruplar" kavramsallaştırmalarının hem de *Toplumsal Hareketlilik* kitabında ortaya koyduğu tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik kuramlarının pratik bir düzlemde kullanılması açısından da ayrıca öneme sahiptir.

2.2.2. Makaleler

Pozitivist-Kurucu Dönem (1927-1937), Pitirim A. Sorokin'in yayımladığı makaleler açısından Amerika'daki en zengin dönemdir. Özellikle tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, işçi ve çiftçi sınıflar, Avrupa-Amerika-Rus sosyolojilerine dair değerlendirmeler, devletin toplumsal hayattaki rolü, ödül ve telkinin toplumsal hayattaki yeri, tarih ve zaman algısı ve bilgi sosyolojisine dair yapılan çoğu ortak bu çalışmalar gerek Sorokin'in ilk ilgilerini devam ettirmesi gerekse sosyolojik anlayışında yaşanan değişim/dönüşüm sürecine ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

"Toplumsal Hareketlilik"[161]

[161] Pitirim A. Sorokin, "Social mobility," **Journal of Applied Sociology**, Sayı 11, 1926, s. 146-152.

Her ne kadar 1926 yılına ait olsa da tam anlamıyla *Toplumsal Hareketlilik* kitabını müjdeleyen bu makalede Sorokin, toplumsal hareketlilikle ne kastettiğini, yatay ve dikey hareketliliğin mahiyetini ve toplumsal hareketliliğe dair bazı fikirlerini sunmaktadır.

"Amerikan Milyonerler ve Multi-Milyonerler: Bir Karşılaştırmalı İstatistikî Çalışma"[162]

Bu makalede Sorokin, Amerikalı milyoner ve multimilyonerlerin oluştıurduğu toplumsal grubun çeşitli istatistikî veriler yardımıyla bir tasvirini sunmaktadır. Bu toplumsal grubun evlilik-boşanma eğilimleri, yaşları, atalarının ait olduğu meslekî ve iktisadî tabakalar, doğum yerleri, eğitim durumları gibi daha çok demografik veriler ışığında yapılan çözümlemeler neticesinde Sorokin, Veblen'in *Aylak Sınıfın Kuramı* kitabında ortaya koyduğu psiko-sosyal betimlemenin daha ampirik bir düzlemde tamamlandığını belirtmektedir. Sorokin, özellikle Sombart ve Taussig'in yaptığı Amerikan parababaları kadar kimsenin bu işte aktif olmadığı yolundaki değerlendirmenin hayli doğru olduğunu ancak eldeki veriler ışığında bakıldığında üçüncü yahut en geç dördüncü nesilde bu enerjinin azalıp yerini aristokratik eğilimlere terk ettiğini belirtmektedir (Sorokin, 1925b: 639-640).

"Monarklar ve Hükümdarlar: Bir Karşılaştırmalı İstatistikî Çalışma"[163]

Amerikan milyonerleri üzerine yapılan çalışmanın bir benzeri niteliğindeki bu çalışma, bilhassa Avrupalı hükümdarlar hakkındaki tarihsel veriler ışığında istatistikî bir toplumsal tabaka incelemesi olarak nitelendirilebilir. Monarkların yaşam sürelerini, bu süre üzerinde çevresel etmenlerin etkisini inceleyen Sorokin, netice itibariyle bu toplumsal grubun genel olarak nüfusun geri kalanından daha kısa bir

[162] Pitirim A. Sorokin, "*American Millionaires and Multi-Millionaires: A Comparative Statistical Study",* **Social Forces**, Cilt 3, Sayı 4, 1925, s. 627-640.
[163] Pitirim A. Sorokin**,** "Monarchs and Rulers: A Comparative Historical Study", **Social Forces**, 1925, s. 22-35.

yaşam süresine sahip olduğunu ve bunun nedeninin de mesleğin getirdiği ağır sorumluluk ve stres olabileceğini belirtmektedir (Sorokin, 1925c: 34-35).

"*Yoksullaşma ve Devlet Denetiminin Yayılması*"[164]

İnsan ilişkilerinde devletin denetiminin sabit olmadığını bildiğimizi belirterek çalışmaya başlayan Sorokin, Antik Mısır, Yunan, Roma, Çin, İran ve Rusya'dan örneklerle özellikle kıtlık ve savaş benzeri olağanüstü dönemlerde devletin denetiminin arttığını ve Sovyet Devletinin de bunun en abartılı örneğini verdiğinin altını çizmektedir (Sorokin, 1926b: 206; 215-216). Özellikle bu tez, daha sonra ortaya koyacağı *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*, *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum*, *Çağımızın Bunalımı*[165], *S. O. S. Bunalımımızın Manası*[166], *İktidar ve Ahlâk* kitaplarında ortaya koyacağı tezlerin de nüvesini taşımaktadır. Bu da, Sorokin düşüncesindeki süreklilikleri görmek açısından hayli büyük bir önemi haizdir.

"*Yirminci Yüzyılda Rus Sosyolojisi*"[167]

Sorokin'in *ASA*'nın 28-31 Aralık 1926 yılında St. Louis'deki 21. Yıl Toplantısında Rus sosyolojisinin 20. düzyıldaki vaziyetini tasvir eden konuşması, daha sonra *Sosyolojinin İlerleyişi*[168] kitabında yer almıştır. Sorokin, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rus sosyolojisinin gelişimini ve 20. yüzyıldaki vaziyetini tartışmakta ve Rus sosyolojisindeki çeşitli eğilimlere ve okullara dikkat çekmektedir. Buna göre Rus sosyolojisinin 20. yüzyıldaki okulları, Marksist okul, sübjektivist okul, Petrajitski'nin psikolojik okulu, davranışçı okul, hukuk-iktisat-

[164] Pitirim A. Sorokin, "Impoverishment and the Expansion of Governmental Control", **American Journal of Sociology**, Cilt 32, Sayı 2, 1926, s. 206-216.
[165] Pitirim A. Sorokin, **The Crisis of Our Age. The Social and Cultural Outlook**, E. P. Dutton & Co., New York 1941.
[166] Pitirim A. Sorokin, **S. O. S. The Meaning of Our Crisis**, The Beacon Press, Boston 1951.
[167] Pitirim A. Sorokin, "Russian Sociology in Twentieth Century", American Sociological Society, **The Progress of Sociology**, University of Chicago Press, Illinois 1927 içinde s. 57-69.
[168] American Sociological Society, **The Progress of Sociology**, University of Chicago Press, Illinois 1927.

siyasetbiliminin "sosyolojikleştirilmesi" okulu, sosyolojik yöntem okulu, genel sosyoloji çalışmaları okulu ve toplumsal felsefe ve tarih felsefesi okulu olarak öne çıkmaktadır. Sorokin, Avrupa ve Amerikan sosyolojisiyle sıkı bir etkileşim ve takip içerisindeki Rus sosyolojisinin özgün karakterini de vurgulamakta ve fakat Sovyet döneminde Rus sosyolojisinin dünya sosyolojisi içerisinde mevzi kaybettiğini de dikkat çekmektedir (Sorokin, 1927a: 57-69).

"*Sosyoloji ve Etik*"[169]

"*Sosyoloji ve Etik*" başlıklı makalesine Sorokin, etiğin geçmişten günümüze daima olması ve olmaması gerekeni tarif ettiğini aktararak başlamakta ve geçmişte, bugün ve gelecekte toplumsal olguları oldukları gibi alan sosyoloji ile ikisinin ilk bakışta beraber düşünülemeyeceğini belirtmektedir (Johnston, 1998: 295-296). Ancak sosyoloji, antropoloji ve diğer sosyalbilimlerin araştırmaları çoğaldıkça, etikin kendine ait dünyasının da taciz altında kaldığına ve olması gerekene dair bilgi ve algımızın da değiştiğine dikkat çeken Sorokin, her ne kadar etik onu çevreleyen toplumsal koşulları ve nedensel ilişkileri hesaba katacaksa da toplumsal bilimlerin etik ve değer yargılarından azade bir yön tutturmaları gerektiğini vurgular (Johnston, 1998: 300). Bu makale, özellikle Sorokin'in vaaz eden sosyolojiden uzaklaşılması ve daha pozitif bir bilim olarak sosyolojinin kurulması gerektiği yönündeki görüşlerini içermesi yönünden, oldukça önemli bir yerde durmaktadır.

"*Toplumsal ve Tarihsel İlerlemenin Dairevî Kavramsallaştırmalarının Bir Taraması*"[170]

Toplumsal ve tarihsel değişimde dairevî döngüleri inceleyen bu makalesinde Sorokin, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte çizgisel tarih ve toplumsal değişim

[169] Pitirim A. Sorokin, "Sociology and Ethics", William F. Ogburn & Alexander Goldenweiser (Eds.), **The Social Sciences and Their Interrelations**, Houghton Mifflin Co., New York 1927 içinde s. 311-317.
[170] Pitirim A. Sorokin, "A Survey of the Cyclical Conceptions of Social and Historical Process", **Social Forces**, Cilt 6, Sayı 1, 1927, s. 28-40.

anlayışının yerleştiğini ve Comte ve Spencer'ın etkisiyle ilerleme ve evrim fikrinin, sosyalbilimlerin hemen hemen tüm alanlarına hâkim olduğunu ve sosyologları dairevî tarihsel ve toplumsal değişim anlayışını göz ardı etmeye sevk ettiğini belirtmektedir. Ancak özellikle Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü* kitabı ile beraber, 20. yüzyılın başında dairevî anlayış da tekrar sosyalbilimlerdeki yerini almaya başlamıştır. Özellikle hem *Devrim Sosyolojisi*, *Toplumsal Hareketlilik*, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* ve *Kır Sosyolojisi İçin Sistematik Bir Kaynak Kitap* gibi kitapları hem de daha sonra özellikle *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabında ortaya koyacağı tarih ve toplum felsefesinin bir başka düzlemde tekrarı niteliğindeki bu çalışmasında Sorokin, Eski Yunan, Mısır, Roma ve İran'dan örneklerle dairevî toplumsal ve tarihsel değişim anlayışın geçerliliğini kanıtlamak çabasındadır. Çalışmasında, çok çeşitli görüşleri derleyen Sorokin, dairevi döngüleri yirmidört saatlik döngüler (bir gün), yedi günlük döngüler (hafta), yıllık döngüler (mevsimler), iki buçuk yıllık ve dört yıllık döngüler (*business cycles*), beş yıllık döngüler (örneğin Fransa'da 1475'ten bu yana her beş yılda bir önemli adamın doğumunun gerçekleştiği sayı kırkiki), yedi-sekiz-onbir yıllık döngüler (*business cycles*), onbeş-onaltı yıllık döngüler (insanların siyasî görüşlerinde yaşanan değişim), otuz ve otuzüç yıllık döngüler (büyük salgınlar), kırksekiz ve altmış yıllık döngüler (*business cycles*), asırlık döngüler (büyük tarihsel olaylar), iki asırlık döngüler (doğum ve ölüm oranlarındaki dalgalanma), üç asırlık döngüler (büyük toplumsal değişimler), beş asırlık döngüler (kültür ve devletlerin ömürleri), altı-sekiz-oniki asırlık döngüler (çağ açıp kapatan olaylar), bin üçyüz otuz yıllık döngüler (uygarlıkları değiştiren büyük devrimler) şeklinde sıralamakta ve Vico'ya da gönderme yaparak, yeni bilim sosyolojinin, dairevî toplumsal ve tarihsel değişim anlayışını benimseyeceğine inandığını belirtmektedir (Sorokin, 1927e: 40).

"*Birleşik Devletler ve Yabancı Ülkelerde İşçi Liderleri ve Radikal Hareketler*"[171]

[171] Pitirim A. Sorokin, "Leaders of Labor and Radical Movements in the United States and Foreign Countries", **American journal of Sociology**, Cilt 33, Sayı 3, 1927, s. 382-411.

Minnesota Üniversitesi'nde verdiği Seminerlerden lisansüstü öğrencileriyle beraber yaptığı bu çalışmasında Sorokin, Amerikalı liderlerin ve yabancı ülkelerdeki de işçi ve radikal hareket liderlerinin bir takım niteliklerini bulmak, bugünün işçi hareketlerine dair fikir edinmek ve genel itibariyle bazı çevresel şartlar ile liderlik arasındaki korelasyonlara dikkat çekmek amacındadır (Sorokin, 1927c: 382). Yine Pozitivist-Kurucu Dönem'e damga vuran oldukça ampirik ve istatistikî veri temelli çözümleme yöntemi bu çalışmada da dikkat çekmekte ve Amerikan ve işçi liderleri doğum yerleri, cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka, toplumsal hareketlilik ve eğitim gibi toplumsal ve demografik açılardan; siyasî yönelim, grevlere katılım, mevkufiyet ve liderlik gibi daha politik açılardan incelenmektedir. Sorokin ve öğrencilerine göre, her ne kadar liderlerin doğdukları yerler ile bu yerlerin sanayileşmesi arasında bir korelasyon dikkat çekse de en doğurgan bölgeler en sanayileşmiş yerler değildir ve yabancı ülkelerde doğan işçi liderler önemli bir yekun oluşturmaktadırlar. Yine kır kökenli işçi liderleri, kent kökenlilere nazaran oldukça az sayıdadır. Yaşları, büyük ölçüde 35-59 arasında olan işçi liderlerinde kadın lider oranı ihmal edilecek kadar düşüktür. Birçok işçi liderleri aile itibariyle idarî ve iş çevrelerinden gelmektedir ve kendileri de genelde böyle bir toplumsal konum işgal etmektedirler. İşçi liderlerinin neredeyse yarısı kolej mezunudur ve çeşitli radikal, sosyalist ve komünist partilere mensupturlar. Amerikalı işçi liderlerinin yaklaşık % 3'ü grevlere katılmaktadır. Yine % 3'ü hapis yatmış Amerikalı işçi liderleri, Avrupalı çağdaşlarına nazaran daha fazla bir yatay hareketliliğe sahiptir (Sorokin, 1927c: 409-411).

"*Birleşik Devletlerde Çiftçi Liderler*"[172]

İşçi liderlerine dair yaptığı çalışmaya oldukça benzeyen bu çalışmasında Sorokin, Carle C. Zimmerman ve Minnesota'dan daha sonra Sorokin-Zimmerman okulunun da birer temsilcisi olacak birçok öğrencisi ile çiftçi liderlerini incelemektedir. Bu çalışmada da amaç yine hem çiftçi liderlerinin birtakım

[172] Pitirim A. Sorokin, "Farmer Leaders in the United States", **Social Forces**, Cilt 7, Sayı 1, 1928, s. 33-45.

niteliklerini ortaya koymak hem de bu yolla genel olarak liderlere dair belli tespitler yapmaktır (Sorokin, 1928a: 33).

"*Çağdaş Avrupa ve Amerika Sosyolojilerinin Bazı Zıtlıkları*"[173]

Avrupa ve Amerika sosyolojileri arasında keskin bir ayrım yapıp bu ikisini bambaşka varlıklar olarak ele almanın hatasını vurgulayarak çalışmasına başlayan Sorokin, amacının bu iki sosyoloji dünyasında son zamanlarda görünür hale gelmiş benzerlik ve farklılıkları tespit etmek olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, iki sosyoloji dünyası arasındaki ilk ve en temel fark Sorokin'e göre, sosyolojinin Amerika'da hemen tümüyle üniversite ve kolejlerde büyütülen bir çocukken; Avrupa'da aksine ta Auguste Comte'tan beri genelde üniversite dışından beslenir bir durumda olmasıdır. Zaten bu durum, Amerika'da birçok sosyoloji kürsüsünün Avrupa'dan önce kurulmasında da gözlenmektedir. Yine sosyolojinin kurumsal kabulü, Amerika'da ders kitabı ihtiyacının ortaya çıkmasında ve Avrupa'dan çok uzun zaman önce sosyoloji ders kitabı üretimine başlamasında etkili olmuştur (Sorokin, 1929: 57-59). İki sosyoloji dünyası arasındaki bir diğer önemli fark, Amerika'da araştırma odaklı merkez ve enstitülerin Avrupa'ya nazaran daha önce kurulması ve araştırmalar için daha uygun vasata sahip olmasıdır. Belki de bu nedenle Sorokin, Amerika sosyolojisinin daha fazla ampiri ve veri temelli bir yapıya sahipken; Avrupa sosyolojisinin kavram ve kuramlar etrafında analitik düşüncenin hâkim olduğu bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1929: 60). Amerika ve Avrupa sosyolojileri arasındaki son önemli fark ise, Sorokin'e göre, Avrupa sosyolojisinin daha fazla tarihe ve tarihsel çözümlemelere yaslanıyor olmasıdır (Sorokin, 1929: 62).

"*Çeşitli Verili Koşullar Altında İş Verimliliği Deneysel Çalışması*"[174]

[173] Pitirim A. Sorokin, "Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology", **Social Forces**, Cilt 8, Sayı 1, 1929, s. 57-62.

1921-22 yıllarında Rusya'da komünist ve bireyselci çalışma koşullarının, çalışma performansı üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma deneyi yapmaya başladığını aktararak çalışmasına başlayan Sorokin, ülkeden sürülmesiyle bu araştırmanın akim kaldığını belirtmektedir. Amerika'ya gelip Minnesota Üniversitesi'nde bir düzene kavuştuğunda, bu deneyi tekrarlamak amacıyla yeniden işe koyulduğunu söyleyen Sorokin, "kolektif" ve "bireysel" iş örgütlenmesi ile çalışanın "eşit" ve "eşit olmayan" şartlar algısının neticelerini incelemeye girişmektedir (Sorokin, 1930: 765). Buna göre Sorokin, çocuklara çeşitli işler yaptırmakta ve bu işleri kendisi ve arkadaşı için yapmalarını istemeleri ile eşit yahut performansa dayalı ücretlendirme durumlarının yapılan iş üzerindeki etkilerini incelemiştir. İş verimliliği açısından "eşit olmayan", yani performansa dayalı ücretlendirmenin daha iyi olduğunu belirten Sorokin, ancak "eşit olmayan" ücretlendirme koşullarında çocuklar arasında da grev benzeri iş bırakma ve tepkisel tavırların gözlendiğine dikkat çekmektedir (Sorokin, 1930: 777). Sorokin'e göre, sonuç itibariyle bireysel iş örgütlenmesi ve "eşit olmayan" ücretlendirme, iş verimi açısından daha iyi ve hatta tam rekabet de eşit ücretlendirme ve kolektif iş örgütlenmesinden daha verimsiz bir örgütlenme biçimidir (Sorokin, 1930: 782).

"*Bir Bilim Olarak Sosyoloji*"[175]

Sorokin'in, 25 Nisan 1931 tarihinde Doğu Sosyoloji Konferansı'nda, Harvard Profesörü olarak sunduğu ilk bildirinin metni olan bu çalışma, Davranışçı Dönem'e ait "*Sosyolojinin Sınırları ve Konusu*"makalesiyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Sosyolojiyi kültür bilimi olarak tanımlamanın sorunlu olduğunu; zira siyasetbilimi, iktisat, hukuk gibi disiplinlerinde kültürün çeşitli vechelerini konu edindiğini belirten Sorokin, sosyolojiyi bu disiplinlerden ayıran özgün yanın vurgulanması gerektiği kanaatindedir (Johnston, 1998: 79). Zira yine sosyolojiyi tanımlama çabasına

[174] Pitirim A. Sorokin ve arkadaşları, "An Experimental Study of Efficiency of Work Under Various Specified Conditions", **American Journal of Sociology**, Cilt 35, Sayı 5, 1930, s. 765-737.
[175] Pitirim A. Sorokin, "Sociology as a Science", **Social Forces**, Cilt 10, Sayı 1, 1931, s. 21-27.

girerken, onu, insan ilişkilerinin, toplumsal etkileşim olgusunun, toplumsal formların, grup yorumlamalarının yahut toplumun bilimi olarak göstermenin onu neden aynı şeyler üzerinde çalışan disiplinlerden farklı kıldığını açıklayamadığı kanaatindedir. Sorokin'e göre sosyoloji, evvela genellemeci bir bilimdir ve bu yönüyle tarihsel disiplinlerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla sosyolojinin asli vazifesi, toplumsal olgularda yinelenen ve tarihe ve mekâna kayıtlı olmayan çeşitli nitelikleri ortaya sermektir (Johnston, 1998: 81-82). Ancak sosyolojinin bu niteliğinin, onu, kimilerinin sandığı gibi bir tür felsefe de yapmadığının altını çizen Sorokin, sosyolojinin ansiklopedik bir malûmatlar bütünü olmayıp, somut toplumsal olgularda görece sabit ve evrensel olan niteliklerle ilgilendiğine dikkat çekmektedir (Johnston, 1998: 83-84). Bu nitelikeriyle sosyoloji, Sorokin'e göre, Eflatun'un *Devlet*, Aristo'nun *Politika*, İbn Haldun'un *Mukaddime*, Dante'nin *De Monarchia*, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu*, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* ve Malthus'un *Nüfus Üzerine Denemeler* kitapları ile Konfiçyus'un metinlerinin büyük bölümünde yer alan bir sosyalbilimsel disiplindir. Bu nedenle de sosyoloji, Auguste Comte ile başlamış genç bir bilim değil, tarihi insanlık tarihi kadar eski bir bilimdir (Johnston, 1998: 86-87).

"*İnsanların Ayrım ve Değerleme Yapmalarında Telkinin Etkisi Deneysel Çalışması*"[176]

Sorokin'in J. W. Boldyreff ile beraber toplam 1484 kişi üzerinde uyguladığı bir ankete dayanan bu çalışma, insanları ayrıma tabi tutma ve değerlendirmede tavsiyelerin etkisini ölçmektedir. Buna göre deneye katılan kişilere, birisi otoritelerce çok övülen ve bir klasik müzk harikası olarak nitelenen bir ezgi ile otoritelerin beğenmeyip bayağı olmakla eleştirdikleri bir ezgi dinletilip, hangi ezgiyi neden beğendikleri ve görüşleri sorulmaktadır. Aslında aynı parçaya ait olan bu ezgiler hakkında yapılan yorumlar, telkin ve tavsiyenin insanların beğeni ve nedenleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre Sorokin ve Boldyreff'in

[176] Pitirim A. Sorokin, "An Experimental Study of the Influence of Suggestion on the Discrimination and the Valuation of People", **American Journal of Sociology**, Cilt 37, Sayı 5, 1932, s. 720-737.

ulaştığı sonuç, kişilerin verdikleri kararlarda onu "rasyonelleştirici" çeşitli nedenleri kovaladıkları, ancak bu "rasyonel" kararların çoğunun ardında oldukça "irrasyonel" neden ve güdülerin yer aldığı şeklindedir (Sorokin, 1932: 736-737).

"*Son Toplumsal Eğilimler: Bir Eleştiri*"[177]

Birleşik Devletler Başkanı Herbert Hoover tarafından oluşturulması istenen bir araştırma komitesinin, toplumsal eğilimleri ortaya koymak ve toplumsal süreçlere dair bir harita çıkarmak amacıyla, Eylül 1929'da başlayıp yaklaşık üç yılın sonunda yayımladığı iki ciltlik rapor metni, *Son Toplumsal Eğilimler*'e çeşitli eleştiriler getiren Sorokin, üzerinde çalıştığı *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının ışığında ortaya koyduğu düşüncelerle hem bir nevi **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'nin hem de gelecek bilimsel kariyerinin izleklerini sunmaktadır. Öncelikle, böylesi büyük çaplı bir çalışmanın arkasında muazzam bir fon desteği olmadan başarılamayacağına dikkat çeken Sorokin, beklentilerin bu fon ve görev alan bilimsel ekibin niteliği nedeniyle hayli fazla olduğunu ancak ortaya çıkan çalışmayla beklentilerin karşılanmadığını ifade etmektedir (Sorokin, 1933a: 194). Raporda olabildiğince nesnel kalma çabasının dikkat çektiğini aktaran Sorokin'e göre, herhangi bir kasıtlı propaganda olmasa da yer yer insan olmanın getirdiği kusurlarla çeşitli yargıların verildiği düşüncesindedir. Ancak, özellikle nesnel olmak gayesiyle bütün olguların nicel verilerle ifade edilmesi, Sorokin'i hayli rahatsız etmektedir. Asıl malzemenin, asli kanıtların, dil ve bütün "hakikatlerin", istatistik tablolardan ibaret olmasını eleştiren Sorokin, nicel olmayan tasvirlerin "nesnel bilim krallığına yabancı addedildiği için dışlandığına" dikkat çekmektedir. Bu nedenle Sorokin, her ne kadar bir takım önemli sonuçlar ortaya konsa da çalışmayı gölgeleyen bu nesnellik anlayışı ve ısrarının, araştırmacılardan değil ve fakat onların üzerinde hâkim olan "felsefede" yattığı kanaatindedir. Sorokin, araştırma sorumlusu ve *ASD*'nin başkanlık konuşmasında "nicel sosyoloji olağanüstü bir gelişme kaydetmekte, tüm sosyologlar gün gelecek istatistikçiler olacaklar" tespitinin sahibi

[177] Pitirim A. Sorokin, "Recent Social Trends: A Criticism", **Journal of Political Economy**, Cilt 41, Sayı 2, 1933, s. 194-210.

William F. Ogburn'ün şahsında rapora çeşitli eleştiriler getirmektedir (Sorokin, 1933a: 194-196).

Bu nicellik takıntısı nedeniyle, örneğin sanatsal akımların hâkim konuma geçmesi gibi toplum ve kültüre ait birçok önemli hususun gözden kaçırıldığına dikkat çeken Sorokin, bunların yerine kaç resim satıldığı gibi "suyunun suyu" olarak nitelenebilecek bir takım tali unsurlara ait bir yığın istatistikî verinin tablolaştırıldığı kanaatindedir (Sorokin, 1933a: 197). Sorokin'in işaret ettiği ikinci kusur ise, araştırmanın, bir bütün olma iddiasına rağmen, bölük pörçük ve birbir arasında anlamlı bir bütünlük sağlanmamış, birçok ufak çaplı araştırmanın bir arada sunulmasındadır. Sorokin'e göre bu ufak çaplı araştırmalar, müstakil bir şekilde basılıp yayımlansa da hiçbir şey fark etmeyecektir. Bunun yanında Sorokin, çalışmaya hâkim olan "kültürel gecikme" fikrini de anlamsız bulmaktadır. Zira kültürel sistemin farklı cephelerini temsil eden söz gelimi din, aile, sanat gibi maddi olmayan olgularla teknoloji gibi maddî olguları senkronize hız açısından değerlendirmek, oldukça hatalı bir yöntemdir. Örneğin Gotik sanattan Barok sanata geçiş ile at arabasından otomobile geçişin hız ve zaman aralıklarını karşılaştırmak kadar cahilce bir çaba söz konusu değildir. Sorokin'e göre kültürün değişik kompartmanlarının hızlarını karşılaştırmak mümkün değildir (Sorokin, 1933a: 202-204). Yönteme dair bu eleştirilerin yanında içeriğe dair ise Sorokin, örneğin "her geçen yıl daha fazla icat yapılmakta, böyle giderse gelecekte daha da fazla icat yapılacaktır" gibi yargıların hatalı olduğunu ve kendi çalışmasına göre icatların artıp azalmasının bambaşka bir bağlama bağlı dönemsellikler arz ettiğini belirtmektedir (Sorokin, 1933a: 207). Bunun dışında ise raporda sunulanların malumun ilamından başka bir şey olmadığını ve bilinmeyen çok çok az şeyin ortaya konduğu düşüncesindeki Sorokin, her ne kadar Komiteye müteşekkir olsalar da yapabileceğinden daha azını verdiği eleştirisini getirmektedir (Sorokin, 1933a: 209-210).

Ancak Johnston'ın da işaret ettiği üzere, özellikle Sorokin, "insan, nasıl bir araştırmacı Amerikan sanatı üzerine bu kadar uzun ve zahmetli bir çalışma yapıp da ona dair hiçbir şey söylememeyi başarmış gerçekten hayret ediyor" (Sorokin, 1933a:

198) gibi ifadeleriyle komitenin ve Ogburn'un tepkisini çekmişti. Cevabî değerlendirmesinde Sorokin'i sayılarla ilgili kompleksleri olan birisi olarak suçlayan Ogburn, halisünasyonlar gören addettiği, Sorokin'in alıntıladığı veri ve ifadelerin raporda bulunmadığını iddia etmektedir. Ogburn, amaçlarının verileri belli bir anlam –ki bu Ogburn'e göre bir ölçüde bilimsellikten sapmak demekti- ışığında yorumlamanın, komitenin görevi ve raporun amacı olmadığını; kendilerinin sanatın, felsefenin yahut dinin özünü keşfetmek değil Amerikan toplumundaki değişimleri çalışmak gayretinde olduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca raporun ortaya koyduğu az bilinen gerçekleri sırlayan Ogburn, Sorokin'i gerçek olgulara dair gerçek verileri toplamanın güçlüğünden bihaber bir spekülasyoncu olarak suçlamaktadır. Bu savunma ve karşı eleştirilere cevaben Sorokin, Haziran 1933'te yine *Journal of Political Economy* dergisinde yayımlanan "*Profesör Ogburn'ün Cevabına Karşılık*"[178] başlıklı yazısında, meselenin "Profesör Ogburn'un bilim adamı ve Profesör Sorokin'in şair olmak istemesi değil; fakat söz konusu bilimsel çalışmanın hakkıyla yapılmamış olması" (Sorokin, 1933b: 401) olduğunu belirtmesiyle, savaş ilanını açıkça ortaya koymuştur. Gerçekten de, Johnston'ın da dikkat çektiği üzere bu eleştiriler, William F. Ogburn başta olmak üzere Chicago ve Columbia sosyoloji ekolleri ve *Toplum Bilim Araştırma Konseyi* gibi Amerikan sosyolojisinin önemli figür ve kurumlarına karşı açık bir savaş ilanıydı ve savaş cephesi Sorokin'in *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabı olacaktı (Johnston, 1995: 83).

"*Arap Entelektüel Gelişiminin Seyri, M. S. 700-1300 Yöntemsel Bir Çalışma*"[179]

Sorokin, Harvard'dan öğrencisi Robert King Merton ile beraber kaleme aldığı bu makalede, entelektüel tarih ile ilgilenen tarihçi ve sosyalbilimcilerin kendi değer yargılarını işin içine soktukları eleştirisi yapmakta ve bu değer yargısının da ta en baştan, veri seçiminde, kimi olay, kişi ve hareketlerin "daha önemli" olduğu şeklindeki tespitlerle devreye girdiğine dikkat çekmektedir (Sorokin & Merton,

[178] Pitirim A. Sorokin, "Rejoinder to Professor Ogburn's Reply", **Journal of Political Economy**, Cilt 41, Sayı 3, 1933, s. 400-404.
[179] Pitirim A. Sorokin, Robert K. Merton, "The Course of Arabian Intellectual Development, 700-1300 A. D. A Study in Method", **Isis**, Cilt 22, Sayı 2, 1935, s. 516-524.

1935: 516). Kendilerinin de bu öznellik açmazına düşmemek için George Sarton'ın iki ciltlik *Bilim Tarihine Giriş* kitabını veri kaynağı olarak kullandıklarını ve elli yıllık dönemlerle Arap entelektüel tarihindeki isimleri tablolara kaydettiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda, üç tablo hazırladıklarını aktaran Sorokin-Merton, ilkinde her isme katkıda bulundukları alanda eşit ve 1 puan vermekte; ikinci tabloda her isme "oldukça etkili olduğu" alanlarda 3 puan, "etkili oldukları" alanlar için 2 puan ve alanda ismi geçenler içinse 1 puan vermekte; üçüncü tabloda ise "tüm zamanların en büyüklerinden" olanlara 15 puan, "Ortaçağın en büyüklerinden" olanlara 10 puan, "İslam âleminin en büyüklerinden olanlara" 7 puan, "zamanının en büyüklerinden" olanlara zamanın genel entelektüel seyre katkısı göz önüne alınarak 4 ile 7 puan, "alan için önemli işlere imza atanlara" 3 puan, "kısmen iyi iş çıkaranlara" 2 puan ve sadece bahsi geçenlere 1 puan vermekte olduklarını belirtmektedirler (Sorokin & Merton, 1935: 518). Bu değerlemeler sonrası ortaya çıkan tablolar analitik düzlemde bir grafikle gösterildiğinde ise, i) her üç eğrinin de hemen hemen aynı şekle sahip oldukları ve dolayısıyla üç değerleme şeklinde de Arap entelektüel tarihine dair gerçek dalgalanmaları verdikleri; ii) şayet oldukça hacimli bir veri üzerinde ve yaklaşık bir sonuç bekleniyorsa eşit-değerleme sisteminin faydalı olduğu ancak bu sistemin niteliksel anlamda birçok şeyi ıskaladığı; iii) entelektüel gelişimi şaşmaz bir kesinlikle verebilecek bir değerleme sisteminin kolay kolay tasarlanamayacağı ancak burada yapıldığı üzere 1'den 15'e kadar verilmiş geniş aralıklı bir değerlemenin daha sağlıklı olacağı sonuçları elde edilmektedir (Sorokin & Merton, 1935: 523-524).

"*Geçerli Toplumsal Planlama Mümkün mü?*"[180]

"Geçerli bir toplumsal planlama mümkün müdür?" sorusunu sorduğunda gelebilecek Sovyetler'in, Hitler'in, Roosevelt'in yahut çeşitli dernek ve şirket sahiplerinin planlamayı zaten yaptığı yorumlarını öngörebildiğinin altını çizen Sorokin, planlamanın dört temel varsayım üzerinde temellendiğini belirtir. Sorokin'e

[180] Pitirim A. Sorokin, "Is Accurate Social Planning Possible", **American sociological review**, Cilt 1, Sayı 1, 1936, s. 12-25.

göre bu varsayımlar, i) sosyokültürel olguların determinist bir mahiyet arz ettiği dogması; ii) tam tekmil bilgisine sahip olduğumuz toplumsal olguların planlamaya tabi olma imkanına olan inanç; iii) mesele edilen olgunun görece indeterminist bir doğaya sahip olduğu inancı; ve iv) plancıların iradesi, belirleyiciliği ve çabalarının kudretine olan inançtır. Determinist ve görece indeterminist varsayımların her ikisinin de kesin olmayan bir geçerliliğe sahip olduğunu belirten Sorokin, kendisinin M.Ö. 580 – M.S. 1920 yılları arasını kapsayan çalışmasında[181] her iki düşüncenin de geçerli oldukları zamanları belirlediğini ve bu iki düşüncenin geçerliliğine ait kanının, dönemsel bir mahiyet arz ettiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla Sorokin'e göre bu varsayımlara bilimsel birer gerçekmişçesine sarılmak pek doğru değildir (Sorokin, 1936: 12; 14). İkinci varsayıma yani "bilginin öngörüyü, öngörününse iktidarı getireceği"[182] inancına ise Sorokin, tam ve şaşmaz bir bilginin ve dolayısıyla da tam ve kesin bir öngürünün olamayacağı cevabını vermektedir (Sorokin, 1936: 16). Yine aynı şekilde iradeci görüşler de benzeri bir cevapla geçerlilikleri sorgulanabilecektir (Sorokin, 1936: 21). Sorokin'e göre toplumsal hayat, durmadan akıp giden ve öngörülemez bir doğaya sahip olduğundan, geçerli bir planlamadan bahsetmek mümkün değildir. Bütün bilimsel iddialarına rağmen çeşitli planlama çaba ve girişimlerine dair Sorokin, ancak daha mütevazı bir biçimde, daha kısa vadeli ve daha küçük ölçekli planlamaların yapılabileceği yorumuyla, çalışmasını noktalamaktadır (Sorokin, 1936: 25).

"*Toplumsal Zaman: Yöntemsel ve İşlevsel Bir Çözümleme*"[183]

Sorokin'in Merton ile ortak kaleme aldığı Pozitivist-Kurucu Dönemin bu son çalışması, artık bütünüyle yayımlanmakta olan *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabını ve **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemini (1937-1948)** yansıtmaktadır.

[181] *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabına göndeme yapan Sorokin, bu çalışmanın ismini, makalede *The Integrated Culture: Its Main Types, Its Life-Processes and Their Fluctuations* olarak anmaktadır.

[182] "*Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir*". Auguste Comte'a atfedilen söz.

[183] Pitirim A. Sorokin, Robert K. Merton, "Social Time: A Methodological and Functional Analysis", **American Journal of Sociology**, Cilt 42, Sayı 5, 1937, s. 615-629.

Zaman kategorisi olmadan hareket kavramının olamayacağını belirterek makaleye başlayan Sorokin-Merton, zamanın, toplumsal değişim için de olmazsa olmaz bir değişken olduğunu ancak bu olgunun Durkheim okuluna mensup belli bazı sosyologlar haricinde sosyologların pek ilgisini çekmediğinin altını çizmektedirler (Sorokin & Merton, 1937: 615-616). Öte yandan, çok çeşitli dönemlerde, çok çeşitli alanlarda farklı farklı zaman kategorileri olduğuna dikkat çeken Sorokin-Merton, fizik zaman, astronomik zaman, psiokolojik zaman ve iktisadî zaman arasında da farklılıklar olduğunu belirtmektedirler (Sorokin & Merton, 1937: 616-617). Çeşitli dönem ve yerlerde zaman algısının farklılığına da dikkat çeken Sorokin-Merton, bu çeşitli zaman kategorileştirmeleri ve üstüne üstlük fizik ve astronomik zaman üzerinde Einstein'ın neden olduğu devrim nedeniyle ve toplumsal değişimi daha iyi izah edebilmek amacıyla, "toplumsal zaman" kategorisini önermek ihtiyacı hissetmişlerdir (Sorokin & Merton, 1937: 627). Dan Ryan, *Toplumsal Kuram Ansiklopedisi*'nin "Zaman ve Toplumsal Kuram"[184] maddesinde, Durkheim'i zaman sosyolojisinin kurucusu olarak niteler. Ryan'e göre *Dinî Yaşamın Yalın Biçimleri* kitabında Durkheim, zaman, mekân ve nedensellik gibi kategorilerin toplumsal kökenlerini göstermek amacındadır. Burada zamanı, takvim örneğinden yola çıkarak kolektif eylemlerin ritmi olarak kuran Durkheim'ın bu anlayışının Ryan, Sorokin ve Merton'ın "*Toplumsal Zaman*" makalesinde sürdürüldüğü kanaatindedir (Ryan, 2005: 838). Gerçekten de daha sonra *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ve *Sosyokültürel Nedensellik, Mekân, Zaman* kitaplarıyla Sorokin, zaman kategorisinin toplumsallığına dikkat çekip, fizik ve matematik zamandan farklı, sosyal bilimler ve özelde sosyoloji için bir "zaman" kategorisi sunma gayretinde olmuştur.

2.3. Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi (1937-1948)

Pitirim Sorokin'in entelektüel yaşamında dönüm noktalarından birisi de, *opus magnum*u olan dört ciltlik *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının yayınlanmasıdır. Bu çalışma ile Sorokin, hem daha önceki dönemsel ve dairevî tarih

[184] Ryan, Dan, "Time and Social Theory", Ritzer, George (Ed.), **Encyclopedia of Social Theory**, Sage Publications, California 2005 içinde Cilt 2, s. 837-841.

ve toplum anlayışını olağanüstü bir veri yığını ile kanıtlama ve çeşitli kavramsallaştırmalarla daha sistematik bir bütün haline getirme hem de bütünselci [integral] sosyoloji olarak isimlendirdiği kendi sosyoloji sistemini, ampirik ve tarihsel düzlemde kurma çabasındadır. Bu dönemde ürettiği eserlerden, **Pozitivist-Kurucu Dönem** ilgilerini ve yöntemini devam ettiren *İnsan Davranışının Zaman Bütçesi*[185] dışarıda bırakılırsa hemen hemen tüm eserler, Almanların *zeitdiagnose* dedikleri **Çağın Teşhisi** çabasının birer ürünü olarak nitelendirilebilir. Robert W. Friedrichs, sosyolojik gelenek içerisinde iki farklı yol papazvari ve peygambervari sosyolojilerden bahsetmektedir. Papazvari sosyologlar, sosyolojiyi doğa bilimlerinin yöntemleriyle uygulamaya koyup değerden ari, nesnel çözümlemeler ortaya koyan ve ampirik bilgi dışında her tür bilgiye şüpheyle bakan bir anlayışa sahiplerken; peygambervari sosyologların sosyolojisi bilimin ötesine geçip toplumu iyileştirmeye adanmaktadır. Bu tarz sosyologlar, belli değerler etrafında filizlenen fikirleri, eleştirileri ve polemikleriyle gündeme gelirler. Papazvari sosyologlar genelde matematik adı verilen özel bir dil kullanırken; peygambervari sosyoloji geleneği ise Comte'tan Karl Mannheim, Sorokin, Robert Lynd, Robert MacIver ve Louis Wirth'e dek uzanan bir silsileye sahiptir (Johnston, 1995: 17). Tarihsel ve toplumsal değişimi makro düzeyde, birbirini takip eden kısa ve uzun aralıklı döngülerle açıklayan Sorokin, dönemin son eseri olan *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabında da sosyoloji sistemini toplum, kültür ve kişilik üçlü saçayağı üzerine inşa etmektedir. Çağın Teşhisi Döneminde dikkat çeken bir diğer nokta da, daha önceki dönemlere ait *Sosyoloji Sistemi*, *Devrim Sosyolojisi*, *Toplumsal Hareketlilik*, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri*, *Kır Sosyolojisi İçin Sitematik Bir Kaynak Kitap* çalışmalarına çeşitli defalar atıflar yapılması ve yer yer bu kitapların yeniden kullanılmasıdır. Bu atıflar ve yeniden kullanımlar sayesinde Sorokin'in sosyolojik anlayışı, ilgisi ve yöntemindeki değişim ve süreklilikler de daha yakından gözlenebilmektedir.

2.3.1. Kitaplar

[185] Pitirim A. Sorokin, Clarence Q. Berger, **Time Budgets of Human Behavior**, Harvard Sociological Studies, Cilt 2., Harvard University Press, Cambridge 1939.

Toplumsal ve Kültürel Dinamikler[186]

Sorokin'in en davasa eseri olan ve onun *opus magnum*u olarak nitelendirilebilecek olan çalışması, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ayrıca, sahne arkasında kitabın ortaya koyduğu tezi desteklemek için bir araya getirilmiş abartılı veri yığınını[187] toparlayan müthiş bir ekibe de sahiptir. Hepsi ele aldığı verileri sağlıklı bir şekilde toparlayabilecek alanlardan seçilmiş ve çoğu Rus veya Rus göçmeni bu bilim adamı ve sanatçılar, Sorokin'in de ısrarla vurguladığı gibi çalışmanın tezine dair bir bilgiye sahip olmaksızın verileri toplayıp Sorokin'e postalamışlardı. Bu isimler arasında N. O. Losski, İ. İ. Lapshin, N. S. Timaşev, N. Okunev, Peter Struve, N. N. Golovine, A. A. Zaitzov, S. S. Oldenburg, P. A. Ostroçov, G. Mikvitz, C. A. Anderson, P. N. Savitzki, S. Puşkarev, E. Maksimoviç, R. K. Merton, H. Cross, R. H. Phelps, E. F. Parker, John V. Boldyreff, K. B. Krishna, ve C. Q. Berger bulunmaktadır. Dynamics kitabı için Harvard, Sorokin'e dört yıl boyunca ve dört cilt için toplam $ 10,000 bir bütçe sağlamıştır. Sorokin bu çalışma için resim, heykel, mimari, müzik, edebiyat, bilim, felsefe, ekonomi, din, etik, hukuk, savaş ve devrim tarihlerinde uzman çoğunluğu Rus birçok uzmanı seferber etmiştir. Tüm bu uzmanlar, Sorokin'in hazırladığı çalışma programına riayet ederek gerekli bu sistematik ve büyük ölçüde niceliksel verileri çalışmanın maksadını bilmeksizin toplamışlardır. Bu sayede araştırmacıların tamamen mevcut gerçekliği ve olguları toparladıklarının altını çizen Sorokin, veri toplama süresince oldukça heyecanlı olduğunu zira toplanan verilerin hipotezlerini destekleyip desteklemeyeceğini merak ettiğini otobiyografisinde belirtmektedir. Bu noktada esere ilişkin kurgusal ve seçmece bir veri toplama işlemi güdüldüğü iddia ve eleştirisinin de haksız olduğunu ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 245-246). Dört ciltlik bu devasa eser şekillenmeye başladığı sıralarda, *American Book Company*'den bir yetkili Sorokin'in evine gelip çalışmasını üstelik kâr amacından öte "prestij" için basmak istediklerini söylemiş ve

[186] Pitirim A. Sorokin, **Social and Cultural Dynamics**, Bedminster Press, Englewood Cliffs 1937-41.

[187] Çalışmasında, özellikle sözel niceliksel yöntem yerine sayısal nicel yöntemi kullanmayı tercih ettiğinin altını çizen Sorokin, toplanan verilerin kimi çelişkileri işaret etse de olduğu gibi konduğunu ve böylece okuru seçmece bir veriyle yanıltmaktan olabildiğince kaçındığını da eklemektedir (Sorokin, 1937, I: xii).

1936'da hazır hale gelen ve dördüncüsünden kısmen bağımsız değerlendirilebilecek ilk üç cildi, 1937 yılında yayımlamıştır.

Etrafındaki kültürel ve toplumsal dünyada neler olup bittiğini anlama merakından hareketle bu kitabın ortaya çıktığını ifade eden Sorokin, Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi öncesi diğer birçok kişiye olduğu gibi kendisine de hâkim olan iyimser havanın bu olaylarla dağıldığını belirtmektedir. İlerlemeci düşünceye ve pozitivizme inanmış birisi olarak, kendisi için sürpriz sayılabilecek gelişmelerin onu bir tek soruya yönelttiğinin altını çizer: bütün bu sürprizlerin nedenleri, hazırlayıcıları ve anlamı neydi? (Sorokin, 1937, I: ix). Sorokin, oldukça hacimli olmasına rağmen çalışmasının yalnızca bir tek merkezi sorunla yani *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist*[188] kültürlerin değişim ve dalgalanması sorunuyla ilgilendiğini vurgulamakta ve bu sorunu ele alırken de, Giambattista Vico, Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi büyük toplumsal düşünürleri izlediğini belirtmektedir (Sorokin, 1937, I: ix-x). Çalışma, bütünleşmiş [integrated] kültürlerin mahiyetleri, değişimleri ve dinamiklerini ele almaktadır. Genel olarak Batı medeniyetine odaklansa da, Mısır, Hind, Çin, Babil ve Arap medeniyetlerinin de dâhil olduğu son 2500 yıllık dönemi ele alan verilere yaslanarak yapılan değerlendirmelerde, bu kültürlerin birer tarihi verilmek yerine daha çok bu kültürlerin yaşadığı değişimlerin sosyolojisi yapılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın, bir tarih çalışması olarak kabul edilemeyeceğini ancak bir tarih felsefesi çalışması addedilebileceğini belirten Sorokin, zaten her tarih felsefesi çalışmasının biraz kültür değişimi sosyolojisi ve her

[188] Mete Tunçay, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* çevirisinde sensate'yi duyumcul, ideational'ı düşünsel, idealistic'i ülkücü kültür ile karşılamaktadır. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* kitabında, "manevî ve dinî değerleri öne çıkaran "*ideasyonel*", maddî ve bedenî zevk ve ihtiyaçların tatminini öncelikli tutan "sensate" ve bu iki sistemin karar bir karışımı olarak "idealist" zihniyet ve kültürel tavırdan" (Güngör, 2006b: 171) bahsetmektedir. Amiran Kurtkan Bilgiseven ise, *Sosyal İlimler Metodolojisi* kitabında, Sorokin'in üç büyük süper-sistemini, i) maddî hazlara dayalı, "maddeci"; ii) manevî zevklere ağırlık veren, "maneviyatçı"; iii) dengeli bir karaktere sahip, "ideal" sistemler olarak oldukça basitleştirilmiş ve terimlerin Türkçede hangi kavramların ("materialism" ve "spiritualism" gibi) karşılığı olarak kullanıldığı dikkate alındığında da oldukça hatalı bir çeviriye gitmektedir (Bilgiseven, 1982a: 159). Alev Erkilet de Sorokin'in kültür sistemlerini duyumcul, düşünsel ve idealist şeklinde karşılamıştır (Erkilet, 2007). Ancak bu çalışmada, özellikle "düşünsel" teriminin, yerleşik literatürde "intellectual" karşılığı olarak kullanılması nedeniyle, kavramların orijinalliğini de muhafaza etmek adına Erol Güngör'ün çeviri tercihi kullanılacaktır.

kültür değişimi sosyolojisinin de bir tarih felsefesi olduğuna dikkat çekmektedir (Sorokin, 1937, I: x).

Dört ciltten oluşan *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının her bir cildi, yukarıda bahsedilen sorunsalın bir cephesini ele almaktadır. Buna göre ilk cilt, Sorokin'in kültüre dair kuramları ve görüşleri değerlendirip kendi bütünleşmiş kültür anlayışını açıkladığı ve kavramlarını tanımladığı giriş mahiyetindeki kısımdan sonra, genel olarak sanat alanındaki değişimlere odaklanmaktadır. İkinci cilt ise bilgi sosyolojisi olarak da nitelenebilecek şekilde kültürün bilim, felsefe ve din gibi sahalarını incelemekte ve ardından da ahlâkî ve hukûkî zihniyetleri enine boyuna tartışmaktadır. Üçüncü cilt, ilk olarak toplumsal ilişkileri ele alırken daha sonra savaş ve devrim gibi durumları incelemektedir. Bu ilk üç cilt, 1937 yılında yayımlanmış olup, 1941'de yayımlanan dördüncü ciltte ise Sorokin, hem ilk üç cilde getirilen eleştirileri de dikkate alarak bir genel değerlendirme yapmakta hem de kendi sosyoloji yönteminin kurallarını ortaya koymaktadır. Kültürü, hemen hemen bütün önemli vecheleriyle ele almayı hedefleyen bu çalışmanın, her ne kadar bu özelliği ile başarılı olsa da oldukça makro seviyede bir çalışma olması itibariyle de hatalardan arî olmayacağını belirten Sorokin, yine de eserinin benzeri önceki çalışmalar dikkate alınırsa tatmin edici olduğu düşüncesindedir (Sorokin, 1937, I: xii).

Birinci cilde kültürün mahiyetini incelemekle başlayan Sorokin, her kültürün bütünleşmiş bir yapı arz edip etmediği yahut sadece mekânsal yığınlardan ve biraradalıklardan oluşan bir şey mi olduğu sorularını sormaktadır. Şayet bu sorulardan ilki doğruysa bu bütünleşmişliğin ana ilkesi nedir? Ve eğer ikincisi doğruysa neden belli bir alanda bu yığınlar bir araya gelmişken, başka bir yerde başka başka yığınlar bi araya gelmektedir? Kültür değişmelerinin genel mahiyetine ve işlevine geçmeden önce Sorokin'in cevap aradığı sorular, bunlardır. Kültürü nasıl tanımladığımızın çok da önemi olmadığını belirterek çözümlemesine başlayan Sorokin, en genel anlamıyla kültürü, "iki veya daha fazla bireyin birbirleriyle etkileşimleri yahut birbirlerinin davranışlarını bilinçli yahut bilinçsiz etkilemeleriyle oluşan ve düzenlenen her şey" olarak tanımlamaktadır (Sorokin, 1937, I: 3). Kendisinden önceki birçok sosyolog ve antropologun kültür tanımını aktaran

Sorokin, hemen hepsinin kültürü bütünleşmiş bir yapıda kabul ettiklerinin ve bunun aksinin anormal bir durum olarak görüldüğünün altını çizmektedir. Bu tanımlardaki önkabule göre tamamiyle bir bütünleşme söz konusu olduğu için kültürün herhangi bir özelliği bütünü ele almadan anlaşılamayacaktır. Kültürü bir organizma gibi gören çeşitli organizmacı toplum bilimciler ve Spenglerciler, bu görüşün en önemli savunucularıdırlar. Yine Sorokin'e göre aynı şekilde toplumsal ve kültürel olguları ekonomi, ırk, coğrafya veya din gibi yalnızca bir etmenle açıklamaya çalışan tüm görüşler de kültürü, bütünleşmiş bir yapıda kabul etmektedirler. Zira bu görüşler, altyapı olarak kabul ettikleri o ana tek etmenin diğer her şeyi kendisine işlevsel anlamda tamamen bütünleşmiş bir üst yapı olarak tanımlamaktadırlar. Her ne kadar benzeri tek etmenci görüşler, birçok antropolog tarafından benimsenmiş olsa da "kazaen" bir araya gelmiş unsurlardan oluşan bir kültür tanımı getiren Edward Sapir gibi antropologlar da mevcuttur (Sorokin, 1937, I: 4-6).

Sorokin ise kültürü dört temel şekilde ele alıp inceler: i) mekânsal yahut mekanik biraradalık; ii) haricî bir etmene bağlılık; iii) nedensel yahut işlevsel bütünleşme; iv) dâhilî yahut mantıkî-anlamsal birlik. Bunlardan ilkinde, kültürel unsurları bir araya getiren, yalnızca aynı mekânda yan yana bulunmalarıdır. İkincisinde ise, dış bir etmen söz konusu kültürel unsurların bir araya gelmesinde etkilidir. Buna örnek olarak Sorokin, Kuzey Rusya'da bir köylünün ağır keresteden yapılma evinde bulunan ısıtıcı, kızak ve kış botlarını bir araya getiren bir dış etmen olarak kış mevsimini vermektedir. Nedensel yahut işlevsel bütünleşmede ise bir tek nedensel/işlevsel birlik meydana getiren kültürel unsurlar kastedilmektedir. Elbetteki çoğunlukla nedensel/işlevsel birlik mekânsal biraradalığı da gerektirir ancak her mekânsal biraradalık nedensel/işlevsel birlikten kaynaklanmamaktadır. Sorokin'e göre böylesi bir neden/işlev etrafında bir araya gelen kültürel unsurlar arasında, karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur ve hem birbirlerine hem de bütün sisteme bağımlıdırlar. Bu nedenle unsurlarından bir tanesinin değişmesi diğerlerini de dolaylı olarak etkileyen her kültürel sentez, bir işlevsel birliktelik olarak kabul edilebilir. Ayrıca Sorokin'e göre bu kültürel birlikteliğe ait bir unsur, bambaşka bir kombinasyona aşılandığında da ya kendinde ya da orada bir değişikliğe neden olmadan varlığını sürdüremez. Sorokin hem sosyolojinin hem de diğer sosyal

bilimlerin, kültürü genelde işlevsel bakış açısından yorumlayan kuramlar sunduklarını belirtmekte ancak kültürel sistemlerin içerisinde bu nedensel/işlevsel birliklerin yanısıra hem mekânsal hem de haricî bir etmene bağlı biraradalıkların olabileceğinin de altını çizmektedir. Sorokin'in mantıkî-anlamsal bütünleşmişlik olarak adlandırdığı kültürel biraradalıkta ise parçalar parça olmaktan çıkmakta ve her biri bir bütün içerisinde adeta görünmez hale gelene dek bütünleşmektedirler. Bu durum Sorokin'e göre bütünleşmenin en üstün biçimidir (Sorokin, 1937, I: 10-19).

Tüm kültürel biaradalıkların, yukarıda sayılan dört kategori arasında bir yerlerde olduğunu belirten Sorokin, tamamen mekânsal yığın yahut mantıkî-anlamsal bütünleşmişlikten ziyade ara formların daha gerçekçi olacağını; fakat bilimsel çözümlemeyi kolaylaştırma amacıyla Webervari bir tipleştirmeye ihtiyaç duyulduğunu aktarmaktadır. Ancak yine de eğer kültürel biraradalık bir mekânsal yığın değilse, bir şekilde bütünleşmiş bir kültürdür. Öyle ki onu oluşturan unsurlardan herhangi birinin değişmesi, diğer unsurları ve bütünü etkileyecektir. Sorokin'e göre nedensel/işlevsel ve mantıkî-anlamsal biraradalıklar, gerçek bir kültürel sistem teşkil ederler ve bu sistemler bir dereceye kadar belli bir özerkliğe ve içkin bir kendini-düzenlemeye sahiptirler. Özerklik niteliği dolayısıyladır ki kültürel sistemler, haricî etmenlere karşı çok çeşitli tepkiler geliştirirler. Ancak yine de bu özerklik sayesindedir ki tamamiyle dış etmenlere bağ(ım)lı değillerdir. Kendi doğalarından kaynaklanan işlev mantıkları, değişimleri, bir başka ifadeyle kaderleri vardır. Dolayısıyla Sorokin'e göre bir kültürel sistemi dış bir etmenin kolayca değiştirip yönlendirdiği biçimde yorumlamak, doğru olmayacaktır. Aynı şekilde onu, kendi içerisindeki bir unsurdan yola çıkarak değişip dönüşen bir yapı olarak almak da hatalıdır. Kültürel sistemi meydana getiren tüm unsurlar, birbirleri ve sistemin bütünü üzerinde etki sahibidir (Sorokin, 1937, I: 48-53).

Bütünleşmiş bir kültürel sistemin temelinde yatan düşünce ve anlamı oluşturan öğeleri, iki şekilde düşünebiliriz: dâhilî ve haricî öğeler. Bunlardan ilkini içsel deneyim, tahayyüller, irade, hisler ve duygular alanı olarak nitelendiren Sorokin, tüm bunların "kültür zihniyetini" oluşturduğunu belirtir. Kültürel sistemin temelindeki haricî unsurlar ise, olaylar, süreçler ve nesneler gibi inorganik ve organik

olgulardır. Bu haricî unsurlar, ancak dâhilî unsurların birer dışa vurumu olduklarında bütünleşmiş kültürün bir parçası addedilirler. Tıpkı bir bez parçasının ulusal egemenliğin simgesi olan bayrak ve üzeri lekeli bir kâğıt parçasının, kutsal kitap addedilmesi gibi (Sorokin, 1937, I: 55). Kültürü anlamaya çalışan birisinin ana araştırma nesnesinin de kültürün bu dâhilî unsurları, yani kültürel zihniyet olduğuna dikkat çeken Sorokin, kültürel zihniyeti kavrayamayan bir araştırmacının onu anlayamayacağına dikkat çeker. Sorokin'e göre kültürü, tasvirî, psikolojik yahut toplumsal-olgusalcı gibi çeşitli şekillerde okumak mümkündür. Sosyolog için, kültürel sistemin nedensel/işlevsel ve mantıkî-anlamsal cephesi çok daha önemlidir. Sorokin, sosyolojik açıdan ele aldığı kültürün, zihniyet itibariyle iki temel tip bütünleşmiş kültürle sınıflandırılabileceğini belirtmektedir. Her biri kendi zihniyetine, kendi bilgi ve hakikat sistemlerine, kendi felsefe ve dünya görüşlerine, kendi din ve kutsallık algılarına, kendi doğru ve yanlış yargılarına, kendi sanat ve edebiyat biçimlerine, kendi ahlâkî ve örfî kanunlarına, kendi toplumsal ilişki biçimlerine, kendi iktisadî ve siyasî örgütlenmelerine ve kendi insan kişiliklerine sahip iki farklı bütünleşmiş kültür tipidir. Sorokin bu iki tip bütünleşmiş kültürü *sensate* ve *ideasyonel* olarak isimlendirmektedir (Sorokin, 1937, I: 66). Elbetteki bu kültürel sistemler de tam saf halde bulunmamakta ve tüm hâlihazırdaki yahut geçmişteki kültürel sistemler bu ikisi arasındaki ara bölgelerde konumlanmaktadır. Bu iki ideal tipin tam arasında, her ikisinin mükemmel bir karşımı olan üçüncü bir tip kültür sistemi ise "*idealist*" kültür sistemidir. Sorokin, bu kültürel tipleri birbirinden ayıran, i) gerçekliğin doğası; ii) tatmin edilmesi gereken ihtiyaç ve amaçlar; iii) bu ihtiyaç ve amaçların tatmin edilme ölçüsü; iv) tatmin yöntemi şeklinde dört durum ortaya koymaktadır (Sorokin, 1937, I: 70).

Bu dört kıstastan yola çıkarak Sorokin, *ideasyonel* kültürü, gerçekliğin duyulardan ve maddeden bağımsız; amaç ve araçların manevi; bunların tatmin ölçüsü ve seviyesi en üst yerde; ve fiziksel ihtiyaçların asgari seviyeye indirildiği ve hatta tamamen göz ardı edildiği bir tatmin yönteminin cari olduğu şekilde tanımlar. Tatmin yöntemine göre ise *ideasyonel* kültür, kendi içerisinde *asetik* ve *aktif ideasyonel*lik olarak iki türlüdür. *Asetik ideasyonel*likte fiziksel yahut *sensate* ihtiyaçlar, asgari seviyeye indirilmeye ve hatta tamamen göz ardı edilmeye

çalışılırken; *aktif ideasyonel*likte, aynı zamanda *sensate* dünyayı da dönüştürmek arayışı vardır. *Sensate* kültür ise duyuüstü bir gerçekliğe inanmayan, araç ve amaçların maddî olduğu ve bunların tatminin esas tutulduğu kültür tipidir. *Sensate* kültür de *aktif*, *pasif* ve *sinik sensate* kültür olarak üç alt türe sahiptir. *Aktif sensate* kültür ihtiyaçların tatmini yolunda dış çevreyi de düzenlerken; *pasif sensate* kültür zihniyeti sadece anı yaşamaya odaklanmaktadır. *Sinik sensate* zihniyeti ise Sorokin, dünya nüfusunun çoğunluğunun sahip olduğu rüzgâra göre yön değiştiren ve genelde *ideasyonel* maskeler takarak *sensate* ihtiyaçların tatminine yönelen Tartüf zihniyeti olarak nitelendirmektedir. Bu ikisinin kararı bir yerde bütünleşmiş bir kültür sistemi olarak *idealist* kültür ve bütünleşmemiş *sahte-ideasyonel* kültür zihniyeti yer almaktadır. İstatistikî verilere dayanarak Sorokin, i) herhangi bir toplumda *aktif* ve *pasif sensate* zihniyetlerin, yoksul sınıflardan daha çok zengin ve ayrıcalıklı sınıflar arasında yaygın olduğunu; ii) zenginlik ve refah dönemlerinde, *aktif sensate* ve çöküş dönemlerinde de *pasif sensate* zihniyetin hâkim olduğunu; iii) yoksul sınıflar arasında, en fazla *sahte-ideasyonel* zihniyetin hâkim olduğunu; iv) *sahte-ideasyonel* zihniyetin, en az zengin ve ayrıcalıklı sınıflar arasında gözlemlendiğini; v) *aktif* ve *asetik ideasyonel* zihniyetin, genelde ruhban sınıfı arasında yaygın olduğunu; vi) ancak dinin yahut inanç sisteminin yaşadığı bir buhran yahut çöküş anında, ruhban sınıfın bu zihniyetinin yerini ya *idealist* yahut diğer karma zihniyet sistemleri ya da doğrudan *aktif* yahut *pasif sensate* zihniyetin aldığını belirtmektedir (Sorokin, 1937, I: 27-29; 33-34).

Kültür, kültür sistemleri ve kültür zihniyetlerine dair bu tanımları verdikten sonra Sorokin, kültür zihniyetlerinin değişim süreçlerini ele almaktadır. Buna göre bir değişim süreci değişen bir *birim*e, *zaman ilişkisi*ne, *mekân ilişkisi*ne ve bir *doğrultu*ya sahiptir. Birimin, bir şey olabileceği gibi, bir süreç de olabileceğini belirten Sorokin, bu dinamik durumun, bir *zaman*a da işaret ettiğini söyler. Ancak Sorokin burada zamandan kastının, *toplumsal zaman* olduğunun da altını çizmektedir. Yine *mekân* kastının da fizikî mekândan ziyade, toplumsal konumların koordinat sistemini oluşturduğu *toplumsal mekân* olduğunu belirtmektedir. Sürecin doğrultusu ise *zaman doğrultusu*, *mekânsal doğrultu*, *niceliksel doğrultu* ve *niteliksel doğrultu* olmak üzere dört türlüdür. Zaman doğrultusu, geçmişten günümüze, 6.

yüzyıldan 8. yüzyıla gibi, ifadelerde belirgindir. Mekânsal doğrultu ise hem coğrafî ve fizikî mekânda olabileceği gibi toplumsal konumun değişmesinde gözlendiği üzere toplumsal mekânda da olabilir. Niceliksel doğrultu ise artma, azalma, büyüme, küçülme gibi ifadelerde belirgindir. Niteliksel doğrultuyu ise Sorokin, refahtan yoksulluğa, çocukluktan yetişkinliğe geçişlerde olduğu gibi, tamamen nitelikte yaşanan değişimlerde gözlemleyebileceğimizi belirtmektedir. Toplumsal süreçlerin biricik değil fakat tekrarlanan olgular olduğuna dikkat çeken Sorokin, dalga misali yukarı ve aşağı hareketleri olan, gidip gelen, alçalıp yükselen bir döngü olarak kabul ettiği toplumsal süreçleri ve değişimi, kendi dönemsel tarih ve toplum anlayışına uygun olarak kuramsallaştırmaktadır. Belli bir doğrultudaki değişim keskinleştikçe, sürecin değişkenliğinin de arttığını belirten Sorokin, iki doğrultuda yaşanacak eşzamanlı bir değişimin, bu doğrultulardan herhangi birinde tek başına yaşanacak değişime göre süreci daha belirgin hale getirdiğini ve bir evreyi diğer evreden ayıran durakların da ikiye katlanacağının altını çizer.

Kurduğu bu kavramsallaştırmalar ve inşa ettiği kuram üzerine Sorokin, bahsedilen alanında öne çıkan ve çalışmanın hipotezinden bihaber isimlerin topladığı müthiş veri yığınına yaslanarak, hipotezini sanat alanında kanıtlama çabasına girmektedir. Bu verilere göre, onüçüncü yüzyıl öncesi ve özellikle onuncu yüzyıldan önüçüncü yüzyıla dek olan dönem, açık bir biçimde *ideasyonel*dir. Onüçüncü yüzyılda ise sanat *idealist*tir. Onüçüncü yüzyıldan sonra ise görsel kaygılar gittikçe artmakta ve *ideasyonel* zihniyet gerilemektedir. Sorokin'e göre ondokuzuncu yüzyıl, görselliğin ve dolayısıyla *sensate* zihniyetin zirveye ulaştığı dönemdir. Büyük trendler ve dalgalanmalardan başka, her büyük dalga, kendi içerisinde ufak dalgalanmalar ve trendleri de barındırmaktadır. Veriler ayrıca Sorokin'in ortaya koyduğu sınırlı değişim, özerklik ve kendini düzenleme tezlerini de doğrular niteliktedir. Bu eğilimlerin her birisi resim, heykel, mimari, müzik, edebiyat ve drama alanlarının her birinde gözlemlenebilmekte ve elde edilen veriler, Sorokin'in tarihsel/toplumsal değişim kuramını desteklemektedir. *Sensate*, *ideasyonel* veya *idealist* kültür zihniyetlerinden birisinin hâkim olduğu dönemlerde, bu zihniyet, sanatın alt dallarına da sirayet etmekte ve konu ve sanatı ortaya koyuş biçim ve amacını da değiştirmektedir. Daha geniş zaman dilimlerinde cereyan eden büyük

dalgalanmalar gözlemlendiğinde, sanat alanındaki kültürel zihniyet değişimlerinin eşzamanlı addedilebileceğini belirten Sorokin, küçük zaman dilimi ve ufak dalgalanmalar gözlemlendiğinde belli bir öncelik-sonralık halinden bahsedilebileceğini ifade etmektedir.

Hakikat sistemlerini ve değişimini ele aldığı *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının ikinci cildinde de, yine trendlerin olmadığı bir dalgalanma halinden bahseden Sorokin, *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist* kültür zihniyetlerinin hâkim olduğu dönemlerde, hakikat algısının da bu kültürel zihniyetlere göre değiştiğini belirtmektedir. Hakikate ve bilgiye ulaşmada Spencercı evrim ve ilerleme anlayışının hatalı olduğunu vurgulayarak, akla/sezgiye, duyulara ve vahye/içsel deneyime dayalı hakikat ve bilgi anlayışları nedeniyle birikimci bir bilgi ve bilim anlayışını da reddetmektedir. Yine aynı şekilde Sorokin, ahlâk ve hukuk sahasında da hâkim kültür zihniyetine göre de değişimlerin varlığını ortaya koymakta ve suç ve ceza kurumlarının da buna göre şekillendiğini belirtmektedir.

Toplumsal ve Kültürel Dinamikler kitabının üçüncü cildinin ilk kısmında, toplumsal ilişkileri ele alan Sorokin, öncelikle toplumsal etkileşim türlerini sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre Sorokin, tek veya çift taraflı olma durumuna, yaygınlığına, yoğunluğuna, süresine, devamlılığına, doğrultusuna ve örgütlenişine göre farklı etkileşimlerden söz etmenin mümkün olduğunun altını çizmektedir. Bu kıstasları kullanarak Sorokin, üç tip toplumsal etkileşim ortaya koyar: ailevî, akdî, cebrî toplumsal etkileşim. Yaygınlık itibariyle herkesi kucaklayan, oldukça yoğun, doğrultu itibariyle tamamen dayanışmacı ve uzun ömürlü etkileşimleri Sorokin, "ailevî etkileşim tipi" olarak nitelendirmektedir. "Akdî etkileşim tipi" ise Sorokin'e göre, yaygınlık itibariyle oldukça sınırlı, akdin yapıldığı alana bağlı olarak az veya çok yoğun, uzun ömürlü olmayan ve uzun ömürlü olsa bile ömrü akitle kayıt altına alınan, akdin yapıldığı alanda ve fakat doğası itibariyle bencil ve fayda temelinde dayanışmacı olan etkileşimdir. Son olarak Sorokin, "cebrî etkileşim tipi"ni ise, doğası itibariyle antagonistik olarak nitelendirmaktedir. Sorokin'e göre, *ideasyonel* ve *idealist* kültür zihniyetinde çoğunlukla ailevî etkileşim tipi yaygın ve *sensate* kültür zihniyetinde de cebrî ve akdî etkileşim dalgalanması

olsa da bu üç etkileşim tipi her kültür zihniyeti döneminde az veya çok varlıklarını korumaktadırlar. Üçüncü cildin ikinci kısmında, grup içi ve gruplar arası karışıklıklar olarak sınıflandırdığı savaş ve devrim konusundaysa Sorokin, herhangi bir kültür sistemi/zihniyeti ve/veya toplumsal etkileşim tipinden, başka bir kültür sistemi/zihniyeti ve/veya toplumsal etkileşim tipine geçişte arttıkları ve geçiş sağlanıp kültür sistemi/zihniyeti ve/veya toplumsal etkileşim kristallenmeye başladığında da azaldığı değerlendirmesini yapmaktadır. Kişilik ele alındığındaysa Sorokin, hâkim kültür sistemi/zihniyeti ile bireylerin kişilikleri arasında dolaysız ve vasıtasız bir ilişki olmadığını ancak örneğin *sensate* kültür zihniyetin hâkim olduğu bir vasattaki bir bireyin kişilik ve davranışlarında daha fazla *sensate* eğilimler ve kaygılar gösterdiğine dikkat çekmektedir.

Sosyokültürel değişimin dinamiğini açıklarken ise Sorokin, değişimin, haricî etmenler vasıtasıyla, içkin [immanent] dinamiklerle yahut her ikisi arasında ortayolu bulan bir şekilde gerçekleştiğini belirtip kendisinin içkin dinamikleri önceleyen, ancak sınırlı da olsa haricî etmenlerin de etkili olduğu bir değişim dinamiği ortaya koyduğunun altını çizmektedir. Bu nedenle Sorokin'e göre sosyokültürel değişimin ana nedeni, o sosyokültürel sistemin bizzat kendisidir. İçkin dinamiklerle değişen sosyokültürel sistemin, bu değişiminde haricî etmenler de belli ölçüde etkili olurken; değişen sosyokültürel sistem, ayrıca dış çeveresini de dğişime/dönüşüme zorlar. Sosyokültürel değişim dinamiğinde herhangi bir ilerlemeci ve çizgisel trend kabul etmeyen Sorokin, ayrıca belirli bir ritim ve döngünün de iddia edilemeyeceğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde birbirinin aynısı ve olduğu gibi tekrar eden sosyokültürel değişim süreçlerinden bahsetmek mümkün değildir. Sorokin'e göre ritmi ve döngünün ömrünü belirleyen de, yine sosyokültürel sisteme içkin olan ve onu değişime götüren bizzat kendi dinamikleridir. Sosyokültürel değişim süreci ise Sorokin'e göre bunalım, arınma, karizma ve yeniden canlanış olmak üzere dört aşamalıdır. Bunlardan özellikle şu an Batı medeniyetinin de içinde bulunduğu bunalım hali, gerek birey gerekse toplum düzeyinde önemli yıkımları da beraberinde getirmektedir. Bütün bu yıkıma rağmen kendi bünyesinden yeniden bir başka sosyokültürel sistemin çıkmasını da sağlayan bunalımdaki sosyokültürel sistemler arasında Sorokin, *ideasyonel* ve *sensate* kültür sistemleri/zihniyetlerinin karşısında

her ikisinin aşırılıklarından arınmış ve tam anlamıyla bütünleşmiş addettiği *idealist* kültür sisteminin/zihniyetinin tarafındadır.

Sorokin'in *sensate-ideasyonel-idealist* kültür sistemlerine dair küçük ve büyük ritimlere ve döngüselliğe yaptığı vurgunun yanı sıra, her bir dizinin kendine has özellikler ve farklılıklar da taşıdığına dair tespitine dikkat çeken Erkilet, bu noktada Sorokin'in tipleştirmelerin yanı sıra onları karmaşıklaştıracak biricik tarihsellikleri de gözünden kaçırmayan Weber'e benzediğini belirtmektedir (Erkilet, 2007: 44). *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının özetlenmiş tek cilt haline bir değerlendirme yazan Alvin Boskoff ise, Sorokin'in bu devasa eserinin paradoksal bir klasik olduğunu zira öğrencilerin tezlerinde sıkça işlense de sosyolog ve ders kitabı müelliflerince görmezden gelindiğini belirtmektedir (Boskoff, 1958: 379-380). Yine Boskoff, Sorokin'in "bütünleşmiş sosyoloji" anlayışını, felsefe ve sosyolojiyi değişik oranlarda harmanlayan metodolojik bir alaşım olarak görmekte ve Sorokin'in ortaya koyduğu haricî etmenlerin de işin içine katıldığı ve sınırlılık ilkesi ile kısıtlanmış içkin değişim kuramını, adı konmamış bir yapısal-işlevselcilik olarak nitelendirmektedir (Boskoff, 1958: 380). Bu noktaya "*Toplumsal Değişim ve Toplumsal Sistemler*"[189] başlıklı makalesinde dikkat çeken Charles P. Loomis, Sorokin'in sınırlar kuramını ve "sınırlı çeşitlenebilirlik ihtimali"ni Hegel ve Marx'ın diyalektiğinin bir gölgesi olarak düşünmekte ve bu kuramsal bakışın tekrar eden ritimler fikrini de beraberinde getirdiğini ifade etmektedir (Loomis, 1963: 211). Kitabın ilk üç cildini değerlendiren ünlü Chicago Okulu sosyologlarından Robert E. Park, Sorokin'in tek başına sistematik daha doğrusu arşitektonik düşüncenin olumlu bir örneğini gösterdiğini belirtmekte ve Sorokin'in önceki eserlerinde de dikkat çeken, olguları belirli sistematik bir düzen içerisinde yeniden değerlendirme yeteneğini ise, "olguların yapısal örgütlemenmesi" olarak nitelendirmektedir (Park, 1938: 824). Park, Sorokin'in "ihtişamcılık" tabiri ve eleştirisinin ardındaysa bir halden memnuniyetsizlik olduğu ve bunun eserin tüm ciltlerine sirayet eden öznel bir duygu taraftarlığına neden olduğu eleştirisini getirmektedir (Park, 1938: 825). Ayrıca

[189] Charles P. Loomis, "Social Change and Social Systems", Tiryakian, Edward A., **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s. 185-215.

Park, *sensate* kültürün niceliğe ve ampirik verilere olan iptilasını üstü örtük bir biçimde kınayan Sorokin'in, eserin tamamını olağanüstü ampirik veri yığını üzerine inşa etmesini ise "maden bunu istiyorsunuz, alın o zaman" gibi bir yargıyla yola çıkmış olmasına bağlamaktadır (Park, 1938: 827). Kitabın ilk üç cildini değerlendiren Robert L. Sutherland ise eserin sadece değişim ilkelerinin çeşitliliğine yaptığı vurgu nedeniyle değil fakat üstelik olağanüstü bir istatistikî veri yığınını da işe koşmasıyla diğer kültür tarihi çalışmalarından ayrıldığının altını çizmektedir (Sutherland, 1938: 342). Ancak Sutherland ayrıca bu veri yığınından yola çıkılarak, Sorokin'in ortaya koyduğu tezin tam aksini iddia etmeye yetecek yeterli delilin de toplanıp gösterilebileceğini iddia etmekte ve Sorokin'in bu veri yığınında görmek istediğini gördüğü eleştirisini getirmektedir (Sutherland, 1938: 343). Kitabın birinci cildini değerlendiren Theodore Abel ise Sorokin'in geçmişte benzer çalışmalar ortaya koyan seleflerinin zayıf noktalarının farkında olduğunu ve bunlardan kaçınmak için hayli çaba sarf ettiğini belirtmektedir (Abel, 1937: 589). Hans Speier ise kitabın üçüncü cildine yazdığı değerlendirme yazısında onu, Comte ve Spencer gibilerin ortaya koyduğu gibi bir sekülerleşme tarihi sosyolojisi eseri ve akdî etkileşimi de seküler bir *gemeinschaft* olarak nitelendirmektedir (Speier, 1937: 927). John A. Fairlie ise özellikle iktisadi dalgalanma ile ilgili kısmın oldukça kısa ve alanın uzmanlarını tatmin etmeyecek düzeyde olduğuna dikkat çekmektedir (Fairlie, 1938: 1169). Ancak şüphesiz Sorokin'e en ağır eleştirilerden bir tanesi ünlü Columbia Üniversitesi sosyologu Robert M. MacIver'dan gelmektedir. "Ne mutlu Sorokin'e ki o tarihin tüm sırlarını biliyor" diyerek değerlendirmesine başlayan MacIver, kinayeli bir biçimde Sorokin'in Spenglerci antitez yığını, Spenglerden daha fazla bilgeliğine ve Spenglerci olmayan istatistik kalabalığından oldukça etkilendiğini belirtmektedir. Sorokin'in eleştirilerini desteklemedeki kısa yolculuğuna ise hayran kaldığını söyleyen MacIver, bunu Sorokin'in Atanasyuscu[190] duruşuna bağlamaktadır (MacIver, 1941: 904-905). Öte yandan Rushton Coulborn ise Sorokin'in, çağın sorunlarını anlamaya yaptığı katkıyla Toynbee, Bergson ve Spengler gibilerin yanında yerini aldığını, ancak kendi tanımlamalarının hilafına "Batı Medeniyeti", "Grekoromen Medeniyeti" gibi nitelemelerden de kaçınamadığını

[190] İskenderiyeli Atanasyus (296-373), Aryanizm karşıtı Kıpti Kilisesi Piskoposudur. Ortodoks akidenin önemli simalarındandır.

belirtmektedir (Coulborn, 1942: 250-252). *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabına yapılan kitap değerlendirme yazılarını incelediği makalesinde ise A.E. Tibbs, kitabın son beş yılda diğer herhangi bir sosyolojik yayımdan daha çok köşelerde yer aldığını belirtmektedir (Tibbs, 1943: 474). Sorokin'e yapılan diğer eleştirileri de aktaran Tibbs, Livingston'ın müthiş istatistikî tablo ve grafiklerden etkilenmekle birlikte, halen Pareto'nun Sorokin'in esas üstadı olduğunu düşündüğünü ve tarihçi Brinton'ın da eserin bir sosyologdan çok pek de orijinalliği bulunmayan bir psikoloğa ait olduğu intibaını uyandırdığı iddiasında bulunduğunu aktarmaktadır (Tibbs, 1943: 475-476). Florian Znaniecki ise, Sorokin'in tüm özelleşmiş nomotetik kültür bilimlerini genel bir kültür kuramı altında bütünleştirme çabasında ve bunu kültür kompartmanlarının hepsine uygulayan ilk kültür bilimci olduğunu ifade etmektedir. Znaniecki'ye göre Sorokin'in kuramının merkezindeki *sistem* fikri, ondan önce kültürel olguların tüm kategorilerini içine alacak denli kapsamlı olmamıştı (Aktaran Sorokin, 1966: 278-279). Sorokin, kendisine yapılan eleştirilere, her ne kadar kendi toplumsal-tarihsel anlayışı çerçevesi içerisinde cevap verebildiyse de sosyologlar, idareciler ve Harvardlılar gözünde itibarının zedelenmesine ve lisansüstü öğrencilerinin gözünde de sosyoloji anlamında kıymetini yitirmesine engel olamamıştır.

İnsan Davranışının Zaman Bütçesi[191]

İnsan Davranışının Zaman Bütçesi, Carle C. Zimmerman'ın editörlüğünü yaptığı büyük çaplı bir işsizlik çalışmasının parçası olarak, Pitirim Sorokin'in, Harvard'dan öğrencisi Clarence Quinn Berger ile beraber yaptığı bir araştırmaya dayanmaktadır[192]. Kitap, oldukça karmaşık veri yığını ve net bir hipotezi olmaması dolayısıyla, belki de Sorokin'in en çok eleştirilen çalışmalarından bir tanesidir. İnsanların gündelik yaşamlarındaki eylem ve faaliyetlerinin bir tasvirini sunmak amacıyla (Sorokin & Berger, 1939: vi) gerçekleştirilen çalışma, tıpkı bireysel ve

[191] Pitirim A. Sorokin-Clarence Q. Berger, **Time-budgets of Human Behavior**, Harvard University Press, Massachussetts 1939.
[192] Kitap aynı zamanda Clarence Quinn Berger'in doktora tezine de temel oluşturmuştur.

kolektif örgütlenmenin iş verimliliğine etkisini soruşturan "*Çeşitli Verili Koşullar Altında İş Verimliliği Deneysel Çalışması*" gibi, Sorokin'in 1920-21 yıllarında Sovyet Rusya'da gerçekleştirmek amacıyla başladığı ancak ülkeden sürülmesiyle akim kalan bir başka çalışmanın, Amerika bağlamında tekrarlanmasıdır (Sorokin & Berger, 1939: vii). Sorokin-Berger, çalışmada öğrenmek istediklerini, i) bireyin yirmidört saatini hangi faaliyetler doldurmaktadır; ii) bu faaliyetler yirmidört saat içinde ne kadar tekrarlanmaktadır; iii) her faaliyet ne kadar sürmektedir; iv) her faaliyet için bireyi sevk eden güdü nedir, faaliyetlerin bireyden bireye değişen farklı güdülenimleri var mıdır; v) birey yirmidört saatin ne kadarını tek başına ve ne kadarını diğerleriyle geçirmektedir; vi) birey yirmidört saatini, kırksekiz saatini, bir haftasını ve bir ayını dolduracak davranışları önceden ne kadar tahmin edebilmektedir; vii) farklı yaş ve cinsiyetlerden insanların ilk altı soruya cevapları değişkenlik göstermekte midir? şeklinde sıralamaktadırlar (Sorokin & Berger, 1939: 3-4).

Çalışmada kullanılan veriler, yüz kişinin dört hafta boyunca günlük işlerini kaydettikleri bir günlükten yola çıkarak hazırlanmış ve günlükleri kaydeden bireylerin demografik verileri ile de desteklenmiştir. Daha önceki benzeri çalışmaları da inceleyerek yöntemini ortaya koyan Sorokin-Berger, insanların gündelik faaliyetlerini, i) fizyolojik ihtiyaçları gideren; ii) iktisadi ve ev işi faaliyetleri; iii) toplumsal; iv) dinî; v) entelektüel; vi) sanatsal; vii) aşk ve cinsel; viii) çeşitli zevkleri tatmin eden (oyun, piknik, sigara içmek gibi) faaliyetler şeklinde kategorileştirmektedirler (Sorokin & Berger, 1939: 32-33). Sorokin-Berger, çalışmalarının herhangi bir genellemeye izin vermeyecek denli dar kapsamlı olduğunu; ancak insanların gündelik faaliyet ve davranışları hakkında belli bir fikir edinmemize yardımcı olacağını ve toplumsal hayatın değişken doğası nedeniyle denetlenip planlanamayacığını söylemektedirler (Sorokin & Berger, 1939: 183-184). Eserin basılmasında, Sorokin ve *Harvard Sosyal Bilim Araştırmaları Komitesi*[193] arasında yaşanan tartışma ve basımın ardından kitabın aldığı tepkiler, Sorokin'in Harvard camiası içinde zaten sıkıntılı durumdaki konumunun da zedelenmesine

[193] *Harvard Committee for Research in the Social Sciences*

neden olmuştu. Kitap, Johnston'ın aktardığı üzere daha sonra Clarence Q. Berger tarafından bile, "Harvard yayın tarihinin en çok para kaybettiren kitabı olma unvanını kimseye kaptırmamıştı" (Johnston, 1995: 130). Harvard profesörlerinden Gordon Allport, komite sekreteri Dr. Elizabeth Gilboy'a yazdığı mektupta, kitabın ancak bir makale seviyesine indirgenip monografik niteliği vurgulandığında, hak ettiği yeri bulacağını ve bunun ötesinde bazı, günlük faaliyetlere ayrılan zamanın günde 27 saat oluşu gibi, hesap ve mantık hatalarının bulunduğunu belirtmiştir (Aktaran Johnston, 1995: 130).

Çağımızın Bunalımı[194]

Sorokin, 1941'de, "Sensate Kültürün Çöküşü" üzerine, Lowell dersleri vermek üzere davet edilince *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*'teki ana teorileri özetleyen ve basitleştiren notlar hazırlamış ve bu notlar daha sonra *Çağımızın Bunalımı* ismiyle kitaplaşmıştır. Amerika'da yapılan çeşitli baskısının yanında ve İngiltere ve Yeni Zelanda'dan başka Portekizce, Almanca, Flemenkçe, Çekçe, Norveççe, Fince, İspanyolca ve Japonca tercümeleri bulunan[195] kitap, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*'teki kuramsal bakışın, daha geniş bir kitle tarafından da bilinmesini sağlamıştır. Sorokin otobiyografisinde, kitap sayesinde Belçika ve Romanya Kraliyet Bilim ve Sanat Akademileri üyeliği, Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü ve Kongresi başkanlığı, Uluslararası Karşılaştırmalı Medeniyet Çalışmaları Topluluğu (ve Kongresi) başkanlığı, *Amerikan Sosyoloji Derneği* başkanlığı[196], çeşitli Amerikan ve yabancı bilim topluluklarına fahri üyelik ve Meksika Milli Üniversitesi'nden de fahrî doktora unvanları kazandığını ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 264). İkinci baskının önsözünde, kitabın çeşitli dillerdeki baskılarına

[194] Pitirim A. Sorokin, **The Crisis of Our Age. The Social and Cultural Outlook**, E. P. Dutton & Co., New York 1941.

[195] Vedat Bilgin Erol Güngör'ün de bu kitabı tercüme ettiğini ancak müsveddelerin ölümüyle beraber kaybolduğunu söylemektedir.

[196] Her ne kadar Sorokin, bu çalışmalar sayesinde *ASD* başkanı seçildiğini ifade etse de durum bundan farklıdır. Bu dönemde yayımladığı eserler, Sorokin'in Amerikan sosyoloji kamusunda marjinalleşmesine neden olmuş ve ancak on beş yıl sonra bazı öğrenci ve meslektaşlarının desteğiyle *ASD* başkanı seçilmiştir.

gönderme yapan Sorokin, ilk baskıdaki teşhislerin zaman içinde gelişen olaylarla doğrulanması nedeniyle bir gözden geçirmeye gerek olmadığını; fakat belki 1908 verilerine dayanılarak ileri sürülen bilimsel ve teknolojik gelişmenin yavaşladığı tezinin hatalı olabileceğini söylemektedir. Bu bağlamda, 1908'den bu yana yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin tam da kitabın öne sürdüğü gibi sadece yıkıcılıkta kullanıldığının altını çizen Sorokin, bu nedenle bu tezinde bile kitabın aslında haklılığını teslim etmek gerekliğini vurgulamaktadır. Kitabın ortaya koyduğu teşhise göre, i) *sensate* kültür, toplum ve insan çöküştedir, ve ii) yeni bir *ideasyonel* veya *idealist* kültürün ilk öğeleri yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaktadır (Sorokin, 1941c: 7). Bilim ve teknolojide de bir taraftan *sensate* kültürün çöküşünün de habercisi olan ahlâkî kaygıdan yoksun tamamiyle yıkıcı gelişmeler olurken; diğer yandan ahlâkî kaygıların ve sorumlulukların ön plana geldiği iki yanlı bir durum söz konusudur (Sorokin, 1941c: 8). Gerek *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist* kültür ayrımlarının yeniden kullanımı, gerekse kültürel ve toplumsal değişime dair ana kuram *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabına çok şey borçlu olan kitap, ana eksenini, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* çalışması oluşturmaktadır. Bu nedenle ilk bölüm olan "Bunalımın Teşhisi"nden sonraki bölümlerden "Güzel Sanatlarda Bunalım" *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının ilk cildinin; "Hakikat Sistemindeki Bunalım" ve "Etik ve Hukukta Bunalım" *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının ikinci cildinin; "Akdî Aile, Hükümet, İktisadî Örgütlenme, Hürriyet ve Uluslararası İlişkilerde Bunalım" ve "Bunalım Döneminde Suç, Savaş, Devrim, İntihar, Zihinsel Hastalık ve Yoksullaşma" *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının üçüncü cildinin birer özeti niteliğindedirler.

Güzel sanatların bunalımını inceleyen Sorokin, öncelikle sanatları *ideasyonel, sensate, idealist, eklektik* sanat olarak sınıflandırıp tarihsel örneklerle bu ayrımı daha da belirginleştirme arayışındadır. Bugünün *sensate* sanat anlayışının, arabaların renginden lastiklerin şekline, ayakkabı tarzlarından banyodaki aksesuarlara kadar hemen hemen her yere sirayet ettiğinin altını çizen Sorokin, sanatın, toplumun gündelik hayatına bu denli nüfuzunun daha önce görülmemiş bir durum olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1941c: 45). *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ciltlerinin bir özeti mahiyetindeki bu bölümlerden sonra ise, "Trajik Dualizm, Kaotik Senkretizm,

Niceliksel İhtişamcılık ve Çağdaş *Sensate* Kültürün Yaratıcılığının Düşmesi" başlıklı bölümde Sorokin, bir sosyokültürel sistem çözülmeye başladığında, i) kültürün içerisindeki bağdaşmaz ikiliklerin iç çelişkileri; ii) çeşitli kültürlerden alınan farklı farklı hazmedilmemiş unsurların kaotik senkretizmi yani şekilsizlik; iii) niceliksel ihtişamcılık yani niteliğin hilafına sadece boyut ve niceliğin yüceltilmesi; iv) yüce ve kalıcı değerler alanında yaratıcılığın iflası şeklinde dört durumun gözlenebildiğini söyler (Sorokin, 1941c: 196). Daha sonra Amerikan kültürünün vaziyetini ele alan Sorokin, her ne kadar iki kültürün ikincil unsurlarında farklılık olsa da bunların ana ilkeler itibariyle oldukça benzer olduklarını belirtmektedirler. Buna göre Sorokin, her iki kıtada da kentleşme, sanayileşme ve makineleşmede belli bir seviyenin olduğu; el tezgâhının yerini makineli üretimin, hayvan ve insan gücünün yerini buhar ve elektriğin, küçük ölçekli üretimin de yerini büyük ölçekli üretimin aldığı; Atlantik'in her iki yakasında da ailevî ve cebrî ilişkilerin akdî ilişkiler lehine azaldığı; özellikle 19. yüzyıl itibariyle müthiş bir nüfus artışının yaşandığı; dikey ve yatay eksende toplumsal hareketliliğin arttığı; bilimin ilerlediği; dinin ana referans noktası olmaktan çıktığı; idealist fikirlerin yerini materyalist fikirlere bıraktığı; sanat, mimari ve edebiyat gibi estetik alanlarda beğeniyi ortaya koyan unsurların benzer olduğu tespitlerini yapmaktadır (Sorokin, 1941c: 223-231). Dolayısıyla, Sorokin'e göre iki farklı kültürel varlık olarak Amerikan ve Avrupa kültüründen bahsetmek hatalıdır. Bugün görünen şey bir Avro-Amerikan kültürüdür. Üstelik iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi sayesinde artan etkileşim yoğunluğu ile iki kültürü birbirinden kısmen farklılaştıran ikincil unsurlar da giderek benzeşeceklerdir. Son olarak Sorokin, bir ve aynı sosyokültürel olgu olmaları hasebiyle, Avro-Amerikan kültürün aynı gelişme evresinde yani *sensate* kültürün çöküş evresinde olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1941c: 239-240). Ancak Sorokin'e göre *sensate* kültürün çöküşü, Spengler gibilerin iddia ettikleri gibi, Batı medeniyetinin topyekûn çöküşü demek değildir. Yaşanan sancılı süreç, *sensate* kültürden *ideasyonel* ve belki de daha mükemmel ve bir ara form olan *idealist* kültür sistemine geçiştir. Ancak bu geçiş, aynı zamanda bugün çağdaş uygarlıkta mevcut kültürel unsurların hepsinin bir kenara bırakılacağı anlamına gelmemektedir. *Sensate* anlamları törpülenip *ideasyonel* veya *idealist* kültürün zihniyet dünyasına göre şekillenen bugünün maddî kültür unsurları, varoluşlarını sürdüreceklerdir. Zira sosyokültürel bir tipten bir

başkasına geçişte asıl olarak değişen unsurlar, o sosyokültürel sistemi bir diğerinden temelden ayıran zihniyet unsurları, yani anlam ve hakikat dünyasıdır (Sorokin, 1941c: 242-244).

Kitabı değerlendiren Max Lerner, Sorokin'i Machiavelli, Vico, Spengler ve Toynbee gibi düşünürler geleneği içerisine yerleştirmektedir (Lerner, 1942: 752). Arnold J. Toynbee ise, Sorokin'in tarih morfolojisinin bambaşka bir tez ve yönteme sahip olduğuna dikkat çekmekte ve olağanüstü istatistikî verilerin gelecek kuşak araştırmacılarının da işlerini kolaylaştıracağını belirtmektedir (Toynbee, 1942: 370). Harry Elmer Barnes de oldukça geniş kişisel deneyim ve birçok dildeki eserlere erişme imkânı nedeniyle Sorokin'in yaşayan herhangi birinden daha çok çağdaş sosyolojinin üstadı oluğunu ifade etmekte ancak yine de Sorokin'in kişisel önyargılarını da devreye sokmasıyla çalışmanın, Weber'in "değer yargılarını, bilimsel çalışma alanına sokmanın ölümcül olacağı" savının bir ispatı niteliğinde olduğu eleştirisini getirmektedir. Barnes'a göre Sorokin, "Şeytanın Kentini" lanetlemesi ve "Tanrı Kentin" gelişini müjdelemesi açısından, çağdaş sosyolojinin St. Augustine'i olarak nitelenebilinir (Barnes, 1942: 996-997).

Felaketler İçinde İnsan ve Toplum[197]

Birçok eleştirmenin, Sorokin'in kehanetvari "çağın teşhisi" çalışmalarından sonra nispeten sosyolojiye yeniden yaklaştığı eseri olarak gördüğü (Bain, 1943: 91) *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum*, aslında Sorokin'in en önemli erken dönem ilgilerinden olan açlık, savaş ve devrimin, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabında sistematikleştirilmiş ve kavramsallaştırılmış tarih ve toplum felsefesi içerisinde yeniden değerlendirilmesidir. Yine *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum*, bir ölçüde **Davranışçı Dönem**'deki kadar baskın olmasa da belli bir davranışçı etkinin de halen devam ettiğinin göstergesi olarak, ayrıca bir başka önemi haizdir. Özellikle

[197] Pitirim A. Sorokin, **Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence Upon Human Mind, Behavior, Social Organization and Cultural Life**, Dutton, New York 1942.

ilk iki kısım olan felaketlerin zihin, davranış ve yaşamsal süreçler üzerindeki etkisinin tartışıldığı bölümler, **Davranışçı Dönem**'in; toplumsal hareketlilik üzerindeki etkisinin tartılıdığı üçüncü kısım ise, **Pozitivist-Kurucu Dönem**'in ilgilerinin devamı niteliğindedir.

Felaketlerin duygular üzerinde iki yönlü etkisi olduğuna dikkat çeken Sorokin, her toplum içerisinde farklı toplumsal grupların felaketlerden bambaşka şekillerde ve düzeylerde etkilendiklerini ve kimilerinin aleyhine işleyen bir süreç olarak felaketlerin, kimilerinin de lehine işleyebildiğini belirtmektedir (Sorokin, 1942a: 14). Örneğin felaketlerin kimilerinin tamamen felaket ve onunla ilgili olgulara odaklanmasına neden olurken, kimilerinde kişiliğin tamamen dağılmasına neden olmaktadır (Sorokin, 1942a: 28; 35). Ayrıca felaketler de mahiyetleri itibariyle farklı toplumsal gruplar için farklı neticeler doğurmaktadırlar. Örneğin savaş ve devrim, bir toplumdaki en seçkin, güçlü ve iyi nüfusu kırarken; açlık ve kıtlık gibi felaketler nüfusun en zayıf kısmını kırmaktadır (Sorokin, 1942a: 79; 102). Yine felaketin mahiyetine göre toplumsal hareketlilik de değişkenlik göstermekte ve kimi zaman azalan hareketlilik, kimi zaman artmaktadır. Yine kimi felaketler belli toplumsal grupların toplumsal koordinat sisteminin dikey ekseninde yükselmesini sağlarken; kimilerinin alçalmasına neden olmaktadır. Öte yandan bir başka tür felaketse, bu kez bambaşka toplumsal grubun lehine ve bambaşka bir toplumsal grubun aleyhine işleyen, yeni bir toplumsal hareketlilik çarkının işlemesine neden olmaktadır (Sorokin, 1942a: 106; 116). Sorokin ayrıca, tıpkı daha önceki çalışmalarında öne sürdüğü üzere, felaketlerin hemen hemen her durumda beraberinde getirdiği olağanüstü şartlar nedeniyle devlet denetiminin artmasına neden olduğuna dikkat çekmektedir (Sorokin, 1942a: 122). Sorokin'e göre felaketler, her ne kadar belli ölçüde getirdikleri olağanüstü hal durumundan menfaat sağlayan münferit kişi veya gruplar olsa da, genel anlamda toplumun refahını düşürmekte, zengin-fakir arasındaki farkı azaltmakta ve büyük ölçüde zenginliklerin yeniden dağılımına neden olmaktadır. Ancak felaketlerin yol açtığı iktisadî eşitlik hali, uzun ömürlü değildir (Sorokin, 1942a: 145; 157). Sorokin ayrıca, tıpkı *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ve *Çağımızın Bunalımı* kitaplarında iddia ettiği üzere, felaketler ve beraberinde gelen olağanüstü şartların ahlâkî arınma için fırsat dönemleri olduğu

ve yeni bir dinin doğuşunun sancıları olarak görülebileceği görüşündedir (Sorokin, 1942a: 226-227; 235). Felaketler, Sorokin'e göre bilim ve teknoloji üzerinde de iki yönlü etki sahibi olup, bir yandan felakete odaklanmış ve onun üstesinden gelmeye yönelik çözüm önerileri arayışında çalışmalar ve gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlarken; öte yandan çözülen ahlâkî değerlerin de şartları kötüleştirmesiyle topyekûn yıkıma götürücü çalışma ve gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Sorokin, 1942a: 241; 252). Feleketler, sanatsal ilgi ve algı ile estetik beğeni değerleri ve çeşitli inanç ve ideolojilerin popülerliği üzerinde de etkilidir.

Felaketlerin toplumsal yapının çeşitli cepheleri üzerindeki etkilerini inceledikten sonra Sorokin, felaketlerden kaçınmanın yollarını aramaya girişmektedir. Sorokin'e göre açlık, kıtlık, salgın, savaş ve devrim ile ona neden olan şeylerin doğru tahlil edilmesiyle kaçınılabilecek yahut bir kez ortaya çıktığında artan devlet denetimi gibi, onu daha da azdıracak ani ve kısa ömürlü çözümler yerine daha sağlıklı ve uzun ömürlü müdahalelerle zararı asgari seviyeye indirilebilecek bir toplumsal olgudur (Sorokin, 1942a: 296-301). Geleceğe bir projeksiyon olarak kurguladığı son bölümde ise Sorokin, maddî ve manevî anlamda, insanlığı müthiş felaketlerin beklediğini belirtmekte ve bu buhrandan çıkış yolunu Tanrının krallığına sığınmakta ve bütünleşmiş bir değerler manzumesinde bulmaktadır (Sorokin, 1942a: 318-319).

Sorokin'in kavramsallaştırdığı *sensate-ideasyonel* dikotomosinin, felaketler ve etkileri üzerindeki örneklerle yeterince tatminkâr açıklama sunamadığına dikkat çeken Bain, ayrıca Sorokin'in Kadim Mısır'ı temsil etmesi adına alıntılar yaptığı Ipuwer'in de, tıpkı 1942 yılını temsil için Sorokin'in de bundan birkaç bin yıl sonra başka bir Sorokin tarafından referans kabul etmesine benzediğini belirterek, eleştirmektedir (Bain, 1943: 91-92).

Sosyokültürel Nedensellik, Mekân, Zaman[198]

Sorokin, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının dördüncü cildine yazdığı önsözde haberini verdiği bu kitapta, sosyolojiyi diğer, özellikle de doğa bilimlerinden ayıran üç niteliği üzerinden yeniden kurma çabasındadır. Charles Ellwood'un da bir sunuş yazdığı kitabın ana omurgası, şu şekilde sunulabilir: sosyoloji ve diğer toplumsal bilimler doğa bilimlerini taklit etmekten vazgeçmelidirler, zira sosyolojinin ve diğer toplumsal bilimlerin doğal bilimlerden çok daha farklı bir nedensellik, zaman ve mekân kavramsallaştırmasına ihtiyaçları vardır. Buna göre "sosyokültürel nedensellik", sosyokültürel sistemin anlam, araç ve ajanları arasındaki "anlamlı-nedensellik" olarak tanımlanmaktadır (Sorokin 1943: 79-84). "Sosyokültürel mekân" ise fiziko-matematik, biyolojik ve psikolojik mekândan farklı olarak "i) anlam düzlemi, ii) araçlar düzlemi ve iii) insan ajanlar düzlemi olmak üzere üç düzleme oturmuş özel bir mekândır". Dolayısıyla sosyokültürel olgular da anlamları anlam düzleminde, araçları araçlar düzleminde ve insan ajanları insan ajanlar düzleminde yer alan sosyokültürel mekânda konumlanmışlardır (Sorokin 1943: 123). "*Mekânsal Metadilde Zaman: Sosyokültürel, Toplumsal ve Kültürel Mekân Kavramlarında Zamanın Müphem Konumu*"[199] isimli makalesinde Sorokin'in "sosyokültürel mekân", Bourdieu'nün "toplumsal mekân" ve Juri Lotman'ın "kültürel mekân" kavramlarını ele alan Tiit Remm, Sorokin'in sosyokültürel mekân kavramının, işlev ve yapı olmak üzere iki cephesi olduğunu ifade etmektedir. Yapısal anlamda sosyokültürel mekân, anlam, araçlar ve insan ajanları içeren üçlü bir yapıda, özel bir manifolttur. Öte yandan sosyokültürel mekânın işlevi, belli bir toplumsal olguyu, diğer toplumsal olgularla ilişkisine göre konumlandırma ve çeşitli toplumsal değişim tanımlarına imkân sağlamaktır (Remm, 2010: 397). Yine "sosyokültürel zaman" da metafizik, fiziko-matematik, biyolojik ve psikolojik zamandan, sosyokültürel olguyu bir başka sosyokültürel olguya gönderme yaparak ölçmesiyle ayrılmaktadır. Sosyokültürel zaman, ebediyet [aeternitas], yani *ideasyonel* zaman; ömür [aevum], yani *idealist*

[198] Pitirim A. Sorokin, **Sociocultural Causality, Space, Time: A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science**, Russell, New York 1943.

[199] Tiit Remm, "Time in Spatial Metalanguage: The Ambiguous Position of Time in Concepts of Sociocultural, Social and Cultural Space", **Trames**, Sayı 4, 2010, s. 394-410.

zaman; ve müddet [tempus], yani *sensate* zaman olmak üzere üçlü bir yapıya sahiptir (Sorokin 1943: 171-172; 215-216).

Kitabı *AJS* için değerlendirdiği yazıda Kurt Wolff, "gerçek anlamda bilimsellik" (Sorokin 1943: 237) iddiasına rağmen, "mantığı aşan, gerçekliğin akılötesi sezgisi" gibi yaklaşımlarda ısrarı nedeniyle eseri bilimin dışında konumlandırmaktadır. Yine Wolff'a göre eser, "yöntem üzerine yeni bir Descartesçı söylem" yahut "malumun tumturaklı bir biçimde detaylandırılması" olarak nitelendirilebilirken; en dikkate değer yönü açıklık ve bilimsel geçerlilik pahasına inşa edilmek istenen tutarlı sistemdeki ısrardır (Wolff, 1944: 482). *Social Force* dergisinde eseri değerlendiren Floyd N. House ise, burada ortaya konan nedensellik, zaman ve mekân kavramsallaştırmalarının uzun vadeli toplumsal ve kültürel değişim dışında nerelerde kullanılabileceğini merak ettiğini ifade etmektedir (House, 1943: 110).

Rusya ve Birleşik Devletler[200]

Son zamanlarda bu kitabın konusuyla ilgili çeşitli konuşmalar yaptığını ve çevredekilerin bu konuşmaları kitaplaştırmaları yönündeki telkinlerini aktaran Sorokin önsözde, "toplumsal görevlerinin farkında" birisi olarak, bu kitabı kaleme aldığını ifade etmektedir. Yine Önsözde, kendisinin 33 yıl Rusya'da yaşadığının ve ülkesini çok iyi tanıdığının altını çizen Sorokin, 1923 yılından beri de Birleşik Devletlerde yaşadığını ve bu sayede her iki ülke ve toplumunu çok iyi değerlendirme imkânına, kişisel yaşam deneyimi sayesinde sahip olduğunu vurgulamaktadır (Sorokin, 1950g: ix). İlk bölüme, Rusya ve Amerika arasında tüm tarihleri boyunca hâkim olan dostluk ve barışın yerini, "soğuk savaş" ve düşmanlığa bıraktığı gerçeğini hatırlatarak başlayan Sorokin, bu durumun her iki toplumun da zararına olduğuna dikkat çekmektedir. Her iki toplumun da tarihleri boyunca sıcak, dostça ve

[200] Pitirim A. Sorokin, **Russia and the United States**, 2. Bs., Stevens & Sons Limited, Londra 1950.

karşılıklı işbirliğine dayalı bir ilişki içinde olduklarını ve temel toplumsal ve kültürel değerler itibariyle de oldukça benzer olduklarını belirtmektedir.

İki ülkenin de, muazzam bir kara parçasına yayıldıklarını ve muazzam yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olduklarını aktaran Sorokin, bu halin her iki ülkeye de büyük güç olma imkânı tanıdığına ve onların da buna göre davrandıklarına dikkat çekmektedir. Yine Sorokin'e göre, her iki ülkenin ve halklarının yayılma politikaları ve yöntemleri de benzerdir. Amerikalıların batıya ve kuzeye yaptıkları koşunun bir benzerini, Rusya ve halkları doğu ve kuzeye gerçekleştirmişlerdir. Her iki ülkenin de çok çeşitli halkları etnik unsurları, kültürleri ve inançları içinde barındıran "eritme potası" hüviyetine sahip olduğuna dikkat çeken Sorokin, bu durumun da her iki ülke ve toplumuna geniş ve açık bir zihniyet sahibi olmada yardımcı olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1950g: 10; 15). Sorokin her iki ülkenin üst düzey yöneticileri arasında farklı etnisitelerden gelen kişilerin çokluğuna da dikkat çekmekte ve her iki ülkenin *çeşitlilik içinde birlik* ilkesini benimsediklerini aktarmaktadır (Sorokin, 1950g: 19). İki toplumu ruh itibariyle de benzer gören Sorokin, bu ikisinin zihniyetleri arasındaki farkları ise tarih ve coğrafya farklılığından kaynaklanan *edinilmiş* nitelikler olarak göz ardı etmeyi seçmektedir (Sorokin, 1950g: 29). Rus ve Amerikan toplumu arasındaki ortak niteliklerse, Sorokin'e göre, katı tek-milliyetçi anlayıştan azade olmak, açık fikirlilik, kozmopolitlik, kendine güven, aşağı gruplar üzerinde Tanrı vergisi bir üstünlük gibi niteliklerdi. Yine her iki toplumun aile yapıları ve değerleri, dinî özgürlükler, mülkiyet hakları, hukuk ve ahlâk gibi toplumsal kurumlar ile devlet ve yerel idare gibi siyasal kurumlar da yapıları itibariyle oldukça benzerdirler (Sorokin, 1950g: 34; 45-49). Sorokin ayrıca, hem Rusya'nın Amerikanın kuruluş ve bağımsızlık mücadelesi zamanında verdiği desteklerle hem de bizzat düşünsel ve siyasal düzlemde etkilemesiyle Amerikan tarihinin önemli bir parçası olduğunu belirtmekte ve Alaska'nın savaşsız bir şekilde sembolik bir fiyatla Birleşik Devletler'e terk edilmesini de iyi niyetin bir göstergesi olarak okumaktadır. Sorokin, Rus ve Amerikan toplumları arasındaki benzerlikler ve iki ülke arasındaki uzun ömürlü dostluğun, Bolşevik Devrimi ile kesintiye uğradığını belirtmekte, 1930'larla beraber başlayan normalleşme sürecinin ise soğuk savaş koşullarında büsbütün terk

edildiğine dikkat çekmektedir. Sorokin'e göre, Rusya'da görece oluşan özgürlük hali, soğuk savaşın çetinleşmesi ile akamete uğramıştı. Fakat, Rusya'nın komünizmi yavaş yavaş terk edip yeniden milli kimliğine dönüşe başladığını iddia eden Sorokin, endüstriyel ve bilimsel alanda da her iki ülkenin yakınlaştığını belirtmektedir. İki ülke arasında kalıcı bir barışı tesis etmenin, hem Rus halkına yeniden özlediği özgürlüğe daha çabuk kavuşma hem de dünya haklarına yeni bir umut imkânı tanıyacağının altını çizen Sorokin, bu kalıcı barışı sağlamak için, i) hâlihazırdaki anomi halini ortadan kaldırmak ve toplumu meydana getiren temel değerlere yeniden dönmek; ii) dinî, etik, hukûkî, estetik değerleri ve iktisadî ve siyasî örgütlenmeleri olabildiğince evrenselleştirmek; iii) devletlerin savaş üzerindeki tüm karar ve egemenlik haklarının kısıtlamak; iv) gerçek, etkili ve muktedir bir milletlerarası örgüt kurmak şeklinde dört adım önermektedir. Sorn olarak Sorokin, biraz vizyon, cesaret ve inanç ile Tanrının inayeti ve insanın eşref-i mahlûkat olması sayesinde, bu kalıcı barışın sağlanacağı yepyeni bir sosyokültürel dünyanın tesis edileceğini ifade etmektedir (Sorokin, 1950g: 202; 204; 209).

ASR için yazdığı değerlendirmede Edward Alsworth Ross, Sorokin'in Rusya ve Birleşik Devletler arasında daima bir sempati ve iyi niyet hâlinin olduğuna ve bu ikisi arasında ciddi bir çıkar çatışması olmadığı ve temel değerlerinin benzer olduğuna yönelik iddiasını aktarıp, kendisinin de Rusya'yı gezip dolaştıktan sonra yazdığı *Başkıldıran Rusya* başlıklı çalışmasında benzeri bir argüman ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ross ayrıca, Sorokin'in Bolşeviklerin aile, din, Rus kültürü ve millî mâzisi hakkındaki eğilimlerini eleştirmekte haklı olsa da, Bolşeviklerin kaydettiği başarıları zikretmekten kaçındığı eleştirisini de getirmektedir (Ross, 1945: 105). Leonard Schapiro ise kitabın, abartılar, yanlış ifadeler, kasti yanlışlar ve yarım hakikatlerle bezenerek Rusya ve Birleşik Devletler arasında şaşırtıcı bir benzerlik ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir (Schapiro, 1951: 107). Michael T. Florinsky de Sorokin'in Rus-Amerikan dostluğu mucizesini haklı çıkarabilmek için, olgulara karşı oldukça seçmeci davrandığını, kimsenin Rusya ve Birleşik Devletler arasında entelektüel bir alışverişi yadsıyamasa da bu ikisinin temel tüm noktalarda benzeştiği görüşünün gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir (Florinsky, 1944: 300). Sorokin'e dair acımasız eleştirileri ile bilinen

Read Bain ise, kitabı bambaşka bir düzlemde değerlendirip, Sorokin'in tekrar sosyolojinin teolojinin değil ama doğal bilimlerin bir üyesi olduğunu yeniden hatırladığı eser olarak anılacağını ümit ettiğini ifade etmektedir (Bain, 1944: 106).

Toplum, Kültür ve Kişilik[201]

Sorokin'in olgunluk çağında, gelişimini ve kendini tevil sürecini tamamlamış sosyoloji anlayışını sistematik bir biçimde ortaya koyan bu çalışması, bir ölçüde **Davranışçı Dönem**'in en önemli çalışması *Sosyoloji Sistemi* isimli kitabının özeti olarak düşünülebilirse de, birçok açıdan onun oldukça gelişmiş ve modern halidir. Önsöze, son birkaç on yılda sosyolojik çalışmaların olgular ortaya koyma vazifesinde başarılı olsa da artık çağdaş sosyolojinin bu olguları sistematik ve mantıksal bir düzenle yeniden inşa etmesi gerektiğini belirterek başlayan Sorokin, kendi çalışmasının bu ihtiyacı gidermek amacında olduğunu ve kendi özgül ilkeleri, anlamlı-nedensel yöntemi ve diğer toplumsal ve beşeri bilimler içerisinde kendine özgü hedefleri ile toplumsal olguları sistematik bir biçimde ortaya koyan genellemeci bir bilim olarak sosyolojiyi yeniden kurmada, mütevazı de olsa bir katkı olduğu inancındadır. Eser, toplum, kültür ve kişilik sistemlerinin yapı ve dinamiğine dair sistematik bir kuram ortaya koymakta ve biyolojik, fiziksel yahut diğer "presosyolojik" sorunlarla ilgilenmemektedir. Sosyoloji disiplininin genellemeci doğasına uygun olarak, ampirik önermeler yığını, anlamlı-nedensel yeknesaklıkların, ana sosyokültürel sistem türlerinin yahut toplum, kültür ve kişilik sistemlerinin içerisinde ortaya çıktığı, işlev gördüğü, değişip çöktüğü tipik yolların, genel bir formülasyonunu sunmaktadır. Özel ve tipik olmayan durumlar dışarıda tutulmaktayken genellemeler tamamiyle sahih olmak yerine, yaklaşık bir geçerlilik sunmaktadır. Zira bugünün sosyokültürel sistemlerine dair bilgimizin, kat'i ve kesin hükümler vermemize yetecek düzeyde olmadığının altını çizen Sorokin'e göre böylesi bir çabaya girişmek, eldeki yaklaşık geçerlilikten olmamıza ve yerine hatalı kesinlikler elde etmemize neden olacaktır (Sorokin, 1947a: xv).

[201] Pitirim A. Sorokin, **Society, Culture, and Personality; Their Structure and Dynamics: A System of General Sociology**, Cooper, New York 1947.

Fizik bilimlerinin inorganik ve biyolojik bilimlerin organik olguları çalıştığı gibi, toplumsal bilimlerin de *süperorganik* olguları çalıştığını aktaran Sorokin, nasıl yaşamın varlığı canlı yapı ve süreçleri ayırt ediyorsa, zihin ve düşüncelerin de süperorganik olguları ayırt ettiğine dikkat çekmektedir. Aynı şekilde nasıl organik dünya inorganik dünyanın üzerinde konumlandırılıyorsa, süperorganik dünya da organik dünyanın üzerinde konumlanmaktadır[202]. Sorokin, süperorganik olguların da ancak etkileşim halindeki insanlar arasında olduğu kanaatindedir ve etkileşim olmadığında toplum, kültür ve kişilik, yani bir başka deyişle süperorganik olgular ortaya çıkmayacaktır. Zira süperorganik olgular, insanlar arası etkileşimin doğrudan yahut dolaylı ürünleridirler. Öyle ki kişilik dahi, doğuşta var olmayan birçok niteliğin, toplumsal ve kültürel miras yahut etkileşimlerle kişiye eklemlenmesiyle gelişen ve değişen bir yapıdır. Sorokin'e göre tüm sosyokültürel nitelikler, kişinin içerisine doğduğu süperorganik çevre tarafından şartlanmakta ve hatta biyolojik bazı nitelikler dahi, süperorganik çevrenin dolaylı yahut doğrudan etkisiyle belirlenmekte/değişmektedir (Sorokin, 1947a: 3-6).

Sosyolojinin genellemeci bir bilim olduğunu yineleyen Sorokin, aslında tüm bilimsel disiplinlerin bölünmez bir tek bilim ettiklerini, ancak pratik nedenlerden dolayı belli bir işbölümüne gitmenin faydalı olduğunu aktarmaktadır. Ardından sosyolojiyi, diğer toplumsal bilim ve disiplinlerden ayıran nitelikleri aktaran Sorokin, bu noktada daha önceki görüşlerinden farklı bir düşünce ortaya koymamakta ve sosyolojinin ekonomi, siyaset gibi kompartmanlaşmış disiplinlerden farkını bir kez daha vurgulamaktadır (Sorokin, 1947a: 6-7). Sosyolojiyi, *genel sosyoloji* ve *özel sosyolojiler* şeklinde iki başlıkta inceleyen Sorokin'e göre *genel sosyoloji*, tüm sosyokültürel olguların dinamik ve yapısal vechelerinde ortak olan nitelik ve yeknesaklıkları ve sosyokültürel ve kozmik olgular, sosyokültürel ve biyolojik olgular ve çeşitli sosyokültürel olgular arasında yinelenen karşılıklı ilişkileri

[202] Verdiği dipnotta süperorganik olgulara dair en iyi tanımı Yevgeniy de Roberti'nin verdiğine dikkat çeken Sorokin, Roberti'nin süperorganik dünyanın temsilcisi olarak insan zihninin şu dört nitelikle ayrıldığını belirttiğini aktarmaktadır: i) soyut kavram ve bilimsel düşünce yasaları; ii) din ve felsefe genellemeleri; iii) güzel sanatlara dair sembolik düşünceler; iv) aklî uygulamalı düşünceler, teknoloji vs. (Sorokin, 1947a: 4).

incelemektedir. Buna göre *yapısal genel sosyoloji*, i) genel sosyokültürel olguların yapı ve terkibini; ii) insan nüfusunun içerisinde farklılaşıp tabakalaştığı ana grup ve kurum türlerini ve bunların birbirleriyle ilişkilerini; iii) ana kültürel sistem türlerini ve bunların birbirleriyle ilişkilerini; iv) toplumsal grup ve kültürel sistemler içerisine gömülü kişilik tür ve yapısını çalışmaktadır. *Dinamik genel sosyoloji* ise, i) toplumsal etkileşim, toplumsallaşma, çatışma, tahakküm, uyum sağlama, göç, hareketlilik gibi yinelenen süreçleri, toplumsal sistemlerin nasıl ortaya çıktıkları, nasıl üye kazanıp kaybettikleri, nasıl örgütlenip çözüldükleri, bütün bu süreçlerin bireylerin kişiliklerini nasıl etkilediğini; ii) yinelenen kültürel süreçleri ve bunların bireylerin kişiliklerini nasıl etkilediklerini; iii) genel olarak sosyokültürel değişim ve evrim ile birlikte toplumsal ve kültrel süreçlerdeki ritim, tempo, dönemsellikler, eğilimler ve dalgalanmaları; iv) bireylerdeki yinelenen sosyokültürel süreçleri ve kişilerin nasıl ve neden değiştiklerini incelemektedir. Sorokin, özel sosyolojileri ise, her biri sosyokültürel olgunun seçilen belli bir sınıfı hakkında daha yoğun soruşturmalar yapan birer alt-disiplin hüviyetinde resmetmektedir (Sorokin, 1947a: 16). Son olarak sosyolojinin doğa bilimlerinden başka bir nedensellik ve zaman-mekân kategorilerine sahip olduğunu belirten Sorokin, bir bilim olarak sosyolojinin, sosyokültürel olguların ve bilhassa da anlam-değer-norm bileşenlerinin kendine has doğalarının da dayattığı üzere kendi ilke ve yöntemlerine sahip bir bilim olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1947a: 18).

Her ne kadar "sosyoloji" kelimesi, Auguste Comte'la birlikte tedavüle girse de sosyolojik niteliklere dair sistematize olmayan gözlem ve genellemelerin her hangi bir toplumsal bilim kadar eskilere dayandığını belirten Sorokin, Konfüçyüs'ten Hind metinlerine, eski Yunan filozoflarından Romalı düşünürlere dek birçok kadim kaynakta, bugün sosyolojik diye nitelediğimiz sorunlara ve çözümlerine dair çeşitli soruşturmaların varlığına dikkat çeker. Hatta öyle ki, ondördüncü yüzyıla dek pek de sistematik olmayan bu gözlem, genelleme ve akıl yürütmelerin bu dönemde "büyük Arap düşünür ve devlet adamı" İbn Haldun'un *Mukaddime* isimli eseriyle, göçebe ve uygar toplumlar ışığında bugün çağdaş genel sosyoloji ve özel sosyolojilerin sorunlarını sistematik bir biçimde çalıştığını ve bu nedenle İbn Haldun'un sosyolojinin kurucu babalarından birisi addedilebileceğini söylemektedir. Daha sonra

rönesanstan modern zamanlara dek sosyolojik çözümlemenin tarihini kısaca ele alan Sorokin'e göre burada ilgi çeken iki gelişme, Descartes, Spinoza, Hobbes, Leibniz ve Berkeley gibi isimlerin elinde toplumsal fizik ve proto-sosyometri çalışmalarının ortaya çıkması ve Giambattista Vico'nun eseri *Yeni Bilim*'dir (Sorokin, 1947a: 19-20). Sorokin ayrıca, Comte sonrası dönemde sosyolojinin dünyanın birçok bölgesinde kabul gördüğünü, çeşitli yayınların ortaya çıkıp sayılarının arttığını, üniversite ve kolejlerde bölüm ve derslerin açıldığını, akademide kabul gördüğünü ve ders kitaplarının orataya çıktığını, sosyologların kamu ve özel kurumlarda uzman sıfatıyla istihdam edilmeye başlandıklarını, sosyolojik düşünce yapsının birçok disipline sirayet ettiğini, sosyolojinin daha az spekülatif ve daha çok olgulara dayanan bir bilim haline geldiğini ve sosyolojinin bir yanda sentezlemeci niteliğinin sivirilirken, diğer yandan özelleşen ve uzmanlaşan alt-dallarının ortaya çıktığını aktarmaktadır (Sorokin, 1947a: 22).

Kitabın üçüncü bölümünde *yapısal sosyoloji*yi inceleyen Sorokin, "genel sosyokültürel olgu" ile, herhangi bir "en temel birim" kastedilmediğini, zira sosyoloji için bu gibi bir "birim" arayışının boşuna olduğunu belirtmektedir. Giddings'in "socius" yahut "arkadaşlık", Morena ve Znaniecki'nin "rol" olarak belirlediği "en temel birim" anlayışını eleştiren Sorokin, örneğin tüm drama olmaksızın rol diye bir şey olmayacağını ve "temel birim" düşüncesinin doğa bilimlerini yanlış anlamaktan kaynanaklanan bir fikir olduğunu belirtmektedir. Buna göre genel sosyokültürel olgu, i) etkileşimin öznesi ve nesnesi konumundaki düşünen, eyleyen ve tepki veren insanlar; ii) insanların uğrunda eyledikleri ve etkileştikleri değer, anlam ve normlar; iii) bu anlam, değer ve normların insanlar elinde somutlaşıp gerçekleştirilmesine yarayan araç, sembol ve ritüellerden oluşmaktadır (Sorokin, 1947a: 39-42). Kişilik, toplum ve kültürün ayrılmaz bir üçlü olduğuna dikkat çeken Sorokin, kişiliğin etkileşimin nesnesi olduğunu; toplumun, sosyokültürel ilişkileri ve süreçleriyle birlikte etkileşen kişiliklerin toplamı olduğunu; kültürün ise, etkileşen kişiliklerin sahip olduğu anlam, değer ve normların toplamı ve bu anlamları somutlaştıran ve gerçekleştiren araçların toplamı olduğunu aktarmaktadır. Sosyolojiyi yalnızca toplum ve toplumsal olgulardan ibaret görmenin hatalı olacağının altını çizen Sorokin'e

göre, kültür ve kişiliğin toplum üzerindeki etkileri yadsınamaz (Sorokin, 1947a: 63-64).

Kendi çalışmasında örgütsüz yahut dağılmış toplumsal gruplar yerine örgütlü toplumsal gruplara, antagonist yahut nötr toplumsal gruplar yerine dayanışmacı toplumsal gruplara ve çözülmüş toplumsal gruplar yerine bütünleşmiş toplumsal gruplara odaklandığını belirten Sorokin, etkileşim için elzem merkezî değer ve anlamların, tutarlı ve etkileşimi düzenleyen yasa ve normlarla uyum içerisindeki toplumsal grupları kastetmektedir. Buna göre bu normlar her üyenin hak ve ödevlerini, bu hak ve ödevlerin yer, zaman ve muhataplarını, her birinin rol ve işlevlerini ve grup içindeki konum ve statülerini detaylı bir biçimde belirlemelidir. Yine bu normlar, hak ve ödevleri de tanımlamakla, ne tür bir etkileşimin gerçekleşeceğini (yükümlülük ilişkisi, yasaklamacı ilişki ve tavsiyeci ilişki) de belirlemektedir. Bu şekilde, etkileşim içerisindeki birey ve grupları farklılaştıran normlar vasıtasıyla tabakalaşmaya da neden olmaktadırlar. Örgütlü grup ayrıca işlevleri yerine getimek amacıyla kullanıp sahip olduğu araçlardan oluşan belli bir ekonomiye ve kendini ifade eden bir isim, sembol yahut işarete sahiptir (Sorokin, 1947a: 70-71). Buna karşın yasa-normlar, bazen resmî yasalara eklemlenebilmekte, onları etkileyebilmekte, tamamalayabilmekte yahut onlarla çatışabilmektedirler. Sadece grup düzeyinde değil fakat kişisel düzeyde dahi, resmî yasak ve ödevlerle çatışan veya çelişen belli normlar ve bakış açıları bulunmaktadır. Ahlâkî normlar, dinî normlar, yasa-normlar ve resmî yasaların birbiriyle karıştırıldığını ve aynı homojen sınıf içerisinde gibi değerlendirildiğini belirten Sorokin, örneğin doğrudan yaptırım gücü olmayan ve yasa-normların yalnızca tavsiyeci niteliğini gözteren ahlâkî normların doğrudan yaptırım gücü olan ve yükümlülük ve yasaklama öngören resmî yasalardan farklı olduğuna dikkat çekmektedir (Sorokin, 1947a: 81-82).

Örgütlü toplumsal grupların, dayanışmacı yahut çatışmacı karakterde olacağına dikkat çeken Sorokin, bu ikisini de içerisinde barındıran karma yapıların varlığına da işaret etmektedir. Örgütlü yapıyı, dayanışma ve örgütsüz yapıyı da çatışma ile özdeş görmenin yanlışlığına da dikkat çeken Sorokin'e göre bu iki kategorileştirme, birbirinden oldukça farklı olup hapishane örneğinde görüldüğü

üzere oldukça çatışmacı ve antagonistik bir grup, oldukça iyi belirlenmiş hak ve ödevlere, rol ve işbölümüne sahip örgütlü bir yapı arz edebilmektedir. Yine toplumsal grubun dayanışmacı yahut çatışmacı niteliği, doğrudan yahut dolaylı, az yahut çok yoğun, dar yahut evrensel, kişilerarası yahut gruplararası olduğu gibi çeşitli motivasyonlara ve değerlere-normlara göre farklı biçimler almaktadır (Sorokin, 1947a: 94-98). Sorokin, toplumsal hayatta dayanışmacı ve çatışmacı ilişkilerin saf halde olmayıp belli oranda karışımlar gibi birarada bulunduklarını belirtrir. Bunlardan özellikle üç tanesi, dün ve bugün, batıda yahut doğuda ve ilkel yahut modern, hemen hemen her toplumda bulunmaktadır: ailevî (dayanışmacı ilişkiler baskındır), akdî (kısmen dayanışmacı, kısmen çatışmacı), cebrî (çatışmacı ilişkiler baskındır). Buna göre ailevî ilişkiler, esasen i) dayanışmacı; ii) oldukça yaygın; iii) yoğun; iv) kalıcı; v) doğrudan; vi) karşılıklı yahut iki taraflı; vii) temel, normatif ve amaçsal türden motivasyonlarla belirginleşmiş ve her biri birbiriyle uyum içinde işleyen; viii) tarafların sosyokültürel anlamda biricikliği üzerine temellenmiş; doğal, irticalî ve paternalist bir yapıdaki lider yahut devlete sahip ilişkiler bütünüdür (Sorokin, 1947a: 99). Akdî ilişkiler ise, pek yaygın olmayan, yoğunluğu tarafların eğilimlerine göre değişkenlik arz eden, miadı fazla uzun olmayan ve fakat sözleşme benzeri bir biçimde belirlenmiş olan, genellikle karşılıklı, bencil ve faydacı amaçlarla motive olmuş, doğrudan yahut dolaylı, tarafların biricikliğini esas kabul etmeyen, resmî bir devlet mekanizmasına ve kesin bir biçimde belirlenen tabiyet ilişkilerine sahip bir yapı arz etmektedir (Sorokin, 1947a: 102-103). Cebrî ilişkiler ise, bilhassa çatışmacı, oldukça yoğun, yaygınlığı değişen (yani tüm değer ve kurumları hedef alabileceği gibi, bir tek kişiyi de hedef alabilmektedir), ilişkinin doğasına göre tek taraflı yahut karşılıklı, doğrudan yahut dolaylı, kalıcı yahut geçici olabilir. Çok temel ve normatif motivasyonlar kadar oldukça bencil ve faydacı motivasyonlardan da yola çıkabilir. Cebrî ilişkilerin hâkim olduğu toplumlarda, devlet mekanizması da baskıcıdır ve yalnızca hâkim sınıfın faydasını gözetir (Sorokin, 1947a: 106-107). Sorokin, tıpkı diğer çalışmalarında olduğu gibi, bu ilişki türlerinin de ilerlemeci ve doğrusal bir çizgi düşüncesiyle incelenmemesi gerektiğini, bu üç temel ve diğer ilişki türlerinin her toplumda olabileceğini, zaman içerisinde yer değiştirebileceklerini, yan yana bir arada bulunabileceklerini ve toplumdan topluma değişkenlik gösterebileceklerini

aktarmaktadır[203]. Ancak Sorokin, aile, kilise yahut samimi arkadaş grupları gibi gruplarda ilevî ilişki türünün; köle-efendi ilişkisinde cebrî ilişki türünün; ve bir işletmede akdî ilişki türünün cari olduğunu söyleyebileceğimizi belirtmektedir. *Sensate* kültürün hâkim durumda olduğu içinde yaşanılan çağda, öncelikle akdî ilişki türünün baskın olduğunu belirten Sorokin, ancak ailevî ve cebrî ilişki türlerinin zaman içerisinde baskın hale gelebilme ihtimalinin de altını çizmektedir. Bugün orada burada rastlanan birçok cebrî ilişkinin, başlangıcında akdî bir ilişki olabileceğini hatırlatan Sorokin, toplumsal ilişkilerin değişken doğasına da dikkat çekmektedir (Sorokin, 1947a: 109-110).

İnsanlar ve gruplar arasındaki dayanışmanın tükenmesinin, insanlığın felaketi demek olacağına; zira çatışma ve savaşların önlenemeyeceğine dikkat çeken Sorokin, gerekli gereksiz birçok konunun araştırılması için birçok çalışma yapılıp kurum ve kuruluşlar kurulurken, bu konunun çalışılması için hiçbir çabanın olmamasını hayretle karşılamaktadır[204] (Sorokin, 1947a: 119). Hâlihazırdaki deneysel, gözlemsel, tarihsel, sosyolojik vb. çalışmalardan yola çıkan Sorokin, dayanışma ve çatışma üzerinde etkili olan etmenleri, doğrudan etkili etmenler, normların niteliğini belirleyen etmenler, normların motive etme ve denetleme gücünü belirleyen etmenler ve dayanışma ve çatışmanın yoğunluk ve yaygınlığını belirleyen etmenler olarak sınıflandırmaktadır. Dayanışma ve çatışma üzerinde doğrudan ve kat'i bir şekilde etkili etmenler, etkileşime giren tarafların hukukî ve etik inançları, ahlâkî ve hukukî inançların birbiriyle uyum veya uyumsuzluğu, bu normların gerçek eylemler ve araçlarla tutarlı ve sürekli bir biçimde tatbik derecesi olarak sayılabilir. Dayanışmacı bir ilişkinin tesisi için, bilhassa hukukî ve ahlâkî normlarının, özellikle karşılıklı yardım ve diğergâmlık ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğinin altını çizen Sorokin, rekabetçi ve bencil şartlarda ise, hiç olmazsa bunların birbirleriyle uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde kültürel çevre de, dayanışmacı yahut çatışmacı toplum ve toplumsal ilişkileri belirlemede önemli bir etmendir.

[203] Bu bağlamda Sorokin, Tönnies ve Durkheim gibi sosyologların toplumsal ilişkilerin doğası ve değişimleri üzerine ortaya koyduğu kuram ve görüşleri eleştirmektedir. Bkz. s. 110 vd.

[204] Ancak bu hayret, bilindiği gibi daha sonra Sorokin'in *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'ni kurması ve dostluk ve diğergâmlığı temel çalışma konusu olarak belirleyen yeni bir disiplin olarak dirlikbilim [amitology] çalışmalarıyla somut bir eyleme evrilmiştir.

Dayanışmacı bir toplum yaratmak için, onu etkileyebilecek hukûkî ve ahlâkî yasa ve normların da sevgi, diğergâmlık ve yardımlaşma gibi ilkelere göre şekillendirilmesi gerekmektedir. Bencilliği ve rekabeti teşvik eden bir ortam, çatışmacı bir toplum ve toplumsal ilişkilere neden olacaktır. Aynı şekilde biyolojik ihtiyaçların doğası da, normları belirlemede etkili bir etmendir. Yine bir normun etkinliği, onun tarafların diğer norm ve yasalarıyla olan uyumuna, etkileşime giren kişi ve grupların niteliklerine ve gerçekleştiğinde ortaya çıkabilecek sonuçlara da bağlıdır. Ve şayet etkileşimdeki birey ve grupların önem verdikleri değerler kaynağı mevcut ise, dayanışma ve çatışma yoğun, aksi takdirde alarga bir biçimde cereyan eder. Sonuç olarak Sorokin, toplumsal mesafenin artmasıyla, dayanışma yoğunluğunun azalacığını ve ortak bir düşmanın varlığının dayanışmayı teşvik edeceğini belirtmektedir (Sorokin, 1947a: 121-130).

Toplumsal ve Kültürel Dinamikler kitabında dört biraradalıktan (mekânsal yahut mekanik biraradalık, haricî bir etmene bağlılık, nedensel yahut işlevsel bütünleşme, dâhilî yahut mantıkî-anlamsal birlik) bahseden Sorokin, bu çalışmasında ise altı farklı biraradalıktan söz etmektedir: i) mekânsal ardışıklık ve algısal benzerlik; ii) mekânsal ardışık ve mekanik bağlılık; iii) dolaylı nedensel-işlevsel; iv) doğrudan nedensel-işlevsel; v) anlamlı; vi) anlamlı-nedensel-işlevsel biraradalıklar. Etkileşim içerisindeki kişi ve gruplarınsa Sorokin, her şeyden önce nedensel-işlevsel birlikler olduklarını; zira karşılıklı ve somut bir biçimde bunların birbirlerine bağımlı olduklarını belirtmektedir. Sorokin'e göre bir etkileşim içerisinde, üçlü bir bağımlılık ilişkisi mevcuttur: parçaların birbirine, parçaların bütüne ve bütünün parçalara bağımlılığı. Ayrıca Sorokin, örgütlü etkileşen grupların, bir anlam-değer-norm uğruna etkileşime girmeleri dolayısıyla da, anlamlı birlikler olduklarını aktarmaktadır (Sorokin, 1947a: 145-147). Her örgütlü sosyokültürel grubun kendi ferdiyetine [individuality] sahip olduğunu belirten Sorokin, bu ferdiyetin, bazı araçların yahut üyelerin değişmesi halinde de belli bir sürekliliğe sahip olacağının altını çizmektedir. Buna karşın grup, kendi bünyesinde içsel [immanent] bir değişme dinamiğini de barındırmaktadır. Ancak elbette ki bunun, grup üzerindeki haricî ve çevresel etmenlerin etkisini yadsımak anlamına gelmeyeceğine dikkat çeken Sorokin'e göre, nitel ve nicel anlamda dışarıya karşı belli bir seçicilik özelliği

gösteren örgütlü sosyokültürel gruplar, sınırlı bir çeşitliliğe sahiptir (Sorokin, 1947a: 151-157). Sorokin'in sınırlar ilkesi, i) birbirine bağımlı değişkenlerin nedensel-işlevsel ilişkilerinde sınırlar; ii) sosyokültürel değişim doğrusallığında sınırlar; iii) sistemlerin temel çeşitlilik imkânındaki sınırlar olarak üç alt gruba ayrılmaktadır (Sorokin, 1947a: 696). Örgütlü grupların nasıl sınıflandırılacağı meselesinde ise Sorokin, bir alâmetifarika belirlenmesi gerektiğini belirtmekte ve bu alâmetifarikanın, oldukça açık ve müphemlikten uzak olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca yapılan sınıflandırma, sınıflandırılan tüm öğelerin yapısal ve işlevsel tüm yahut birçok önemli özellikleriyle nedensel anlamda bağlı olmalıdır. Dolayısıyla bir kişi sınıflandırma niteliklerine bakarak, sınıflandırılan grubun tüm önemli yapısal ve işlevsel özelliklerine dair bilgi sahibi olabilmelidir. Ayrıca Sorokin'e göre sınıflandırmada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi, gerçek toplumsal gruplar ile tamamen nominal yahut istatistikî grupları karıştırmamak gerekliliğidir. Aynı şekilde birincil gruplar ile bu birincil grupların karmaşık kombinasyonları da karıştırılmamalıdır. Öte yandan sınıflandırmanın çoğulcu temeli de birbiriyle alakalı olmayan ve nedensel olarak bir anlam ifade etmeyen sınıflandırma niteliklerinden belirlenmemelidir. Bu bağlamda Sorokin, varolan sınıflandırmalarda örneğin belli bir alâmetifarikanın olmaması, müphem bir sınıflamanın olması, yapay bir sınıflama olma, gerçek ve nominal grupları karıştırma, basit ve karmaşık grupları karıştırma, kataloglama, yarım sınıflama gibi hataların varlığına işaret etmektedir (Sorokin, 1947a: 159-168). Kendisinin, grupları önce iki sınıflandırma altında incelediğini aktaran Sorokin, tek-bağlı [unibonded] gruplar ve çoklu-bağlı [multibonded] gruplardan bahseder. Buna göre önemli tek-bağlı gruplar, biyo-toplumsal niteliklerine göre (ırk, cinsiyet, yaş) ve sosyokültürel niteliklerine göre (akrabalık, mekânsal yakınlık, dil, devlet, meslekî, iktisadî, dinî, siyasî, bilimsel, felsefî, estetik, eğitimsel, ahlâkî gibi ideolojik değerler etrafında ve seçkinlik gibi nominal değerler etrafında) grup yapısına sahip olabilirler. Bu gruplardan en dikkate değer olanları ise Sorokin, aile, klan, kabile, ulus, kast, toplumsal düzen ve toplumsal sınıf olarak belirlemektedir. Bunun yanında ikincil bir takım özelliklere göre de (büyüklük yahut küçüklük, merkezî yahut adem-i merkezîlik, örgütlülük yahut yarı-örgütlülük, tabakalaşmışlık, uzun yahut kısa ömürlülük, açık yahut kapalı yahut ara [intermediary] grup olma, dayanışmacı yahut çatışmacı yahut karma grup olma,

bütünleşmiş yahut bütünleşmemiş yahut çelişik kültüre sahip olma ve bileşenlerinin çeşitli kombinasyonlarına göre), gruplar alt-sınıflandırmalara tabi tutulabilirler (Sorokin, 1947a: 173-175). Sorokin, örgütlü olmayan gruplara örnek olarak ise dışarıdan bakıldığında birlik"miş gibi" görünen grupları, kamuyu, kalabalıkları, yığınları, yarı-nominal çoklukları ve tam nominal çoklukları göstermektedir (Sorokin, 1947a: 178).

Ardından toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma konusunu ele alan Sorokin, bu konuda *Sosyoloji Sistemi* ve *Toplumsal Hareketlilik* kitaplarında ortaya koyduğu farklılaşma ve tabakalaşma kuram ve kavramsallaştırmalarını olduğu gibi tekrar etmektedir (Sorokin, 1947a: 181-295). Grupların biyo-toplumsal niteliklere (ırk, cinsiyet ve yaşa) ve sosyokültürel niteliklere (akrabalık, komşuluk, din-ulus-etnisite, devlet, meslek, iktisadî çıkar, siyasal partiler, din vb.) göre farklılaşacağını belirten Sorokin, farklılaşmanın ayrıca çoklu-bağlı gruplar şeklinde de olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kast, zümre ve sınıf gibi farklılaşmaları çoklu-bağlı farklılaşmalar arasında gösteren Sorokin, bunlardan özellikle toplumsal sınıfın tanımlanmasında bazı kusur ve müphemliklerin olduğuna dikkat çekmekte ve toplumsal sınıfın, genelde gerçek bir grup"muş gibi" ve sınırları belirsiz bir biçimde tanımlandığını, toplumsal tabaka yahut tek-bağlı gruplardan birisiyle özdeşleştirildiğini belirtmektedir (Sorokin, 1947a: 261). Buna karşın Sorokin, sınıfı, i) yasal olarak açık ancak gerçekte yarı-kapalı; ii) "normal"; iii) dayanışmacı; iv) belli bazı gruplara karşı antagonist; v) kısmen örgütlü ancak çoğunlukla sözde-örgütlü; vi) kısmen birliğinden ve varlığından haberdar ancak kısmen de değil; vii) onsekizinci, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl batı toplumuna has; viii) meslekî ve iktisadî tek-bağlar ve diğer sınıflarla karşılaştırıldığında hak ve ödevler anlamında belli bir tabakaya mensubiyeti öngören bir başka bağ olmak üzere çoklu-bağlarla oluşmuş bir grup olarak tanımlamaktadır (Sorokin, 1947a: 271). Belli bir süperorganik evrende verili toplumsal, kültürel ve kişilik yapılarının karşılıklı etkiye sahip ve bir diğerini yansıtan, üç birbirine bağımlı sistem olduklarının altını çizen Sorokin, bir veya birçok bağ ile bir araya gelen ve tabakalaşan grupların bu hâlinin, kültür ve kişilik yapılarına da aksettiğini belirtmektedir. Aynı şekilde kültür de, toplum ve kişilik yapılarında aksetmekte ve nüfusa ait üyelerin egolar takımı da

toplum ve kültürde izini bırakmaktadır (Sorokin, 1947a: 342). Sorokin, her ne kadar birbirinden ayrı düşünülemese de, pratik olmak ve açıklayabilme amacıyla, farklı farklı başlıklar altında incelediği kültür ve kişilik sistemlerinin çözümlemesine geçmektedir.

Kültüre dair kuramsallaştırmasının temelini *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabından alan Sorokin, aynı şekilde kültürü ideolojik, davranışsal ve maddî kültür olarak üç; ve kültürleri de bütünleşmiş, bütünleşmemiş ve çelişik kültürler şeklinde yine üç alt-sınıfa ayırmaktadır (Sorokin, 1947a: 313-324). Daha sonra özellikle **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'nin en önemli kuramlarından olan *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist* (yahut bütünleşmiş) kültür sistemleri ve zihniyetlerini açıklamaya girişmektedir. Kişilik sistemi içinse Sorokin, etkileşim olmadan zihinsel gelişimin olmayacağını ve aynı şekilde nesiller arası etkileşimin de deneyim ve kültür transferi için olmazsa olmaz olduğunu aktarmaktadır. Etkileşen grubun kolektif deneyimleri neyin iyi yahut kötü, güzel yahut çirkin, doğru yahut yanlış, normal yahut anormal olduğunun belirlenmesini de sağlamaktadır. Durmaksızın değişim halindeki sosyokültürel dünyanın yol açtığı sürekli uyaranlar, insanın zihninin de gelişimini tetiklemektedir. Hafıza, tahayyül, çözümleme, genelleme, sentezleme ve kimlik, farklılık, nedensellik, mekân, zaman, sayı gibi temel kategoriler oluşturmak ve bütün bunların gelişimi de aynı şekilde etkileşim çerçevesinde mümkün olmaktadır. Etkileşim olmaksızın dilin de ortaya çıkmayacağına; zira linguistik süreçlerin toplumsal değişimle yakından ilintili olduğuna dikkat çeken Sorokin, örgütlü ve farklılaşmış gruplar olmaksızın zihinsel ve sosyokültürel evrimin kaynağı olan icat ve keşiflerin de mümkün olmadığını belirtmektedir (Sorokin, 1947a: 344). Bir kişinin birden fazla egoya sahip olduğunu ifade eden Sorokin, biyolojik ego ile toplumsal egolar ayrımını yapar. Ayrıca kişinin, içinde bulunduğu tüm sosyokültürel gruplar kadar toplumsal egoya sahip olacağını söyleyen Sorokin, bu egolar ve onların yansıması olan roller arasındaki uyum ve çatışmanın bireyin kişiliğinin de bütünleşik yahut çelişik yapısını gösterdiği kanaatindedir (Sorokin, 1947a: 345). Böylece *yapısal genel sosyoloji* kısmını tamamlayan Sorokin, *dinamik genel sosyoloji* bölümüne geçer.

Süperorganik olguların, toplumsal, kültürel ve kişilik vechelerinin yapılarına odaklanan *yapısal genel sosyoloji*ye paralel bir şekilde, *dinamik genel sosyoloji* de, tekrarlayan *toplumsal* ve *kültürel süreç* ve değişimleri, neden ve nasıl sorularını sorarak ve bu iki süreçle ilişkili bir şekilde kişilikteki değişim ve süreçleri incelemektedir (Sorokin, 1947a: 367). Bireyin kendine yetmemesi (henüz doğuşta ampirik olarak ispatlanmaktadır) ve grup yaşamının kıyas kabul etmeyen faydaları nedeniyle toplumsal gruplar ortaya çıkmaktadırlar. Grubun ortaya çıkması i) her iki grubun da niyet ve amaçlamalarıyla; ii) bir grubun niyet ve istek sahibi olmasına karşın diğerinin buna karşı çıkmasıyla; iii) bilerek yahut bilmeyerek tarafların karşı çıkmasıyla; iv) irticalen ve tesadüfî bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Grubun örgütlenmesi de hayatta kalma ve zamana karşı dayanıklı ve kalıcı olma amacıyla gerçekleşen bir süreçtir. Grubun farklılaşması ve tabakalaşması ise, grubu oluşturan bireylerin heterojenliği, farklılaşma ve tabakalaşmanın avantajları, toplumsal düzen ve dayanışmanın durmadan bozulup düzelmesiyle ve durmaksızın değişen sosyokültürel ve kısmen de kozmik ve biyolojik şartlar nedeniyle gerçekleşmektedir. Örgütlenme de, farklılaşma ve tabakalaşma da, tıpkı grubun ortaya çıkmasında olduğu gibi dört farklı şekilde (yani her ikisinin de niyet ve amaçlamalarıyla, birisi niyetlenirken diğerinin karşı çıkmasıyla, her ikisinin karşı çıkmasıyla veya tesadüfen ve irticalen) gerçekleşmektedir (Sorokin, 1947a: 369-372; 377-379). Toplumsal grupların, nasıl bir kimlik tesis edip bunu sürdürdükleri konusundaysa Sorokin, anlam-değer-norm, araçlar ve insan ajanlar üçlü sacayağının etkilerini incelemektedir. Anlam-değer–normların, içsel bir dinamizme sahip olduğunu aktaran Sorokin'e göre haricî etmenlerin, grubu oluşturan bireylerin ve grubun etkileşim içerisinde olduğu diğer grup ve bireylerin, kimliğin tesisi ve sürdürülmesinde çeşitli oranlarda rolleri bulunmaktadır. Aynı şekilde grubun anlam-değer-normları somutlaştırma ve gerçekleştirmede kullandığı araçların şekli ve sayısı da, grubu oluşturan bireylerin nitelik ve sayısı da, grubu bir araya getiren nedensel bağların da grup kimliğinin tesisi ve devamındaki rolü oldukça önemlidir (Sorokin, 1947a: 380-389).

Toplumsal hareketliliği, *Toplumsal Hareketlilik* kitabında kurduğu ana eksene oturtan Sorokin, yatay hareketliliği, grupların araç ve üye edinme, takas etme,

dağıtma ve kaybetme süreçleri olarak; dikey hareketliliği ise yine araç ve üye takas etme, sınama, seçme ve dağıtma süreçleri olarak nitelendirmektedir. Toplumsal grubun varlığını sürdürmesinde ise kendini uydurma ve çevreyi düzenleme şeklinde iki farklı yolun bulunduğunu ve genellikle bu ikisinin bir arada cereyan eden süreçler olduğunu aktaran Sorokin'e göre bu yollardan ilki, pür *ideasyonel* kültür ve zihniyete ve ikincisi de pür *sensate* kültür ve zihniyete sahip grupların tuttuğu yollardır (Sorokin, 1947a: 445-446). Grupların boyutlarında ve tabakalaşma profillerinde kat'i bir eğilimin olmadığına dikkat çeken Sorokin, dönemsel dalgalanmaların varlığının altını çizmektedir. Bu dalgalanmaların varlığı ve grubun boyut ve tabakalaşma profilinde de, yine içsel ve haricî etmenler rol oynamaktadır. Aynı şekilde toplumsal ilişkilerde de dalgalanmalar olmakta ve ailevî, akdî ve cebrî ilişkiler, zaman ve mekânda değişkenlik göstermektedir (Sorokin, 1947a: 450-465). Son olarak, ideolojilerin ve gruplararası ilişkilerde savaş ve barışın yeri ve dalgalı hâline; sanat gibi estetik, etik ve bilim gibi hakikat sistemlerinin akış ve değişimlerine; grupların ömürlerini *Toplumsal Hareketlilik* ve *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabından yapılan özetlerle açıklayan Sorokin, entelektüel kariyerinin ilk dönemlerinden beri ısrarla sürdürdüğü üzere, herhangi bir ilerlemeci yahut evrimci bir eğilim yahut oldukça tekdüze bir dönemselliğin olmadığını belirten kendi tarihsel/toplumsal değişim anlayışını yinelemektedir (Sorokin, 1947a: 466-695).

Kitabı, *The British Journal of Sociology* için değerlendiren Donald G. MacRae, bu çalışmasının, Sorokin'in onun "bilgisini, dehasını ve hatta huysuzluğunu" açık bir biçimde ortaya koyduğunu ifade etmektedir (MacRae, 1951: 261). Kitabın, örneğin bir lisans öğrencisine ders kitabı gibi sunulamayacak denli ortodoksiden uzak olduğuna dikkat çeken MacRae, mantıksal bir düzen arz etse de Sorokin'in, üstelik otobiyografik taraflılığının da sirayet ettiği, kendine özgü sosyoloji anlayışını aksettirdiği düşüncesindedir (MacRae, 1951: 262). Kitabın kusurunun, Amerikalılarınki gibi, kültür söz konusu olduğunda toplumsal yapıyı göz ardı etmiş sosyal antroplojiyle olan ünsiyetlerinden kaynaklanmadığının altını çizen MacRae, aksine Sorokin'in toplumsal yapıya dair kuramsal bakışının -her ne kadar Parsons'ın dev eseri *Toplumsal Eylemin Yapısı* yanında cüce kalsa da- MacIver ile kıyaslanabileceğini aktarmaktadır. MacRae'ye göre eserin önemli bir diğer kusuru,

kültür ve kişilik kısımlarının yeterince işlenmemiş ve disiplinlerarası yaklaşımdan uzak olmasıdır (MacRae, 1951: 262). Virgina Üniversitesi'nden Floyd N. House, *AJS* için kaleme aldığı değerlendirmede ise kitabın sıkıcı, tekrarlara düşmüş ve malumu ilam eden birçok kelam eden ve Sorokin'in kendi dogmatik ve kibirli üslubunu yansıtan bir çalışma olduğunu ifade etmektedir (House, 1947: 226). Sorokin'in, yerleşik kabul görmüş kelimeler ve kavramlar yerine, örneğin az bilinen bir Rus yazardan ödünç aldığı "yasa-normlar" teriminde olduğu gibi, yeni kelimeler ve kavramlar türetmesini eleştiren House, ancak "anlam-değer-norm" etmenlerinin sosyokültürel yaşamdaki etkisine olan vurgunun, toplum-kültür-kişiliğin bir bütünün üç vechesi olarak sunumunun, unutulmuş ancak höristik açıdan faydalı yapı ve dinamik ayrımını yeniden kullanmasına gerçekten önemli olduğunu belirtmekte ve her ne kadar az satıp fazla ses getirmese de, kitabın, hürmeti hak ettiği inancını dile getirmektedir (House 1947: 226). Yine *ASR* için bir değerlendirme yazan Paul Meadows öncelikle kitabın altbaşlığının ("A System of General Sociology") yanıltıcı olduğunu ve illa ki "sistem" demek gerekiyorsa ancak "etkileşim sistemleri" altbaşlığının içeriğe uygun düşeceğini belirtmektedir (Meadows, 1949: 173). Sorokin'in taksonomik yeteneğine dikkat çeken Meadows, Sorokin'i, her şeyden önce bir taksonomist sosyolog olarak nitelendirmektedir. Meadows'un dikkat çektiği bir diğer husus ise eserin, Sorokin'in tarih felsefesine ön yargıyla yaklaşanlarca göz ardı edilmesi ihtimalidir. Çokdilliliği, olağan üstü geniş bir literatüre olan hâkimiyeti, taksonomik tarzı, toplumu dinamik bir halde görüşü ve ele alışı, isimler endeksinin neredeyse konular endeksi kadar geniş oluşu, kitapta yer alan terim ve kavramların bir ders kitabıyla boy ölçüşecek denli fazla oluşu gibi kıymetli yönlere vurgu yapan Meadows, polemikçi ve ahlâkçı alışkanlıklarına rağmen, tüm sosyologların Sorokin'e borçlu olduklarının altını çizmektedir (Meadows, 1949: 174). Öte yandan kitabı, *Journal of Bible and Religion* için değerlendiren ve "Comte ve Spencer'ın zamanında, eserleri ne anlama geliyorsa zamanımızda bu kitap o anlama geliyor", "eğer bir sosyoloji kitabı varsa o da budur" diyerek düşüncesini ifade eden Paul E. Johnson, eseri, bir *magnum opus* olarak nitelendirmektedir (Johnson, 1948: 114).

2.3.2. Makaleler

Pitirim Sorokin, **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'nde, birçoğu *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının bir altbölümünden yola çıkılarak ve çoğunluğu bu kitabı tamamlayıcı mahiyette, makaleler kaleme almış ve tebliğler sunmuştur. Bu makalelerden önemli bir kısmı, savaşlar, nedenleri, sonuçları ve kaçınma yollarıyla ilgili iken; toplumsal tabakalaşma ve sosyal bilimlerin bağımsızlığı meseleleri de yine Sorokin'in gündemindedir.

"*Savaşın Gözardı Edilen Etmeni*"[205]

Savaşların nedenleri üzerine eleştirilere değinilerden oluşan bu makalesinde Sorokin, bu oldukça geniş literatürde, savaşın nedenleri olarak sayılan güneşlekeleri, iklim, gezegenlerin hareketleri, savaşma içgüdüsü, nüfus fazlalığı, nüfus azlığı, yüksek ve düşük ölüm ve doğum oranları, evrensel varolma mücadelesi, özgürlük arayışı, sadizm, iktidar şehveti, siyasî çıkarlar, iktisadî çıkarlar, dinî mücadeleler gibi etmenler arasında bir karmaşanın hâkim olduğuna dikkat çeker (Sorokin, 1938: 475). Bu noktada, tek nedene/etmene dayalı determinist anlayışları eleştiren Sorokin, ayrıca o dönem moda olmuş çok nedenli açıklamaların da kolaya kaçmak olduğuna işaret etmektedir. Elbetteki savaşa yol açan birçok nedenin ortaya dökülebileceğinin hakkını veren Sorokin, ancak bir arada değerlendirilip ölçülemeyecek bir nedenler yığınını aynı sepetin içerisine sokmaya da karşı durmaktadır. Bu eleştirilerden sonra, Sorokin, savaşa neden olan *göz ardı edilmiş bir etmen*in varlığına işaret etmektedir (Sorokin, 1938: 478). Kendi *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabında savaşa dair yapılan istatistikî çalışmalar ve sosyolojik bakış açısının gereği olarak ulaştığı sonuca göre Sorokin, iki devlet yahut toplum karşı karşıya geldiğinde *toplumsal ilişkiler sistemi* ve *kültürel değerler*in işin içine girdiğini ve savaşa asıl neden olan, o *göz ardı edilmiş etmen*in de kültürel sistemler/zihniyetler arasındaki bu çatışma olduğunu belirtmektedir. Buna göre i) bir toplumsal grup içerisinde toplumsal ilişkiler yahut kültürel değerler derinden sarsılır ve değişirse bu toplumsal grubun diğer toplumsal

[205] Pitirim A. Sorokin, "A Neglected Factor of War", **American Sociological Review**, Cilt 3, Sayı 4, 1938, s. 475-486.

gruplarla tesis ettiği statüsko hali sona ermekte ve çatışma ve anlaşmazlıklar artmaktadır; ii) bu değişim ve dönüşümler eğer iki toplumsal grupta da olmuşsa savaş ihtimali daha da kuvvetlenmektedir; iii) değişimin temposu ve büyüklüğü arttıkça savaş daha çabuk ve kaçınılmaz hale gelmektedir (Sorokin, 1938: 483). Bu nedenle Sorokin, savaşları engellemenin en sağlam yolu olarak, toplumsal ilişkiler ve kültürel değerler sistemlerinin yeniden dengelenip bütünleştirilmesini önermektedir (Sorokin, 1938: 486).

"*Arnold J. Toynbee'nin Tarih Felsefesi*"[206]

Arnold J. Toynbee'nin *A Study of History* eserini ve tarih felsefesini değerlendirmeye tabi tutan Sorokin, daha sonra *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* kitabında da getireceği eleştirileri bu makalede ortaya koymaktadır. Sorokin'in Toynbee eleştirisinin temelinde, "medeniyet" kavramını kullanmak yatmaktadır. Öyle ki Toynbee, tarih/toplum çözümlemesinde ana araştırma birimi olarak, medeniyetleri ele almaktayken Sorokin, Toynbee'nin medeniyet sınıflaması içerisinde değerlendirdiği birçok kültürel yığının gerçek birer sistem olmadığını iddia etmektedir (Sorokin, 1940: 381). Yine Sorokin'e göre birçok sosyalbilimci, neden bazı medeniyetlerin medeniyet sınıflandırması içerisinde değerlendirildiğine yönelik somut bir neden bulamayacaktır (Sorokin, 1940: 383). Sorokin'in önemli eleştirilerinden birisi, Toynbee'nin kendisinin çalışma sahasındaki önceki Tarde, Durkheim, Weber ve Pareto gibi kuramcılara hiçbir göndermede bulunmamış olması ve mesela Tarde'ın "taklid kuramı"nı, kendi çalışmasında yeniden keşfetmesidir (Sorokin, 1940: 379). Ayrıca Toynbee'nin tasnifine göre çoktan ölmüş olması gereken bazı medeniyetlerin neden binlerce yıl daha yaşamış olduğuna dair bir açıklaması yokken; yine Toynbee'nin bazı medeniyetlerde bir takım eğilimlerin hâkim olduğu (örneğin Batı medeniyetinde mekanik-teknolojik) tezinin de tarihsel verilere ters düştüğü, Sorokin'in eleştirilerindendir (Sorokin, 1940: 384-386). Sorokin, son olarak Toynbee'nin, yirmi altı medeniyetten oluşan sınıflandırması ve

[206] Pitirim A. Sorokin, "Arnold J. Toynbee's Philosophy of History", **Journal of Modern History**, Cilt 12, Sayı 3, 1940, s. 374-387.

tarih felsefesi yukarıda sayılan hatalardan arındırılır ve daha iyi ifade edilirse bunun, kendi tarih-toplum anlayışından çok da farklı olmayacağına işaret etmektedir (Sorokin, 1940: 387).

"*Sosyal Bilimler Bağımsızlık Bildirgesi*"[207]

Kelimenin tam anlamıyla devrimci bir çağda yaşadığımıza dikkat çekerek makaleye başlayan Sorokin, kendisinin ortaya koyduğu üzere, içerisinde bulunduğumuz ve çözülmeye başlayan *sensate* kültür sisteminin buhranında asıl meselenin ne demokrasi ile totalitaryenizm, ne kapitalizm ile komünizm, ne beynelmilelcilik ile milliyetçilik ne de Stalin ile Hitler yahut Roosevelt arasında olmadığına dikkat çekmektedir. Asıl mesele, *sensate* kültür ile onun halefi olacak *ideasyonel* yahut *idealist* kültür arasındadır. Zira çağımızda yaşadığımız devrim veya *sensate* kültürün çözülmesi, beraberinde yepyeni toplumsal ilişkiler ve kültürel değerler sistemini de getirecektir (Johnston, 1998: 93). Sorokin'e göre sosyalbilimler ve sosyoloji, bu yaşanan dönüşümü okuyup yönlendirmede tabiri caizse sorumlu geçme notu olan "D" almış bir öğrenci gibidir. Zira doğa bilimlerini taklit etmeyi kendine amaç bilmiş sosyalbilimler ve sosyoloji, bu nedenle sosyokültürel olguları çalışabilecek yöntem ve kavram/kuram ortaya koyamamışlardı. Şayet sosyokültürel olguları anlamada doğa bilimlerinin yöntemleri geçerli olsaydı, ne bir "sosyal fiziğe" yahut "sosyal mekaniğe" ne de çakma-fizik bilimi hüviyetindeki sosyalbilimlere ihtiyaç kalmaz, bu işi fizik, kimya ve biyoloji kolayca hallederlerdi (Johnston, 1998: 94). Bu ölümcül hata dolayısıyla sosyal bilimler ve sosyoloji, ne gerçek anlamda bir doğa bilimi olabilmiş ne de sosyokültürel olguları tüm vecheleriyle kavrayabilmişlerdir. Bunda etkili nedenler arasında Sorokin, oldukça fazla ve heterojen yöntem yumağının işe koşulması; doğa bilimlerinin yalnızca ve yalnızca duyulara dayanarak yapılan gözlemler ve deneyler sonrası ortaya çıktığı yanılsaması; biriktirilip yığılan olgu ve gerçekler üzerine ne geçmişteki düşünürlerden ne de

[207] Pitirim A. Sorokin, "Declaration of Independence of the Social Sciences", **Social Science**, Cilt 16, 1941, s. 221-229.

doğabilimcilerinden farklı bir şey söyleyemeyip, özgün bir anlayış da ortaya koyamamış olması gibi etmenleri saymaktadır (Johnston, 1998: 95).

Mantık ve düşünceyi kendinden uzaklaştırıp yalnızca duyulara dayalı gözlem ve deneye yönelen sosyalbilimler, bu kez de elde ettiği veri ve incelediği olguları anlamlı bir bütün içerisinde değerlendirme yetisinden mahrum kalmaktadırlar. Bu tehlikenin farkına varan sosyalbilimler ve sosyalbilimciler, kendi aralarında bir bilimler hiyerarşisi geliştirmekle kalmamış ayrıca çeşitli araştırma merkezleri ve komitelerini de kendilerine efendi ilan etmişlerdir. Buna göre belli yöntem ve teknikleri kullanan herkes, toplumsal gerçekliği anlayıp açıklayabilecekti. (Johnston, 1998: 96-97). Ancak Sorokin, bu hatadan en yakın zamanda dönüleceğini ve hakikat algısının da değişmesiyle duyusal hakikatlerin yanına sezgisel ve aklî hakikatleri de ekleyerek, birbirini denetleyen ve tamamlayan daha bütünleşmiş bir yöntemin sosyalbilimlerde cari olacağını tahmin etmektedir. Bu sayede sosyalbilimler, kendi bağımsızlıklarını ilan edip doğalbilimler sultasına bu *Magna Carta* ile karşı geleceklerdir (Johnston, 1998: 100; 103).

"*Savaş ve Barışın Neden ve Etmenleri*"[208]

Savaş ve barışa dair kavrayışımızı geliştirmek adına Sorokin, "elzem neden" ve "tamamlayıcı etmenler" ayrımını getirmekte ve iç ve dış barışın ana nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: i) iyi bütünleşmiş bir temel değerler sistemine sahip olmak; ii) uluslar arası alanda da karşılaşan toplumların bütünleşmiş sosyokültürel sistemlerinin bağdaşması (Johnston, 1998: 267). Buna göre birbirinden yalıtılmış iki toplumun karşılaşması, genelde savaşla sonuçlanmaktadır ki gelişen ulaşım ve haberleşme araçları ile artan savaşlar, bunun en önemli kantılarından bir tanesidir. Yalnızca iç tutalılığı gelişmiş ve bütünleşmiş bir kültürel sistem, dolaylı olarak milliyetçiliği de destekleyeceğinden, dış çatışmalardan kaçınmaya yardımcı olmayacaktır. Bu nedenle iki sosyokültürel sistem, temel değerler açısından birbiriyle bağdaşır olmalıdır; zira

[208] Pitirim A. Sorokin, "The Cause and Factors of War and Peace", **American Historical Association**, Rapor Sayı 3, 1942, s. 83-95.

kalıcı bir barış, ancak bu sayede gerçekleşecektir (Johnston, 1998: 268-269; 277-278).

"*Savaşsız Bir Dünya İçin Şartlar ve Beklentiler*"[209]

Sorokin, bugünün *sensate* dünyası ve onun ürünü insan ve anlayışı nedeniyle, kalıcı bir barışın sağlanamadığını söylemekte ve *sensate* kültürün çözülüp, yerini *ideasyonel* ve belki de *idealist* bir sosyokültürel sisteme bıraktığında, bu yeni kültür içerisinde savaşların azalacağını ve kalıcı barış için bir umut doğacağını belirtmektedir (Sorokin, 1944: 443).

"*Rusya Bundan 25 Yıl Sonra Nasıl Görünecek*"[210]

Jacob Levy Moreno'nun, kendisine "yirmibeş yıl önce Sovyetlerin bu kadar gelişeceğini tahmin edip etmediği ve bir yirmibeş yıl sonra Sovyetlerin ne halde olacağı" yönündeki iki zor soru sorduğunu belirterek makelesine başlayan Sorokin, kendisinin ta devrimin şaşaalı zamanlarında "ürkütücü derecede kötümser" olarak anılmak pahasına devrimin getireceği kıyım ve sözde maddî başarılara dikkat çektiğini belirtmektedir. Daha sonra benzeri buhran ve yıkım halini, 1920'li ve 1930'lu yıllarda bu kez Amerika'da dillendirdiğinden ve bu öngörülerinde de yanılmadığından hayıflanan Sorokin, devrimin bizzat aktörü ve tanığı olarak orada bulunduğu yıllar sonunda yazdığı *Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti* kitabında ulusun tekrar silkinip doğrulduğunu ve önünde yeni bir yaşamın açıldığını yazdığını hatırlatmaktadır. Bir taraftan bu yeniden uyanış ve öte yandan süregiden kıyım ve terör halini masaya yatırdığı bu kitabından sonra onu tamamlayıcı mahiyette kaleme aldığı *Devrim Sosyolojisi* kitabıyla da Eflatun, Aristo, Taine, Tocqueville ve Charles

[209] Pitirim A. Sorokin, "The Conditions and Prospects for a World Without War", **American Journal of Sociology**, Cilt 49, Sayı 5, 1944, s. 441-449.
[210] Pitirim A. Sorokin, "How Russia Will Look 25 Years from Now", **Sociometry**, Cilt 8, Sayı 2, 1945, s. 120-125.

Ellwood gibi düşünür ve sosyalbilimcilerin eserlerinden yola çıkarak devrim olgusunu incelediğini aktarmaktadır (Sorokin, 1945a: 120-121).

Sorokin, Rus sanayileşmesi ve kentleşmesinin ve ordusunun gücünün, tarih boyunca yaşanan süreçlerin bir devamı olduğunu ve bunu tek başına Sovyet başarısı olarak nitelendirmenin hatalı olacağı görüşündedir. Devrim sırası ve sonrasında yaşanan kısa materyalist eğilimlere rağmen, Rus Ortodoks kilisesinin yeniden güçleneceğini ve dinî bir uyanışın başlayacağını öngördüğünü belirten Sorokin, genel itibariyle kurumsal ve kültürel anlamda Rusya'nın kaydettiği birçok başarı ve başarısızlığı öngördüğü kanaatindedir (Sorokin, 1945a: 122). Bundan sonrası içinse, bir Üçüncü Dünya Savaşı öngörmeyen Sorokin, Rus ekonomisinin, esas itibariyle devletin yön verdiği, dünyanın sayılı büyük ekonomilerinden olacağını; siyasî anlamda devletçiklerden oluşan ve Rusyanın hâkim konumda olduğu federatif yapının devam edeceğini; aile yapısının birçok batılı topluma nazaran daha istikrarlı olacağını; doğum ve ölüm oranlarının yeniden bir dengeye gelip nüfusunun artacağını; son olarak da kültürel anlamda yeniden canlanan bir Rusya ve Rus toplumuna tanık olacağımızı öngörmektedir (Sorokin, 1945a: 123-124).

"*Avro-Amerikan Nüfusun Toplumsal Tabakalaşmasında Savaş ve Savaş Sonrası Değişimler*"[211]

ASS'nin 1944 toplantısında sunulan bildirinin metni olan bu makale, II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ve Amerika'da toplumsal tabakalaşmanın nasıl bir değişim/dönüşüm yaşayacağını incelemektedir. Savaş öncesinde, erkeklere nazaran daha eşitsiz bir konumdaki kadınlar, savaşın patlak vermesiyle ordu da dâhil olmak üzere birçok meslekte görev olmaya başlayıp erkeklerin tekelini yıkmışlardı. Hatta bu eşitlik hâli, Sovyet Rusya'da yalnızca fiilen değil hukuken de teyit edilmiş ve Nazilerden Faşistlere, Komünistlerden Liberallere kadar bütün devletler ve ideolojileri, gelecek ütopyalarında kadına başat görev biçmişlerdi (Sorokin, 1945b:

[211] Pitirim A. Sorokin, "War and Post-War Changes in Social Stratifications of the Euro-American Population", **American Sociological Review**, Cilt 10, Sayı 2, 1945, s. 294-303.

295). Aynı şekilde savaşla birlikte, gençler de kadınlar gibi, birçok görevi sırtlanan, cephenin ön saflarında mücadele eden ve toplumun ana motorize gücü konumuna gelmişti. Sorokin'e göre savaş, beyaz adamın ve uygarlığının mutlak üstünlük iddiasını zayıflatmış ve Nazi-Faşist bloğun da yenilmesiyle ırk temelli ve ayrımcı ideoloji ve toplumsal yapılar gerilemeye başlamıştır. Savaşla birlikte, aileler arasındaki uçurumlar da azalmış, savaşın yol açtığı zenginliğin yeniden dağılımı ve aristokrasinin iyice kaybolmasıyla, aileler arası tabakalaşma da başka bir hüviyete bürünmüştür (Sorokin, 1945b: 296). İmparatorlukların çöküşü ve sömürgelerin bir bir bağımsızlıklarını kazanma çabalarıyla beraber, devletler ve etnik gruplar arasındaki tabakalaşma da kısmen yatay hale gelmiş ve mahiyet değiştirmiştir (Sorokin, 1945b: 297). Savaş ile beraber ortaya çıkan ve savaş sonrasına taşınan bir kısım meslekler ve savaş sırası ve sonrasında popülerliğini yitiren meslekler dolayısıyla, meslekî tabakalaşmada da önemli değişiklikler olmuş; bunun dolaylı bir yansıması olarak toplumsal sınıfların da toplumsal tabakalaşma piramidindeki konumları değişmiş yahut iyileşmiştir (Sorokin, 1945b: 298-299). Dinler ve siyasî partiler de, savaş sırasında oynadıkları roller ve savaş sonrasındaki vaziyette konumlanışlarına göre tabakalaşma eksenlerinde değişimler yaşamışlardır (Sorokin, 1945b: 299-300). Ancak tüm toplumlar esas alındığında, tabakalaşma piramidinde en fazla yükselen ve hâkim konuma geçen grubun devletlûlar olduğunu belirten Sorokin, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ve *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum* kitaplarında ortaya koyduğu üzere, olağanüstü hallerde devletin, denetim ve iktidarını pekiştirdiğini ve savaş sonrası yaşanacak özgürlük ve normalleşme sürecinde bu grubun (devletlûlar), toplumsal tabakalaşma dikey ekseninde bu sefer alçalacağını belirtmektedir (Sorokin, 1945b: 301-302).

"*Sosyokültürel Dinamikler ve Evrimcilik*"[212]

Georges Gurvitch ve Wibert E. Moore'un editörlüğünde hazırlanan, *Yirminci Asır Sosyolojisi* kitabı[213] için kaleme aldığı, **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose)**

[212] Pitirim A. Sorokin, "Sociocultural Dynamics and Evolutionism", Georges Gurvitch & Wilbert E. Moore (Eds.), **Twentieth Century Sociology**, New York 1945 içinde s. 96-120.

Dönemi'nin bu son çalışmasında Sorokin, evrimci ve ilerlemeci tarih ve zaman anlayışını eleştirmekte ve kendi tarih felsefesini birkez daha daha sarih bir biçimde ortaya koymaktadır. Yirminci yüzyıl sosyalbilim düşüncesinde sosyal dinamik ve değişme fikrinin, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardakinden oldukça farklı olduğunu öne süren Sorokin'e göre yirminci yüzyılda sosyokültürel değişime dair çalışmalarda "ne?", "nasıl?" ve "neden?" sorularına verilen cevap çok farklıdır (Sorokin, 1945c: 96). Evrim ve ilerleme fikrine inançla öne çıkan onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda, biyolojiden, kimyaya ve fiziğe, psikolojiden antropoloji ve sosyolojiye dek hemen her disiplinde de bu evrim ve ilerleme fikirleri üzerine inşa edilen kuram ve kavramlar kullanılmaktaydı. Öyleki bu yüzyıllardaki birçok sosyolog için, keşfedilmeyi bekleyen evrim ve ilerleme kanunları vardı. Örneğin Comte'un "sosyal dinamik" fikri, üç hâl kanununda özetlendiği gibi, doğrusal bir ilerleme düşüncesine dayanmaktaydı. (Sorokin, 1945c: 98-100). Comte'tan başka Spencer, Hobhouse, Karl Buecher, Franklin Giddings, Friedriich Engels, Pavel Lilyenfeld, Albion Small ve başka birçok sosyologtan ilerlemeci ve evrimci kuram ve kavramları örnek gösteren Sorokin, kısık sesle de olsa dile getirilen evrimci/ilerlemeci olmayan görüşlerin yirminci yüzyılda daha gür çıktığını ifade etmektedir. İlerlemeci/evrimci düşünceye getirilen en büyük eleştirinin, bütün dış etmenleri yok sayması olduğunu belirten Sorokin, ayrıca bu görüşlerin kendi içerisinde evrimi belli bir ritme bağlamakla da çelişkiye düştüklerine ve evrensel ve homojen bir "insanoğlu" birimi varsaymalarına dikkat çekmektedir (Sorokin, 1945c: 104-106). Yirminci yüzyıl ise, Sorokin'in belirttiği üzere tekrarlayan süreç ve devinimlerin odak noktasına yerleştiği sosyoloji ve sosyalbilimlerin tecrit, temas, akültürasyon, karışma, entegrasyon, çözülme, adaptasyon, örgütlenme, ihtida, göç, hareketlilik ve benzeri tekrarlayan süreç ve değişim/dönüşümleri çalıştıklarını aktarmaktadır. Bu gibi konuları çalışanlar arasında Tarde, Simmel, von Wiese, Park, Burgess, Ross, Bogardus ve kendisini zikreden Sorokin, bu çalışmanın devamlı değişme halindeki sosyokültürel dünyanın anlamlı-nedensel-işlevsel bir biçimde açıklamasını da sunacağı düşüncesindedir (Sorokin, 1945c: 108-109). Yirminci yüzyılda sosyolojinin, sosyokültürel değişimlerin "ne?" ve "nasıl?" sorularına bu

[213] Georges Gurvitch & Wilbert E. Moore (Eds.), **Twentieth Century Sociology**, New York 1945.

şekilde cevap verdiğinin altını çizen Sorokin, ayrıca "nasıl?" sorusuna verilecek cevabın da doğa bilimlerini taklit eden önceki yüzyıllardan farklı olduğunu, zira sosyalbilimlerin kendilerine has bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Dilthey ve Weber'in anlamacı ve tipleştirmeci sosyalbilim metodolojilerine gönderme yapan Sorokin'e göre bugün bu yöntem ve araçlar çok tatmin etmese de bunlar üzerine bina edilecek çalışmaların daha da verimli olacağı kanaatindedir (Sorokin, 1945c: 118-119).

2.4. Dirlikbilim (Amitology) Dönemi (1948-1963)

Sorokin'in **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**nde ortaya koyduğu üzere, büyük bir bunalım dönemine giren ve çözülmeye başlayan *sensate* kültür, yerini *ideasyonel* veya *idealist* bir kültür sistemine bırakacaktı. Ancak Sorokin, kendisinin bütünleşmiş kültür dediği ve diğerlerinin malûl olduğu arazlardan arınmış bir kültür sisteminin inşa edilmesi arayışındaydı. **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'nde yaptığı araştırma ve çalışmalarda yer yer izine rastlanan ve kökeni ta, *Bir Filozof Olarak L. N. Tolstoy* kitabına giden diğergâmlık ve aşk anlayışı, Sorokin'in bütünleşmiş kültür için başlıca çözüm önerisiydi. Sorokin'in Harvard sosyolojide marjinalleşmesiyle aynı zamanlara denk gelen *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'nin kuruluşu ve Eli Lilly'nin olağanüstü yardımlarıyla, yeni bir bilimin, "dirlikbilim"in [amitology] inşası yolundaki çalışmalar da başladı. Sorokin'e göre, gün gelip de tüm yetişkinler doktora sahibi eğitimli bireyler haline gelse de bu durum, savaşları ve yıkımları engellemeyecektir. Ne bilimin gelişmesi, ne artan dindarlık, ne de komünist yahut liberal ütopyalar insanlığı kurtuluşa erdirmeyecekti. İnsanlığın kurtuluşu, Dağdaki Vaaz'ın emrettiği üzere bencil değil diğergâm olmak ve yaratıcı aşka sığınmaktır. Sorokin'in entelektüel kariyerinde, sosyalbilimden ve hatta bilimden en çok uzaklaştığı dönem olarak nitelendirilen ve Amerikan sosyalbilim çevrelerinde artık adının tamamen unutulduğu bu dördüncü dönemde gaye, kardeşlik, diğergâmlık ve aşk üzerine bina edilecek olan bütünleşmiş kültürü, patolojik olanı değil güzel ve müstesna olanı anlatan yeni bir bilim

kurmaktır: dirlikbilimi. David L. Sills'in editörlüğünde hazırlanan *Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nin[214] "Sorokin" maddesinde Edward A. Tiryakian, Sorokin'in "dirlikbilim" [amitology] çalışmalarının, gayesini çözülen topluma deva sağlamakta gören on dokuzuncu yüzyıl Kıta Avrupa'sı sosyoloji çalışmalarının mirasına bir dönüşü temsil ettiğini ifade etmektedir. Tiryakian'a göre Sorokin bu bağlamda, konsensusa verdiği önemle Comte'un, dayanışmaya verdiği önemle Durkheim'ın ve karşılıklı yardıma verdiği önemle de Kropotkin'in devamcısı hüviyetindedir (Tiryakian, 1968: 63).

2.4.1. Kitaplar

İnsanlığın Yenideninşası[215]

Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi'nin ilk yayını olan bu çalışması başarılı olursa Sorokin, insanlığı yıkıma götüren savaşlar gibi felaketlerin ortadan kaybolacağına inanmakta ve kitabını "ölümsüz" Mohandas K. Gandhi'ye ithaf etmektedir. Savaşın açtığı yaralar hala kanarken, insanlığın şimdi kendi yarattığı Frankenstein, atom bombası felaketinden de ürktüğünü belirten Sorokin'e göre bu ölümcül tuzaktan kurtulmanın yegâne yolunun insanlığı diğergâmlık etrafında yeniden inşa etmekten[216] geçtiğini ifade etmektedir. Öncelikle hâlihazırdaki kurtuluş reçetelerini inceleyen Sorokin, siyasî planda demokrasi, Birleşmiş Milletler ve Dünya Devleti gibi arayışların; iktisadî planda kapitalizm, komünizm, faşizm ve diğer sosyalist ekonomiler gibi arayışların; dinî, eğitsel ve bilimsel arayışların yetersizliğine işaret etmekte ve *sensate* kültürün, hedonist ve bencil birey ve

[214] Edward A. Tiryakian, "Sorokin", David L. Sills (Ed.), **International Encyclopedia of Social Sciences**, Macmillan Company & Free Press, New York 1968, Cilt 15 içinde, s. 61-64.

[215] Pitirim A. Sorokin, **The Reconstruction of Humanity**, Beacon Press, Boston 1948 ve Pitirim A. Sorokin, **The Reconstruction of Humanity**, Kraus Reprint Co., New York 1971.

[216] Hâlbuki Lawrence T. Nichols, "*The Establishment of Sociology at Harvard: A Case of Organizational Ambivalence and Scientific Vulnerability*" başlıklı makalesinde Sorokin'in reform örgütlerinin isimlerini talep eden Almanya'dan bir öğrencinin mektubuna cevaben, Harvard Sosyoloji Bölümü ve kendisi söz konusuysa kendilerinin dünyada kendilerini nasıl görürlerse görsünler zayıf ve kör fazlasıyla reformcu ve yeniden inşacı olduğunu düşündüklerini ve gerçek reformun doğal bir bilim olarak sosyolojinin sayesinde gerçekleşeceğine inandıklarını ifade ettiğini aktarmaktadır (Nichols, 1992: 238).

toplumunun bu nitelikleri, toplumsal ilişkiler ve temel kültürel değerler sistemi değişmeden, bu arayışların olumlu bir sonuç vermeyeceği kanaatindedir. Sorokin'e göre bütünleşmiş bir sosyokültürel sistem içerisinde, diğergâmlık ekseninde yeniden sistematize olmuş toplumsal ilişkiler ve Dağdaki Vaaz'ı temel alan evrensel kültürel değerlerle yeniden inşa edilecek olan insanlık, huzur ve sükûn içerisinde yaşayabilecektir (Sorokin, 1971: 53-54; 57-58).

Samimi diğergâmlığın yalnızca kendisi için var olması gerektiğinin altını çizen Sorokin, diğergâmlıktan haz almanın yahut fayda sağlamanın samimi diğergâmlıkla uzlaşmayacağı görüşündedir. Diğergâmlığın ortaya çıkmasında engel teşkil eden fizyolojik, biyolojik, kurumsal, düşünsel ve kültürel birçok unsur gören Sorokin, toplum, kültür ve kişilik üçlü sacayağından her birinin diğergâmlıkla dolu olması gerektiğini aksi takdirde diğergâm bireylere veya topluma ulaşmanın mümkün olamayacağı görüşündedir (Sorokin, 1971: 59; 67-68; 73; 76; 95). Örneğin Sorokin'e göre, hâlihazırdaki toplumsal kurumlarda hâkim toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma hali, akdî ve cebrî ilişkilere göre örgütlenme ve insanları rekabete ve bencilliğe sevk eden şartlar diğergâmlığın önündeki en büyük engellerdendi (Sorokin, 1971: 130). Bu engellerin ortadan kalkması için, toplumsal yapının tüm katmanlarında ve değerler siteminde köklü değişikliklere gerek vardır. Aile yapısı güçlenirken kabileciliğe sevk etmeyecek ve dinlere sarılırken din savaşlarını körüklemeyecek bir evrensel temel değerler sistemine sahip olmamız gerektiğini vurgulayan Sorokin, tıpkı aynı şeyleri ifade eden bambaşka diller olduğu gibi aynı değerleri anlatan ve yaşayan başka başka kültürel dillere sahip olmamız gerektiğine dikkat çekmektedir (Sorokin, 1971: 156). İnsanı, içgüdülerinin esiri bir kukla gibi gösteren Freudyen görüşleri de kısaca eleştiren Sorokin, insanın eğer gerçekten bir diğergâm sosyokültürel çevrede yaşarsa bencilliğinden kurtulmakta zorlanmayacağına dikkat çekmekte ve tarihten birçok örnek diğergâm şahsiyetin hayatından kısa anekdotlarla, en kötü şartlarda bile mümkün olanın şartlar elverdiğinde daha da kolay başarılacağını belirtmektedir (Sorokin, 1971: 237-238; 241). Bu bağlamda, Sorokin'in Ward'un diğergâmlık üzerine çalışmasına başvurup başvurmadığına dair elde bir delil olmadığına temas eden Bierstedt, kavramın ezkaza Comte tarafından uydurulduğunu aktarmaktadır (Bierstedt, 1981: 65). Vincent

Jeffries'e göre ise, "diğergâmlık" kavramı ve olgusu sosyologlar için disiplinin kuruluşundan beri daima gündemdeki bir konu olmuştu. İbn Haldun, Vico, Mandeville ve Louis Schneider'in "protososyoloji" olarak nitelediği İskoç ahlâk filozoflarının ana meselelerinden bir tanesi, şüphesiz, "diğergâmlık"tı. Yine sosyolojinin isim babası Auguste Comte, diğergâmlık konusuna eğilmiş ve kavramı [l'altruisme] daima bencillikle [l'egoisme] beraber değerlendirmişti. Jeffries'in de dikkat çektiği üzere, Durkheim'ın dayanışma ve intihar çözümlemelinde de kilit olgu yine diğergâmlıktı (Jeffries, 2006: 68).

Modern Tarihsel ve Toplumsal Felsefeler[217]

Sorokin'in, belki de *Çağımızın Bunalımı* kitabı ile birlikte başka dile en çok çevrilen bu çalışması, ilk olarak *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* ismiyle yayımlanmış ve dilimize de bu baskıdan yapılan çeviriyle *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* ismiyle çevrilmiştir. Nisan 1950'de, Vanderbilt Üniversitesindeki Cole dersleri kapsamında "Son Dönem Tarih Felsefeleri" konulu bir seminer verdiğini aktaran Sorokin, kitabın, bazı ilavelerle bu konuşmanın metne dökülmüş hâli olduğunu söylemektedir (Sorokin, 1963a: 293). Ancak Dover edisyonuna yazdığı önsözde Sorokin, kitabın ikinci baskısında daha önceki görüşlerini değiştiren Toynbee'ye getirdiği eleştirilerde değişikliğe gitmek ihtiyacı hissettiğini, bunun dışında ayniyle ve fakat başlığı değiştirerek basmayı uygun gördüğünü belirtmektedir. Sorokin, *Tarih Çalışması* isimli devasa eserinin ilk altı cildinde ortaya koyduğu tarihsel değişim düşüncesini daha sonra yayınladığı ciltlerde değiştiren Toynbee'nin bu değişiklikle beraber, A. Kroeber, F. S. C. Norhtrop, J. Ortega y Gasset, F. R. Cowell ve kendisinin tarihsel değişim felsefesine yakın şeyler ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir (Sorokin, 1950b: iii).

Bunalım dönemlerinin, tarih felsefesi üretimi için velûd dönemler olduğuna dikkat çeken Sorokin'e göre bu dönemde insanlar, olan biteni anlamaya çalışmakta

[217] Pitirim A. Sorokin, **Modern Historical and Social Philosophies**, Dover, New York 1950.

ve nereden gelip nereye gidiyoruz sorularına cevaplar aramaktadırlar. Baskın kültür tarzı ile toplumsal felsefe arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirten Sorokin, dolayısıyla *sensate* kültür içinde, *sensate* kuram ve felsefelerin ve *ideasyonel* kültür içinde de *ideasyonel* kuram ve felsefelerin baskın olduğunu aktarır. Bir hâkim kültür, gerileyip çözülmeye başladığındaysa bu kuram ve felsefeler yerlerini, yeni kültür zihniyetiyle uyumlu başka kuram ve felsefelere bırakırlar. Kendisinin, daha önceki çalışmalarında birçok yerde, Batıda yaklaşık dört yüz yıldır hâkim durumdaki *sensate* kültür içerisinde de genel itibariyle evrimci ve ilerlemeci kuram ve felsefelerin revaçta olduğunu belirten Sorokin, *ideasyonel* dönemlerde ise genellikle dairevî ve eskatolojik felsefe ve kuramların revaçta olduğunu ifade etmektedir (Sorokin, 1950b: 6-7). *Sensate* kültürün çözülüp yerini *ideasyonel* yahut *idealist* kültüre bırakmaya başladığı kendi bunalım çağında ise Sorokin, yeniden eskatolojik, Mesihçi ve dairevî tarih felsefelerinin ortaya çıktığına dikkat çekmekte ve *sensate* felsefe ve kuramların pozitivist, natüralist, ampirik, bilimsel ve mekanik yanlarını kabul etmekle beraber bunların hakikatin yalnızca bir yanını yansıttığını belirtmektedir. *Sensate* kültürün çözülüp, yerini *ideasyonel* yahut *idealist* kültüre bırakmaya başladığı kendi bunalım çağında, Danilevski, Spengler, Toynbee, Schubart, Berdyaev, Northrop, Kroeber ve Schweitzer tarafından ortaya konan toplum ve tarih felsefelerini incelediği bu çalışmasını Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabının tamamlayıcı cildi olarak takdim etmektedir (Sorokin, 1950b: 8-9).

İlk olarak, tarihin estetik yorumunu yapan kuram ve görüşleri inceleyen Sorokin, heykel, resim, mimari gibi çeşitli güzel sanat dallarının tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümlerine odaklanan kuramların, bu dönüşümleri ve sıralamalarını nasıl yorumladıklarını ele almaktadır. Kendisinin *sensate* ve *ideasyonel* kültürler dikotomisi ve *idealist* kültürün bu ikisi arasında bulunduğu yolundaki kuramsallaştırmasına benzer şekilde, Paul Ligeti'nin de mimari, plastik ve *malerisch* [resimsel] sanatlar arasında yahut Waldemar Deonna'nın arkaizm, klasizm ve dekadans dönemler arasında ayrıma gittiğine dikkat çeken Sorokin, bunların kendi *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist* zihniyet tanımlamasına benzerliğinin altını çizmektedir (Sorokin, 1950b: 46-48). Daha sonrasında Nikolay Danilevski, Oswald

Spengler, Arnold J. Toynbee, Walter Schubart, Nikolay Berdyaev, F. S. C. Northrop, Alfred L. Kroeber ve Albert Schweitzer'in tarih ve toplum felsefelerini ele alan Sorokin, bu isimlerin kuramlarını kısaca özetledikten sonra kendi tarih-toplum felsefesi ile bu kuramlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinden bir eleştiriye girişmektedir. Bu eleştiriye ana dayanak noktası teşkil eden kendi tarih-toplum felsefesini ve bunun teorik altaypısını oluşturan sistem, üstsistem ve yığınlar ile ideolojik, davranışsal ve maddî kültür kavramsallaştırmalarını aktaran Sorokin, ilk önce Danilevski, Spengler ve Toynbee'yi masaya yatırır. Bazı kuramların, toplumsal ve kültürel sistemler arasındaki farkı göz ardı edip bunları birbirleriyle karıştırdıklarına dikkat çeken Sorokin, toplumsal ve kültürel sistemin çakıştığı kültür yahut medeniyetin *sosyokültürel birim*ler olarak görüldüğünü aktarır. Öyle ki Danilevski'nin "kültür-tarihsel tipi" siyasal ve lingüstik anlamda birbiriyle ilgili toplumsal gruplardan müteşekkil bir gevşek federasyonu andırmaktadır. Yine benzer bir biçimde Spengler'in "yüksek kültür" yahut "medeniyeti" de benzeri bir birliği andırır. Toynbee ise, medeniyet kavramı ile yalnızca bir tarihsel çalışma alanını değil, aynı zamanda birbirleriyle nedensel ve anlamlı bağlarla bağlanmış parçalardan oluşan birleşik bir sistemi kastetmektedir. Schubart, Berdyaev ve Schweitzer'in ise Danilevski, Spengler ve Toynbee'nin aksine kültürel sistemlerini bir toplumsal sistemle özdeşleştirmemekte ve örneğin Berdyaev'de olduğu gibi, klasik kültürün Greko-Romen ulusların çöküşüyle ortadan kaybolmadığını ve ezeli kültürel değerleriyle halen yaşamayı sürdürdüğünü öne sürmektedirler. Öte yandan Northrop, herhangi bir kültürel sistemin temelini, bir felsefe yahut ilkenin oluşturduğunu ve Kroeber ile beraber örneğin Meksika'nın Danilevski, Spengler ve Toynbee'nin iddia ettiğinin aksine anlamlı bir tutarlılığa sahip bütünleşik bir kültür olmayıp beş farklı kültür sisteminin bir arada bulunduğu bir kültürel yığın olduğunu belirtmektedirler (Sorokin, 1950b: 205-207). Kendi kültürel ve toplumsal sistemler sınıflamasını hatırlatan Sorokin, medeniyetlerin ölümü olarak anlatılan sürecin sonunda dil, felsefe, iktisat her şeyin de ortadan kalkması gerektiğini ve eğer böyle olmuyorsa kendisinin ortaya koyduğu gibi kültür zihniyetlerinin çözülüşü ile medeniyetlerin ölümünü karıştırmamak gerektiğinin altını çizmektedir. Sorokin'e göre medeniyetin ölümü olarak adlandırılan, onun bütünsel kültüründen bir parçasının, dili, dini yahut başka bir vechesinin ortadan kaybolmasıdır (Sorokin, 1950b: 218-220). Toynbee'nin,

"coğrafî şartlar ne çok rahat ne de çok sıkı olduğu zaman medeniyetlerin yaratıcılığının artacağı" yolundaki görüşlerini ve yaratıcı azınlık fikrini eleştiren Sorokin, Danilevski'nin kültürel sistemlerin karşılıklı aşılanması fikrini ise sosyokültürel sistemlerin yaşadığı değişim/dönüşümün anlaşılması için faydalı bir araç olarak değerlendirmektedir (Sorokin, 1950b: 231-233). Aynı şekilde medeniyetlerin yalnızca bir yaşam ve yaratıcılık döngüsüne sahip olduğunu ve yalnızca bir konuda yaratıcılık göstereceklerini öne süren dairevî ve organikçi görüşleri eleştiren Sorokin, Hind, Çin ve Mısır gibi toplumsal sistemlerin bile tarihlerinde, yukarı ve aşağı yönlü birçok devinimin gözlemlenebileceğini aktarmaktadır (Sorokin, 1950b: 239). Ayrıca bu bağlamda, ondokuzuncu yüzyılda hâkim durumdaki doğrusal tarih fikrini ve evrimci/ilerlemeci görüşleri eleştiren Sorokin, *sensate-ideasyonel-idealist* kültür zihniyetleri arasındaki ritimler ve devinimlerden oluşan kendi tarih-toplum felsefesini bir kez daha ortaya koymaktadır. Toplum felsefelerinin, böylesi bir bunalım çağında oldukça büyük önem taşıdığını aktaran Sorokin, toplum felsefecileri, kimi sözde-bilimciler gibi ufak tefek teknik detaylarla ilgilenmek yerine güç sorulara cevap aramakta ve kendilerini halin eline bırakmayıp geçmiş ve bugün arasındaki süreç ve momentleri anlamaya adadıklarını belirtmektedir. Sorokin'e göre toplum felsefesi, sosyokültürel evren dedikleri "gizemli" olguyu daha kapsamlı bir şekilde anlayabilmek ve insanlığı yaşadığı buhrandan çıkarıp tarihin daha yeni, yaratıcı ve daha düzenli bir devrine taşıyacaktır (Sorokin, 1950b: 321-322).

Sorokin, *Modern Tarihsel ve Toplumsal Felsefeler* kitabında toplumsal sistemi, "dayatılan, zorunlu yasa-normlarla tüm üyelerinin birbirlerine, dışarıdakilere ve tüm dünyaya karşı hak, ödev, toplumsal konum ve işlevler, roller ve münasip davranışlarını; cezaî müeyyide altına alınmış, yasaklanan eylem-ilişkiler setini ve bir takım zorunlu olmayan idarî normlarını ayrıntılarıyla tanımlayan örgütlü grup" şeklinde tanımlamaktadır. Sorokin'e göre bu normların neticesinde bu örgütlü grup, "açık bir şekilde farklılaşan ve tabakalaşan bir mevcudiyete sahip olmakta ve her üye bu farklılaşmış ve derecelenmiş sistem içerisinde bir konuma, yine onun terfi veya tenzilini düzenleyen yasal kurallarla birlikte kararlaştırılacaktır". Böylesi bir grubun kendine has bir kimliği, ismi ve sembolü olacağına dikkat çeken Sorokin, üyelerinin

faaliyetlerini ve kendi işlevlerini yerine getirmek için de bir takım kaynak ve maddî araçlar kullanacağını ifade etmektedir (Sorokin, 1950b: 202).

Diğergâm Aşk: Bir Amerikan "İyi Komşular" Çalışması[218]

Sosyoloji ve sosyalbilimlerin, hemen hemen tüm tarihsel seyirlerinde, daima patolojik olanı araştırıp incelediklerine dikkat çeken Sorokin, kendisininse tam aksine, iyi örnekleri inceleme arayışında olduğunu ve bu nedenle de Amerikan iyi komşular ile ilk Hıristiyan azizleri istatistikî veriler ışığında sosyolojik bir karşılaştırmaya tabi tuttuğunu aktarmaktadır (Sorokin, 1950a: 4-5). Bir radyo programına gönderilen yorum mektuplarından seçilen 1000 kişiden yola çıkarak oluşturulan ilk grup ve bu gruptan 93 kişinin ayrıca otobiyografilerini kaleme almaları ve bir anket doldurmalarıyla oluşturulan ikinci grup ve diğergâmlıkları ve yardımseverlikleriyle öne çıkan 112 Harvard öğrencisinden oluşan ve detaylı bir ankete cevap veren üçüncü grup, çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. İyi komşuluğun hangi eylemlerde gerçekleştiğini ve örneklemdeki kişilerin iyi komşuları nasıl tanımladıklarını soruşturan Sorokin, daha sonra iyi komşuların cinsiyet, yaş, medenî hâl, eğitim durumu, kırlılık-kentlilik, toplumsal-meslekî-iktisadî statü, dinî inançlar, dünya görüşleri, siyasî faaliyetler gibi demografik verilere göre dağılım istatistiklerini aktarmaktadır. Buna göre, iyi komşu olarak tanınmalarında nelerin etkili olduğu sorusuna verilen cevaplarda din % 21, evrensel yaşam deneyimleri % 28, kişisel yaşam deneyimleri % 11, aileden alına eğitim ve terbiye % 29 iken okulun etkisi % 8 ve olağandışı tecrübeler % 3 orana sahiptir (Sorokin, 1950a: 57). İyi bir komşu olmaya giden yolun, tıpkı azizlikte olduğu gibi iki usûlü olduğunu belirten Sorokin, kimilerinin aşama aşama gelişerek bu noktaya geldiğini, kimilerininse hayatlarındaki sıkıntılı yahut dramatik bir olay veya durumdan sonra ani bir şekilde bu noktaya eriştiğini aktarmaktadır (Sorokin, 1950a: 59). Daha sonra ikinci kısımda da Hıristiyan azizlerini incelemeye başlayan Sorokin, aynı şekilde azizlerin de cinsiyet, yaş, doğdukları ve öldükleri ülke, doğum ayları,

[218] Pitirim A. Sorokin, **Altruistic Love: A Study of American "Good Neighbors"**, Beacon, Boston 1950.

sınıfsal kökenler, babalarının etkisi, medenî hâl, toplumsal ve iktisadî statüleri, yüzyıllara ve farklı sosyokültürel sistemlere göre dağılımları gibi istatistikî verileri aktarmaktadır. İstatistikî verileri dökülen bu iki örneklemde de benzeri verilerin ve eğilimlerin gözlemlenmesi de Sorokin'in öngördüğü üzere iyi komşuluk veya azizlik mertebesinin istikrarlı ve sevgi dolu bir ailede yetişmiş, evrensel yaşam tecrübelerinden etkilenip esinlenen, kendi yaşam tecrübesini aldığı eğitimle pekiştirmiş, dinî inançları ve bağlılıkları sarsılmamış ve nadiren de kişisel olağandışı bir tecrübe yaşamış kimselerin ulaştığı bir konum olduğunu göstermektedir.

S. O. S. Bunalımımızın Manası[219]

Toplumsal ve Kültürel Dinamikler ve *Çağımızın Bunalımı*'nın basımından bir on yıl sonra kaleme aldığı bu eserde Sorokin, geçen zaman içerisinde daha da derinleşen sosyokültürel buhranı incelerken bilimsellikten uzak, Erasmus'un *Deliliğe Övgü*'sü veya Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ü gibi daha dramatik bir üslup kullandığını baştan belirtmektedir (Sorokin, 1951a: x). İlk bölümünde "S. O. S."[220], yardım çağrısında bulunan Sorokin, Tanrıya yakarışlarla başlayıp, katil insanın çıldırıp kendini intihara sürükleyen yıkımlara imza attığını belirtmektedir. İkinci bölümde ise insanlığa seslenen Sorokin, topyekün yıkım öncesi, kendisine çekidüzen verebilmesi için son şansını iyi kullanmasını salık vermektedir. Daha sonra iki zıt görüşün varlığına dikkat çeken Sorokin, acı ve ızdırabın kişiyi felah ve kurtuluşa götüreceği yolundaki kadim görüş ile Freud'un kişinin zevk peşinde koşan ve acıdan kaçınan içgüdüsel hâlinin, onu saldırganlığa sevk ettiği yolundaki görüşlerini aktarmaktadır (Sorokin, 1951a: 83-84). Yaşanan düşkırıklığı, ızdırap ve felaketlere karşı Sorokin, insanın, i) bencil saldırganlık; ii) teslimiyetçi pasifizm ve budala sabrı; iii) düşkırıklığı yaşayan insanların yaratıcılığını ikiye katlayan ve felaketleri aşmaya yönelik çabalama; ve iv) özeleştiri, özdenetim, bencilliğin azalıp, diğergâmlık ile dinî ve manevî yönlerin artması gibi dört farklı cevabının olduğunun altını çizmektedir (Sorokin, 1951a: 95). Yaşanan buhran sürecinde birey, grup veya kurum ve kültürde

[219] Pitirim A. Sorokin, **S. O. S. The Meaning of Our Crisis**, The Beacon Press, Boston 1951.
[220] S. O. S. uluslararası mors alfabesi, acil durum sinyalidir.

türlü türlü kutuplaşmalar yaşandığına dikkat çeken Sorokin, bu kutuplaşma ve buhranın edebî eserlerden totaliteryen devlet eğilimlerine dek, pek çok farklı düzlemde gözlemlenebileceğini de aktarmakta ve bütün bunlara cevabın savaş yahut silahlanma değil, barış ve olağanüstü halden kurtulmak olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1951a: 100-102; 136; 144; 169).

Aşkın Yolları ve Gücü[221]

Aşkın, suç ve intihar eğilimlerinin en güçlü devası, derin ve kalıcı mutluluğun anahtarı ve insanlığı asalete götüren en güçlü eğitimsel güç olduğunu belirten Sorokin, buna rağmen psikolog ve sosyologların bu konuyu neredeyse hiç çalışmadıklarından ve ısı veya elektrik enerjisiyle karşılaştırınca da, aşk enerjisine dair ne kadar az şey bildiğimizden yakınmaktadır. Kendisinin, bu eksikliği gidermek adına *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'nce düzenlenen sempozyum ve araştırmalarla, bu önemli konuya biraz da olsa katkı yapma arayışında olduğunu belirtmekte ve böylesi netameli bir konuda yazdıklarında varolan kusurlar için de okurdan af dilemektedir (Sorokin, 1954a: xii). Aşkın, tıpkı bir buzdağı gibi, görünenin çok çok ötesinde keşfedilememiş cephelere sahip olduğunu aktaran Sorokin, aşkın, dinî, ahlâkî, ontolojik, fiziksel, biyolojik, psikolojik ve toplumsal cephelerinin varlığından bahseder. Bu noktada bencil aşk "Eros" ve diğergâm aşk "Agape" arasında da bir ayrıma giden Sorokin, klasik literatürdeki beşerî ve ilâhî aşk ayrımına benzer bir farklılığa işaret etmektedir (Sorokin, 1954a: 3-4). Kendi beslendiği kaynaklar arasında ise Nikolay Fedorov, Fyodor Dostoyevski, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Sergey Bulgakov, Peter Koropotkin ve Vladimir Solovyev'i gösteren Sorokin, bunlardan özellikle Solovyev'in aşkın ontolojik enerjisini enine boyuna incelediğini aktarmaktadır. Buna göre ancak aşk sayesindedir ki insan, ölümlü bir beşer olmaktan kurtulup, ölümün fatihi ve organik, inorganik ve sosyokültürel kuvvetlerin efendisi olabilecek ve böylece kendi ilâhî doğasını keşfedebilecektir (Sorokin, 1954a: 7). Yalnızlığımızı ortadan kaldırıp bizi

[221] Pitirim A. Sorokin, **The Ways and Power of Love**, , Beacon, Boston 1954.

başkalarına bağlayan bir kuvvet olarak aşk, hayatımızı zenginleştirmekte ve bizi bilgi ve hakikat bilinci ile doldurmaktadır (Sorokin, 1954a: 11). Bunların ötesinde ayrıca ampirik bir psiko-sosyal olgu olmakla aşk, yoğunluk, yaygınlık, ömür, saflık ve tutarlılık gibi beş boyuta sahiptir. Yoğunluk bakımından aşk, sıfır ile sonsuz arasında bir yerlerde konumlanabilir. Sıfırın altında ise, nefret ve düşmanlık başlar. Yaygınlık açısından da aşk, yine sıfır ve sonsuz arasındadır. Kişi, kimseye karşı sevgi ve aşk duymayacağı gibi, tüm insanlığı ve hatta evreni kapsayan bir sevgiye de sahip olabilir. Aşkın ömrü de, kısa bir ânı yahut yıllar süren bir dönemi kapsayabilir. Yine aynı şekilde, tamamen faydacı ve bencil nedenlerle yahut aşk için aşk olabilmektedir. Öte yandan kişi, kimi zaman aşkını gösterebilme ve eyleme dökme imkânına sahip olamazken, bazen de başka nedenlerden ötürü aşk gösterilerinde bulunabilmektedir (Sorokin, 1954a: 15-17). Sorokin'e göre bu beş boyut, bize aşkı gözlemleyebilme ve inceleme imkânını sunmakta ve kişiler bu beş boyut açısından çeşitli konum ve derecelerde aşka sahip olabilmektedirler. Daha sonra aşkın bu beş boyutunun birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen Sorokin, aşkın yoğunluğu ile ömrü arasında aşkı ortaya çıkaran unsur ve motiflerin yenilenmemesi durumunda negatif bir ilişki; yoğunluk ve saflık arasında pozitif bir ilişki; yoğunluk ve tutarlılık arasında pozitif bir ilişki; yaygınlık ve tutarlılık arasında negatif bir ilişki; ömür ve saflık arasında pozitif bir ilişki; ömür ve tutarlılık arasında pozitif bir ilişki; saflık ve tutarlılık arasında pozitif bir ilişki mevcut olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1954a: 24-29; 33-35).

Aşkın, toplum için oldukça önemli bir emtia olduğuna dikkat çeken Sorokin, aşk enerjisi üretimini geliştirmenin yolunun aşk ve hakikat kahramanlarını arttırmaktan geçtiğini söylemektedir. *İnsanlığın Yenideninşası* kitabına yapılan eleştirilerde, kendisinin herkesi bir Yogi yahut Saint Francis olmaya zorladığının ifade edildiğinden yakınan Sorokin, aşk enerjisini arttırmada böylesi kahramanların yanında, sıradan insanların ve kurumların da etkili olduğunun altını çizmektedir (Sorokin, 1954a: 41-42). Çağımızda hâkim olan *sensate* kültür nedeniyle hepimizin bencilliğe ve varolma kavgasına tutuştuğundan, yaratıcı ve saf aşktan uzak kaldığımızı belirten Sorokin, hakiki aşka tutunarak, *sensate* kültürün yarattığı yıkım ve felaketlerden kurtulabileceğimizi ifade etmektedir (Sorokin, 1954a: 47-48).

İnsanın, Freud ve benzeri düşünürlerce, salt içgüdülerinin ve beşer tarafının emrinde bir kukla olduğu şeklinde tasvirine karşı çıkan Sorokin, nefret dolu, saldırgan, patolojik bir insanın, bilimsel anlamda da hatalı olacağını ve fazlaca basitleştirilen bilinç ve bilinçaltı kategorilerinin de zannedildiğinden daha karmaşık olduğunu belirtmektedir. Sorokin'e göre insanın, i) biyolojik bilinçdışı (bilinçaltı); ii) biyolojik bilinç; iii) sosyokültürel bilinç; iv) bilinçötesi şeklinde dört farklı zihin düzeyi yahut enerjisi vardır. Buna göre insan, iddia edildiği gibi iki değil, aslında dört katlı bir yapı gibidir. Biyolojik bilinçdışını Freud ve benzeri düşünürlerden farklı tarif etmeyen Sorokin, biyolojik bilinci de **Davranışçı Dönem**'den kalma Pavlov ve Behterev etkisinden hareketle refleksler olarak tanımlamaktadır. Soroyokültürel bilinç ise, kişinin toplumsal yapı ve koordinasyon sisteminde bulunduğu konuma, yani meslek, statü, sınıfsal durum, aile yapısı ve benzeri rol dağılımlarına göre çeşitlilik gösteren bir başka düzey olarak ele alınmaktadır. Sorokin'in kavramsallaştırmasına göre bilinçötesi ise, tıpkı *ideasyonel* ve *idealist* kültür zihniyetlerini ayırt etmede kullanılan akıl ve sezgi gibi, bütünleşmiş bir zihniyet analizi için arayıştaki Sorokin'e bu imkânı sunan bir araç olarak belirmektedir (Sorokin, 1954a: 91-92). Öyle ki, bu dört düzeyden birisinin oldukça baskın olması, yahut örneğin sosyokültürel roller arasında çatışma olması kişinin bütünleşmiş bir zihin sahibi olmasında engel teşkil edecek ve birtakım psiko-sosyal arazlara neden olacaktır (Sorokin, 1954a: 93-94). Bütünleşmiş ve yaratıcı bir zihin sahibi kişinin Sorokin'e göre i) bilinçaltı güdülerini ve biyolojik bilinç reflekslerini denetim altında tutabilecek denli bilinçötesi tamamen gelişmiş ve sezgileri kuvvetli; ii) sosyolokültürel egoları ve rolleri birbiriyle uyum içerisinde; iii) biyobilinç egoları birbiriyle uyum içerisinde; iv) tüm bilinçaltı güdüleri denetim altında yahut bir başka ifadeyle ego, değerler ve grup ilişkileri birbirleriyle uyum içerisinde olmalıdır (Sorokin, 1954a: 115-117).

Daha sonra bütünleşmiş bir zihne ve gelişmiş bir bilinçötesi düzeye sahip kişilere örnekler veren ve bunu sağlamada en önemli kurumsal etmenin aile olduğunu belirten Sorokin (Sorokin, 1954a: 200), bilinç ötesi düzeyi geliştirmenin inziva, yoga, meditasyon ve benzeri çeşitli manevî yollar dahil olmak üzere yirmialtı adet teknikten geçtiğini aktarmaktadır (Sorokin, 1954a: 233 vd.). *Sensate* kültürün

bencilliği teşvik edici toplumsal ilişki yapısı ve değer sistemi (Sorokin, 1954a: 206 vd.) ile psikanalizci yöntem ve insan algısını (Sorokin, 1954a: 409 vd.) eleştiren Sorokin, ayrıca totaliter ve ırkçılığa kaçmadan bütünleşmiş bir zihin düzeyine erişmek adına yaratıcı ve diğergâm aşka sarılmak gerektiği kanaatindedir (Sorokin, 1954a: 488).

Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler[222]

Sorokin, *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* kitabında[223], yakın dönem sosyoloji, psikoloji ve psikiyatri araştırmalarında ve düşüncelerindeki modaların eleştirisini yapmaktadır. Kitapta, i) çok önce bulunmuş bir şeyi yeni keşfetmiş gibi ortaya çıkma, yani "Yeni-Kolombculuk"; ii) "duygusuz jargon ve çakma bilimsel argolar"; iii) "çakma işlemselcilik"; iv) "testomania"; v) "nicelikperestlik"; vi) "toplumsal fizik kültü"; vii) küçük gruplar üzerine sahte-deneysel çalışmalar; viii) biliş üzerine miadı dolmuş fikir ve kuramlar eleştirileri öne çıkmaktadır. Her bir araz için belli sosyologların eserlerini seçip inceleyen Sorokin, Samuel Stouffer, Clyde Kluckhohn, Talcott Parsons, Edward Shils, Kingsley Davis ve Wilber E. Moore gibi isimleri Yeni Kolombculukla, yani Amerikayı yeniden keşfetmekle suçlamaktadır. Bu isimleri, çalışma konularındaki literatüre hâkimiyeti zayıf, konunun tarihselliğinden uzak, daha önce söylenenleri yineleyen, amneziden[224] muzdarip, sahte öncülük taslayan kişiler olarak tasvir eden Sorokin; ayrıca var olan terim ve kavramlar dururken, yeni yeni laflar türetenleri de George Lundberg, Talcott Parsons, Edward Shils gibi isimlerin şahsında eleştirmektedir. Bu eleştiriler, zaten giderek Amerikan sosyoloji kamusunda marjinalleştirilen Sorokin'e olan tepkilerin daha da artmasına neden olmuştu. Fakat öte yandan Sorokin'in burada getirdiği

[222] Pitirim A. Sorokin, **Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences**, Regnery, Chicago 1956.
[223] Johnston'ın aktardığına göre Sorokin yazışmalarında "hatalar ve yanılgılar" üzerinde durmakta ve alanda yepyeni çiçeklerin boy vermesi için ayrık otlarının temizlenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Johnston, 1995: 63).
[224] Pitirim A. Sorokin, **Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences**, Regnery, Chicago 1956.

eleştirilerin birçoğu, C. Wright Mills'in *Sosyolojik Tahayyül* kitabında[225] tekrar vurgulanmaktadır. Bu benzerliğe, otobiyografisinde atıfta bulunan Sorokin, Mills'in hiçbir şekilde kendi adını zikretmediğine hayret etmekte ve *London Times Literary Supplement*'te yayımlanan bir değerlendirme yazısında, intihal ihtimaline dikkat çeken bir yazıdan bahsetmektedir (Sorokin, 1963a: 296-297).

Sorokin'i oldukça kızgın bir ihtiyar olarak nitelendiren Halsey, kitaba yazdığı değerlendirmede, Sorokin'in zemin katına kendisinin harç koyduğu Amerikan sosyolojisi binasını hedef almakla suçlamaktadır. İki savaş arasında, özellikle toplumsal hareketlilik üzerine dengi olmayan bir eser kaleme alan Sorokin, Halsey'e göre bu son kitabıyla bahsedilen Amerikan sosyolojisi binasının ofis ve laboratuarlarına ateş açmaktadır. Sorokin'in, özellikle amneziden -bilhassa Sorokin'in unutulmasından- dert yandığına dikkat çeken Halsey kitapta, Talcott Parsons gibi sosyologların bir sürü laf geveleyip ampirik kıymeti olmayan sayfalar karalamakla (Sorokin, 1956a: 324) eleştirildiğini aktarmaktadır. Ayrıca Halsey, tümdengelim, tümevarım ve kuramsal inşa gibi oldukça önemli yöntemsel tartışmanın bulunduğu kitapta, Karl Popper'ın adının hiç geçmemesini de manidar bulmaktadır (Halsey, 1961: 82-83). Horton ise kitabın propaganda eğitimi alan öğrenciler için yargısız infaz taktiklerine önemli bir örnek olarak öne çıktığını ifade etmekte ve özellikle "amnezi", "duygusuz jargon ve çakma bilimsel argolar", "çakma işlemselcilik", "testomania", "nicelikperestlik" gibi ifadelerdeki ajitatif vurguya dikkat çekmektedir (Horton, 1956: 338). Kitaptaki birçok bölümün, Sorokin'in kendisini "masa başı kuramcısı" olarak hor görülen, meslektaşlarınca intihaller yapılan, öğrencileri tarafından reddedilen ve bir araştırmacı, kuramcı ve peygamber olarak saygı duyulmayan biri olarak addettiğinin göstergesi olduğunu belirten Horton, Sorokin'in yaratıcı bir güç olarak görülmemesinin nedenini, onun irrasyonel ve ideosenkretik çalışmalarında görmektedir, gizli komploların değil. Bu bağlamda, meslekî tecridin, kendisine fildişinden bir kule inşa edip, dışarıdan gelen katkıları reddeden bir düşünce sistemi için kaçınılmaz olduğunun altını çizen Horton'a göre kitap, sosyologlara yönelik bir saldırıdan başka ancak önemli bir kariyerin kendini

[225] Charles Wright Mills, **The Sociological Imaginiation**, Oxford University Press, Oxford 2000.

imhasında, son darbe niteliğindedir (Horton, 1956: 339). Ancak *AJS*'de yayımlanan bu değerlendirme yazısına yazdığı bir mektupla cevap veren Sorokin, *AJS*'de yerilen eserleri ve bunların başarıları arasındaki ters ilişkiden bahsedip, tüm eleştirileri şükranlarla kabul ettiğini belirtmektedir. O zamana dek eserlerinin, otuz dört kez başka dile çevrildiğini ve birkaç çevirinin de yolda olduğunu ifade eden Sorokin, kendi "zırvalarına" dair oluşan dünya literatürünün *AJS*'nin methettiği herhangi yaşayan bir sosyologdan daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir (Sorokin, 1957: 515). Öte yandan Sykes, kitapta getirilen eleştirilerin iki nedenden ötürü göz ardı edilemeyeceğini belirtmektedir. Birincisi, Sorokin eleştirilerini yaptığı alıntılarla desteklemektedir; ikincisi, Sorokin, toplum bilimine yaptığı önemli katkılarından dolayı bir kulak kabartmayı hak etmektedir (Sykes, 1956: 633).

Amerikan Cinsellik Devrimi[226]

Bu çalışmasında Sorokin, düşen doğum oranları, babanın çocukların gelişimindeki rolünün azalması, artan müstehcenlik ve boşanma oranları, artan evlilik öncesi ve dışı cinsel ilişki, eşcinselliğin yaygınlaşması, gayrimeşru çocuklar gibi konuları incelemekte ve başta aile olmak üzere, temel sosyokültürel değerlerin "cinsellik devrimi" adı altında çözülmesinin nedenlerini ortaya koymaktadır. Sorokin'e göre, son iki yüz yılda ve özellikle de son birkaç onyılda Amerikan toplumu, cinselliğe takmış ve toplum cinsellik-merkezli bir toplum haline gelmişti. Öyle ki yaşanan cinsellik devrimi, belki siyasal ve iktisadi diğer ayaklanmalardan daha fazla etkili bir şekilde insanların ve toplumun hayatlarını değiştirmekteydi (Sorokin, 1956b: 3-19). Sorokin, edebiyat alanında bile ve hatta Sinclair Lewis, Ernest Hemingway ve John Steinbeck gibi ciddi yazarların bile cinselliği ve daha da kötüsü gayrı meşru ilişkileri çok normal bir yetişkin davranışı gibi romanlarına katmalarına dikkat çekmekte ve bunu adeta modern insanın sıkıcı hayatını renklendiren maceralar olarak sunmalarını eleştirmektedir (Sorokin, 1956b: 23). Edebiyattan başka sinema, heykel, televizyon şovları, radyo programları, reklamlar

[226] Pitirim A. Sorokin, **The American Sex Revolution**, Sargent, Boston 1956.

ve resimde de cinselliğin merkeze oturduğu bir eğilimin bulunduğunu aktaran Sorokin, bunların bir de boşanmayı kolaylaştıran yasalar, özellikle ilkel insanlara dair cinsellikle örülü hikâyeler ve tarihler uyduran bilim adamları ve etik ve ahlâkın yozlaşmasının da eklenmesiyle cinsellik devriminin toplumun her kesimine nüfûz eder hale geldiğinden yakınmaktadır (Sorokin, 1956b: 40-45). Sorokin, cinselliği bu denli takıntılı hale getirmenin yaratıcılığı öldüreceğini belirtip, Eski Yunan ve Roma'nın son dönemlerinde bu durumun yaşandığını ve duyarlılığın, belli bir amaca adanma, öz-disiplin gibi yetilerin yitirilmesiyle sonuçlandığının altını çizmektedir. Cinselliğe bu denli takıntılı olmada, *sensate* kültür siteminde duyu ve hazları merkeze alan değer ve estetik yargılarının etkili olduğunu aktaran Sorokin, ironik bir biçimde cinselliği özgürleştiren ve evlilik dışı ilişkileri teşvik eden bu kültürün, nüfusu yeniden üretmede ise zorlandığını belirtmektedir (Sorokin, 1956b: 82). Ancak Sorokin, çalışmasını iyimser bir şekilde, *sensate* kültürün çözülüş döneminde yaşanan bu cinsellik devriminin de, tıpkı diğer felaketler ve istikrarsızlıklarda olduğu gibi, insanlığı bir yol ayrımına getirdiğini ve buradan bütünleşmiş bir kültür içerisinde temel ahlâkî değerlere tutunarak ve istikrarlı ailelerle kurtulabileceğimizi belirtip; narsist bir kültürden manevî anlamda yeniden canlanmış, yaratıcı bir topluma geçebileceğimizi vurgulayarak sonlandırmaktadır.

İktidar ve Ahlâk: Koruculardan Kim Koruyacak?[227]

Sorokin, 1940 ve 1950'lerde mecburi askerlik hizmetine karşı kampanyalarda yer almıştı. Yine 1950 ve 1960'larda, soğuk savaşa karşı yürütülen kampanyalara da destek vermişti. 1957'de Tokyo'da atom bombasına karşı silahsızlanma kampanyasına katılmış, çeşitli pasifist hareketlere açıktan destek vermişti. 1960'larda üniversite kampüslerinde öğrencilerin ön ayak olduğu barış komitelerinin de danışmanları arasındaydı. Bu aktivizmden en çok dikkat çekense, 17 Ocak 1951 tarihinde *New York Times* gazetesinde militarizme karşı kaleme aldığı ve insanları kopabilecek kıyamete karşı uyaran yazısıydı. Zira bu yazı, Albert Einstein'ın da

[227] Pitirim A. Sorokin-Walter A. Lunden, **Power and Morality: Who Shall Guard the Guardians?**, Sargent, Boston 1959.

takdirini almış ve Einstein bu yazının tek sayfa ilan olarak basılıp bilim adamlarının imzasına açılmasını teklif etmişti (Jaworski, 1993: 70). Belki Rusya yılları kadar olmasa da, belli bir aktivizme yeniden dönen Sorokin'in bu dönemde, daha politik bir metin kaleme alması da kaçınılmazdı. Sorokin, hem Minnesota hem de Harvard'dan öğrencisi Walter A. Lunden ile beraber kaleme aldığı bu çalışmada, insanlığın kaderinin, ölümcül silahların tekeline sahip bir avuç insanın elinde ve bu durumun Rusya'da da Birleşik Devletler'de de benzer olduğunu belirtmektedir (Sorokin & Lunden, 1959: 9). Devletlerin, halen yeterli ahlâkî olgunluğa sahip olmadıklarına ve zalimce ve bencilce davrandıklarına dikkat çeken Sorokin-Lunden, bu durumun yarattığı sorunların, devletlerin nimetlerini kat be kat aştığının altını çizmektedirler. Siyasilerin devletinin yerini, bilim adamlarının, bilgelerin ve azizlerin devletinin alması gerektiğini vurgulayan Sorokin-Lunden, modası geçmiş ideolojilerin yerini de daha asil ve daha iyi bir düzenin alması gerektiği düşüncesindedirler (Sorokin & Lunden, 1959: 10). Devlet ve devletlû seçkinlere dair üç görüş olduğunu söyleyen Sorokin-Lunden, bir taraftan devletlû seçkinleri yücelten, Macchiavelci çifte standartçı görüşlerin ve öte yandan da en küçülmüş devlet en iyi devlet düsturunu savunan görüşlerin var olduğunu belirtmektedirler (Sorokin & Lunden, 1959: 11). Bu bağlamda çeşitli istatistiklerden yola çıkan Sorokin-Lunden, yöneten ve yönetilenlerin zihnî ve ahlâkî durumları aynı ölçülere tâbi tutulursa, yönetenlerin şizofreniye varan bir ikilikle yaftalandığı; yönetenler arasında yönetilenlere nazaran Tanrı vergisi yeteneklere veya arazlara sahip zihnî ve ahlâkî uçların daha sık görüldüğü; yönetenlerin ahlâkî anlamda daha zalim ve düşük olduğu; yönetenlerin iktidarı arttıkça ve mutlak bir hâl aldıkça ve yönetilenler bundan daha az hoşnut kaldıkça zulüm ve yozlaşmanın daha da arttığı; yönetenlerin iktidarı sınırlandıkça, zulümlerinin nitelik ve nicelik anlamında azaldığı tespitlerini yapmaktadır (Sorokin & Lunden, 1959: 36-37). Ardından çeşitli tarihsel şahsiyetlerden ve olaylardan örneklerle bu genellemeci tespitleri açıklamaya girişen Sorokin-Lunden, Sorokin'in *Bir Etmen Olarak Açlık*, *Devrim Sosyolojisi*, *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*, *Çağımızın Bunalımı*, *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum* gibi daha önceki çalışmalarında ortaya koyduğu, felaket zamanlarında devletin gücünün ve iktidarının artıp totaliter bir yapıya büründüğü ve bu durumun da, felaketlerin yol açtığı sorunlara yenilerini eklediği yolundaki görüşünü yinelemektedir. Öyle ki,

Eflatun'un *Devlet*'inde tasvir edilen koruyuculara gönderme yaparak Sorokin, elinde böylesi ölümcül silahlar bulunan ve bu silahları iç ve dış politikalarını güçlendirmek için kullanmayacakları garanti edilemeyen "koruculardan kimin koruyacağı" sorusunu ("*Quis custodiet ipsos custodes?*") sormaktadırlar. Daha sonra olası bir dünya savaşını önlemek adına, kısa dönem için acil önlemler teklif eden Sorokin-Lunden, öncelikle devletlerin iktidarının snırlanması gerektiği düşüncesindedir. Aynı şekilde sanayi ve finans patronlarının iktidarları da, sınırlanmalıdır. Ancak bu sınırlama, şiddet sayesinde değil; gayet düzen içerisinde ve bilimsel ve ahlâkî ikna yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmeldir. Elbette bu sınırlama işi de abartılıp, insanlar ve milletler, sahipsiz ve korumasız da bırakılmamalıdır (Sorokin & Lunden, 1959: 110-111). Ardından savaş, uluslarası sorunları çözmek için bir araç olmaktan çıkarılmalıdır. Bu işte Birleşmiş Milletler, gerekli inisiyatifi almalı ve her ülkenin anayasasında savaş açma ve savaşa dâhil olmayı suç kabul eden kanunların konulması sağlanıp, askerlik vazifesini yerine getirmeme hakkı her yurttaşa verilmelidir. Tüm silahlar imha edilmeli ve silah üretimi durdurulmalıdır. Asker toplanması yasaklanmalı ve tüm askerî rütbe ve okullar lağv edilmelidir. Bütün bu silahsızlanma işi gerçek bilim, etik, felsefe, eğitim, sanat ve siyaset örgütlerince sağlanmalıdır. Tüm bu önlemler sayesinde, yeni bir dünya savaşının çıkması engellenecek ve kalıcı barışı tesis edecek vasat ortaya çıkacaktır (Sorokin & Lunden, 1959: 113-115).

Her ne kadar totaliter ve otokratik eğilimler baskın olsa da alttan alta umut tomurcuklarının belirdiği zamanın üç temel eğilimi olarak Sorokin-Lunden, çözülen *sensate* kültürün yerini alacak, yeni gelişen bütünleşmiş bir kültürün yavaş yavaş belirmeye başladığını ve yaratıcı önderliğin Avrupa'dan Amerika, Asya ve Afrika'ya kaydığını belirtmektedir (Sorokin & Lunden, 1959: 121). Özellikle çözülen *sensate* kültür ile ortaya çıkmaya başlayan bütünleşmiş kültür arasındaki bu ikili sürecin, bilimden sanata, ahlâktan siyasete sosyokültürel dünyanın tüm cephelerinde gözlemlenebileceğine dikkat çeken Sorokin-Lunden, ailevî ilişkilerin ve örgütlenmelerin geliştiği, aşkın gizemli gücünün keşfedildiği, cebrî ilişkilerin gerilediği, ihtilafa yol açan şeylerin yeniden yönlendirildiği, akdî ilişkilerinse kısmen düzene girdiği yepyeni bir düzenin ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir

(Sorokin & Lunden, 1959: 148-158). Bu düzen içerisinde bilim adamları, bilgeler ve azizler idareyi ele alacak ve çözülen *sensate* kültürün yerini alan bütünleşmiş kültürde, zulüm, baskı ve savaşlar olmadan yaşanacaktır. Otobiyografisinde, *İktidar ve Ahlâk* kitabını Eisenhower ve Khrushchev'e gönderdiğini aktaran Sorokin, kitabın kışkırtıcı ve eleştirel doğasına rağmen her ikisinin de teşekkürlerini bildiren bir mektup yolladıklarını ifade etmektedir (Sorokin, 1963a: 300).

2.4.2. Makaleler

Dirlikbilim (Amitology) Dönemi'nde, *sensate* ve *ideasyonel* kültürlerin aşırılıklarını aşmak ve kalıcı barış ve huzura kavuşmak adına, diğergâm aşka sarılarak bütünleşmiş bir kültür zihniyetine ulaşmayı hedef alan Sorokin, bu bütünleşmiş kültüre ulaşmak ve devamını sağlamak adına yeni bir disiplin olarak dirlikbilimi [amitology] önermektedir. Patolojik olanı değil iyiyi ve güzeli çalışma konusu seçen dirlikbilim [amitology] için Sorokin, çeşitli makalelerde aşk, diğergâmlık ve bütünleşmiş kültürü incelemektedir.

"*Dirlik ve Bencil Olmayan Aşkın Uygulamalı Bir Bilimi Olarak Dirlikbilim*"[228]

Sorokin'e göre, bireyler arası ve gruplar arası ilişkilerde kardeşlik, dirlik, bencil olmayan aşk ve karşılıklı yardımı tesis edebilmek için yeni bir uygulamalı bilimi, yeni bir sanatı inşa etmenin zamanı gelmiştir ve bu bilimin gelişmesi, insanlığın geleceğini belirleyecektir. Böylesi bir bilim, iktidar şehvetlerini dindirmek adına, meşru-gayrımeşru her yolu mübah gören iktidar manyağı hükümdarlar, krallar, devrimci diktatörler ve askerî fatihlere rehber olan Macchiavelli'nin *Hükümdar*'ının panzehiri niteliğindedir (Johnston, 1998: 302).

[228] Pitirim A. Sorokin, "Amitology as an Applied Science of Amity and Unselfish Love", K.G. Specht (Ed.), **Soziologische Forschung in unserer Zeit; ein Sammelwerk Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag**, Köln 1951 içinde s. 277-279.

Dirlik düzen içerisinde, toplumsal ilişkiler, amaç ve araçların hepsinde dostça cereyan edecektir. Bunun için nasıl bir kişilik gerektiği, hangi kişilik arazlarından kaçınmak veya tedavi bulmak gerektiği, dirlikbilimin başlıca inceleme konusudur. Diğergâmlığı tesis etmek ve yaygınlaştırmak adına, ne tür teknik ve araçların kullanılacağını araştırmak, bencil olmayan toplumsal ilişkiler kurmak adına toplumsal kurumları, sosyokültürel ve kozmik çevreyi nasıl düzenlemek gerektiği de, dirlikbilimin çalışma sahası içerisindedir. Sorokin'e göre, bütün bu amaçlar gerçekleştirildiği ölçüde, yeni bir uygulamalı disiplin olarak dirlikbilim gelişip yerleşecek ve insanlığın aydınlık geleceğindeki bütünleşmiş kültüre ve kalıcı barışa ulaşmada en öneli bilimsel araç olacaktır. Kendisinin de bu uğurda çeşitli kitap, makale ve *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'nde gerçekleştirilen araştırmalarla bu disiplinin gelişmesine katkıda bulunduğunu belirten Sorokin, yapılan birçok çalışmada aşkın yüce mahiyetine şahit olduğunu da aktarmaktadır (Johnston, 1998: 303-304).

"*Aşk: Görünümü, Üretimi, Dönüşümü ve Birikimi*"[229]

Aşkın Yolları ve Gücü kitabının ilk kısmına ufak değişikliklerle aldığı bu giriş mahiyetindeki makalesinde Sorokin, aşkın, dinî, ahlâkî, ontolojik, fiziksel, biyolojik, psikolojik ve toplumsal cephelerinin varlığından bahsetmektedir. Bu noktada bencil aşk "Eros" ve diğergâm aşk "Agape" arasındaki ayrımı aktarmakta ve ampirik bir psiko-sosyal olgu olmakla, aşkın sahip olduğu yoğunluk, yaygınlık, ömür, saflık ve tutarlılık gibi beş boyutu açıklamaktadır.

"*Kolej Öğrencilirinin Katılımcı ve Düşmanca Eğilimleri*"[230]

[229] Pitirim A. Sorokin, "Love: Its Apects, Production, Transformation, and Accumulation", Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 3-73.
[230] Pitirim A. Sorokin, "Affiliative and Hostile Tendencies of College Students", Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 263-294.

Bu çalışmasında katılımcılık veya dayanışma ile düşmanlık veya antagonizma konusuyla doğrudan yahut dolaylı alakası olan birçok meseleyi ele aldığına dikkat çeken Sorokin, çalışmasına temel teşkil eden verilerin sosyal psikolog meslektaşı Gordon W. Allport'tan alındığını belirtmektedir. Bir ankete cevap veren 547 öğrenciden 425'inin Harvard ve kalanının da Radcliffe örencisi olduğunu ve anketin 1949 Ekiminde gerçekleştirildiğini aktaran Sorokin, ankette, insanların katılımcı yahut düşmanca tavırlardan en çok hangisinden etkilendikleri, öğrencinin belli birey yahut gruplardan nefret edip etmediği, ilk hatırası ve kaç yaşına ait olduğu, mutlu mu mutsuz mu bir çocukluk geçirdiği, ergenlikten sonra ebeveynlerine karşı sevgisinin değişip değişmediği, yaşama bakışını değiştiren bir bunalım yaşayıp yaşamadığı, hiç herkesi sevdiğini yahut herkesten nefret ettiğini hissedip hissetmediği, en kötü düşmanına yahut en iyi arkadaşına karşı neler hissettiği gibi sorular cevaplandırılmıştır (Sorokin, 1950e: 263-264).

Daha sonra bu sorulara verilen cevapların dökümünü ele alan Sorokin, mutlu çucukluk, ebeveyne duyulan sevgi, insanlara karşı katılımcı yahut düşmanca görüşler, olağandışı deneyim, on en sevgili kişi, arkadaşlıklar arasındaki fark ve benzerlikler, en diğergâm ve bencil davranışlar arasındaki fark ve benzerlikler, en iyi arkadaş ve en kötü düşmana dair nedenler gibi, etmenleri incelemektedir. Ankete cevap veren öğrencilerden % 66.4'ünün mutlu bir çocukluk geçirdiklerini ve bunun Amerikan iyi komşular üzerine kendi çalışmasındaki veriyi (% 70.6) desteklediğini aktaran Sorokin, uyguladığı çapraz çözümlemede bu mutlu çocukluğun % 72.8 oranında mutlu bir aileye dayandığını belirtmektedir. Aynı şekilde mutsuz çocuklar için de öne çıkan, yine aile etkenidir (Sorokin, 1950e: 265-266). Ebeveynlere karşı sevgide ise % 54'ün (ki bu veri de yine Amerikan iyi komşular üzerine kendi çalışmasındaki veriye yakındır) eşit derecede sevgi duyduklarını aktardığını ve ergenliğin etkisini de düşününce bu ve birçok verinin Freudyen tespitlerin hatalı olduğunu ortaya koyduğunu vurgulamaktadır (Sorokin, 1950e: 269-270). Özellikle, son bir asırda, Batı dünyasının bencilliği teşvik eden ideoloji ve felsefelerin tahakkümünde olduğuna dikkat çeken Sorokin, evrimci ve Darwinci görüşlerin, bencilliği ve acımasız rekabeti mazur gösterdiğini belirtmektedir. Ancak öğrencilerin verdikleri cevaplarda, insanları katılımcı eğilimlerin daha çok etkileyip

yönlendireceğinin verilere (% 66.4) yanısıdığını aktarmaktadır (Sorokin, 1950e: 271-272). Yaşanan olağandışı deneyimlerle ilgili sorulara ise, % 46.9 oranında olumlu cevap verildiği ve bu gibi olayların, kişinin katılımcı yahut düşmanca davranışlara olan eğiliminde etkili olduğunu ifade etmektedir (% 84) (Sorokin, 1950e: 274). Aynı şekilde, öğrencilerin verdikleri cevaplara göre, en sevgili kişiler büyük ölçüde aile bireylerinden (anne, sonra baba ve ardından kardeşler) oluşmakta ancak öte yandan "dostu olmayan" öğrenciler de dikkat çekmektedir. Ayrıca iki kişi arasındaki benzerler yahut farklılığın dostlukları yahut ilişkileri üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı da çalışmanın sonuçları arasında aktarılmaktadır. Genel itibariyle ise Sorokin, çalışmadan elde edilen veri ve bulguların dayanışma, sevgi ve dostluğa dair çalışmaları destekler nitelikte olup, sevginin yoğunluğunun kişiler arası psiko-sosyal mesafe erttıkça azaldığı yolundaki görüşü doğruladığını aktarmaktadır (Sorokin, 1950e: 293).

"*Kreş Çocuklarının Dostça ve Düşmanca Davranışları Üzerine Notlar*"[231]

Sorokin'in, D. S. Gove ile beraber, iki, üç, dört ve beş yaşındaki kreş çocukları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmaya dayanan bu makalede Sorokin-Gove, bir çocuğun grup tarafından dışlanmasında *saldırganlık* (B ve K kodlu çocuklar), K kodlu çocuğun ablasına duyulan antipatinin ona yöneltilmesini saymaktadırlar. Bir başka çocuk (L) ise sürekli akan burnu ve aşırı utangaçlığı nedeniyle grup içerisinde popüler değildir. H ise, aslında sevilmesine rağmen, kokan iç çamaşırları nedeniyle diğer birçoklarınca saldırıya uğramaktadır. Dolayısıyla, dışlanma için saldırganlık, katılmam yahut psikososyal tecrit ve kabul edilmez kişisel özellikler etkili olmaktadır (Sorokin, 1950f: 296). Çocuklar arasında yapılan gözleme göre, ortaya çıkan anlaşmazlıklar kendiliğinden tatlıya bağlanmaktadır (% 50-70 oranında). Anlaşmazlıklara, bazen öğretmenlerin yahut bir başka çocuğun araya girmesi de (% 10-20 oranında) son verebilmektedir. Yine % 10-20 arasında bir oranla,

[231] Pitirim A. Sorokin, D. S. Gove, "Notes on the Friendly and Antagonistic Behavior of Nursery School Children", Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 295-300.

öğretmenlerin doğrudan uyarması, % 5-10 oranında birbirlerinden uzaklaştırması gerekmektedir (Sorokin, 1950f: 297-298). Yaşanan anlaşmazlıklar için belirli bir dönem yahut akış kestirilememekteyken çocuklardan birçoğu bir eküri edinip bunu uzun süre oyunlarda vs. devam ettirebilmektedirler. Yeni gelen bir çocuk ise, ne kadar arkadaşça davranırsa davransın, rahatsız edici bulunmakta ve bu durum bazen grupların ve ekürilerin yeniden örgütlenmesiyle sonuçlanabilmektedir. Ayrıca bazı baskın kişilikli çocukların liderlik pozisyonuna gelebildiğini ve iki rakip liderin anlaşmazlıklara neden olabildiğini aktaran Sorokin-Gove, aralarında "tampon" vazifesi gören bir kişinin ortaya çıkması, ilgilerini birbirlerinden başka yöne çeken bir şey yahut kişinin ortaya çıkması, ancak birlikte üstesinden gelebilecekleri bir görevin olması, ortak düşmana odaklanma, rekabetlerinin uyarılması yahut yasaklanması, başka odalara alınmaları, bencil olmayan bir biçimde rekabet etmelerinin öğütlenmesi gibi durumlarda rekabetin yatıştığını belirtmektedirler (Sorokin, 1950f: 298-300).

"*Kişilerarası Dostluk ve Düşmanlığın Dinamikleri*"[232]

Harvard'da, 1950-51 Eğitim-Öğretim döneminde, *Bireyler ve Gruplararası Dayanışma* ("Social Relations 160") dersini alan öğrencilerin sunduğu otobiyografik yazılara dayanan veriler ışığında gerçekleştirdiği bu araştırmasında Sorokin, Harvard ve Radcliffe öğrencilerinin hemcinsleri ile daha fazla etkileşim halinde olduklarından, dostluk yahut düşmanlıklarının da büyük ölçüde hemcinslerine karşı olduğunu belirtmektedir (Sorokin, 1954c: 331). Daha sonra çeşitli etmenlerin dostluk ve düşmanlık eğilimleri üzerindeki etkisini araştıran Sorokin, dostluk üzerindeki kibarlık, yardım ve sempatinin etkisini % 24.2; ortak ve arzulanan kişisel özelliklerin etkisini % 38.6; ortak toplumsal arkaplan ve toplumsal koşulların etkisini ise % 37.2 olarak tespit etmiştir. Düşmanlık üzerindeki etkiler ise, saldırganlık, antagonizma ve baskınlık için % 42.7; istenmeyen kişisel özellikler için % 41.7 ve diğerinin yaşam değerlerine alarga olmak yahut katılmamak için ise % 15.6 olarak tespit edilmiştir

[232] Pitirim A. Sorokin, "Dynamics of Interpersonal Friendship and Enmity", Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Forms and Techniques of Altruistic and Spiritual Growth**, Boston 1954 içinde s. 331-346.

(Sorokin, 1954c: 343-344). Buradaki verilerin, daha önceki "*Kolej Öğrencilirinin Katılımcı ve Düşmanca Eğilimleri*" çalışmasındaki verilerle büyük oranda örtüştüğüne dikkat çeken Sorokin, iki kişi yahut grup arasında dostluk ilişkilerini geliştirmek için başlıca yolun, iyi eylemlerde bulunmak olduğunu ve bunun halihazırdaki soğuk ve sıcak savaş politikalarında da gözlemlenebileceğini aktarmakta ve Dağdaki Vaaz'ın öğretilerinin bilimsel anlamda da geçerli olduğunun altını çizmektedir (Sorokin, 1954c: 345-346).

"*Birleşik Devletler ve SSCB'nin Karma Sosyokültürel Türe Karşılıklı Yakınsaması*"[233]

Eisenhower'in kapitalizmin ve Kruşçev'in de komünizmin zaferini müjdelediğini aktaran Sorokin, şayet dünya savaşları engellenirse bunlardan hiçbirinin zafer elde edemeyeceğini ve fakat kendiliğinden oluşmuş bir *bütünleşik tür*'ün geleceğe hâkim olacağını; aksi takdirde, yani savaşların ve felaketlerin önlenemediği durumdaysa, geleceğin karanlık olacağını belirtmektedir. Sorokin'i bu teşhise iten ilk sebep, kapitalizmin de komünizmin de insanlığın hakiki ihtiyaçlarına cevap veremeyen düzenler oluşudur. İkinci olarak, her iki düzen de belirli zamanda, yalnızca belirli durumlarda ve belirli amaçlar için bir anlam ifade etmektedirler. Üçüncü sebep ise, son otuz yıldır her iki düzenin de alâmetifarikalarını yitirip birbirlerinden rol çalmalarıdır (Sorokin, 1960: 143-144). Gerçek kapitalizmin ortadan kalkıp yerini refah ekonomilerine, komünizminse yerini rekabet ve performans odaklı çalışma koşullarına bıraktığını aktaran Sorokin, totaliteryen ve özgürlükçü eğilimlerin ne denli akışkan bir doğaya sahip olduğunun ve ne kadar ince bir çizgiyle birbirinden ayrıldığının da II. Dünya Savaşı ve açlık-kıtlık gibi felaket zamanlarında tecrübe edildiğinden bahsetmektedir (Sorokin, 1960: 144-147). Materyalist Sovyet felsefesinin içerisinde, nasıl idealist eğlimler taşıdığına ve öte yandan kapitalist dünyanın aslında ne denli maddeci ve hazcı olduğuna dikkat çeken Sorokin, bilim, felsefe, inanç, kültür, güzel sanatlar, etik, hukuk yani kısacası

[233] Pitirim A. Sorokin, "Mutual Convergence of the United States and the U. S. S. R. to the Mixed Sociocultural Type", **International Journal of Comparative Sociology**, 1960, s. 143-176.

yaşamın tüm alanlarında nasıl bir yakınsamanın yaşandığının altını, birçok örnekle çizmektedir (Sorokin, 1960: 156-157).

2.5. Yeniden Doğuş Dönemi (1963-1968)

Amerika'ya geldiği ilk dönemde, kısmen Rusya'da edindiği davranışçı etkileri sürdürse de, daha çok pozitif ve bağımsız bir disiplin olarak sosyolojinin kurulmasına, özellikle ampirik verilere yaslanan çalışmalarla katkıda bulunma çabasındaki Sorokin, arka arkaya yayınladığı kitap ve makalelerle Amerika akademisinin en elit ve itibarlı kurumlarından olan Harvard'a, üstelik bir sosyoloji bölümü kurmak üzere davet edilmesiyle en tepeye ulaştığı entelektüel kariyerinde, daha sonra yayımladığı kitap ve yayınlar ve polemikçi fıtratıyla eleştirilmiş, marjinalleştirilmiş ve neredeyse unutulmuştu. Ancak otobiyografisinin yayımlanmasıyla başlayan süreçte, özellikle önemli sosyologların başı çekmesi sayesinde, *ASA* için önce aday gösterilip daha sonra başkan seçilmesi ile Amerikan sosyoloji kamusunun yeniden hatırladığı bir isim olmuştur. Bu dönemde yayımladığı çalışmalarda, **Dirlikbilim (Amitology) Dönemi**'ne ait addedilebileceklerin yanı sıra eski günleri hatırlatan daha "sosyolojik" çalışmaları da bulunmaktadır. Özellikle 1925 sonrasını ele aldığı *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabının devamı niteliğindeki *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabı[234] ve 1965'te *ASA*'nın açılışında yaptığı "*Dünün, Bugünün ve Yarının Sosyolojisi*"[235] başlıklı konuşması, Sorokin'in sosyoloji literatüründeki yerinin hala ne denli önemli olduğunun kanıtı niteliğindedir.

2.5.2. Kitaplar

Bir Uzun Yolculuk[236]

[234] Pitirim A. Sorokin, **Sociological Theories of Today**, Harper, New York 1966.
[235] Pitirim A. Sorokin, "Sociology of Yesterday, Today, and Tomorrow", **American Sociological Review**, Cilt 30, Sayı 6, 1965, s. 833-843.
[236] Pitirim A. Sorokin, **A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin**, College and University Press, New Haven 1963.

Dramatik bir hatırayla, Sorokin'in, üç yaşında belirli belirsiz hatırladığı annesinin ölümü ve beraberinde yaşadığı duygu karmaşasının tasviriyle başlayan ve entelektüel ve politik yaşamının yanı sıra, "insan" Sorokin'i de okurun karşısına çıkaran kitap, Amerikan sosyoloji kamusunda Sorokin'e dair ilginin de yeniden canlanmasına vesile olmuştu. Wilbert E. Moore, kitaba yazdığı değerlendirmede mentörü ve arkadaşı Sorokin'in, değerden-ârî bir ampirici iken bütünleşmiş Hıristiyan toplumun ideologu olduğunu; fakat öte yandan Amerikan sosyologlarının Avrupalı öncülleriyle tanışmasını da sağladığını aktarmaktadır (Moore, 1964: 387). Sorokin'in Harvard'daki öğrencilerinden Edward A. Tiryakian ise, kitapta anlatılan yaşam deneyimleri ve olayların Sorokin'in "sosyolojikleştirme" kabiliyetini gösterdiğini aktarmaktadır (Tiryakian, 1964: 604). Devrim, açlık ve kıtlık, savaş gibi birçok yaşamsal deneyimini, ömür boyu çalışmalarında konu edinen; kırsal geçmişini, dinî düşüncelerini birçok kuram ve kavramına zerk eden Sorokin, otobiyografisi ile kendine dair bir *Wissenssoziologie* örneğini de sunmaktadır. Kitabın, birkaç dergi editörüne yönelik tacizi saymazsak, Sorokin'in polemikçi yanından pek iz taşımayan haline dikkat çeken Tiryakian, yalnızca sevenlerinin değil aynı zamanda eleştirmenlerinin de kitabı ilgiyle karşılayacağını belirtmektedir (Tiryakian, 1964: 604).

Çağımızın Temel Eğilimleri[237]

Otobiyografisinde, makalelerini, *Essays in Integral Sociology, Psychology, and Philosophy* adlı bir kitapta toplamak istediğini dile getiren (Sorokin, 1963a: 319) Sorokin, bu isteğini gerçekleştirememişse de, daha sonra çeşitli vesilerle yayımladığı "*Birleşik Devletler ve SSCB'nin Karma Sosyokültürel Türe Karşılıklı Yakınsaması*" (1960), "*Çağımızın Üç Temel Eğilimi*" (1960), "*Doğu-Batı İlişkilerinin Teşhis ve Tanısı*" (1963), "*Çağımızın Dinî ve Ahlâkî Kutuplaşması*" (1963) ve "*Aşkın Gizemli Enerjisi*" (1960) başlıklı beş makalesini, *Çağımızın Temel Eğilimleri* isimli bir

[237] Pitirim A. Sorokin, **The Basic Trends of Our Time**, College and University Press, New Heaven 1964.

kitapta yeniden yayımlamıştır. Bu kitapta Sorokin, genel anlamda önceki dönemlerin etkisini sürdürmektedir. Bir taraftan kültürel lideliğin Avrupa'dan Amerika, Asya ve Afrika'ya geçişini dile getiren Sorokin, öte yandan yukarıda da bahsedildiği üzere Amerika ve SSCB arasında gelecek bir yakınsama halinden bahsetmektedir. Doğu-Batı ilişkilerini de, sosyokültürel değişim ve dönüşümler ekseninde ele almakta ve kutuplaşma kuramını da yeniden işe koşmaktadır. "*Aşkın Gizemli Enerjisi*" isimli makalesinde ise, genel anlamda *Aşkın Yolları ve Gücü* isimli çalışmasında, aşkın mahiyetine dair ortaya koyduğu düşünceleri özetlemektedir.

Bugünün Sosyoloji Kuramları[238]

Önsözde de belirtildiği üzere kendisine, **Pozitivist-Kurucu Dönem**'in diğer eserleriyle beraber ama belki de hepsinden daha çok, Harvard Sosyoloji'nin kurucu başkanı olması yolunu açan *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabını tamamlayıcı nitelikteki bu kitabında Sorokin, bu sefer daha çok, kendi olgunlaşmış sosyolojik yöntem ve anlayışı ekseninden 1965 yılına kadar olan dönemdeki sosyoloji kuramlarını değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Ancak kitabı, bu bakış açısı farklılığı yanında, öncülünden ayıran bir diğer husus ise 1925-1965 arası dönemde sosyolojinin bazı iç ve dış değişiklikler sergiliyor olmasıdır. Bu konuya henüz ilk sayfada dikkat çeken Sorokin, i) sosyolojik araştırma ve yayınların artması; ii) sosyoloji derslerinin hayli sayıda üniversite, kolej ve yüksek okulda benimsenip okutulmaya başlanması; iii) bir bilim olarak sosyolojinin akademik ve kültürel itibarının artması; iv) sosyologların kamu, iş, eğitim, hukuk, tıp, ordu, dışişleri, sendika, sanayi şirketleri gibi birçok kurumda uzman olarak istihdamındaki artış; v) sosyolojik yorumlama ve bakış açısının biyoloji, psikoloji, psikiyatri, tarih, siyaset bilimi, iktisat, hukuk, etik ve felsefe gibi disiplinlere sirayet etmesini, yaşanan değişim ve dönüşümler arasında saymaktadır. Ayrıca sosyolojik araştırmaların daha fazla teknik bir hal alması ve daha çok mikro sosyoloji olarak ifade edilen dar kapsamlı sorunlara odaklanması; temel makrososyolojik olguları oldukça

[238] Pitirim A. Sorokin, **Sociological Theories of Today**, Harper, New York 1966.

soyutlayarak kuramsallaştırma eğilimi; çeşitli sosyoloji ekolleri arasındaki keskin ayrımların biraz daha yumuşaması ve bu okullardan birçoğunun Sorokin'in "bütünleşmiş" diye nitelediği sosyolojik kurama dönüşmesi; yaşanan dönüşüm ve yakınsamanın sonucunda da, çeşitli sosyoloji ekolleri arasındaki ittifakların değişmiş olması da sosyolojinin yaşadığı değişimler arasındadır. Buna karşın, bu dönemde ortaya konan kuramların, geçmiş dönemde ortaya konan kuramlara, yöntem ve sorunsallaştırma anlamında çok da yeni bir şey eklemediğine dikkat çeken Sorokin, Tarde, Durkheim, Weber, Pareto, Scheler, Spengler, Ward, Sumner, Dilthey ve von Wiese benzeri sosyologların da çıkmadığını belirtmektedir. Yine Sorokin'e göre bu yeni dönemde sosyolojik araştırmalar, daha kolektif çalışmaların ürünü olmuştur (Sorokin, 1966: 3-6). Bu çalışmasında da, tıpkı *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabındaki gibi, kuramları, çeşitli okullar altında incelendiğini ve tek tek kuramlara değil de genel olarak kuramın sınıflandırıldığı okulu incelediğini belirtmektedir. Elbette ki bu incelemede de bazı kuram ve kuramcılar, tüm okulu temsil ettiğine inanılarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Kitapta, büyük ölçüde genel sosyoloji kuramlarını incelediğini aktaran Sorokin, sosyolojinin alt-dallarını incelemeye tâbi tutmamıştır. Aynı şekilde, genel sosyoloji kuramları da genel akımlar ekseninde incelenmektedir. Ayrıca Sorokin, çalışmasında genel itibariyle Amerikan sosyolojisine odaklandığını ve bunun Amerikan sosyolojisinin disiplin içerisindeki hâkim karakterinden dolayı değil, ilerleyen yaşı ve bazı ülke literatürüne erişmede dil bariyeri gibi kişisel nedenlerden dolayı gerçekleştiğinin altını çizmektedir (Sorokin, 1966: 6-7).

Daha sonra Don Martindale, Charles P. Loomis, A. Cuvillier, Nikolay Timaşev, Paulo Dourado de Gusmao, Carle C. Zimmerman, O. D. Duncan ve L. F. Schnore, ve H. R. Wagner'in toplumsal kuram sınıflamalarını aktaran Sorokin'in kendi toplumsal kuram sınıflandırması ise şu şekildedir:

I. Tekilci-Atomist Kuramlar
   a. Fiziksel-Mekanist kuramlar
   b. Nicel-Atomist kuramlar
II. Sistemik Kuramlar
   a. Totaliter kuramlar

b. Totaliter olmayan kuramlar
c. Dikotomik kuramlar
d. Tipolojik kuramlar

III. Sistematik toplumsal sistem kuramları
a. Toplumsaleylem ve Analitik kuramları
b. İşlevsel-yapısal ve nomenklatür kuramlar
c. Diyalektik kuramlar
d. Sözde-davranışsal (karma) kuramlar
e. Karma toplumsal sistem taksonomileri
f. Karma toplumsal değişim kuramları

IV. Bütünleşmiş yapısal ve dinamik sosyoloji kuramları.

Bu sınıflamanın 1925-65 yılları arasındaki dönemde ortaya çıkan kuramların yanı sıra, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında ele alınan kuramları da kapsayacağının altını çizen Sorokin, bütün sınıflamaların sınıflandırmayı yapanın bakış açısı ve kendince belirlediği öncelik ve öneme göre ve ayrıca bir kişinin tüm kuramsal literatüre hâkim olamayacağından dolayı, bazı kusurlar ve belli bir öznellik barındırdığını; ancak eğitsel amaçlar için bu öznelliğin hoşgörülebildiğini belirtmektedir. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında ortaya koyduğu sınıflamaya göre, örneğin psikolojik ve sosyolojikstik kuramları ayrı ekoller olarak değerlendirirken, bu gün başka metodolojik ve daha önemli nitelikler ön plana çıktığı için *alâmetifarikalar* değişmiş ve bu kuramlar aynı çatı altında toplanabilmiştir (Sorokin, 1966: 9-11). Bu noktaya yazdığı değerlendirmede dikkat çeken J. H. Abraham, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında kuramların düşünce ekolleri içerisinde ve çoğunlukla da keyfî bir sınıflamaya başvururken, Sorokin'in *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında kuramların kendi özgün özelliklerinin daha iyi tasvir edildiği bir bağlama yerleştirildiği bir sınıflama şeması kullandığını belirtmektedir. 1928'de, kendi sosyolojik düşüncesi daha tam olgunlaşmamış Sorokin'in, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında kuramları biraz tasvirî bir şekilde ele alıp eleştirdiğini aktaran Abraham, *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında sosyolojik anlayışı olgunlaşan Sorokin'in, tüm kuramları, kendi sosyolojik anlayışı çerçevesinde ele aldığının altını çizmektedir (Abraham, 1966: 434).

Öncelikle tekilci-atomist kuramları ele alan Sorokin, yaptığı değerlendirmede bu tür kuramların da büyük-boy kuramları eleştirirken, eleştirdikleri şeyi kendilerinin yaptıklarını yani büyük ölçekli kuram ve kavramsallaştırmalara giriştiklerini yahut varolan kuram ve kavramlara yaslandıklarını belirtmektedir. Bu durumun, bir "sistem" görüşünün kaçınılmazlığını gösterdiğine dikkat çeken Sorokin, bunun aksine ufak çaplı olgu çözümlemelerininse, resmin tamamını göremedikleri için büyük kusur ve eksikliklere sahip olduklarını belirtmektedir (Sorokin, 1966: 127-129). Bunun tam zıttı bir konumda yer alan sistemik kuramlar ise, tek tek ağaçları ele almaktan ormanı göremeyen tekilci-atomist kuramların aksine ormanı kendisini teşkil eden ağaçların toplamından daha da öte, bütünlüklü ve tutarlı bir ekosistem gibi ele almaktadır. Sorokin, karşılıklı bağımlılık, birlik, çeşitlilik gibi kavramsal araçların ön plana çıktığı bu kuramları, i) bireylerin kültürünün tamamen bütünleşmiş ve bir süpersistem teşkil ettiğini ortaya koyan "totaliter kuramlar"; ii) kültürün bir kısmı bütünleşik ve kalan kısmı parçalı ve yamanmış yığınlar halinde ele alındığı "totaliter olmayan kuramlar"; iii) tüm toplumların kültürünün iki karşıt sınıfa ayırılıp incelendiği "dikotomik kuramlar"; iv) kültür sistemlerinin çeşitli tiplemelere ayrılıp ele alındığı "tipolojik kuramlar" şeklinde dört başlık altında incelemektedir. Tüm bu sistemik kuramların, bir süpersistemin varlığı, üçlü bağımlılık, süpersistemi anlamanın yapı ve dinamiği anlamada öncelikli olması, makrososyolojik kuramların kültürel evrenin anatomi ve fizyolojisini sunması, tek tek küçük kültürel sistemler sayısızken büyük kültürel süpersistemlerin az sayıda olması, bu kültürel süpersistemlerin belirli bir ilke-sembol-felsefeye yaslanması ve anlamlı-nedensel bir gerçeklik teşkil etmesi, kültürel süpersitemlerin parçalarından öte bir bütünsel anlam ve gerçekliğe sahip olması, çizgisel tarihsel süreçlerin reddi, benzer "evre" ve "prototiplere" sahip olmak, kültürel süpersistemlerin benzer yaşamöykülerine sahip olması; çağımızın bir bunalım çağı olarak açıklanması ve tüm bilişsel yöntem ve değerlerin yeniden ele alınacağı öngörüsünde bulunmak gibi onüç noktada ittifak ettiklerini ifade eden Sorokin'e göre eksik yanlarına rağmen sistemik kuramlar, kültürel evreni daha iyi anlamak adına önemli kavramsal ve kuramsal araçlar sunmaktadırlar (Sorokin, 1966: 378-383). Öncülleri Simmel, Richard, Vierkandt, von Wiese ve diğer formel sosyoloji kuramcıları gibi toplumun, kültürden bağımsız bir olgu olduğu ve dolayısıyla ayrı bir biçimde incelenmesi gerektiğini öne süren

toplumsal sistem kuramcıları, kültürolojiye terk eilmiş kültürden bağımsız, sosyolojinin konusu olan toplumdan bahsetmektedirler. Howard Becker, Florian Znaniecki, Talcott Parsons, Robert K. Merton, Georg Gurvitch, George C. Homans ve Charles P. Loomis gibi önde gelen sosyologları, bu kuramcılar arasında sayan Sorokin'e göre gerçekte birbiriyle karşılıklı bağımlılık ve etki içerisindeki toplum, kültür ve kişilik, pratik olmak adına ayrı ayrı incelense de bu karşılıklı etki ve bağımlılık daima hatırda tutulmalıdır (Sorokin, 1966: 387-389). Kültür, toplum ve kişilik olgularının karşılıklı bağımlılığını daima hatırda tutan ve süperorganik evrenin bu üç olgusunu nedensel-anlamlı-işlevsel bir biçimde ele almak adına çeşitli yöntemsel araç ve kavramları işe koşan bütünleşmiş bir kuramsal çabadan bahseden Sorokin, kendi kuramını da bu çabalardan birisi addetmektedir.

Son bölümde ise Sorokin, gelecek zamanın sosyolojisine dair ise şu öngörüleri yapmaktadır: i) öyle veya böyle bugün tüm kuram ve kuramcılar, sosyolojiyi anlamlı, normatif, değer-yüklü ve gerçekliğin organik ve inorganik vechelerinden farklı olarak süperorganik yanı olarak kabul etmektedirler; ii) her ne kadar sosyoloji içerisinde sosyokültürel olguların içyapısını açıklamada farklı akımlar olsa da, hepsinin ittifat ettiği nokta etkileşen ajanlar, değerler-anlamlar ve eylemler-araçlardan oluşan üçlü bir yapının bulunduğudur[239]; iii) sosyokültürel olgular, ideolojik, davranışsal ve maddî düzeyde olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir; iv) bir başka deyişle sosyokültürel olguların kültürel, toplumsal ve kişisel olmak üzere birbirine bağımlı üç cephesi vardır; v) aynı şekilde kültürel sistemler ile yığınlar, toplumsal sistemler ve yığınlar, bütünleşmiş kişilikler ile dağınık kişilikler arasında da bir ayrım getirilebilmektedir; vi) ancak toplum, kültür ve kişilik süperorganik gerçekliğin farklı cephelerine açılmakla beraber bilgisosyolojisi yahut kültüroloji gibi alt disiplinler birisini açıklamak için diğerini bağımlı değiken olarak kurabilmektedirler; vii) öte yandan her sistem daha büyük bir sistemin altsistemidir; viii) yığınlar homojen ve tekdüze birliktelikleri ifade

[239] Bu noktada Sorokin'in, tek yanlı kuramların dahi diğer iki bileşene yaptığı göndermeleri "bootleg" kelimesiyle ifade ettiğine dikkat çeken Alev Erkilet, bununla kaçak ve istemsiz girişlerin kastedildiği ve kuramın diğer unsurlarına aykırı olma pahasına yer verilmiş bu unsurların kuramın tutarsızlığını belirginleştirip ileride bütüncü bir kuram geliştirme çabasına davetiye olacağını vurgulamaktadır (Erkilet, 2007: 295).

etmedikleri için bunların araştırılmasında çok farklı yöntem ve araçlar kullanılabilmektedir; ix) sosyolojik kuramların pür soyut yahut ampirik olmaları mümkün değildir ve bu ikisi arasında bir ittifak ve orta yol bulunacak ve bu da kuramların yakınsamasına yol açacaktır (Sorokin, 1966: 635-649). Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında, sosyoloji kuramlarının çeşitliliğine dikkat çekmişti. Ancak daha sonra *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında da görüleceği üzere Sorokin, bilhassa Amerikan sosyolojisindeki farklı kuramsal bakışlar arasında bir yakınsamaya dikkat çekmektedir.

Kitaba yapılan eleştirilerden en kapsamlısını kaleme alan Roscoe C. Hinkle'a göre kitaptaki ana kusurlardan bir tanesi, sosyologlardan ziyade tarih/toplum felsefecileri ve kültür tarihçilerinin oldukça fazla yer tutuyor olmasıdır. Öte yandan kimi sosyologları illa ki bir sınıflamanın içine yerleştirme arayışı (örneğin Merton'ı yalnızca işlevselci ve Parsons'ı yalnızca toplumsal eylem kuramcısı olarak ele almak) da sorunludur. Aynı şekilde Hinkle'a göre, özellikle Chicago sosyoloji ekolü temsilcileri Mead, Thomas, Faris, Park ve Wirth gibi sosyologların göz ardı edilmesi de, çalışmanın önemli bir diğer eksik yanıdır. Ancak bütün bu kusur ve eksiklerine rağmen, genel sosyolojiye olan ilgiyi yeniden canlandıran Sorokin'e, Amerikan sosyoloji kamusunun borçlu olduğunu ifade eden Hinkle, Amerikan sosyolojisi ile Sorokin arasındaki çekişme ve restleşmenin bu kitapla bambaşka bir boyuta taşındığına dikkat çekmektedir (Hinkle, 1967: 413-414).

2.5.3. Makaleler

Yetmişbeş yaşına gelmesiyle beraber bilimsel üretkenliği, eskisi kadar olmasa da, halen devam eden Sorokin, yaşamının bu son baharında önemli kitaplarının yanı sıra dikkate değer makaleler de kaleme almış ve üstelik Philip J. Allen'in editörlüğünde onuruna hazırlanan kitabın herm girişinde hem de sonunda yazdığı makaleler ve *ASD*'nin 1965 yılı açılışındaki konuşmasıyla, sosyoloji kamusundaki itibarını bir nebze ve geç de olsa yeniden kazanmıştır.

"*Zihinsel Yaşamımın Sosyolojisi*"[240]

Philip J. Allen'in editörlüğünde yayımlanan, *Pitirim A. Sorokin in Review* isimli armağan kitabın ilk yazısı olarak kaleme aldığı bu otobiyografik makalede Sorokin, bir yandan yeni yayımlanan otobiyografisi *Bir Uzun Yolculuk*'un kısa bir özetini sunarken, diğer yandan bunun da ötesine geçerek yaşamındaki önemli noktaları eserleriyle eşleştirmekte ve kendi zihinsel dünyasının bilgi sosyolojini ortaya koymaktadır. Bilgi sosyolojisinin görevinin, bir birey yahut grubun zihinsel dünyasında yaşanan süreçleri, değişim ve dönüşümleri bağlamıyla birlikte ortaya koymak olduğuna dikkat çeken Sorokin, kendisinin bunu makro düzeyde *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabıyla yaptığını ve bu makaleyle de mikro düzeyde gerçekleştireceğini belirtmektedir (Sorokin, 1963b: 3). Her ne kadar, *ex post facto* bir öz-anlatı olmak dolayısıyla, bir kendini tevil etme çabası olarak düşünülebilecekse de bu makalesi, Sorokin'in eserlerine, zihniyet dünyasına ve biyografisine ışık tutmaktadır.

"*Eleştirilere Cevaplar*"[241]

Philip J. Allen'in editörlüğünde yayımlanan, *Pitirim A. Sorokin in Review* isimli armağan kitabında bulunan çeşitli isimlerin getirdiği eleştirilere, kitabın sonunda 126 sayfa tutan cevabında Sorokin, hemen hemen tüm yazılara ve yazarlara atıflar yapmakta, kimi eleştirilerin yersizliğini göstermekte, kimi yerlerde eleştirileri haklı görerek özeleştiri getirmekte (Allen-440-456-488-491-492) ve kimi zaman da eleştirilerden yola çıkarak bazı açıklamalar yapmaktadır (Allen-437-438-455). Ancak bu yazıda baskın olan, her ne kadar üslup olarak fazla saldırgan olmasa da, Sorokin'in kendi düşüncesini ısrarla savunma halidir.

[240] Pitirim A. Sorokin, "Sociology of My Mental Life", Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham, N.C. içinde s. 3-36.
[241] Pitirim A. Sorokin, "Reply to My Critics", Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham, N.C. içinde s. 369-496.

"*Dünün, Bugünün ve Yarının Sosyolojisi*"[242]

Makalesine Spencer, Tarde ve Whitehead gibi isimlerin, bilim ve felsefî düşünce tarihinde çözümlemeci, olgu-bulma ve genellemeci yahut sentezci olmak üzere ikili bir süreç yaşandığı görüşünde olduklarını aktararak başlayan Sorokin, 1920-65 yılları arasındaki dönemin 1875-1920 arası döneme nazaran daha çözümlemeci ve olgu-bulmacı olduğunu belirtmektedir. 1965 ile karşılaştırıldığında 19. yüzyılda sosyolojinin genellemeci, büyük sosyolojik sentezler geliştiren, devasa sosyolojik sistemler inşa eden bir halde olduğunu ve zaten Spencer, Marx, Durkheim, Tarde, Weber, Simmel, Spengler, Tönnies, Ward, Sumner, Pareto ve Ross gibi isimlerin de bu genellemeci dönemde ortaya çıktıklarına dikkat çekmektedir (Sorokin, 1965: 833). 1965 yılı itibariyle sosyolojinin daha çözümlemeci, olgu-bulmacı olarak nitelenmesinde belli bazı özelliklerinin etkili olduğunu söyleyen Sorokin, örneğin temel sosyolojik sorunlara dair büyük kuramlar geliştirme veya keşfetmekten ziyade, bu dönemde sosyolojik araştırmaların daha teknik detaylarla ilgilendiğini aktarmaktadır. Sorokin bu dönemde yapılan sosyolojik araştırmaların, daha çok mikro düzeyde olduklarını ve geçmiş dönemdeki sosyologlarca geliştirilen büyük kuramların küçük ölçekteki problematikler üzerinde sınanması ve doğrulanmasından ibaret olduklarını vurgulamaktadır. Dönemde gerçekleşen sosyolojik araştırmaların bir başka özelliği de, kolektif emeğin ürünü olmasıdır. Bunun yanında dönemin sosyologları, bütün toplumsal sistemlere, gruplara ve kültürlere yahut orta-ölçekli kuramlarda olduğu üzere birçoğuna uygulanabilecek oldukça heterojen "analitik" kuramlar ve "kavramsal şemalar" formüle etmektedirler (Sorokin, 1965: 834-835).

Uzun bir dipnotla, kendi sosyoloji kuramları sınıflamasını aktaran ve *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında ortaya koyduğu gelecek sosyolojinin ana ilkelerini sıralayan Sorokin, mikro veya makro her sosyoloji kuramının, sosyokültürel olguların gerçekliğine dair tutarlı ve doğru önermelerinin bulunduğuna

[242] Pitirim A. Sorokin, "Sociology of Yesterday, Today and Tomorrow", **American Sociological Review**, 1965, Cilt 30, Sayı 6, s. 833-843.

dikkat çekmekte ve gelecek sosyoloji çalışmalarında bu ikiliğin aşırı uçlara kaymasının son bulup, daha bütünleşmiş sosyoloji kuramlarının ortaya çıkacağını belirtmektedir. Aynı şekilde ilerlemeci/evrimci düşünce ile dairevî ve yinelenen süreçlerden bahseden kuramlar arasında da benzer bir durum söz konusu olacaktır. Aşırılıklara kaymak yerine sosyoloji, gelecekte bu aşırılıkları törpüleyen ve daha güçlü ve sağlıklı sentezlere ulaşmayı sağlayan bir yol tutturacaktır. Sorokin sonuç kısmında, tıpkı oldukça eleştirilen savaş, devrim ve felaket öngörülerinin gerçekleştiğinde olduğu gibi, sosyolojinin geleceğine dair bu öngörüsünde de haklı çıkmayı dile getirerek, yazısını noktalamaktadır (Sorokin, 1965: 842-843).

"*Yirminci Asır Rus Milletinin Essential Nitelikleri*"[243]

Eserlerini incelediğimiz bu bölümde onun son çalışması olarak değerlendirilen bu makalesine Sorokin, millî karakterle ilgili yapılan çalışmaların, i) millet yahut millî karakter ile ne kastettiklerinde müphem olma, ii) çoğunlukla bireylerin "atomistik" toplaşmaları ile birleşmiş toplumsal ve kültürel sistemler arasındaki bariz farkı göz ardı etme; iii) millet yahut millî karakteri üye bireylerin "davranışlarına" indirgeme gibi üç kusurla malul olduğunu belirterek başlamaktadı: (Sorokin, 1967: 100). Zira Sorokin'e göre bu sistemler, onu oluşturan üyelerinden başka, ayrıca belli bir değerler ve anlamlar bütününe ve bu anlam ve değerlerin gerçekleştirildiği araçlar ve eylemler bütününe sahiptir (Sorokin, 1967: 101). Daha sonra, "millet" kelimesiyle ne kastettiğini, *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabına atıfla kısaca açıklayan Sorokin, milleti, aynı devletin yurttaşı olan ve ortak yahut benzer dil, tarih ve kültürel değerlere sahip, belli bir toprak parçasını işgal eden bireylerden müteşekkil, çokbağlı [multibonded], dayanışmacı, örgütlü ve yarı-kapalı bir sosyokültürel grup olarak tanımlamaktadır (Sorokin, 1967: 101). Millet ve millî karakteri böylece tanımladıktan sonra Sorokin, *Rusya ve Birleşik Devletler* kitabında da ortaya koyduğu Rus toplumunun temel niteliklerini bir takım istatistikî verilerle göstermektedir.

[243] Pitirim A. Sorokin, "The Essential Characteristics of Russian Nation in the Twentieth Century", **Annals of American Academy of Political and Social Science**, Cilt 370, 1967, s. 99-115.

3. Pitirim A. Sorokin'in Amerikan Sosyolojisindeki Yeri

Vincent Jeffries, *Toplumsal Kuram Ansiklopedisi*'nin[244] "Pitirim Sorokin" maddesinde Sorokin'in eserleri bir bütün olarak düşünüldüğünde disiplinin bilimsel, reformcu ve pratik geleneklerini bir araya getiren kapsamlı bir genel sosyoloji sistemi teşkil ettiğini belirtmektedir. Jeffries, Sorokin'in düşünce sistemine hâkim bu kozmopolit karakter nedeniyle eserlerinin, karmaşık ve ufuk açıcı bilimsel formülasyonlardan kamuyu genel bazı sorunlara karşı bilinçlendirmeye ve bu sorunlara çözümler sunmaya yönelik yazılara dek çeşitlilik arz ettiğini ifade etmektedir. Jeffries ayrıca, Sorokin'in toplum, kültür ve kişiliği sosyolojinin temel referans çerçevesi olarak kuran ilk sosyolog olduğunu da tasdik etmektedir (Jeffries, 2005: 777). Sorokin'in, Jeffries'in de dikkat çektiği bu kendine has sosyoloji anlayışı ve ilgileri, Amerikan sosyolojisinde belli dönemlerde belli çevreleri de etkilemiş, genç sosyologlara ilham vermiş ve eleştirel yaklaşma konusunda cesaretlendirmiştir. Sorokin'in Amerikan sosyolojisi içerisindeki ilk dönemlerdeki konumunu, Kuhn'un kavramsallaştırmasıyla "normal bilim" içerisinde olağanüstü eserler veren bir "olumlu sapkın" olarak niteleyen ve bunun da genel olarak kamudan kabul görmesi ve kariyer basamaklarını hızla çıkmasını sağladığını belirten Lawrence Nichols, özellikle *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabıyla beraber Pareto, Durkheim ve Weber gibi isimleri Amerikan kamuoyuyla tanıştırmasının ve daha önce bilinmeyen birçok kaynağı meslektaşlarının hizmetine sunmasının Sorokin'in kabulünde çok önemli olduğunun altını çizmektedir (Nichols, 1996a: 47; 50).

Sorokin onuruna hazırlanan *Sosyolojik Kuram, Değerler ve Sosyokültürel Değişim* kitabına[245] yazdığı önsözde ise Edward A. Tiryakian, Sorokin'in eser verdiği birçok alanın, o alana el attığında çoğunlukla "gelişmemiş" sahalar olduklarını ve Sorokin'in birçok sahada öncü bir isim olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Tiryakian, Sorokin'in sosyolojinin iddialarının hayli abartılı olduğunu hissettiği yerlerde de "azılı bir hasım" olduğunu aktarmaktadır. Hem çığır açan hem

[244] George Ritzer (Ed.), **Encyclopedia of Social Theory**, Sage Publications, California 2005.
[245] Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change**, The Free Press of Glencoe, New York 1963.

de ölümüne hasımlık eden iki farklı kişiliği şahsında birleştirmenin ona hoş bir popülerlik kazandırmadığına dikkat çeken Tiryakian, Amerikan sosyolojisine ilgi duyan yeni isimlerin, Sorokin'i etkileyici bilimsel katkılarından çok kişisel çekişmeleriyle tanıdıklarını ifade etmektedir. Oysaki Sorokin, Amerikan sosyolojisinde tanınmış birçok isme hocalık veya danışmanlık yapmış, onları Avrupa sosyoloji birikimiyle tanıştırmış ve ortaya koyduğu eserlerdeki konu, kavram, kuram ve yöntemlerle birçoğunda telaffuz edilmese de önemli etkiler bırakmıştır. Örneğin 1932'de yayımlanan "*İnsanların Ayrım ve Değerleme Yapmalarında Telkinin Etkisi Deneysel Çalışması*" makalesiyle Sorokin'in, Solomon Asch ve diğerlerinin çalışmalarının ipuçlarını sunduğunu aktaran Tiryakian, bu makalenin küçük gruplar sosyolojisi ve araştırmalarının bir muştucusu olduğunun altını çizmektedir (Tiryakian, 1963: ix-x). Ayrıca Sorokin'in "toplumsal karışıklık" sahasına da önemli katkılar yaptığına dikkat çeken Tiryakian, ancak o zaman moda olduğu üzere mikro ölçekte değil bu katkıların genel bir sosyokültürel sistem anlayışı çerçevesinde yapıldığını belirtmektedir. Tiryakian'a göre sosyokültürel sistemlerin savaş, kıtlık ve devrim gibi olağanüstü şartlar altında yaşadıkları örgütsel çözülme halinin Sorokin'in birçok eserinde ana inceleme konusuydu ve bu kadar savaş yaşanmış bir çağda Sorokin'in haricinde konuya sosyologların hemen hemen hiç ilgi duymamaları şaşkınlık vericiydi (Tiryakian, 1963: x-xi). Aynı şekilde Sorokin'in diğergâmlık üzerine yaptığı çalışmaların da büyük bir yekûn tuttuğunu aktaran Tiryakian, bu sahanın henüz sosyoloji içerisinde genel kabul görmese de ilerde benimsenebileceğine ve belki burada da Sorokin'in öncü ve sembol bir isim olarak öne çıkacağına dikkat çekmektedir. Bu konuda Sorokin'in aslında Saint-Simon, Comte ve Durkheim gibi isimlerin bir devamcısı olduğunu öne süren Tiryakian, bu isimlerin de modern toplumun yaşadığı bunalım ve bunun ahlakî bunalımla nasıl bir ilişkisi olduğu konusunu ana çalışma konusu olarak ele aldıklarını ve fakat teşhis ve çözümlerinin farklı olduğuna işaret etmektedir. Saint-Simon ve Comte, modern toplumu bunalıma götüren bu etmeni Fransız devrimi gibi siyasal bir alanda ararken; Durkheim, modern sanayi toplumunun içinde bulunduğu siyasal-toplumsal ve normatif cepheleri olan daha karmaşık bir bağlamda aramaktadır. Sorokin'e göre ise bunalımın ana etmeni çözülmekte olan *sensate* kültürdü. Sorokin'in içsel, dolayısıyla da kaçınılmaz değişme ilkesi nedeniyle çözülmesi ve yerini başka bir kültürel

sisteme bırakması kaçınılmaz *sensate* kültürün yaşadığı bu bunalımlı süreçte yeniden örgütlenme ve toplumsal planlamanın yegâne unsurunun yaratıcı diğergâmlık olduğunu aktaran Tiryakian bu nedenle aslında bu çalışmaların sosyolojinin ne kadar da merkezinde yer aldıklarına vurgu yapmaktadır (Tiryakian, 1963: xi-xii). Çözülen *sensate* kültür ve ortaya çıkan toplumsal karışıklık halinden yaratıcı ve diğergâm aşkı merkeze alan ve bütünleşmiş bir sosyokültürel sistem ile çıkış bulunabileceğini öneren Sorokin'in bu düşüncelerinin Lawrence T. Nichols, "*Sorokin'in Bütünleşmeciliği ve Katolik Sosyal Bilim: Uyum ve Karmaşa*" isimli makalesinde[246] geleneksel Hıristiyan akideleriyle uyumlu, din ve bilime dair modern bir öğreti peşindeki Katolik sosyal bilimcileri oldukça etkilediğini ifade etmektedir (Nichols, 2001: 11).

Sorokin'in Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, *Toplumsal Hareketlilik*, *Kır-Kent Sosyolojisinin İlkeleri* gibi kitaplarının yayımlandığı **Pozitivist-Kurucu Dönem**'de oldukça belirgindir ve bu etki açıkça dile getirilmektedir. Robert Bierstedt, *Amerikan Sosyoloji Kuramı* kitabında, Veblen benzeri gösterişçi tüketim göndermesi taşıyan Edward A. Ross'un "sınıf" tartışmasının ve özellikle de "*Bireylerin Toplumsal Dolaşımı*" konusunun pek ifade edilmese de Sorokin'in *Toplumsal Hareketlilik* kitabına oldukça fazla şey borçlu olduğunu belirtmektedir (Bierstedt, 1981: 176). Fakat Sorokin'in **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose) Dönemi**'nde yazdığı kitap ve makaleler, *ASR*'nin 1938-1942 yıllarında editörlüğünü yapan Read Bain ve 1940 *ASD* başkanı Robert MacIver gibi Amerikan sosyolojisindeki etkin isimlerle çatışmasına neden olmuş, bu da Amerikan sosyoloji kamusunda dışlanmasını hızlandırmıştı (Johnston, 1995: 149). Halbuki bu marjinalleşme döneminde oldukça sert eleştirilere maruz kalsa da Sorokin, sosyoloji disiplini içinde fazlaca tartışılmamış konulara eğilmekte ve Harvard'daki dersleriyle de oldukça önemli bir sosyolog nesli bakış açısı ile etkilemeyi sürdürmektedir. Sorokin'in çalışma yaptığı bu yeni alanlarda, bu alanları tanımlayan teknik dil bugüne dek bir hayli gelişmiş ve değişmiş olsa da Sorokin'in yaptığı katkılar yadsınmamakta ve yeri geldikçe dile getirilmektedir. Bu noktaya dikkat çeken

[246] Lawrence T. Nichols, "*Sorokin's Integralism and Catholic Social Science: Concordance and Ambivalence*", **The Catholic Social Science Review**, Cilt 6, 2001, s. 11-24.

Johnston, *Dünya Barış Ansiklopedisi*'nde, "savaş" ve "barış" konusundaki çalışmalarda Sorokin'in öncü çalışmalarına atıflar yapmakta ve ismini Quincey Wright ile beraber zikrettiğini belirtmektedir. Ayrıca Gordon W. Allport'un Sorokin'i sempati üzerine ampirik çalışmalarıyla yaptığı katkıyla ve Peter Lenrow'un da diğergâmlık ve sempatiye dair ilk çalışmalardan birisini yaptığını tasdik etmesiyle ilgili hususlara vurgu yapan Johnston, Sorokin'in **Dirlikbilim (Amitology) Dönemi**'nin de bambaşka sahalarda ün sahibi olmasını sağlayan katkılar dönemi olduğunun altını çizmektedir (Johnston, 1998: 21). Yine Johnston, modern bunalımlar ve dönüşümlerle ilgili çalışmalarında Fritjof Capra'nın da paradigma değişimleri ve bunların toplumsal değişme üzerindeki etkileri nosyonlarını, çok şey borçlu olduğu Sorokin'den ödünç aldığını belirtmektedir (Johnston, 1998: 39).

Öte yandan Sorokin, **Pozitivist-Kurucu Dönem**'de Amerikan sosyoloji kamusunun birçok kesiminde övgüyle karşılanan eserlerini bile Chicago sosyoloji ekolüne beğendirememiş ve keskin eleştirilere maruz kalmıştı[247] (Johnston, 1995: 50). Bunda Sorokin'in *ASD*'de Chicago'nun yayın organı *AJS*'yi devre dışı bırakan müstakil dergi *ASR*'nin kuruluşuna ön ayak olması kadar, "*Son Toplumsal Eğilimler*" çalışmalarına getirdiği eleştirilerde de ortaya konan yöntemsel bakıştaki farklılık da oldukça etkiliydi. Turner & Turner, 1930lara damga vuran en büyük tartışmalardan birisinin Sorokin ve MacIver'ın başını çektiği uygulamalı ve pür sosyoloji tartışması olduğunu aktarmaktadır. Buna göre Sorokin ve MacIver'ın da aralarında olduğu bir grup sosyolog, *ASS*'nin "toplumun *bilimsel* olarak çalışılması" ilkesine atfen sosyologların toplumu çalışırken dış etkilerden korunması ve bu işi bilimsel bir zeminde yapması gerekliğini savunmaktaydılar. Buna tüm alt-kurullar ve yayınların denetimi de dâhildi (Turner & Turner, 1990: 150). George Steinmetz ise, "*II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Amerikan Sosyolojisi: Disipliner Bir Alanın (Geçici) Yerleşmesi*"[248] başlıklı yazısında bir dipnotla Pitirim Sorokin'in haricinde doğa bilimlerine muhalif Louis Wirth, E. Franklin Frazer, Robert C. Angell, Florian

[247] Örneğin Nichols, Chicago'nun yayın organı olan *AJS*'yi "Sorokin'in Nemesis'i" olarak nitelendirmektedir (Nichols, 1996a: 53).

[248] George Steinmetz, "American Sociology before and after World War II: The (Tempopary) Settling of a Disciplinary Field", Craig Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago 2007 içinde s. 314-366.

Znaniecki, Herbert Blumer, Howard P. Becker, Everett C. Hughes, Talcott Parsons ve Robert Merton gibi *ASA* başkanlarının, bu muhalefetlerini başkanlıkları sırasında pek sesli dillendirmediklerine dikkat çekmektedir (Steinmetz, 2007: 321). Oysaki gerek değerlendirme yazıları ve makalelerde gerekse kitaplarında bu yöntemsel farklılıkları açıkça ifade eden ve polemiklerden kaçınmayan Sorokin, Harvard'da da bu polemiklerini devam ettirip konu ve kavram açısından da "normal bilim" anlayışının dışına çıkınca Amerikan sosyoloji kamusunun birçok kesimince dışlanan bir isim haline geldi. Sorokin'in marjinalleşmesi, *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabının da göz ardı edilmesine neden olmuştu. Hâlbuki Sorokin'in burada ortaya koyduğu kuramsal bakış daha sonra Parsons'ın "toplumsal eylemin üç sistemi" olarak adlandırdığı kuramıyla önemli paralellikler arz etmekteydi. Merton bu hali, "Matthew etkisi"[249] olarak nitelendirmektedir (Nichols, 1996a: 57). Ancak yine de tüm bu marjinalleşme haline rağmen Sorokin, Oronamer'in 1969 yılında yayımlanan araştırmasına göre, 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında lisansüstü öğrencilerinin okuma listeleri ve *ASR* atıfları dikkate alındığında, tepedeki Amerikalı sosyologlar içinde Parsons ve Homans ile birlikte Harvard'ı temsil etmekteydi[250].

Yaklaşık yirmi beş yıl süren bu tecrit sürecinden sonra Sorokin, özellikle otobiyografisi *Bir Uzun Yolculuk*'u yayınladıktan sonra Amerikan sosyoloji kamusunun yeniden hatırladığı biri haline geldi. Öyle ki başlayan iade-i itibar süreci, çeşitli olumlu eleştiri ve değerlendirmeler bir yana, Sorokin'i önce muazzam bir imza kampanyasıyla[251] *ASD* başkanlığına aday göstermeye ve sonrasında başkan seçmeye dek vardı. Bir yandan da Philip J. Allen ve Edward A. Tiryakian'ın editörlüklerinde hazırlanan armağan kitaplar, bünyesinde Amerikan sosyolojisinin en

[249] İncil'deki "o sahip olanlara, dahası verilecek ve bereket sahibi olacaklar; ama hiç birşeyi olmayanların ise sahip oldukları bile alınacak" şeklindeki Matthew akidesinden yola çıkan Merton, tarafından özellikle tanınan bilimadamlarının benzer çalışma yapsalar da genç meslektaşlarına göre daha fazla itibar göreceklerini öneren bu kavramsallaştırmayı yapmıştır (Merton, 1968b).

[250] Listedeki diğer isimler ise Columbia'dan Merton ve Lazarsfeld; Chicago'dan Edward Shils ve Michigan'dan Cooley'di (Aktaran Steinmetz, 2007: 340).

[251] İmza kampanyasının en aktif isimleri Robert K. Merton, Arthur K. Davis, Otis Durant Duncan, Joseph Ford, Harry Johnson, William Kornhouser, Edgar Schuler, Nikolay Timaşev, Edward A. Tiryakian, Robin Williams, Kurt Wolff, Milton Yinger ve Carle C. Zimmerman'dı. Ayrıca Sorokin'in 1968 yılındaki ölümünün ardından ASD'nin verdiği kitap ödüllerinin ismi "Pitirim A. Sorokin Kitap Ödülü" olarak değişmiş ve bu 1979 yılına dek sürmüştü.

önemli isimlerinin yazılarını barındırmakla, Sorokin'in hak ettiği ilgiyi ömrünün son demlerinde de olsa yeniden yaşamasını sağladı.

Sorokin'in Amerikan sosyolojisindeki yeri, ana hatlarıyla bu şekilde olsa da onu daha iyi tespit edebilmek adına eserlerinde ortaya koyduğu kavram, kuram ve yöntemlerin kimlerde ne gibi etkiler bıraktığını incelemek faydalı olacaktır. Böylesi bir inceleme, Sorokin'in kurumsal olarak hizmet verdiği iki büyük üniversite olan Minnesota ve Harvard'daki öğrencilerinin çalışmalarının ele alınıp Sorokin'in etkisi olan yerlerin işaret edilmesiyle, Sorokin'in Amerikan sosyolojisindeki hakiki yerini daha iyi tespit etme arayışını da başarılı kılmaya yardımcı olacaktır. Yine Sorokin'in son dönemlerindeki üç önemli çalışması olan *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* ve *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitapları ile "*Dünün, Bugünün ve Yarının Sosyolojisi*" makalesinin de, özellikle 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Amerikan sosyolojisi içerisindeki eleştirel kuram ve çalışmalara benzerliklerine değinilecektir.

3.1. Minnesota Yılları ve Sorokin-Zimmerman Okulu

Pitirim A. Sorokin hiçbir zaman bir okul kurma çabası içinde olmasa da, özellikle Minnesota yıllarına tekabül eden kır sosyolojisi çalışmaları ekseninde bir Sorokin-Zimmerman okulunun varlığından söz edilmektedir. Minnesota'da Sorokin'in öğrencisi olan veya beraber çalışmalara imza attıkları bazı isimler, daha sonra Amerikan sosyolojisinin kır sosyolojisi alanındaki literatürünün büyük yekûnunu da oluşturmuşlardı. Bu isimlerin hem kır sosyolojisine ilgi duymalarında hem de kavram ve yöntemlerinde, Sorokin ve Zimmerman'ın etkisinde kaldıkları sık sık dile getirilmektedir. Sorokin-Zimmerman Okulu, Nichols'a göre büyük ölçüde fiziksel bilimlerle baş edebilecek bir natüralist sosyoloji düşüncesine dayanmaktaydı. Oldukça ampirik ve ansiklopedik eğilimleri olan bu okul, tarihsel ve karşılaştırmalı bir çalışma tarzına sahipti. Nichols, Zimmerman'ın da otobiyografik makalesinde, i) okulun on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan düşünceleri ilk

kez Amerikan kamusunun gündemine taşıdığını; ii) Batı dünyasında düşüncenin devamlılığını vurguladığını; iii) sosyolojiyi yalnızca tabii bir bilim olarak değil aynı zamanda faydalı bir bilim de kılmayı amaçladığını; iv) ayrıca temel toplumsal değişmenin sosyolojinin ana konusu olarak altını çizdiğini belirttiğini aktarmaktadır (Nichols, 2010: 80). Sorokin-Zimmerman sosyoloji ekolü, bilhassa toplumsal değişmeye yaptıkları vurgu ve sosyal evrimcilerin aksine amaçsız ve nihai hedefsiz değişim ile Amerikan sosyoloji kamusunda ayırt edilmekteydi. Yapıyı önemsemelerine rağmen, bu daha sonra yapısal-işlevselcilerin yapıdan kastettikleri kadar abartılı değildi. Onlar için yapı, değişimi anlayabilmek için yardımına başvurulan bir kuramsal temeldi. Sosyolojik anlayışları, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki Avrupa sosyoloji düşüncesinden beslenmekteydi. Sorokin-Zimmerman ekolü, Johnston'ın da işaret ettiği üzere *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabına yaslanarak, Batı toplumsal düşüncesinin devamlılığını iddia etmekteydi. Bir diğer önemli husus ise yöntem ve uygulama idi. Bu bağlamda Sorokin-Zimmerman, sosyolojiyi pozitif bir bilim olarak kurarken, faydalı olması gerektiğini de düşünmekteydiler (Johnston, 1995: 44).

Sorokin'in kır çalışmalarına bir değerlendirme yazan T. Lynn Smith'e göre Sorokin, kır sosyolojisi alanında 1960'larda bile herhangi başka birisinin sahip olduğundan daha fazla etkiye sahipti (Smith, 1963: 188). Smith'e göre Sorokin, Minnesota'daki son dört yılı ve Harvard'daki ilk dönemlerinde birçok başarılı lisansüstü öğrencisini kırsal çalışmalara yönlendirmiş ve alanın sosyoloji disiplini içerisindeki yerini, yeni araştırma ve kuramlarla sağlamlaştırmaya yardımcı olmuştur. Zira kır sosyolojisi alanının gelişimini i) 1920'ye kadar olan hazırlık aşaması, ii) 1920-1929 arası gerileyiş dönemi, iii) 1930-1945 arası yeniden atılım dönemi ve iv) 1945-1956 arası gelişme dönemi şeklinde dört döneme ayıran Smith'e göre bu ikinci dönemin sonlarına isabet eden Sorokin'in çalışmaları, bahsedilen üçüncü atılım döneminin de ana ateşleyicisi olmuştur (Smith, 1963: 194-195). Bu atılım döneminde Amerikan sosyolojisinin en önde gelen üniversitelerinden olan Minnesota'da, Ortabatı'nın parlak sosyolog adaylarını yetiştiren Sorokin, yalnızca eserleriyle değil fakat ayrıca öğrencileriyle de atılıma en büyük katkıyı veren

isimlerin başında gelmektedir[252]. Sorokin'in yetiştirdiği bu önemli isimler arasında C. Arnold Anderson, Otis Durant Duncan, Fred C. Frey, Homer L. Hitt, *Rural Life in Process* kitabının da yazarı olan Paul H. Landis, J. Allen Beegle ile birlikte *Rural Social Systems* ve *Rural Sociology-The Strategy of Change* kitaplarının yazarı ve Ferdinand Tönnies'in ünlü *Cemaat ve Cemiyet* kitabının[253] çevrimeni Charles P. Loomis, Bryce Ryan, Edgar A. Schuler, *ociology of Rural Life* kitabının sahibi T. Lynn Smith, Conrad Taeuber ve Nathan L. Whetten bulunmaktadır[254]. Bu isimlerden özellikle Charles P. Loomis, kır sosyoloji çalışmalarının ötesinde, Sorokin'in toplumsal değişim ve sistem kuramından da fazlasıyla etkilenmiş ve bu minvalde *Toplumsal Sistemler*[255] ve *Modern Toplumsal Kuramlar* gibi çalışmalar ortaya koymuştur.

Charles P. Loomis, *Social Systems* kitabında gerek sosyoloji ve toplumsal sitem tanımlarında ve gerekse de etkileşim kavramsallaştırmasında Sorokin'den atıflar yapmakta ve bu kavram ve olguları hemen hemen Sorokin'le aynı şekilde tanımlamaktadır. Özellikle toplumsal ilişkileri tarif ederken atıf yaptığı "bağlar [bonds]" kavramı, Sorokin sosyolojisinin *Sosyoloji Sistemi* kitabından *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabına dek önemli bir unsurudur (Loomis, 1960: 3). Charles P. Loomis, "PAS Model" olarak tanımladığı *Süreç İçerisinde Tanımlanmış Yapı Modeli*[256] çözümlemesinde büyük ölçüde Sorokin'in sosyolojik veri, sistem ve toplumsal etkileşim tanımlamalarını kullanmaktadır. Buna göre sosyolojik veri, "bir tarafça gerçekleşen ve bir diğerinin eylem yahut zihin durumunu etkileyen bir olay"

[252] Sorokin'in Minnesota'da, Fred Charles Frey'in, "*Some Selective Phases of Rural Urban Migration Based on a Study of University of Minnesota Matriculation Statistics and Achievement Records*" (1929); Mildred Parten'in "*An Analysis of Social Participation, Leadership, and Other Factors in Pre-School Play Groups*" (1929); Sanford Richard Winston'ın "*A Study of Illiteracy in the United States and Its Relationship to Other Social Factors*" (1929) tez çalışmalarının danışmanlığını yapmıştır. Bu isimlerden Midred Parten daha sonra oldukça önemli bir sosyal-psikolog olmuş; Fred Charles Frey ise *ASD*'nın Kır Sosyolojisi alt kurulunun başkanlığına kadar yükseleceği kır sosyolojisi alanında kariyerini sürdürmüştür.

[253] *Gemeinschaft und Gesselschaft*. Charles P. Loomis'in çevirdiği bu kitabın Önsözünü de Pitirim A. Sorokin yazmıştır.

[254] Ancak dikkat çekici olan bu isimlerden T. Lynn Smith ve Charles P. Loomis istisna tutulursa hemen hemen hiçbirinin eselerinde bir hoca olarak Sorokin'e veya onun görüşlerine atıf yapmamasıdır (Smith, 1963: 196; 204).

[255] Charles P. Loomis, **Social Systems**, Van Nostrand, Princeton 1960.

[256] *Processualy Articulated Structural Model*.

şeklinde ve etkileşimden Sorokin'in yaygınlık, yoğunluk, ömür, doğrultu ve bütünleşme düzeyi unsurlarıyla tanımlanmaktadır (Loomis, 1961: 2-3). "*Toplumsal Değişim ve Toplumsal Sistemler*" başlıklı makalesinde toplumsal sistemlerin değişiminde hem içsel hem de haricî etmenlerin önemli olduğuna dikkat çeken Charles P. Loomis, bir toplumsal sistem var olduğundan itibaren "tüm dış koşullar sabit bile olsa, kaçınılmaz bir biçimde değişime tabi" olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda yapısal-işlevselci açıklamaların yapıyı açıklamaya yönelik toplumsal statiğe olan vurgularının, değişimi ve toplumsal dinamiği ıskaladıkları kanaatindedir (Loomis, 1963: 185-186). Sorokin'in *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabında ortaya koyduğu temel ilkelerini, değişimin genel taslağı için rehber kabul ettiğini ifade eden Loomis, Sorokin'e göre kalıcı olmanın içsel-haricî etmenler bakımından açıklandığını belirtmekte ve Sorokin'in "sistemin öz-denetiminin bütünleşme derecesi ile arttığı" yolundaki görüşünü aktarmaktadır (Loomis, 1963: 210-211). İlk dönem öğrencileri arasında Sorokin'in ve çalışmalarının hakkını veren ender isimlerden olan Loomis, ayrıca Wilbert E. Moore, Kingsley Davis ve Robin M. Williams gibi Harvard'daki öğrencilerinin çalışmalarında Sorokin'in etkisine işaret etmektedir.

Lawrence Nichols, Sorokin-Zimmerman okulunun, ikilinin Harvard'da da beraber çalışmaları ve özellikle toplumsal değişime yaptıkları vurgunun aynen devam etmesi nedeniyle Harvard'da etkisini sürdürdüğünün altını çizmektedir (Nichols, 2010: 79). İkilinin Harvard'da verdiği dersler, *Sociology A* "Sosyolojiye Giriş" (Sorokin), *Sociology 1* "Çağdaş Sosyoloji Kuramları" (Sorokin), *Sociology 3* "Toplumsal Değişim ve Toplumsal İlerleme" (Zimmerman), *Sociology 5* "Toplumsal Dinamikler" (Sorokin), *Sociology 8* "Kır Sosyolojisi" (Zimmerman), *Sociology 13* "Aile Sosyolojisi" (Zimmerman) şeklindeydi. Sorokin-Zimmerman okulunun Harvard'daki öğrencileri arasında ise L. Balsam, C. Q. Berger, J. Boldyreff, G. Bowden, A. K. Davis, N. B. DeNood, G. Fitzgibbon, M. Frampton, L. Haak, C. Hopkins, M. E. Jones, J. B. Knox, C. Loomis, W. Lunden, W. McKain, R. K. Merton, J. W. Riley, E. Schuler, E. B. Smullyan, N. L. Whetten gibi daha sonra Amerikan sosyal biliminde önemli yerleri işgal edecek isimler yer almaktaydı. Ancak Harvard'daki etkiyi yalnızca birkaç eser ve özellikle de kır sosyolojisi ve toplumsal

değişme alanıyla sınırlamak, Sorokin'e haksızlık etmek olacaktır. Oysaki Sorokin'in bilhassa toplumsal statik ve dinamik kuramı, sistem düşüncesi ve yöntemi, "ana akım Amerikan sosyolojisi" olarak bilinen yapısal-işlevselci okulun gerek Talcott Parsons ve Robert K. Merton gibi kurucu isimlerin gerekse de Wilbert E. Moore, Kingsley Davis, Robin M. Williams ve Edward A. Tiryakian gibi tilmizlerin çalışmalarında önemli izlere sahiptir.

3.2. Harvard Yılları ve Toplumsal Sistem Kuramı

Harvard'ın sosyolojiye olan ilgisi, İlahiyat Okulu ve Ekonomi Bölümü'ndeki eski programlara dek uzanmaktaydı. İlk önceleri sosyoloji, toplumsal etik alanına bağlıydı ve İlahiyat Okulu'nda okutulmaktaydı. Burada ilk öne çıkan isim, Amerika'nın ilk toplumsal etik hocası olan Francis Greenwood Peabody ve 1881'de verdiği "Pratik Etik" dersidir. Peabody'nin sosyolojik anlayışı, "Üniteryanizm" ve *Social Gospel*'den bir hayli etkilenmişti. Ona göre pozitif ve yeni bir bilim olan sosyoloji, toplumsal reform düşüncesini hayata geçirebilecek altyapıyı kurabilecek kudretteydi. Daha sonra Peabody'nin çabaları sonucu 1906'da Toplumsal Etik, bağımsız bir bölüm olarak Harvard'daki yerini alan bu bölüm, daha sonra Sorokin'in kuracağı Sosyoloji Bölümünce yutulana dek varlığını sürdürmüştür[257] (Johnston, 1995: 56). 1930 yılı güzünde ülkenin en prestijli üniversitelerinden olan Harvard'da sosyoloji bölümü kurma işini üstlenen Sorokin, hiçbir zaman ne bütünüyle bölüm üzerinde hâkim olabilmiş ne de öğrencileriyle tam anlamıyla bir usta çırak ilişkisi geliştirebilmiştir. Bu durumda Merton'ın da dikkat çektiği üzere Amerikan üniversitelerinin ve hele hele de Harvard'ın Avrupa üniversitelerinden farklı demokratik yapısının (Merton & Barber, 1963: 333-334) yanı sıra Harvard yönetiminin sosyoloji bölümüne dışarıdan atadığı ancak oy hakkına sahip eski Harvardlı üyeler Wilson, Wheeler, E. Gay ve J. L. Henderson'ın varlığı da etkili olmuştur. Zira bilimsel anlamda kendisini ispatlamış olsa da Sorokin, Harvard'ın köklü tarih ve geleneğinden habersiz bir Rus göçmendi ve bölümün Harvard

[257] Sorokin'in Peabody'nın dul eşi Gertrude'a yazdığı bir mektupta bölümün asıl kurucusunun Profesör Peabody olduğunu ifade etmiştir (Nichols, 2010: 74).

bünyesiyle uyumu dışarıdan atanan bu eski Harvardlıların müdahale ve yönlendirmeleriyle gerçekleşecekti.

Şehrin doğrudan içinde konumlanan ve dolayısıyla kent hayatına daha yakından bağlı Chicago ve Columbia Üniversitelerinin aksine Harvard, Boston'ın kıyısında ve ondan nehirle ayrılan bir üniversite kenti, Cambridge'dedir. Her ne kadar Cambridge, Boston'ın bitişiğinde yer alsa da psikolojik anlamda kuşatılmış bir yerdi. Bu durum Harvard'ın, kentin etkisinden izole olmasına ve akademik hayata müdahale edebilecek etmenlerden de uzaklaşmasına neden olmaktaydı. Bu durumun bazen hayatın gerçekliğinden ve içinde yaşanılan toplumun ihtiyaçlarından kopmak demek olacağına dikkat çeken Alvin Gouldner, Harvard sosyolojisinin soyut niteliğinin bu tecrit halinden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmektedir (Gouldner, 1970: 172). Toplumsal gerçeklikten kopma eleştirisinin yanında eski bir Harvardlı olan Robin M. Williams, Harvard'ın bir "Olimpos kompleksi" taşıdığından bahsetmektedir. Yani, Birleşik Devletler Meclisi'nden de öncesine uzanan özel geleneğinin ve kendine has tarihinin fazlasıyla farkında, entelektüel anlamda üstünlüğüne güvenen ve toplumsal olaylara daima tepeden bakan bir ruh hâli (Aktaran Gouldner, 1970: 173). Harvard'ın sahip olduğu bu "Olimpos kompleksi"ne atıf yapan Johnston, Boston'a hâkim Brahmin çevre ve entelektüel seçkinleri, bunların dünya ve bilim görüşlerini, üniversitede izlenen atama-yükseltme politikalarını da hatırlatarak, Sorokin'in yaşadığı çevresel ve bağlamsal sıkıntıları açıklamaya çalışmaktadır[258] (Johnston, 1995: 163-165). Oysaki Merton'ın da dikkat çektiği üzere Harvard sosyoloji bölümünü tercih eden ilk neslin bu seçiminde en az Harvard etiketi kadar önemli bir husus, kuramsal çalışmaları, engin müktesebatı ve son altı yılda altı önemli kitap telif etmiş bir sosyolog olarak Pitirim Sorokin'in varlığıydı. Sorokin'in cazibesiyle Harvard'a ilk beş yıl içerisinde gelen isimler arasında Robert K. Merton, Kingsley Davis, John W. Riley, Charles P. Loomis, John

[258] Örneğin Sorokin, Kasım 1932 yılında yazdığı yıllık raporda Sosyoloji Bölümünün hayli sağlam bir zemine oturduğu ve her şeyin iyi gittiğini ancak bir büyük ismin daha bölüme kazandırılmasıyla Amerikan sosyolojisinin tartışmasız tepesine yerleşeceklerini iletmektedir. Sorokin, bu büyük ismin Columbia Üniversitesi'nden Robert Morrison MacIver olduğu kanaatindedir. Ancak Sorokin'in bu talebi pek itibar görmez (Johnston, 1995: 78). Ayrıca Craig Calhoun da, *Robert K. Merton Sociology of Science and Sociology as Science* kitabında, Merton'ın Harvard profesörlüğünü Yahudi olduğu için alamadığı iddiasında bulunmaktadır (Calhoun, 2010b: 6).

B. Boldyreff, Edgar A. Schuler, Nathan L. Whetten, Emile B. Smullyna, Neil B. DeNood, Leo A. T. Haak, Clarence Q. Berger ve Walter Lunden gibi önemli sosyologlar bulunmaktaydı. Johnston, bu dönemde mezun olan kırk altı lisansüstü öğrencisinin birçoğunun önemli sosyologlar olduklarının altını çizmekte ve bu konunun Robert E. Park'ın da dikkatini çektiğini aktarmaktadır (Johnston, 1995: 75-76). Her ne kadar bahsi geçen nedenlerle bölüme damgasını vuramayan Sorokin, üstelik çoğu onun isminin etkisiyle Harvard'a gelen ve ülkenin en parlak öğrencileri arasındaki genç sosyolog adaylarına ders[259] ve ilgili çalışmalarla tesir edebilme imkânına halen sahipti. "*Sorokin'den Dersler*" başlıklı yazısında Harvard'dan öğrencisi Arthur K. Davis, Sorokin'in verdiği "Sosyoloji A", "Toplumsal Dinamikler" ve toplumsal kuram ve toplumsal hareketlilik üzerine diğer derslerinde şu niteliklerin öne çıktığını aktarmaktadır: i) ana referans çerçevesi olarak toplumsal değişmeye yapılan vurgu; ii) değişmenin toplumsal sistemlere içkin yahut içsel olduğu önermesi; iii) toplumsal çatışma ve sorunların bir toplumun organik vecheleri olup harici kazalar olmadıkları öncülü; iv) çağın devrimci doğası; v) toplumsal yaşam ve düşüncenin yalnızca modern Batı toplumlarıyla sınırlı olmayan fakat kadim ve modern tüm evrensel cepheleriyle ele alınması gerektiği düşüncesi (Davis, 1963: 1-2). Ancak bilim adamı ciddiyetini abartılı bir biçimde öğrencilerin ödevlerini eleştirmede de kullanan, yeni polemiklere girmekten sakınmayan, kendi kitaplarından ve kuramlarından başkaca referans tanımayan Sorokin, gitgide bu öğrenci kitlesi tarafından da sevilmeyen ve istenmeyen adam haline geldi[260].

Robert Bierstedt, Sorokin'in öğrencilerinin çalışmalarına karşı çok acımasız eleştiriler getirdiğine dikkat çekmekte ve bu üslubun, aslında sıcak bir başlangıca sahip ikili ilişkilerini çoğunlukla tatsızlıkla neticelenen bir çekişmeye dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Örneğin, ilk saatte makalesini sunan öğrencisinin çalışmasını ikinci bir saatte, paragraf paragraf, hece hece kritik eden Sorokin,

[259] Nichols'ün aktardığına göre Sorokin, 1931-43 yılları arasında Harvard'da 37, Radcliffe'te de 29 ders vermişti (Nichols, 1997).

[260] Hatta bu istenmeme hali öyle bir noktaya varmıştı ki Edward A. Tiryakian, 1953-54 akademik yılının başında, kendisine bir iyi bir de kötü haberi olduğunu söyleyen Gordon Allport'ın sekreteri Eleanor Sprague'nün "iyi haber öğretim asistanlığına hak kazandın. Kötü haber ise Sorokin'in asistanı olacaksın. Ama endişe etme sadece güz dönemi için, daha sonra Homans'ın asistanı olacaksın" dediğini bile aktarmaktadır (Tiryakian, 1996: 15).

sonunda da "görüyorsunuz ya beyler, bu makale beş para etmez" ifadesiyle aşağılamakta ve bu durum öğrencilerinin ifadeleriyle "gurur incitici" bir hal almaktaydı (Bierstedt, 1981: 304-305). Sorokin'in "Sosyoloji A" dersine dair bir rapor hazırlayan Hartshorne, bu konuya dikkat çekip sınavların Sorokin tarafından okunmadığı, asistanların verdiği notların Sorokin tarafından yükseltildiği ve kalitenin düştüğü yönündeki eleştirilerini Harvard yönetimine iletmektedir (Johnston, 1995: 104-105). Bu raporun da açık ettiği üzere Sorokin'den hazzetmeyenler sadece öğrencileri değildi. Özellikle Sorokin'in Pareto'ya dair eleştirileri ve Pareto seminerine olan ilgisizliğinin Henderson ve çevresindekilerin Sorokin'e antipatiyle yaklaşmasına neden olmuş olabileceğini aktaran Buxton, Henderson ve E. E. Day gibi isimlerin mektuplarında Sorokin'e dair tahfif edici ifadeleri aktardıktan sonra yalnızca entelektüel anlamda değil bölüme liderlik etme anlamında da Sorokin'in eleştirilerin odağında olduğunu belirtmektedir (Buxton, 1996: 41). Üstelik patlak veren Sorokin-Parsons gerilimi bölüm içerisinde de Sorokin'in, Zimmerman hariç tutulursa, yalnızlığa terk edilmesine neden olmuştu. Her ne kadar bu gerilimin ne zaman ve ne sebeple başladığı konusunda bir fikir birliği olmasa da güçlü ihtimal, Parsons'ın ilk kitabının taslağını değerlendirmek üzere gönderdiği Sorokin'den aldığı sert eleştiriler ve beraberinde kadro yükseltme konusundaki hayal kırıklığıdır. Parsons, ilk kitabının taslak hali olan *Sosyoloji ve İnsan Eyleminin Unsurları* metnini[261] Sorokin'e de göndermiş ve değerlendirmesini istemiştir (Johnston, 1995: 95). Sorokin, Parsons'ın taslak metnini iki noktada eleştirmişti. Eleştirisinde Sorokin, tekniğe yani dil ve üslubun okunamazlığı notasına dikkat çekmekte ve özellikle ilk üç bölümün hayli uzun olduğu ve birçok kavram ve terimin alışıldık kullanımından başka anlamlarda kullanıldığı ve bunun bir soruna yol açabileceği tehlikesine işaret etmektedir. Bu bağlamda Joseph A. Schumpeter de taslağa dair benzeri eleştirileri yapmış ve Parsons'ın birçok ifadesinin Almanca tercüme kokusu taşıdığına dikkat çekmiştir (Johnston, 1995: 97-99). Tam bu sırada Parsons'ın ataması ile ilgili gelen tavsiye mektubuna talebine ise Sorokin, Parsons'ın daimi doçentlikk kadrosu için yeterli olmadığı cevabını vermişti (Johnston, 1995: 99). Birçok kişi o dönemde Sorokin'in yaptığı eleştirilerin, sadece kişisel çekişmeden kaynaklandığı yolundaki

[261] *Sociology and the Elements of Human Action*.

iddialara pek itibar etmemekte ve bilimsel kaygıların daha ön planda olduğunu teslim etmektedir[262]. Ancak eleştiri ve atama konusunda belirdiği üzere, iki cephe arasında süregiden ve kaynağı belirsiz bir mücadele söz konusuydu. Parsons da zaten 1936'daki atamasıyla ilgili olarak, bunun Sorokin sayesinde de değil ve fakat E. F. Gay, E. B. Wilson ve L. J. Henderson gibi bölüm dışından ancak oy hakkına sahip isimler sayesinde ve Sorokin'e rağmen gerçekleştiğini ifade etmektedir (Johnston, 1995: 100). Ancak Harvard yönetimi üzerinde etkili ve bölüm kararlarında söz sahibi olan Henderson, Parsons ile olan çekişmesinde Sorokin'in daima karşısında yer alarak Parsons'ın bölüm başkanlığına ve "Toplumsal İlişkiler Bölümünün" kuruluşuna kadar gidecek süreçte önemli bir isim olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan Parsons, hem Pareto çevresi ve *Dostluk Cemiyeti*[263] gibi Harvard içi entelektüel-sosyal mahfillerde Henderson benzeri eski Harvardlı ve üniversite içinde etkin isimlerle hukuk geliştirmekte hem de ikili ilişkilerdeki yapıcı tavrı ve eleştirilebilir haliyle öğrenciler tarafından sevilmekteydi. Zira Parsons, konuşması sırasında kendinden ve başarılarından bahsetmekten kaçınan, diğerlerini eleştirmeyi sevmeyen mütevazı birisiydi[264]. Parsons'ın kendi çalışmalarına karşı hayli eleştirel olduğuna dikkat çeken Lidz, kendisini devamlı geliştiren ve bu yolda öğrencilerinin eleştiri ve katkılarını önemseyen bir figür olarak Parsons'ın, belki de Sorokin'den en önemli farkını tasdik etmektedir. Yine Lidz'in de dikkat çektiği üzere, entelektüel yolculuğu boyunca kuramsal dünyasında hayati birkaç değişiklik ve dönüşü de gerçekleştiren Parsons (Lidz, 2003: 377), sürekli geriye dönük bir tevil gayretindeki Sorokin'den bu noktada da ayrılmaktadır. Üstelik Amerika'nın Doğusundan elit bir Protestan ailenin çocuğu olarak da akademik kültür ve Harvard'a hâkim *Weltanschaaung*u oldukça iyi anlamış bir sosyalbilimciydi (Johnston, 1995: 163-165). Kendi kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa akademi ve Harvard'ın

[262] Gerçekten de, Wisconsin Üniversitesi'nin Parsons'a teklif yaptığını duyunca Sorokin ve sekiz arkadaşının Conant'a yazdığı rica mektubu ve Henderson'ın da girişimleriyle Parsons 1939'da doçentlik kadrosuna geçmiştir (Johnston, 1995: 101).

[263] *Society of Fellowship*.

[264] Bu hâl, sürekli kendisinden ve eserlerinden, en çok da son eserinin hangi dillere tercüme edildiğinden bahseden Sorokin'in tam aksi bir tavırdı.

normatif değerlerini bilen ve özümseyen Parsons, çok geçmeden Amerikan sosyolojisine hâkim bir kuramcı haline gelecekti.

George Steinmetz, "*II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Amerikan Sosyolojisi: Disipliner Bir Alanın (Geçici) Yerleşmesi*" başlıklı yazısında daha önce epistemolojik olarak dağınık bir manzara arz eden Amerikan sosyolojisinin, II. Dünya Savaşı sonrasında hegemonik bir havaya büründüğüne dikkat çekmektedir (Steinmetz, 2007: 314). Andrew Abbot ve James T. Sparrow ise "*Sıcak Savaş, Soğuk Savaş*"[265] başlıklı yazılarında, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan sosyolojisine hakim paradigmanın –ki bu paradigma daha sonra "ana akım Amerikan sosyolojisi"[266] olarak bilinecektir-, anket çözümlemesi ve Parsons kuramının "sıradışı evliliğinden" doğan yöntemsel-kuramsal bakış olduğunu belirtmektedirler. Abbot ve Sparrow'a göre bu evliliğin kahramanları, Harvard'da Parsons ve Stouffer ile Columbia'da Merton ve Lazarsfeld'di[267]. Bu büyük-proje sosyolojisi, II. Dünya Savaşı mitosunu da şekillendiren atom bombası, radar ve diğer tekno-bilimsel buluşların neden olduğu büyük bilim anlayışının izlerini taşımaktaydı (Abbot & Sparrow, 2007: 285). Kurum içi politika ve ilişkiler nedeniyle sıkıntı yaşayan Sorokin, bilimsel planda da Harvard'a hâkim olan sosyolojik işlevselcilik ve teknokratik bilimcilik tarafından kendini dışlanmış buldu. Birçok meslektaşı onu "sosyo-astroloji" yapmakla itham ederken, Sorokin de onları "liliput olgu bulucular" olarak ve çalışmalarını da "numeroloji" diye yaftaladı (Wescott, 1996: ix). "Sorokin ve diğerleri" şeklinde ifade edilebilecek bu çekişme, özellikle **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose)** ve **Dirlikbilim (Amitology) Dönemleri**'nde, Sorokin'in önce sert eleştiriler alıp marjinalleştirilmesine ve sonrasında da neredeyse tamamen unutulmasına neden oldu. Ta ki otobiyografisinin yayını ile başlayan **Yeniden Doğuş Dönemi**'ne dek. Bu dönemde ise aralarında Parsons'ın da bulunduğu isimlerin yazılar yazdığı armağan ve onur kitapları ile eski öğrencilerinin ve Amerikan

[265] Andrew Abbot, James T. Sparrow, "Hot War, Cold War", Calhoun, Craig J. (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago 2007 içinde s. 281-313.

[266] "Ana akım sosyoloji" tabiri 1970lerde özellikle *ASD*, *ASR*, Harvard ve Columbia eksenli sosyoloji paradigmasına gönderme yapmak üzere kullanılmaya başlanmıştır.

[267] Steinmetz'in aktardığına göre Pierre Bourdieu, *Science de la science et réflexivité* kitabında Parsons, Merton ve Lazarsfeld'i "capitoline triade" olarak nitelemektedir (Steinmetz, 2007: 342).

sosyolojisindeki birçok muarızının da desteklediği *ASD* başkanlığı, Sorokin için gerçek anlamda bir basübadelmevt anlamına gelmekteydi[268]. Ancak bütün bu marjinalleştirmelere ve eleştirilere rağmen, o mevt halinde bile Sorokin, belki de elindeki tek tesir mekanizması olan derslerin yardımıyla Harvard döneminde de aralarında Talcott Parsons, Robert K. Merton, Kinglsey Davis, Wilbert E. Moore, Robin M. Williams, Edward A. Tiryakian ve Amerikan sosyolojisinde önemli yer tutan birçok ismin kuramsal ve kavramsal dünyası üzerinde izler bırakabilmiştir.

Bu isimlerden en önemlisi, hiç şüphesiz Talcott Parsons'tır. Parsons ve Sorokin'in Harvard'ın kuruluşundan itibaren yollarının kesişmesini Amerikan sosyolojisi tarihinin en ilgi çekici tesadüflerinden birisi olarak nitelendiren William Buxton, 1931 yılında Sorokin tanınmış bir sosyologken Parsons'ın Ekonomi Bölümünün zayıf halkası olarak bilindiğini ve fakat 1944'e gelindiğinde Parsons'ın Amerikan sosyolojisinin en tepesine çıktığını ve Sorokin'in ise kendi bölümünde ve Amerikan sosyoloji kamuoyunda sert eleştirilere maruz kalan ve dışlanan bir isim haline geldiğini eklemektedir (Buxton, 1996: 31). Bu durum üzerinde etkili olan iç etmenleri, Parsons ve Sorokin'in eş zamanlı ortaya çıkan İşlevselci ve Bütünleşmeci kuramlarının nitelikleri ve gelişme düzeylerinde; her ikisinin ve kuramlarının lisansüstü öğrencileri ve meslektaşlar arasındaki konumlarında; Harvard'ın "Olimpos kompleksi"nde; entelektüel tarzları ve karizmalarında gören Buxton, haricî etmenler arasında da genel olarak disiplinin gelişimini ve ortaya çıkan yeni yaklaşımların bulduğu fırsatları saymaktadır (Buxton, 1996: 31-32). Parsons'ın kuramının "açıklığı ve gelecek vaat eder hali" ile Sorokin'in kuramının "olgun ve tam görünüşünün", genç akademisyenlerin katılım ve birlikte çalışma isteklerini yönlendirdiğini belirten Johnston'a gönderme yapan Buxton, içerik ve öz itibariyle iki kuram arasında paralelliklere de dikkat çekmektedir. Buxton'a göre her iki isim de, istekler peşinde koşmakla özdeşleşen toplumun kıyametini resmetmektedirler. Parsons daha çok sanayi toplumunda bireysel eğilimlerin nasıl toplumsal istikrarsızlığa neden olacağı

[268] Ayrıca ölümünün ardından *Harvard University Gazzette*'de 28 Aralık 1968 tarihinde Robert F. Bales, George C. Homans, Talcott Parsons gibi isimlerin imzasını taşıyan taziye yazısında "Sorokin oldukça karmaşık ve belli açılardan paradoksal bir adamdı…çağının çelişkilerini derinden hissedip bunlar hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Toplumsal bilimler ve ötesi üzerindeki yazıları ve dersleri ile olan etkisi engindir" notu bulunmaktadır (Tiryakian, 1996: 18).

ile ilgilenip bunu "Hobbesgil düzen sorunu" olarak isimlendirirken; Sorokin, yozlaşmış *sensate* kültürün neden olduğu koşullara dair tespitler yapmaktaydı. Parsons, herkesin herkesle savaşını "insanın yaşamının yalnız, aciz, zavallı, zalim ve kısa olduğu bir durum" olarak nitelerken; Sorokin, bir adım daha atıp olması gerekene dair de kelâm eden, Friedrich'in tabiriyle "peygambervari" bir sosyologdu. Her ikisi de aile ve dinin çöküşünden haberdardı ve Parsons "acımasız rekabetten ve dolandırıcılığa ılımlı bakmaktan" şikâyet ettiği yerde Sorokin, benzeri ahlâkî kaygıları dile getirmekteydi (Buxton, 1996: 33-34). Aynı şekilde Sorokin ile Parsons arasındaki benzerliklere dikkat çeken bir diğer isim olan Donald N. Levine, *Sosyolojik Geleneğin Görünümleri* kitabında[269], "kuramı tekrar gündeme taşıyan" Sorokin ve Parsons'ın, Avrupa birikimini ateorik Amerikan sosyolojisine taşıyarak disiplinin Birleşik Devletlerdeki saygın konumunu kazanmasına yardım ettiklerini ifade etmektedir[270]. Ayrıca Levine, Avrupalı sosyologların felsefî temellerini kamçılayan rasyonel ve seküler bir etik arayışının Amerika'da karşılığının olmadığı iddialarını da Parsons ve Sorokin örnekleriyle geçersiz bulmaktadır (Levine, 1995: 252).

Parsons'ı, kelimenin tam anlamıyla "modernist" olarak nitelendiren Bryan S. Turner, onun bir yandan faydacı toplumsal eylem kuramlarına en güçlü saldırılardan biri addedilen *Toplumsal Eylemin Yapısı* kitabı ve burada ortaya konan kuramsal düşüncenin bir nevi tekzip edildiği ve oldukça soyut ve muhafazakâr olmakla suçlanan II. Dünya Savaşı sonrası yayımladığı *Toplumsal Sistem*[271] ve (Edward Shils ile birlikte) *Genel Bir Eylem Kuramına Doğru*[272] kitaplarının müellifi olmasını önemli bir paradoks olarak ifade etmektedir. Kitabın 1991 yılı baskısına yazdığı

[269] Donald Levine, **Visions of the Sociological Tradition**, The University of Chicago Press, Chicago 1995.
[270] Bu bağlamda Thomas F. O'dea "*Sosyolojik Dilemmalar: Kurumsallaşmanın Beş Paradoksu*" başlıklı yazısında, Sorokin ve Parsons'ın toplum, kültür ve kişilik trikotomisi ile sosyolojiye yaptıkları katkıdan ve Amerikan sosyoloji kamusuna Max Weber'i tanıtmakla yaptıkları hizmetten bahsetmektedir (O'dea, 1963: 71).
[271] Talcott Parsons, **The Social System**, Routledge, Londra 1991.
[272] Talcott Parsons, Edward A. Shills, **Toward a General Theory of Action**, Harvard University Press, Boston 1951.

önsözde Turner, "Parsons'ı neden okumalı?"[273] sorusunun cevabını aramakta ve son dönemlerde Anglo-sakson dünyada Jeffrey Alexander ve Almanya'da Jürgen Habermas ve Niclas Luhmann gibi isimlerin Parsons'a yeniden ilgi duyduklarını aktarmaktadır. Parsons'ı dikkatle okumadan ana akım sosyoloji içerisindeki tartışmaların kavranamayacağını öne süren Turner, göre toplumsal eylem, toplumsal yapı, işlev, kültür ve toplumsal sistem gibi kavramsallaştırmaların Parsons ekseninde yahut (Anthony Giddens örneğinde olduğu gibi) aleyhinde kullanıldığına dikkat çekmektedir (Parsons, 1991: xiii-xiv). Oysaki bu tür kavramsal araçlar, ikinci bölümde de görüldüğü üzere Sorokin sosyolojisinin Rusya'da başlayıp Minnesota'da devam eden ve *Harvard Yaratıcı Diğergâmlık Araştırmaları Merkezi*'ne dek süren macerasının köşe taşlarıdır. Sorokin ve Parsons arasındaki otobiyografik benzerlikler, kuram ve kavramsallaştırmalarındaki benzerliklerin kaynağı olarak düşünülebilir. Bryan S. Turner, Parsons'ın özellikle ilk çocukluk yıllarında evlerine hâkim reformcu Protestan akidelerin batı toplumlarındaki insanî değerler sorununa eğilmesinde etkili olmuş olabileceğini ifade etmektedir. Turner'ın da dikkat çektiği üzere Parsons'ın insan eyleminin değerden arî olamayacağı kabulü Protestan düşüncesinin izlerini taşımaktadır. Turner'ın işaret ettiği bu ilk çocukluk, Sorokin'in manevî bir iklimde geçen çocukluğunu andırır niteliktedir. Ayrıca tıpkı *Saint Petersburg Psiko-Nöroloji Enstitüsü*'nde Pavlov ve Behterev'in çalışmalarına şahit olmuş ve davranışçı ekolün hayli tesirinde kalıp oldukça fazla biyoloji ve psikoloji ilgisi olan Sorokin gibi; ilk gençlik yıllarında tıp eğitimi almak isteyen ve yaşamı boyunca kuramsal ve kavramsal dünyasında bu ilk gençlik hevesinin izlerini taşıyan Parsons da Sorokin'in **Davranışçı Dönemi**'ni hatırlatan, Freud etkisinde bir **Psikoanalitik Dönem**'e sahiptir (Parsons, 1991: xv). Parsons'ın kuramına üç cepheden saldırı olduğunu aktaran Bryan S. Turner'a göre bunlardan ilki Harold Garfinkel'in başını çektiği ve toplumsal düzenin, gündelik yaşamda yapılagelen yaşam pratiklerinde temellendiğini öne süren etnometodoloji ekolünden; ikincisi, Erving Gofffman'ın başını çektiği ve toplumsal düzenin mikro-toplumsal etkileşim sonucu ortaya çıkan bir nitelik olduğunu ve toplumsal aktörlerin işbirliği içindeki müzakereleriyle sağlanabileceğini öneren sembolik etkileşimciler; üçüncüsü ise

[273] Bu soru, "bugün Spencer'ı kim okur?" şeklinde başlayan ve "Sprencer'ın ölümünü" ilan eden cümle ile son bulan Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı* kitabının açış ifadesidir (Parsons, 1937: 3).

Alvin Gouldner, C. Wright Mills gibi isimlerin eleştirel kuramlarında saklıdır (Parsons, 1991: xxiii). Ancak görüldüğü üzere Sorokin'in *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* ve *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitaplarında yer alan Parsons eleştirileri de bu son cepheden açılan saldırılar arasında gösterilebilir. Turner'a göre özellikle örneğin devrim gibi toplumsal değişim olgularını açıklamakta zorlanan Parsons, değişimi ancak evrimci bir şematik içerisinde ve toplumsal sistemin çevreye uyum sağlamak üzere farklılaşması şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Buna göre toplum içerisindeki zıtlıklar da, toplumun merkezî normlarından "sapma [deviance]" olarak düşünülmektedir. Turner, bunun kaynağını da Parsons'ın kuramsal bakışındaki hâkim ideoloji tezinin etkisinde ve aynı toplumsal sistem içerisinde rekabet halinde değer sistemleri olabileceği ihtimalinin reddinde bulmaktadır (Parsons, 1991: xxiii). Görüldüğü üzere Parsons sosyolojisinin yumuşak karnı olarak görülen bu değişimi açıklayamama hali, Sorokin sosyolojisinde toplumsal sistemler karşılıklı etkileşim ve bağımlılık ilişkisi içerisindeki kültür sistemleri ve zihniyetindeki değişimler ve özellikle içsel değişim ilkesiyle –en azından kuramsal tutarlılığa halel getirmeyecek şekilde- açıklanmaktadır.

"*Hıristiyanlık ve Modern Sanayi Toplumu*" başlıklı yazısında[274] Parsons, kendisi ile Sorokin'in çeşitli konulara dair farklı görüş ve bakış açılarını temsil eden uzlaşmaz kişiler olarak nitelenmelerini hatırlatarak, bu makalesinde amacının bu farklılıkları daha geniş bir çerçevedeki ortak sorunlar içerisinde sunarak, diğer araştırmacıların bu sorunlara daha faydalı çözümler bulmasını umut ettiğini ifade etmektedir (Parsons, 1963: 33). Amerikan sosyolojisinde hâkim ampirik çalışma lehine havanın, Batı toplumu ve kültürünün gelişim eğilimleri ve onun Doğu'nun büyük uygarlıkları karşısındaki konumu gibi büyük sorunları ihmal ettiğine dikkat çeken Parsons, bu konuda dinin rolünün ve toplumsal değerlerle olan ilişkisinin merkezî önemde olduğunu belirtmektedir. Bu sorunları sosyolojisinin en önemli çalışma sahası olarak belirleyen ve mevcut sosyolojilerin verdiği cevaplardan tatmin

[274] Talcott Parsons, "*Christianity and Modern Industrial Society*", Edward A. Tiryakian, **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York 1963 içinde s. 33-70.

olmayan Sorokin'in bu yolla en büyük hizmeti verdiğini teslim eden Parsons'a göre Sorokin, bu yönüyle Avrupa düşünce geleneğinin de bir parçasıdır. Toplumsal olguların yorumlanmasında genel evrimsel ve karşılaştırmalı bakış açılarının olağanüstü önemine ve bu geniş bakış açısı içerisinde dinin ve değerlerle olan ilişkisinin hayatî rolüne dair hükümlerde ortak bir düşünceye sahip olduklarını ve fakat ayrıntılara inildikçe farklı görüşlerin ortaya çıktığını aktarmaktadır (Parsons, 1963: 34). Daha sonra Sorokin'in *sensate*, *ideasyonel* ve *idealist* kültür ayrımlarını ve bunların çözümlemelerini kısaca aktaran Parsons, Sorokin'in *ideasyonel* ve *idealist* dönemde bilhassa diğergâmlık üzerinden yaptığı Hıristiyanlık çözümlemesi ve *sensate* kültür döneminde Hıristiyan değerlerin yozlaşıp unutulduğu tespitine kısmen doğru bulsa da karşı çıkmakta ve Hıristiyan değerlerin *kurumsallaşması* ve bu yolla topluma nüfuz etmesi meselesini ele aldığını belirtmektedir (Parsons, 1963: 34-35). Zira ilk döneminde Hıristiyanlığın, kilise dışında toplumsal ilişkileri örgütleyemediğine dikkat çeken Parsons, Sorokin'in tek-değişken (dindarlık derecesi) ile ele aldığı dönemi özellikle züht ve diğergâmlık ile eşleştirmesi ve bu dünyaya sarılma ve sorumluluk alma gibi olguların dinden uzaklaşma olarak algılanmasının hatalı olduğunun altını çizmektedir (Parsons, 1963: 36-37). Kendisinin dini, insan eyleminin bir cephesi olarak gördüğünü aktaran Parsons'a göre diğer tüm cepheler gibi toplumsal, kültürel ve kişilik gelişimi sürecinde dinin de çifte bir farklılaşmaya tabi olduğunu belirtmektedir: dinî sistemin bizzat içerisinde yaşanan farklılaşma ve genel eylem sistemi içerisinde dinî unsurların ladinî unsurlardan farklılaşması. İkinci farklılaşma süreci bağlamında ise farklılaşma, aynı eylem yapıları içerisinde dinî ve ladinî unsurların birleşiminden çeşitli eylem sahalarının giderek açıkça ayrılmasına doğru gerçekleşmektedir (Parsons, 1963: 37). Farklılaşma süreci içerisinde ilk önce bir bütün olan bir yapının zamanla doğal olarak birkaç yapıya ayrışabileceğine dikkat çeken Parsons, aynı isme sahip ancak açıkça farklılaşmış, işlevsel önemini yitirmiş ve bunu başka bir parçaya devretmiş yapısal unsurun incelenip, diğer sürekliliklerin gözden kaçırılmasını Sorokin'in çözümlemesinde ana kusur olarak gördüğünü aktarmaktadır (Parsons, 1963: 38).

Parsons'a göre toplumsal kuram, "toplumsal sistem kuramının, toplumsal sistemdeki değer-yönelimleri örüntülerinin kurumsallaşması olgusunu ele alan

veçhesidir" (Parsons, 1991: 371). Merton'ın sosyolojik kuramın tarihine dair görüşlerinin aksini savunan Parsons'a göre kuramsal düşüncedeki değişim yalnızca toplumsal değişimle açıklanabilecek bir durum değil fakat bazı içsel değişim dinamiklerinin sonucu yaşanan bir deneyimdir. Zira kuram, yalnızca olguların toplamı olmaktan çok daha fazlası, başka birçok kuram ve kuramsal sistemle karşılıklı ilişki içerisinde dinamik bir unsurdur. Bir kuramda yaşanan bir değişme, başka bir kuramın öncül ve kabullerinde köklü değişikliklere neden olabilmektedir (Bierstedt, 1981: 399). Bu görüşün kökeni de Parsons'ın sistem düşüncesinde yatmaktadır. Parsons, *Toplumsal Sistem* kitabında şeyler dünyasını toplumsal, fiziksel ve kültürel şeyler olarak üç bileşenden oluşacak şekilde düşünmektedir. Buna göre toplumsal şey, bir aktör, kendisi (ego) için bir referans noktası olarak alınan bir başka aktör (alter) yahut bir topluluk olarak düşünülebilir. Fiziksel şeyler ise ego ile etkileşime girmeyen yahut ona cevap vermeyen ampirik varlıklardır. Bunlar, aktörün eylemi için araç ve şartları oluştururlar. Son olarak kültürel şeyler ise, kültürel geleneklerin, düşünce ve inançların, sembol veya değer örüntülerinin sembolik unsurlarıdırlar ve bunlar ego tarafından anlık şeyler olarak alınmakta ve kişiliğinin yapısını inşa eden bir unsur olarak içselleştirilmemektedir (Parsons, 1991: 2). Toplumsal sistemin daha yalın bir biçimde kullanılabilme ihtimalini teslim etmekle birlikte Parsons, onu "birbirleri ve durumlarıyla ilişkileri kültürel olarak yapılaşmış ve paylaşılan sembollerce tanımlanıp belirlenmiş, "memnuniyet optimizasyonu" eğilimince harekete geçirilmiş ve en azından fiziksel ve çevresel görünümleri olan bir vaziyette birbirleriyle etkileşim halindeki aktörler çokluğu" olarak tanımlamaktadır. Toplumsal sistem, toplumsal eylem sisteminin tamamiyle somut bir şekilde yapılaşmasının, birey aktörlerin kişilik sistemleri ve eylemleriyle inşa olan kültürel sistem ile birlikte üç veçhesinden birisidir. Bu üçünden herhangi birisi, Parsons'a göre diğerlerine indirgenemez yahut diğer ikisinin bileşimi olarak düşünülemez ve kişilik ve kültür olmadan toplumsal sistem diye bir şey de mümkün değildir (Parsons, 1991: 2-3). Parsons'a göre kendi kültüründen, örneğin kültürün edinim süreçlerini engellemek gibi hayli şedit bir aksaklığa meyleden toplumsal sistem, kültürel olduğu kadar toplumsal düzeyde de çözülmeye mahkûmdur (Parsons, 1991: 21). Toplumsal sistemin farklılaşması konusunda ise Parsons, bunun iki başlıkta incelenebileceğini ifade etmektedir. Öncelikle toplumsal sistem, farklılaşan

rollerin sistemidir. Hangi tür rollerden meydana geldiği, bunların toplumsal sistem içinde nasıl dağıldığı ve birbirleriyle nasıl bütünleştiği çözümlenmelidir. Bu kelimenin dar anlamıyla toplumsal yapı denilen şeydir. İkinci olaraksa verilen rol yapısı içindeki "hareketli" unsurların statü ve roller arasındaki dağılım süreçleri çözümlenmelidir (Parsons, 1991: 78). Parsons, sistem içerisindeki süreçlerle sistemin değişim sürecinin birbiriyle karıştırıldığına dikkat çekip her ikisinin de "dinamikler" başlığında değerlendirilmesini eleştirmektedir. Parsons'a göre burada kilit kavram "denge" kavramıdır. Burada denge, en genel anlamının ötesinde, daha çok bir "sınırları belirleme" sistemine gönderme yapmaktadır (Parsons, 1991: 323). Parsons'ın dengeye dair bu vurgusu, muhtemelen Henderson üzerinden gelen Pareto etkisini yansıtmaktadır. Bilindiği üzere Pareto da kendi sistem kuramında sistemin dengesini bozacak aksiyonlara reaksiyon gösteren dinamik bir denge durumundan/mekanizmasından bahsetmektedir.

Parsons'ın 1937 yılında yayımladığı *Toplumsal Eylemin Yapısı* kitabında ortaya koyduğu toplumsal eylem kuramının bazı tali unsurlar hariç Florian Znaniecki'nin kuramıyla oldukça benzer yönler taşıdığına dikkat çeken Sorokin (Sorokin, 1966: 409), aradan geçen on dört yıl zarfında hayli değişen Parsons'ın kuramsal bakışının yeni ürünü olan toplumsal sistem kuramının da kendi kuramsal bakışına fazlasıyla benzediğini aktarmaktadır (Sorokin, 1966: 419). Parsons'ın kuramsal bakışının gittikçe kendisinin ta 1920'lerde *Sosyoloji Sistemi* kitabıyla ortaya koyup *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ve son olarak *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabında son şeklini verdiği kuramsal bakışına yaklaştığını *Bugünün Sosyoloji Kuramları*'nda ifade eden Sorokin, daha sonra kendisinin ve Parsons'ın "toplumsal sistem kuramlarının kavramsal çerçevesindeki benzerlikleri", sunduğu meşhur tabloda[275] (Sorokin, 1966: 420-431) göstermektedir. Sorokin'e göre Parsons

[275] İlk defa bir *ASD* toplantısında dağıttığı ve hatta Harvard'da kapıların altından odalara da gönderdiği rivayet olunan bu "*Similarities and Dissimilarities Between Two Sociological Systems*" tablosunun sunuşunda Sorokin, ilk önce *Genel Bir Eylem Kuramına Doğru* ve daha sonra da *Toplumsal Sistem*'i okuduğunda kendisini oldukça tanıdık bir yerde gibi hissettiğini ve okudukça temel kavramsal çerçevenin tamamiyle kendisinin Rusya'dan beri kitaplarında ve derslerinde ortaya koyduğu kuramsallaştırması olduğunu fark ettiğini ifade etmektedir. Bu tabloyu, yayımlanmak üzere *ASR* editörü Robert E. L. Faris'e de gönderen Sorokin, tüm ısrarlarına rağmen yayımlatmayı başaramamış ve önce bir kısmını *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* kitabında ve

ve kendisinin toplumsal sistem kuramları her iki kuramın da ana omurgasını oluşturan dokuz eksende oldukça benzerlik göstermektedir: i) temel süreç olarak anlamlı etkileşimin kabulü; ii) etkileşimin özneleri; iii) kişilik, toplum ve kültür üçlemesi; iv) anlamlı kültür örüntülerinin üç şekli; v) sistem kavramı; vi) kültürel sistem; vii) toplumsal sistem ve nitelikleri; viii) toplumsal sistemlerde değişim; ix) kişilik sistemleri.

Sorokin'in de işaret ettiği üzere Parsons, "sembolik bir anlamlar sisteminin toplumsal sistemin temel süreci olan etkileşime dayatıldığını" (Parsons, 1991: 6) ifade etmektedir. Tıpkı herhangi bir sosyokültürel olgunun en genel modelinin, iki veya daha fazla bireyler arasındaki anlamlı etkileşim olduğunu belirten Sorokin gibi. Yine Parsons, etkileşimin öznesi olarak ya bireyler yahut örgütlü gruplar olduğunu belirten Sorokin'e benzer bir şekilde etkileşimin aktör-öznesi olarak kişilik yahut bir toplumsal sistemi göstermektedir (Parsons & Shills, 1951: 247). Sorokin ve Parsons toplumsal sistem kuramlarında üçlü bir kişilik, toplum ve kültür sistemi kavramsallaştırmasına gitmektedirler. Parsons, Edward A. Shils ile beraber kaleme aldıkları *Genel Bir Eylem Kuramına Doğru* kitabında "eylem unsurlarının örgütlenmesinde üçlü bir model, üçlü bir sistem [olarak]…toplumsal sistem, kişilik sistemi ve kültür sistemi[nden]" (Parsons & Shills, 1951: 54) bahsetmektedir. Kültürel anlamları bilişsel anlamlar, anlamlı değerler ve normlar şeklinde üç alt bölümde inceleyen Sorokin gibi Parsons da bilişsel ilgilerin öncelikli olduğu düşünceler yahut inançlar sisteminden, anlamlı semboller sisteminden ve değer yönelimlerinden bahsetmektedir (Parsons & Shills, 1951: 8). Aynı şekilde Parsons, sistemi, bütünün parçalara, parçaların bütüne ve birbirlerine karşı bağımlılık ilişkisinde oldukları karmaşık bir karşılıklı bağımlılık yapısı olarak kurmaktadır (Parsons & Shills, 1951: 107). Bu karşılıklı bağımlılık niteliği Sorokin'in sistem kavramsallaştırması içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Sorokin'in de dikkat çektiği üzere Parsons da sistemi, alt-sistemlerden oluşur bir şekilde kavramsallaştırmakta ve ayrıca kültür, kişilik ve toplum sistemlerinin karşılıklı etkilerinden bahsetmektedir (Sorokin, 1966: 422-423). Her ne kadar Parsons

daha sonra da tamamını *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında yayımlamıştır (Johnston, 1995: 226-227-228).

bunlardan toplumsal sistemi ana merkeze alıp onun yapısal yahut bir başka deyişle statik unsurlarını aktarsa da sistemin değişen ve dinamik yönüne dair pek fazla şey ortaya koyamamıştır. Zira bu durum, yapısal-işlevsel kurama yönelik daha sonraki eleştirilerin de çatışma olgusunun göz ardı edilmesiyle beraber en önemli dayanak noktasını teşkil etmektedir. Ayrıca Parsons, bütün bu benzerliklere rağmen Parsons'ın toplumsal sistem kuramına hala musallat olan toplumsal eylem kuramının kalıntılarının da kendisi ile Parsons'ı ayıran en önemli ikincil unsurlar olduğu düşüncesindedir (Sorokin, 1966: 431-432).

Parsons'ın eylemin unsurları kavramsallaştırması ve olayın zaman-mekân ekseninde ele alan fizikçilerden farklı olarak eylem-referans çerçevesinde ele alınması noktası Sorokin'in *Sosyokültürel Nedensellik, Mekân ve Zaman* kitabında ortaya koyduğu noktalarla da benzeşmektedir. Parsons'ın toplumsal sistemler ve sembol sistemlerinin doğup gelişmesine dair düşüncelerinin Sorokin ile olan benzerliğine işaret eden Erkilet, örneğin Sorokin için grubun varlığını idame ettirmek için kaçınılmaz bir şekilde gittiği siyasî örgütlenme durumunun Parsons'ın akrabalık gruplarında farklılaşma çözümlemelerinde yer aldığını ve bunun da Parsons'ın "toplumsal farklılaşma" ve "işlevselci yaklaşım" sayesinde ortaya çıkan bir düşünce olduğunu aktarmaktadır. Erkilet, hem Sorokin hem de Parsons'ın, Durkheim sosyolojisinden izler taşıyan bu düşüncelerinde aynı sınıflamaya gittiklerini ve din, lisan, bilim (Parsons'da teknoloji), etik-hukuk (Parsons'da normatif kurallar), sanat (Parsons'da bu yok) gibi dört/beş büyük kültürel sistem ortaya koyduklarını belirtmektedir. Bu sınıflamayı Comte'a dek uzanan sosyolojik düşünce geleneğinin bir uzantısı addeden Erkilet'e göre, Comte'un teolojik aşama olarak kendi kuramsallaştırmasına yerleştirdiği özellikler, Durkheim, Sorokin ve Parsons'da belli etkilere sahiptir. Örneğin Sorokin'in içsel değişme anlayışı, onu Comte'un evrimci/ilerlemeci bakışından uzaklaştırmaktayken; Parsons evrimsel bakışı kendi şemasında yeniden kullanmıştır (Erkilet, 2007: 76-77). Tıpkı Sorokin gibi Parsons'ın sisteminde de topluma kişiliğini kazandıran ve onu öteki sistemlerden farklı kılan unsurun, kurumsallaştırdığı değer örüntüleri olduğuna dikkat çeken Erkilet, sistemin egemen değerlerini yansıtan ve onun izlerini taşıyan rollerin bir araya gelişleriyle oluşan Parsons kurumlarının Sorokin ile arasındaki benzerliklerden bir diğeri

olduğunu belirtmektedir. Yine Sorokin gibi Parsons'ın da kültürel sistemlerin tam anlamıyla gerçekleşemeyeceklerini düşündüğünü aktaran Erkilet, Parsons'ın "işlevsel gereklilikler" olarak kavramsallaştırdığı kültürel sistemleri mükemmel bütünleşmeden alıkoyan unsurlar, Sorokin'de "haricî etmenler" olarak adlandırılmışlardır (Erkilet, 2007: 80-81). Parsons'ın, toplumu, kültürel sistemlerin belirlediği sınırları koruma eğiliminde olan toplumsal sistemler olarak tanımladığını aktaran Erkilet, bu hususun da Sorokin'in sistemin genel çizgileriyle korunmasının varlığını idame ettirmede ana koşul olduğu ve ikincil niteliklerde değişikliklerin yaşanabileceği şeklinde görüşlerini hatırlattığı kanaatindedir (Erkilet, 2007: 82-83). Parsons'ta da tıpkı Sorokin gibi toplumsal sistemi biçimlendiren temel değer örüntüleri, toplumun tüm alt-sistemlerinde uzlaşma yaratacak şekilde yapılaşmaktadır. Aksi takdirde iç tutarsızlıklar çözülmeye yol açabileceklerdir. Model değişkenler arasında yapılan seçimler de bu alt-sistemleri aynı değer örüntüsü etrafında bütünleştirecek şekilde olmalıdır. Aksi takdirde alt-sistemler arasında çatışma kaçınılmaz olacaktır. Bu noktaya dikkat çeken Erkilet, örneğin ekonomi alt-sistemi rasyonel ve tümelci bir değer etrafında yapılaşmışken, geniş aile ve akrabalık alt-sistemlerinin hala gücünü korumasının bu iki alt-sistemin sistemin bütünleşmesi önünde engel teşkil edeceğini belirtmektedir. Bu nedenle toplumsal sistem içerisindeki alt-sistemler, bütünleşme için geri kalanlara kendi yapılaşma değer örüntülerinin gerekliliklerini dayatmaktadırlar. Bu bakış Erkilet'e göre, Sorokin'in mantıksal-nedensel tutarlılık kavramına denk düşmektedir (Erkilet, 2007: 102-104). Sorokin'in toplumsal sistemler ile kültürel sistemlerin sahip oldukları farklı işlevsel sorunları kuramına dâhil edebilmek amacıyla araç ve insan ajanlar bileşenlerine başvurduğunu aktaran Erkilet, Parsons'ın bir adım daha atıp "değer sisteminin tüm sektörlerinin merkezî tem ve öncüllerden yapılan mantıksal çıkarımlarla açıklanamayacağını" belirttiğini eklemektedir. Bunu, "işlevsel bütünleşme" ile "örüntü bütünleşmesi" arasındaki ayrımla kavramsallaştıran Parsons'ın, Sorokin'in "sistemlerin bütünleşme derecesi" görüşünü hatırlattığının altını çizen Erkilet, Parsons'ın sistem içerisinde bütünleşmemiş yığınların varlığını gerekçelendirme gayretinde olduğunu ifade etmektedir. Mükemmel bütünleşmenin önünde engel teşkil eden toplumsal sistemin içinde işledikleri şartlara uyum sağlama ihtiyacı ve aynı sistem içinde bir arada bulunan çelişik farklı değer sistemleri, toplumun alt-

sistemlerinin farklılaşan yapı ve gereklerinden kaynaklanmaktadır (Erkilet, 2007: 300-301). Ayrıca Parsons'ın tabakalaşma kuramında da alt ve üst kademelere bireylerin yerleştirilmesinin toplumun (önem verdiği kriterlere göre) keyfiyetinde olduğunu söylemesi de anlam ve önem vurgusu yapan Sorokin'i hatırlatmaktadır. Tabakalaşmanın temel ölçütü olan normatif değerler, her hiyerarşik ilişkide olduğu gibi ahlâkî ve normatif yönün yansımasıdır. Güç, zenginlik ve nüfuzlu olma araçları otorite, servet ve prestij, Sorokin'in tabakalaşma sisteminde üçlü yapı siyasî, iktisadî ve meslekî tabakalaşmaya denk düşmektedir (Erkilet, 2007: 96-98). Yine Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı* kitabının ikinci baskısında kitabın ilk sayfalarında temel toplumsal değişimleri açıklarken geçen "içsel" [immanent] ifadesine bir dipnot düşerek kavramın Sorokin tarafından da aynı anlamda kullanıldığını belirtmektedir (Parsons, 1937: 5).

Sorokin'in *Toplum, Kültür ve Kişilik* kitabı ile Parsons'ın *Toplumsal Sistem* kitabı arasında dikkat çeken benzerliklerin yanıltıcı olabileceğini ve iki isim ve kuramları arasındaki farkın es geçilebileceğini düşünen Talbutt, ikisi arasındaki farkları şu şekilde sıralar: i) Parsons'ın "büyük-boy kuramı" ekonomi ve yönetim sorunlarına uzlaştırıcı bir yaklaşım getirmeye odaklanmaktadır; ii) her ikisinin de muhatapları farklıydı, Parsons *sensate* kültür'den pek de şikayetçi olmayan bir kitleye seslenmekteydi; iii) Parsons modernliğe zamansal olarak kısa bir alanda fakat geniş ölçekli bir bakış açısıyla yaklaşmaktaydı; iv) Parsons, kozmopolit kurumların idarecilerine ve onların bilimsel danışmanlarına, özellikle sosyologlara, bir etos ve mantıksal açıklama sunmaktaydı. (Nichols bu sosyologların başını çektiği danışmanlara modern mandarinler demektedir); v) Sorokin ise, Parsons'ın "merkezî uygarlık" ile beraber bulunduğu yerde daha çok yerel ve çevresel değerleri temsil etmekte ve güç ve iktidarın modern merkezlerini hedef almaktaydı (Talbutt, 1996: 70-71). Talbutt, Sorokin ve Parsons'ı her ikisi de kendi usullerince doğru olan bir şehrin iki hikâyesi olarak nitelemekte ve bu ikisini tamamlayıcı nitelikte düşünmektedir (Talbutt, 1996: 71-77). "*Parsons ve Sorokin. Amerikan Sosyoloji*

Kuramları Ekollerinin Kurucularının Bir Karşılaştırması" isimli makalesinde[276], Sorokin ve Parsons'ın eşit çapta sosyologlar olduklarına dikkat çeken Milan Zafirovski, bunun arkasında kuramsal yahut bilimsel nedenlerden çok akademik camianın kimliksel değerleriyle uyumlu olma veya çatışma; öğrencilerle başarılı bir ilişki kurma veya kuramama; Harvard'ın kurumsal beklentilerini anlama veya anlayamama gibi tali etmenlerin etkili olduğu düşüncesindedir (Zafirovski, 2001: 227-228). Zafirovski, Sorokin ve Parsons'ın yöntemsel ayrılıklarına dikkat çekerken Parsons'ın yöntemsel seçiminin kuramsal değil fakat Harvard'a hakim akademik yapı, ideolojik-siyasal dünya görüşü ve ahlaki atmosferi de içine alan bir takım pragmatik-kurumsal etmenlerce dayatıldığını öner sürmektedir (Zafirovski, 2001: 231). Parsons'ın kuramlar arasında eylem kuramı vasıtasıyla bir ortaklık ve yakınsama arayışının aksine Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabında sosyoloji kuramlarının çeşitliliğine dikkat çekmiştir. Ancak daha sonra *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitabında da görüleceği üzere Sorokin, bilhassa Amerikan sosyolojisindeki farklı kuramsal bakışlar arasında bir yakınsamaya dikkat çekmektedir. Zafirovki'ye göre ayrıca Parsons'ın toplumsal sistem kavramı Sorokin ile mukayese edildiğinde bilhassa Avrupa sosyoloji geleneği dikkate alındığında daha değersizdi. Zira iki veya daha fazla aktör arasındaki herhangi bir etkileşim sistemi şeklinde tanımlanan Parsons'ın toplumsal sistem kavramı klasik sosyolojinin kavramı kabulünden uzak ve oldukça idiosenkretikti. Zafirovski, Comte, Spencer, Marx, Durkheim ve Pareto'nun toplumsal sistemi toplumu bütünüyle kapsayan bir halde kavramsallaştırmalarına dikkat çekmekte ve Sorokin'in makroskopik, yapısal ve tekil anlayışının bu kavramsallaştırmalara daha yatkın olduğunun altını çizmektedir (Zafirovski, 2001: 241). Ayrıca Zafirovski, Sorokin'in çizgisel olmayan toplumsal dinamik modelinin Parsons'ın çizgiselimsi kavramsallaştırmasından daha anlamlı kuramsal öneme sahip olduğunu vurgulayıp Parsons'ın meta-kuramından daha fazla ampirik-tarihsel anlamda delillendirilmiş olduğunu ve bu yönüyle de Weber, Durkheim ve Marx'a daha yakın olduğunu belirtmektedir (Zafirovski, 2001: 247). Bu konuya dikkat çeken ve Sorokin'den oldukça fazla etkilenen isimlerin başında gelen Merton da, Sorokin kadar hiçbir sosyologun toplumsal kuramdaki

[276] Milan Zafirowski, "Parsons and Sorokin. A Comparison of the Founding of American Sociological Theory Schools", **Journal of Classical Sociology**, Cilt 1, Sayı 2, 2001, s. 227-256.

keşiflerin tarihçesini ve kökenlerini sürmeye kendisini adamadığına dikkat çekmekte ve *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabının bu niteliği ve kapsamlı yapısıyla yayımlanmasından kırk sene sonra bile halen başucu kaynağı olduğunu belirtmektedir (Merton, 1968a: 47).

Robert King Merton, ilk olarak kitabı *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* ile tanışsa da Sorokin ile ilk karşılaşmasının *ASD*'nin 1929 yılında, Merton henüz 25 yaşındayken, Washington'daki toplantısında gerçekleştiğini aktarmaktadır. Burada Sorokin'in konuşmasını dinleyen Merton, "her nerede olursa olsun lisansüstü eğitimini onunla yapma kararını" kesinleştirmiştir (Merton, 1994: 16-17). Zira bu toplantıda Sorokin, Merton'ı kendisinin de başkanlığını yapmak üzere anlaştığı yeni kurulacak Harvard sosyoloji bölümüne gelmesi yönünde teşvik etmişti. Merton, Sorokin'in tarihsel hareketler içinde kaybolmadan önce kendisine Amerikan sınırları içinde kalmanın etkili bir toplumsal çalışma için kâfi olacağı ve sosyolojinin de toplumsal hayatın boşanma ve çocuk suçları gibi tali meselelerden ibaret olduğu şeklindeki yerelci düşünceden kaçmakta yardımcı olduğunu ifade etmektedir (Merton, 1968a: 8). Bu ifadesini de *Onyedinci Asır İngiltere'sinde Bilim, Teknoloji ve Toplum* başlıklı doktora çalışmasında[277] somutlaştıran Merton, "Sorokin'e devam eden yönlendirmelerinden ötürü yeri geldikçe yapılan alıntıların da ötesinde çok şey borçlu olduğunu" belirtmektedir (Merton, 1938: 361). Bu yönlendirmelerden bir tanesi Merton'ın, Charles Homer Haskins konuşmaları kapsamında yaptığı otobiyografik konuşma, "*Öğrenmeye Adanan Bir Yaşam*"da[278] aktardığı üzere, Sorokin'in sıkışık bir zamanında kendisinden istenen günümüz Fransız sosyolojisine dair bir makaleyi Merton'ın yazmasını istemesiydi. Merton, geceli gündüzlü çalışmaları neticesinde yazdığı makalenin kendisi için oldukça önemli olduğunu ve zira bu sayede yeni çevrilen Durkheim'in *Toplumsal İşbölümü* kitabına bir

[277] Elbette ki Sorokin-Merton ilişkisinde etkilenme tek yönlü değildi. Örneğin Merton, *Science, Technology, and Society in Seventeenth Century England* isimli çalışmasını Sorokin'e göndermiş o da belli noktalarda eleştirilerini yapmıştı. Burada dikkati çeken bir nokta Sorokin'in hazırlanmakta olan eserine atfen "*ideasyonel* ve *sensuos* kültürler" tabiridir. Bu noktayı bir dipnotla açıklayan Merton, Sorokin'in başlarda "sensuos" terimini kullandığını ancak kendisinin John Milton'ın da kullandığı bu terimin "sensual" anlamı ile özdeşleştirilerek genel kabul gördüğü ve bunun Sorokin'in kastettiği anlamı çağrıştırmayacağı eleştirisi ile değiştirilip bilinen "sensate" halini aldığını belirtmektedir (Merton, 1996: 27-28).

[278] Robert K. Merton, "A Life of Learning", **ACLS Occasional Paper**, Sayı 25, 1994, s. 1-20.

değerlendirme yazma daveti aldığını aktarmaktadır (Merton, 1994: 11-12). Merton'ın dikkat çeken çalışkanlığı ödüllendirilmiş, Sorokin'e iki dönemlik "Sosyoloji A" dersine asistan olarak görevlendirilmişti. Gerek bu asistanlık deneyimi sayesinde gerekse doktorasını tamamlamasıyla 1936 yılında üç yıllığına atandığı öğretim görevliliği sırasında "Sosyoloji 1" dersine de asistanlık etmeye başlamış ve kendisi de "Sosyoloji 4 (*Toplumsal Örgütlenme ve Yapı*)" ve "Sosyoloji 17 (*Irk İlişkileri ve Kültürel Temas*)" derslerini açmıştır.

Merton'ın, bilgi sosyolojisinden daha sonra yapısal-işlevselcilik olarak adlandırılacak kuramsal bakışa geçişi de Sorokin ve Parsons'ın tesiri altında kaldığı ve yukarıda bahsedilen dersleri açtığı Harvard yıllarında gerçekleşmişti. Benzeri dersleri, çok sonra yeniden bilgi sosyolojisine dönüş yapana dek, Columbia'da da açmış ve ana-akım Amerikan sosyolojisinin Doğu kıyılarındaki ikinci önemli kurumu olarak Columbia'nın öne çıkmasını –Paul Lazarsfeld ile beraber- sağlamıştı. Merton'ın Columbia'da açtığı bu derslerden en ünlüsü, "Sociology 215-216" dersiydi. Robert M. Marsh, "*Merton'ın Sosyoloji 215-216 Dersi*" isimli makalesinde[279] Merton'ın yapısal-işlevselciliğe yaptığı en büyük kavramsal katkılardan olan "niyetlenilmemiş sonuçlar" olgusunun çok daha önce Vico, Macchiavelli, Mandeville, Adam Smith, Fourier, Hegel, Wundt, Bagehot, Sumner, Le Bon, Sorel, Pareto, Weber, Gini, G. Allport, K. Polanyi, W. I. Thomas ve Sorokin gibi düşünürlerin de adını koymadan işaret ettilkeri bir olgu olduğunu ifade etmektedir (Marsh, 2010: 105). Birçoğunu, Sorokin ve Parsons gibi Avrupa müktesebatını Amerika'ya taşıyan isimlerin sosyoloji kamusuna tanıttığı bu isimlerin, Merton'ı etkilemiş olma ihtimalleri yüksektir. Ancak Lawrence Nichols, Merton'ın beslendiği üç ana kaynaktan bahsetmektedir. Bunlar, Sorokin ve Zimmerman'ın "bütünleşmeci" bakış açısı, Parsons'ın "toplumsal eylem" yaklaşımı ve Henderson'ın ifade ettiği sosyal-psikolojik işlevselcilikti (Nichols, 2010: 78). Merton'ın doktora tezi, Nichols'a göre, problematik belirleme konusunda Sorokin-Zimmerman Okulunun ve özellikle de "kültür zihniyetlerinin tarihsel dalgalanmaları" düşüncesiyle de Sorokin'in *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler*

[279] Robert M. Marsh, "Merton's Sociology 215-216 Course", **American Sociologist**, Cilt 41, Sayı 2, 2010, s. 99-114.

kitabının etkisini açıkça ortaya koymaktaydı (Nichols, 2010: 82). Örneğin Merton, Sorokin'i hatırlatır şekilde, bilim tarihçilerinden ve kültürün gelişimine dair incelemeler yapanlardan hareketle değişen aralıklarla bilimlere olan ve bilim içerisinde de farklı disiplin ve alanlara ilginin yine belli periyotlarla artıp azaldığını ifade etmektedir (Merton, 1938: 363). Erkilet'e göre, Sorokin ve Parsons gibi kültürün oluşumu ile ilgilenmese de onu verili olarak kabul eden Merton, toplumsal sistemleri kültürün belirlediğini kabul etmektedir. Kültürü, "toplumun üyeleri arasında paylaşılan standartlar ya da kolektif amaçlar" olarak tanımlayan Merton, Erkilet'e göre ayrıca toplumsal normların kamu vicdanıyla uyuşmasına yaptığı vurguda Sorokin gibi kültür sisteminin hukuk-etik sistemine atıf yapmaktadır (Erkilet, 2007: 204-205). Öte yandan Merton, *Toplumsal Kuram ve Toplumsal Yapı* kitabında Sorokin'a dair "egemen eğilimlerle bütünleşmemiş unsurların yalnızca yığınlar olarak görülemeyeceği" yorumunu yapmakta ve yapısal-işlevselciliğin yumuşak karnı olarak öne çıkarılan "çatışmayı göz ardı etme" haline, "işlev" kavramına "ters-işlev" kavramını eklemekle çare aradığı göze çarpmaktadır (Merton, 1968a: 339). Kültürel sistemler toplumsal kurumlar aracılığıyla gerçekleşse de bunlar arasında birebir çakışma yoktur ve mükemmel bir bütünleşme gerçekleşmez. Merton için önemli olan mükemmelleşmenin önünde engel teşkil eden süreçlerin ele alınmasıdır ve bunun yeri de toplumsal sistemin kendisidir (Erkilet, 2007: 208). Öyle ki, tabakalaşma alt-sisteminde Merton, bir tabaka için olumlu işlev gören unsurun başkası için olumsuz işlev gördüğü tespitini yapmaktadır. Fakat Merton'ın yapıyı teşkil eden alt-sistemlerde gerçekleşen değişmenin, belirli sınırı aştıkları takdirde yeni bir toplumsal sistemi doğuracağı şeklindeki (Merton, 1968a: 95) tespiti, Sorokin'in sınırlılık ilkesini hatırlatmaktadır.

"*Sosyolojik Müphemlik*" isimli makalesinde[280] Robert K. Merton, belli bir toplumsal statünün bünyesindeki sosyolojik müphemlikten bahsetmekte ve belli bir rol içinde toplumsal işlev ve yapının neden olduğu toplumsal müphemlik durumunu çözümlemektedir. Buna göre belli bir toplumsal ilişkide bir statünün sahiplerine

[280] Robert K. Merton, "Sociological Ambivalence", Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York 1963 içinde s. 91-120.

birbiriyle çelişen taleplerin sunulması sosyolojik müphemlik olarak tanımlanmaktadır (Merton, 1963b: 96). İkinci tür müphemlik ise, aynı kişinin sahip olduğu farklı statülerin dayattığı farklı ve "çatışan çıkar ve değerler"den kaynaklanmaktadır. Karışık duygulara neden olur. Üçünce türde ise bir statüye atfedilmiş çelişen değer ve rollerden kaynaklanır. Bir dördüncüsü ise aynı toplumun üyelerinin sahip oldukları farklı kültürel değerlerden kaynaklanmaktadır. Beşinci tür müphemlik, kültürün öngördüğü değerler ile toplumda yapılaşmış beklentilerin çatışması sonucu ortaya çıkmaktadır. Altıncı türde ise, birden fazla toplumun üyesi olan kişinin farklı kültürel değerlerce yönlendirilmesi ile ortaya çıkan müphemlik söz konusudur (Merton, 1963b: 97-98). Merton, Sorokin'in toplumsal rol ve ilişkileri şu özelliklerin bir bileşeni olarak gördüğünü aktarmaktadır: toplumsal ilişkinin yönü (karşılıklı ve iki taraflı yahut tek taraflı); yaygınlık; yoğunluk; ömür; etki tarzı (doğrudan yahut dolaylı). Sorokin sosyolojisinde rol-örüntüleri arasındaki ilişkiler de bu değerler aracılığıyla çözümlenmektedir ve toplumsal ilişkiler pür biçimlerde değil fakat birinin daha baskın olduğu karışık biçimlerde gözlemlenmektedir. Buradan yola çıkan Merton, sosyolojik müphemliğe yol açan durumun hâkim eğilimlere katılmamaktan kaynaklandığını belirtmektedir (Merton, 1963b: 102). Merton'ın sosyolojik müphemlikle açıklamaya ve ters-işlev kavramıyla çözüm bulmaya çalıştığı sorun, yapısal-işlevsel çözümlemenin özellikle Kinglsey Davis ve Wilbert E. Moore eliyle toplumsal tabakalaşma konusunda ortaya koyduğu çalışmalara[281] gelen eleştirileri göğüsleme gayretinin bir sonucudur.

Kingsley Davis ve Wilbert Moore, tabakalaşma sisteminin yalnızca işlevsel olmadığını fakat aynı zamanda toplumların hayatiyetlerini sürdürmeleri ve sağlıklı kalabilmeleri için gerekli olduğunu öne sürmüşlerdi. Bu düşünce de onları, sınıfsız bir toplumun var olamayacağı, zira bir tabakalaşma sistemi ihtiyacının daima böylesi bir sistemi yaratacağı kanaatine ulaştırmıştı. Ancak bu tabakalaşma sisteminin, toplumun bilinçli bir tasarısı olmaktan çok, bilinçsizce evrilen bir tertibi olduğunu düşünmekteydiler. Yine yapısal-işlevselci bakış açısından ele aldıkları tabakalaşmanın insanlardan değil konumlardan müteşekkil olduğunu ifade

[281] Kingsley Davis, Wilbert E. Moore, "Some Principles of Stratification", **American Sociological Review**, Cilt 10, Sayı 2, 1944, s. 242-249.

etmekteydiler. Belli konumların nasıl hiyerarşik bir düzen aldığı ve bireylerin nasıl bu konumlara dağıldığı konusu Davis-Moore çözümlemesinin ana odak noktasıydı. Davis ve Moore'un tabakalaşma kuramı, Coser tarafından Parsons'ın yapısal-işlevselciliğinin en ikna edici argümanı olarak nitelense de, aslında Sorokin'in tabakalaşma kuramının izlerini taşımaktadır. "Tabakalaşmanın kaçınılmazlığı ve gerekliliği", "yalnızca tabakalaşma içerisindeki bireylerin değil sistemdeki bireylerin konumlarının da belirlendiği" tezleri, Sorokin'in tabakalaşma kuramından mülhemdir. Ancak öte yandan tabakaları ve statüleri daha doğrusu toplumsal koordinat sisteminde birey veya grupların konumlarının kaynağını, o toplumu çevreleyen değer ve yasa-normlarında bulan ve toplumsal hareketlilik mekanizmalarıyla toplumsal değişim ve çatışma olgularını da tabakalaşma kuramına yediren Sorokin'in aksine Davis-Moore'un tabakalaşma kuramı, çatışma olgusunu ihmal etmektedir. Fakat gerek Davis ve gerekse Moore daha sonraki kariyerlerinde çatışma ve değişme olgularını dikkate alan çalışmalar gerçekleştirmişler ve tabiri caizse Parsons'ın etkisinden sıyrılıp Sorokin etkisinin biraz daha baskın ahle geldiği kendi yollarını çizmişlerdir.

Charles P. Loomis'in *Modern Sosyoloji Kuramları* kitabında aktardığına göre Kingsley Davis, insan ilişkilerinde çatışmanın daimi varlığını kabul etmiş ve bu çatışma haline çözüm çabaları olarak da rekabet ve işbirliğini önermiştir (Loomis, 1961: 121). Yani çatışma, rekabet ve işbirliği, insan ilişkilerinin üç hali olarak Kingsley Davis'in ortaya koyduğu tespittir. İnsan ilişkilerine dair Davis'in bu tespiti, Sorokin'in ailevî, akdî ve cebrî etkileşim türlerini akla getirmektedir. Yine Loomis'in aktardığı üzere normlara tıpkı Sorokin gibi oldukça büyük önem atfeden Davis, norm ve yaptırımın toplumsal bütünleşme için hayatî olduğunu düşünmekteydi (Loomis, 1961: 123). Davis, Sorokin-Parsons etkisiyle toplumun yanında bir de kişilik sisteminin varlığını kabul etmişti. Davis-Moore'un tabakalaşma kuramlarında Sorokin'in toplumsal mekân ve koordinat kavramlarını hatırlatan tespitleri de ayrıca dikkat çekicidir. Davis tabakalaşmaya yol açan farklılaşmanın altını çizmekte ve ailevî, otoriter, kapitalist işbölümü ve tabakalaşma türleri önermektedir. Bu üç tür işbölümü ve tabakalaşmanın da yine Sorokin'in ailevî, cebrî, akdî etkileşim türlerinin

etkisini taşıdığını hatırlatmakta yarar olacaktır. Ayrıca *İnsan Toplumu* kitabının[282] sonunda toplumsal değişme konusunu ele alan Davis, burada "uzun vadede kültürün çeşitli kısımları arasındaki değişme oranının pek de farklı olmadığını" (Davis, 1949: 627) ortaya koyan Sorokin'e paralel tespitlerde bulunmaktadır. Kinglsey Davis'in işlevselcilik tanımındaki "toplumun parçalarını bütünle ve parçaları birbiriyle ilişkilendirmek" olgusu da, yine Sorokin'i hatırlatan önemli kuramsal bakışlardan bir diğeridir.

Kingsley Davis'ten dört yıl sonra Harvard'a gelen Wilbert E. Moore ise, *Toplumsal Değişim* kitabını[283] "toplumsal varlığın değişken niteliklerinin kadim çözümleyicisi ve bir zaman sosyolojik meselelerde kılavuzluğunu da yapan Pitirim A. Sorokin'e" adamıştı. Moore bu kitabında toplumu bir "gerilim yönetimi sistemi" olarak tanımlamakta ve sistemin sahip olduğu bu içkin dinamiklerin kazai refakatlerden yahut dış kaynaklı etkilerden daha fazla değişime yönelttiğini belirtmektedir (Moore, 1963: 10). Ayrıca sistemlerin sahip olduğu bir esneklik ilkesinden bahseden Moore, bu sayede mütevazı de olsa sistemin yenilik ihtimal ve imkânına sahip olduğunu aktarmaktadır (Moore, 1963: 13). Ayrıca Sorokin'in "kültürel gecikme" kuramını da reddettiğine dikkat çeken Loomis'e göre bu kuramsal bakışla ilgili olarak Wilbert E. Moore, "hipotezin ve varyanslarının devamlılığı, Sorokin'in yıkıcı eleştirilerinde bile değişime direncin ilginç bir örneği, hipotezle açıklanamayan bir 'gecikme'" olduğunu tespit etmektedir (Loomis, 1961: 211). Öte yandan Moore, Sorokin'in doğrusal, dairevi ve karma değişim örüntülerine ek olarak, i) ardışıklık (demografik eksen değişimi ve sanayileşme) ve ii) kümülatif ve geriye dönük evrim olma niteliğini haiz süreç içinde etkileşim örüntülerini ortaya koymaktadır (Loomis, 1961: 215).

Yine Charles P. Loomis, bir başka yapısal-işlevselci Robin M. Williams'ın[284] da, "kurumlar" kavramsallaştırmasında Parsons ve Sorokin etkisinde olduğunu ifade

[282] Kingsley Davis, **Human Society**, Macmillan Co., New York 1949.
[283] Wilbert E. Moore, **Social Change**, Prentice-Hall Inc. New Jersey 1963.
[284] Sorokin'in eski öğrencilerinden Robbin M. Williams, onu nev'i şahsına münhasır bir düşünür ve başka türlü düşünen adam olarak nitelemektedir. Sorokin, Williams'a göre Nietsche'nin benzetmesiyle, betimlediği disiplin için "zamansız" bir düşünürdü. Takım araştırmasının yükseldiği

etmektedir. Williams'ın kültürel ve normatif üzerine vurgusunda da Harvard'dan hocaları Sorokin, Parsons ve Merton'ın etkisi görülmektedir. Loomis ayrıca *Modern Sosyoloji Kuramları* kitabında, Williams'ın tarihin tekilliği ve genellenebilir olana vurgu konusunda da Sorokin'i hatırlattığını aktarmaktadır (Loomis, 1961: 499; 584; 588). Sorokin'in Harvard'dan öğrencisi George A. Lundberg de Bierstedt'in aktaradığı üzere, sosyolojinin tanımını sunarken Sorokin'e sadık kalmakta ve bunu yaptığı uzun alıntılarla da desteklemektedir (Bierstedt, 1981: 372).

Şayet Carle C. Zimmerman dışarıda tutulursa Sorokin'in akademik kıymetini ve kendisi üzerindeki etkisini teslim eden öğrenci ve meslektaşları arasında en fazla öne çıkanlardan birisi de – Robert K. Merton ve Carles P. Loomis ile beraber- Edward A. Tiryakian'dı. Sorokin'i, "sosyolojinin Dostoyevski'si" olarak nitelendiren Tiryakian[285] ayrıca Sorokin onuruna hazırlanan bir armağan kitabın da editörlüğünü gerçekleştirmiştir. Ancak bu makale ve kitabın dışında Sorokin Vakfı'na da önemli destekler veren Tiryakian, bilimsel ürünlerinde de Sorokin'e olan borcunu telaffuz etmekten çekinmemiştir. Örneğin "*Yapısal Sosyoloji*" başlıklı makalesinde[286], toplumsal gerçekliğin varoluşçu fenomonoloji adı verilen felsefî bakış açısıyla uyumlu noktalarının yalnızca Vierkandt, Scheler yahut Mannheim gibi fenomonolojik sosyologların değil aynı zamanda Weber, Durkheim, Cooley, Thomas, Mead, Parsons ve Sorokin için de önemli olduğunu belirtmektedir. Bu sosyoloji geleneğine göre toplumsal gerçeklik sadece fiziksel gerçekliğe indirgenemeyen ve fakat bunun ötesinde bir "kültürel" yahut "süperorganik" veçheye de sahip bir olgudur. Ayrıca insan aktörlerin, gerek maddi gerek maddi olmayan nesnelere yönelimleri de biyolojik, kimyevi yahut fizikî niteliklerine indirgenemeyecek bir takım kültürel çerçeve üzerine temellenmiş anlamlı eylemler

---

dönemde yalnız bir âlim, savaş sonrası iyimserlik döneminde bir kötümser, pozitivizmin hükümran olduğu çağda antipozitivist, Amerikan sosyolojisinin hegemonyasını ilan ettiği devirde bir beynelmilelci, liberal ilerlemeciliğin popüler olduğu bir dönemde dairevi kuramların savunucusu ve büyük-boy kuramlara şüpheyle yaklaşıldığı bir zamanda epey büyü-boy bir kuramcıydı (Jaworski, 1993: 61).

[285] Edward A. Tiryakian, "Sociology's Dostoyevski: Pitirim A. Sorokin", **The World & I**, Cilt 3, Sayı 9, 1988, s. 569-581.

[286] Edwrad A. Tiryakian, "Structural Sociology", John C. McKinney, Edward A. Tiryakian, **Theoretical Sociology. Perspectives and Developments**, Appleton-Century-Crofts, New York 1970 içinde s. 112-135.

teşkil etmektedirler (Tiryakian, 1970b: 116). Ayrıca Tiryakian, Merleau-Ponty'nin modern fenomonoloji ile ilgili çalışmalarında insan bilincinin genel bir faaliyeti olarak algının, duyusal, bilişsel (yani olgusal) ve normatif yahut ahlaken değerlenmiş olmak üzere üçayaklı olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır. Tiryakian, algının bu üçüncü ayağının sanıldığının aksine önemsiz olmadığını zira birçok sosyolojik çalışma yahut yorumlamada normatif değerlerin söz konusu çalışma yahut yoruma iliştiğini ve bunun Durkheim'ın *kolektif bilinç/vicdan* kavramsallaştırmasında da açık olduğuna dikkat çekmektedir (Tiryakian, 1970b: 117-118). Devamında Tiryakian, toplumsal olguların donmuş yahut statik olmadıklarını ve oluş halinde olduklarını belirtmekte ve bu gerçekleşme durumunun ayrıca zaman bağlamında dile getirilme süreci olduğunun altını çizmektedir. Ancak buradaki zaman, matematik yahut fizik zamandan farklı, birbiriyle özdeş olmayan dilimlere sahip bir zaman olduğunu belirtmektedir. Tıpkı Durkheim'in *Dinî Yaşamın Yalın Biçimleri* kitabında dikkat çektiği toplumsal yaşamda edinilmiş daha temel ve varoluşsal bir zaman mekân deneyimi düşüncesinde olduğu gibi (Tiryakian, 1970b: 119). Burada bariz bir şekilde göze çarpan Sorokin etkisi zaten daha sonra Sorokin'in Merton'la birlikte kaleme aldığı "*Toplumsal Zaman*" makalesine yapılan atıfla (Tiryakian, 1970b: 121) kendisini açığa vurmaktadır. Daha sonra Tiryakian, sosyolojinin ufkunun tarihsel boyutu sosyolojik çözümlemelere ekleyecek denli genişlemesi gerektiğinden başka ayrıca kültürü de toplumun bizzat zeminine yerleştirecek hamleyi de yapması gerektiği kanaatindedir. Kültürün ortaya serdiği sembol ve anlamlar öznelerarası bilinçlerin derinlerine yer eden ve dolayısıyla kişilik sistemini de etkisine alan bir nüfuz alanına sahiptir (Tiryakian, 1970b: 125). Çalışmasında yapısal sosyolojinin, kendi kültürel çerçevesinde konumlanmış ve mümkünlerin gerçekleşme zemini olan toplumsal sistemin makrodinamik çözümlemesini ortaya koyan kuramsal bir yaklaşım olduğunu ifade eden Tiryakian, bu gerçekleşme sürecinin de daima tarihsel kanal ve ardışıklık olduklarını dolayısıyla da geçmiş ve geleceğin bugünün içkin cepheleri olarak görülebileceğine dikkat çekmektedir. Aynı şekilde yapısal-işlevselcilik de toplumsal gerçekliğin ana parametrelerinin bizatihi bir kuramı değil fakat böylesi herhangi bir kuramın yöntemsel önkoşuludur. Buradan yola çıkan Tiryakian, geçerli bir yapısal-işlevselci çözümlemenin bir düzeyde tarihsel geçmişi ele alırken diğer bir düzeyde de kıpırdanan geleceği dikkate elması gerektiği

düşüncesindedir (Tiryakian, 1970b: 126). Daha sonra yapısal durumların bugün, geçmiş ve gelecekte benzer olabileceğine dikkat çeken Tiryakian, 1920 Weimar Almanyası'ndan Nazi Almanyası'na geçiş dönemi ile Thomas Münster'in dinî hareketinin; 1860'larda New York'ta zorunlu askerlik aleyhine gösterilerle Vietnam Savaşı aleyhine gösterilerin yapısal benzerliğine dikkat çekip, Sorokin'in dönemsel ritimlerinin etkisini ortaya koymaktadır. Hatta bir sonraki sayfada kendisini kötümser değil fakat gerçekçi olarak konumlandıran Tiryakian, toplumsal gerçekliğin kültürel matriksin tüm boyutlarını açacak ortak bir bilimsel çabanın sosyologlar, tarihçiler ve etnologlarca ortaya konması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece kültüre dair elde edilecek bilgi, onun yeterli denetimini sağlayacak ve ilerici (yani düzenli) bir sosyokültürel değişme emniyet altına alınmış olacaktır. Tiryakian, son olarak Sorokin'i anımsatan bir tonla, Batıda hâlihazırda yaşanan sosyokültürel değişmenin ilerici değil gerici olduğunu ve medeniyetten paganizme dönüş olduğunu ifade etmektedir (Tiryakian, 1970b: 134-135).

Parsons ve yapısal-işlevselciliğin 1940'larla birlikte Amerikan sosyolojisinde hegemonyasını ilan etmesinden sonra özellikle 1950'lerde sert eleştirilere maruz kaldığından bahsedilmişti. 1950 ve 60'larda Parsons ve yapısal-işlevselciliğe yönelik bu eleştirilerin merkezinde, çatışmacı kuramın da kurucuları olan Dahrendorf, Coser ve Gouldner bulunmaktaydı. Eleştirilerin ana odak noktalarından birisi (özellikle Coser ve Dahrendorf'un eleştirileri) Parsons'ın kuramında ve yapısal-işlevselci çözümlemelerde "çatışma" olgusunun göz ardı edilişiydi. Ayrıca daha sonra "çatışma kuramı" olarak isimlendirilecek bu eleştiriler toplumsal değişim olgusunu da sistem kuramına yerleştirme gayretine girmişlerdi. Fakat Sorokin'in çalışmalarında da gördüğümüz üzere sistem kuramının yapı ve dinamik olarak incelenmesi çatışma ve toplumsal değişimi çözümlemelerde inceleme imkânını sunmaktaydı. Öte yandan bu sürekli çatışan iki paradigmayı bağdaştırmaya ve üçüncü bir paradigma geliştirmeye çalışan girişimlerin varlığına dikkat çeken Ahmet Zeki Ünal, bunlar arasında Pitirim Sorokin, C. Wright Mills, Amitai Etzioni, Daniel Bell, Alwin W. Gouldner, yapısalcı inşacılık kuramıyla Pierre Bourdieu ve yapılaşma kuramıyla da Anthony Giddens'ın zikredilebiliceğini ifade etmektedir (Ünal, 2008: 2-3).

Ünal'a göre Alman romantik düşüncesinin izlerini taşıyan bu anti-pozitivist yaklaşımın örneklerine Amerikan sosyolojisinde de rastlamak mümkündü. Özellikle Pitirim Sorokin'in pozitivizmin hakim paradigma konumunda olduğu dönemlerde "natüralist anlayışı ve bu çerçevede yapılan çalışmaları keskin bir şekilde eleştir[diğine]" dikkat çeken Ünal, Sorokin-Zimmerman okulu ve sembolik etkileşimciler yoluyla da Chicago ekolünün, doğa bilimlerine benzeme çabasını eleştirdiklerini ve C. Wright Mills'in de bu eleştiriler arasında yerini aldığını aktarmaktadır (Ünal, 2008: 34). Mills'in *Sosyolojik Tahayyül* kitabının başında dikkat çektiği tarih, biyografi ve bunların toplumla kesiştiği noktada bir toplumsal çalışma olgusu Sorokin'in "toplum, kültür ve kişilik" üçlüsünü hatırlatmaktadır. Zira devamında Mills'in toplumsal gerçekliğe dair sorulan üç soru da toplum, kültür ve kişilik eksenlerini ve bunların birbirleriyle ilişkilerine cevap arayan sorulardır (Mills, 200: 6-7). Irving Louis Horowitz, *Felaketler İçinde İnsan ve Toplum* kitabının 2010 basımına yazdığı sunuş yazısında Sorokin'in, onun gibi simgeleşmiş ama daha iyi okunan Mills'in bir benzeri olduğunu belirtmekte ve *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* kitabının da Mills'in *Sosyolojik Tahayyül* kitabının selefi addedilebileceğini söylemektedir (Sorokin, 2010: ix). Yine Peter Simonson, "*Merton'ın Retorik Sosyolojisi*"[287] isimli makalesinde, Merton'ın *Devlerin Omzunda* kitabında[288], Mills'in *Sosyolojik Tahayyül* kitabını birçok açıdan Sorokin'in *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler*'de ortaya koyduğu noktalarla benzerlikler taşıdığına dikkat çektiğini aktarmaktadır (Simonson, 2010: 247). Mills'in kitabında "heves [fad]" ifadesinin sıkça zikredilmesi de ilgi çekicidir. Lawrence Nichols, C. Wright Mills'in *İktidar Seçkinleri* kitabı ile Sorokin'in *İktidar ve Ahlâk* kitabının aynı dönemde benzer konuda benzer kaygılarla kaleme alınmasına dikkat çekmektedir (Nichols, 2003: 5). Turner-Turner, C. W. Mills'in de Edward A. Ross ve Sorokin çizgisinde bir ajitatör ve gazetecivari bir propagandacı olduğunu söylemektedir (Turner & Turner, 1990: 136). Sorokin'in Harvard'daki konumunu, Mills'in Columbia'daki konumuna benzeten Tiryakian ayrıca Sorokin'in 1950'lerde

[287] Peter Simonson, "Merton's Sociology of Rhetoric", Craig J. Calhoun (Ed.), **Robert K. Merton Sociology of Science and Sociology as Science**, Columbia University Press, New York içinde s. 214-252.

[288] Robert K. Merton, **On the Shoulders of the Giants. A Shandean Postscript**, University of Chicago Press, Chicago 1993.

kaleme aldığı *İktidar ve Ahlâk*, *Amerikan Cinsellik Devrimi* ve *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* kitaplarının Veblen'den Mills'e uzanan eleştirel gelenek[289] içerisinde yer aldığını belirtmektedir (Tiryakian, 1996: 16-17).

[289] Bu eleştirel geleneği "kehanet sosyolojisi" olarak isimlendiren David A. Nock, Arthur K. Davis'i de "Sorokinci bir kâhin sosyolog" olarak nitelendirmektedir (Nock, 2002: 64).

Sonuç

Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in, otobiyografisine de ismini veren bu uzun yolculuğu, tıpkı kendi kuramsallaştırmasını hatırlatan bir seyre sahiptir. Rusya'da, dindar sayılabilecek bir halden, ilerlemeci ve pozitivist bir düşünceye sahip olduğu **Davranışçı** ve **Pozitivist-Kurucu Dönem**'lere ve oradan da pozitivizm karşıtlığı ile belirgin **Çağın Teşhisi (Zeitdiagnose)** ve **Dirlikbilim (Amitology) Dönem**'lerine geçişi, kendisinin *ideasyonel-sensate-idealist* kültür zihniyetleri arasındaki dönemsel dalgalanma görüşünü akla getirmektedir. Ayrıca Sorokin, evvela Rusya'da içinde bulunduğu entelektüel çevrelerde, önce çalışkan ve eleştirel bir öğrenci olarak kabul görmüştür. Amerika'ya iltica ettiğinde ise kendi sosyoloji yöntemi ve müktesebatı var olan ihtiyaçlar için onu aranan kişi kılmış ve Harvard sosyolojinin kurucu başkanı olmasının da önünü açmıştır. Fakat 1937 yılında yayımlanan eseri *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* ile Sorokin, Amerikan sosyo-politik ve entelektüel bağlamının beklediğinin aksi bir entelektüel yönelim içine girmiş ve önce sert eleştirilerle marjinalleştirilmiş ve daha sonra neredeyse unutulan bir sosyolog olmuştur. Akademik anlamda bahsedilen dalgalı bir seyr-ü sefere sahip Sorokin'in yaşamı, popüler aktivizm cephesindeyse, Amerika'ya iltica ettikten sonraki ilk birkaç yıl dışarıda tutulursa, oldukça kararlı bir yapı arz etmektedir. Öyle ki, Rusya'da henüz çocukluğunda başlayan politik aktivizm, 1940'tan itibaren mecburi askerlik, soğuk savaş ve atom bombası karşıtı kampanyalara ve öğrenci hareketlerine destek vermesiyle yeniden canlanmıştı. Bunun yanında bahsedildiği üzere Einstein'ın da takdirini kazanan ve 17 Ocak 1951 tarihinde *New York Times* gazetesinde yayımlanan militarizm aleyhtarı yazının dışında, Sorokin'in *Çağımızın Bunalımı*, *S. O. S. Bunalımımızın Anlamı*, *Amerikan Cinsellik Devrimi* ve *İktidar ve Ahlâk* gibi kitapları da belli ölçüde politik tınıya sahip ve popüler çalışmalardı. Yani bir nevi Michael Burawoy'un "geleneksel kamu sosyolojisi" dediği şeyi yapan Sorokin, Nichols'ın deyimiyle "akademik siyaset ve bilimsel sürtüşmeleri iplemeyen okur ve dinleyicileri" cezbetmişti (Nichols, 2012: 377).

1937-1963 yılları arasında, Amerikan sosyoloji kamusunun neredeyse unuttuğu Sorokin'e olan ilgi, otobiyografisinin yayımlanmasıyla yeniden artmış ve bu ilgi ölümünden sonra da azalmadan sürmüştür. Zira dostu ve uzun süreli mesai arkadaşı Carle C. Zimmerman, Sorokin'in vefatının ertesinde onu "dünyanın en büyük sosyologu" olarak selamlamıştı. Arthur K. Davis ve Edward A. Tiryakian gibi eski öğrencileri ise olağanüstü derecede ilham verici hocaları, Sorokin'i daima andılar. Barry V. Johnston, Palmer Talbutt, Vincent Jeffries ve Lawrence T. Nichols gibi birçok sosyal bilimci için de önemli bir figür olarak beliren Sorokin'in Harvard'daki ilk lisansüstü öğrencilerinden ve asistanı Robert K. Merton, Sorokin'in hakkını teslim eden bir başka isimdir. Uluslararası alanda ise Sorokin, Britanyalı tarihçiler Arnold J. Toynbee ve Frank Richard Cowell dâhil olmak üzere pek çok hayrana sahipti. 1969 Ağustos'ta San Fransisco'daki *ASD* yıllık toplantısında, *Sosyolojik Kurtuluş Hareketi* tarafından üzerinde "Sorokin Yaşıyor" yazan ("Mills Yaşıyor" yazanlarla beraber) kırmızı rozetler satılmaktaydı[290]. Yine 1969'da yayımlanan *Amerikan Sosyolojisinde Kuram* kitabında[291] Alvin Boskoff, Sorokin'in Max Weber gibi dünya çapında bir yeteneğe sahip olduğunu, ancak bunu başarılı bir şekilde geliştiremediğini ifade etmişti (Boskoff, 1969). Benzer şekilde Don Martindale de, *II. Dünya Savaşından Bu Yana Öne Çıkan Sosyologlar* kitabında[292] Sorokin'i, daima entelektüel bir savaş arayan mutlu bir savaşçı ve bir "paralı asker" mizacına sahip olmakla eleştirmişti (Martindale, 1975). Lewis Coser ise, Rus bağlamını ve etkilerini aktardıktan sonra Birleşik Devletlere iltica etmenin Sorokin'i bir "ebedî münzevi" haline getirdiğini ve kendi meslekî tecridine neden olan ağır bir bedel ödediğini söylemektedir. Coser analizini çoğunlukla toplumsal konum ve bu konuma eşlik eden bilgiye ve de Simmel'in "yabancı" kavramsallaştırmasına benzeyen "marjinallik" temelinde yapmaktadır. Bu marjinalliğin ana sebeplerinden bir tanesi de şüphesiz Sorokin'in yaşamboyu bir Rus entelektüel olarak kalmasıdır. Bu Rus kimlik, çalışmalarında sık sık Rusya'dan bahsetmesinden ve ölene dek sahip

[290] Elbette ki Sorokin'in radikal öğrenciler ve fakülte üyelerince bu şekilde idol haline getirilmesi birçok sosyologu hayrete düşmüştü. Onlara göre, Sorokin gibi şiddeti ve devrimi lanetlemiş biri, yanlış kişilerce kutsanmaktaydı.

[291] Alvin Boskoff, **Theory in American Sociology. Major Sources and Applications**, Thomas y Crowell Company, New York 1969.

[292] Don Martindale, **Prominent Sociologists Since World War II**, Charles E. Merril Publishing Company, Ohio 1975.

olduğu Rus aksanından daha derinlerde, Rus sosyo-politik ve entelekütel bağlamında zikredilen etkilerin kopuş ve kırılmaların ötesinde daimi olan ve onun *Weltanschauung*'unu oluşturan kuram, kavram ve yöntemlere içkin bir kimlikti. Zira Nichols'ın da dikkat çektiği üzere Sorokin, Amerikan toplumuna entegrasyonuna ve yüksek eğitimine ve hatta Harvard Üniversitesine atanmasına ve âhir ömründe *ASD* başkanlığına seçilmesine rağmen, bir yaşamboyu Rus entelektüel olarak düşünülmelidir. Lawrence Nichols, Sorokin'in Rus kimliğini, ansiklopedik çapta müktesebatından polemiklerine, Batının çöküşüne dair kehanetlerinden popülarize edilmiş sosyoloji çalışmalarına, diğergâm aşktan bütünsel bilgiye ve ahlâkçılıktan anarşizme çeşitli niteliklerde görmektedir (Nichols, 2012: 375). Rus kimliğini bu derece muhafaza etmesine rağmen Sorokin'in Rusya'da tabiri caizse hatırlanması için Sovyet bloğunun yıkılması gerekmişti. Sovyetlerin yıkılışının ardından geçen yirmi yılda Rusya'da ve memleketi Komi'de de bir "Sorokin basübadelmevtinden" bahsedilebilir. Sorokin'e olan ilgi, Rusya'da, bilhassa 1990'larda Sovyetlerin yıkılıp tabiri caizse sosyolojinin özgürlüğüne kavuşmasıyla ve büyük ölçüde Rus sosyolojisinin kökenlerine dair yapılan çalışmalarda tekrar canlanmıştır[293]. Dünya çapında en çok tanınan ve okunan Rus sosyolog olarak Sorokin, Rus sosyolojisinin kendi meşruiyetini yeniden sağlamak ve dünya sosyoloji kamusundaki yerini almak adına kilit önemi haizdi. Sorokin'i bu denli önemli ve bir o kadar tartışmalı hale getirense şüphesiz onun kuramsal çabalarıydı.

Georg Simmel'in toplumsal etkileşimi merkeze alan sosyoloji anlayışına benzer bir sosyoloji tanımlamasını hemen hemen bütün eserlerinde öne çıkaran ve Pareto etkisini başta toplumsal hareketlilik ve felaketler sosyolojisinde ortaya koyan Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* kitabının dışında birçok eserinde Kıta Avrupa'sı sosyoloji birikimini tanıtan ve eleştiren sayfalara yer vermiştir.

[293] Bu bağlamda Sorokin'in kuramsal mirası (Nikita Pokrovski), entelektüel çevresi ve Prag ve Berlin'de bir kamusal aydın olarak yer aldığı faaliyetler (Yuri Doikov ve Leonid Panov) çeşitli makalelerle ele alınmıştır. Ayrıca Komi Cumhuriyeti'nden Nikolay Zuzev de Sorokin'in aşk felsefesi üzerine bir doktora tezi yapmıştır. Otobiyografisi, ayrıca yaratıcı diğergâmlık bakış açısından bir incelemeyle Pavel Krotov tarafından Rusçaya çevrilmiş ve Dimitri Efremenko'nun girişimiyle de *Sosyoloji Yıllığı* dergisinin 2010 yılı özel sayısı Pitirim Sorokin'e hasredilmişti. Ancak belki de Sorokin'e dair çalışmalardan en kıymetlisi, yazışmalarından yapılan bir seçmeyle ilk defa hazırlanan *Pitirim Sorokin: Seçilmiş Mektuplar* kitabıdır (Krotov-370). Ayrıca Sorokin'in *Genel Sosyoloji Ders Kitabı* kitabı 1992'de ve *Suç ve Ceza, Başarı ve Ödül* kitabı da 2006'da yeniden yayımlanmıştır.

Sosyolojinin kendini pozitif bir bilim olarak kurma iddiasını uzun dönem destekleyen Sorokin, bu dönemde sosyolojinin yöntemini ve konusunu ele alan kuramsal ve bu kuramsal çabaları uygulamada sınayan ampirik makale ve kitaplar kaleme almıştır. Bu yönüyle Sorokin, Amerika'da sosyolojinin gelişmesinde bilhassa Kıta Avrupa'sı sosyoloji birikimini tanımak ve kuramsal planda çalışmalar yapmak ihtiyaçlarına cevap veren bir figür olarak zaten kariyer anlamında da hak ettiği yeri almıştır.

Ancak, Amerikan sosyoloji kamusunda şiddetli eleştiriler almasına neden olan *Toplumsal ve Kültürel Dinamikler* kitabının yayımlanmasına dek süren gözle görülür bir etkiye sahip Sorokin, daha önceki eserlerinde çok öne çıkmayan modernite eleştirisini, dört ciltlik kuramsal, kavramsal ve ampirik bir çalışma ile vurgulayınca, normal bilim sınırlarından çıkmış addedilmiş ve çalışmaları "astro-sosyoloji" nitelemesiyle küçümsenmiştir. Oysaki Sorokin'in ta Rusya'da genç bir sosyolog ve politik bir aktivist olarak yaptığı çalışmalarda, daha sonra ulaşacağı bu "sapkın" konumun ilk işaretlerini görmek mümkündür. Yukarıda da çeşitli vesilelerle işaret edilen Rus dönemi çalışmaları, bir dönem sahip olduğu aşırı pozitivist yönelimler paranteze alınırsa, Sorokin'i çağdaş Batı medeniyeti ve genel itibariyle de moderniteye yahut onun kavramsallaştırmasıyla "*sensate kültür*"e karşı tavır almaya sevk eden etkileri göz önüne sermektedir. Rus sosyo-politik bağlamına ve modernleşme tecrübelerine cevaben ortaya çıkan Rus toplumsal düşüncesinin etkilerini ölene dek muhafaza eden Sorokin, felsefî ve daha çok tarihsel-politik bu karşı tavrı, sosyolojik ve kuramsal bir çerçeveye oturtmuştur. Zaten Sorokin'i hem başta Amerika olmak üzere Batı dünyasında marjinal ve fakat Meksika, Hindistan, Rusya, Japonya ve Türkiye için ilginç kılan da bu eleştirel kuramsal tavır olmuştur. Çağdaş Batı medeniyeti ve modernitenin yahut *sensate kültürün* önemli anahtar kelimelerinden ilerleme, duyulara dayalı güzellik ve hakikat anlayışı ve etno-santrik bakış açısını temelden eleştiren kuram, kavram ve yöntemiyle Sorokin, bütün bu marjinalliğine rağmen aslında birçok noktada "normal bilim"e de önemli katkılar yapmıştır. Avrupa sosyoloji birikiminin aktarılması, pozitif bir bilim olarak sosyolojinin kuramsal anlamda kendini geliştirmesi gibi ilk dönem katkılarının yanı sıra, sosyoloji disiplinin toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, kriz

sosyolojisi ve kır sosyolojisi gibi konu ve alanlarının gelişmesinde önemli bir isim olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan, Amerikan sosyoloji kamusunda dışlandığı ve mizacından kaynaklanan ikili ilişkilerdeki bazı sıkıntılardan dolayı öğrencileri tarafından da pek sevilmeyen Sorokin, belki de elindeki tek tesir mekanizması olan dersler vasıtasıyla aralarında Talcott Parsons, Robert K. Merton, Kinglsey Davis, Wilbert E. Moore, Robin M. Williams ve Amerikan sosyolojisinde önemli yer tutan birçok ismin kuramsal ve kavramsal dünyası üzerinde izler bırakabilmişti. Parsons'ı toplumsal sistem kuramsallaştırmasında ve ana kavramların çoğunda; Merton'ı tarihsel değişimin dönemselliği ve dairevî karakteri konusunda ve bilgi sosyolojisine yönelmede; Davis ve Moore'u tabakalaşma, toplumsal mekân ve toplumsal değişme konularında; Tiryakian'ı tarihsel boyutu sosyolojiye eklemleme fikrinde; Loomis'i sosyolojinin tanımlanmasından birçok kavramsallaştırmaya dek hemen hemen bütün alanlarda etkileyen Sorokin, ayrıca ana akım sosyolojiye *Modern Sosyoloji ve İlgili Bilimlerde Heva ve Hevesler* ve *Bugünün Sosyoloji Kuramları* kitaplarında getirdiği eleştirilerinde de Alwin Gouldner ve C. Wright Mills gibi isimlere ilham kaynağı olmuştu.

Sonuç olarak Pitirim Aleksandroviç Sorokin, gerek Rusya'da gerekse Amerika'da sosyolojinin gelişip kurumsallaşmasında ve akademide kendine yer edinmesinde hem disiplinin önemli kurucu metinlerini kaleme almasıyla hem de Petrograd ve Harvard üniversiteleri gibi iki prestijli kurumda bölüm kurma gibi kurumsal çabalarıyla sosyoloji disiplinin kurucu klasikleri arasında yer almaktadır. Bilhassa ilk kuramsal metinlerinin tabakalaşma, toplumsal hareketlilik ve kır sosyolojisi gibi önemli alanlara yaptığı katkı uzun yıllar etkisini devam ettirmiştir. Öte yandan erken dönem politik aktivizmini daha sonra popüler metinlerle entelektüel bir aktivizme dönüştürerek döneminde dünyanın en çok dile çevrilen sosyologu olma unvanını elde eden Sorokin, Batı medeniyetinin içinde bulunduğu *sensate* kültür zihniyetinin bunalımına işaret etmesi nedeniyle de özellikle Türkiye gibi Batı'nın kıyısında kalan öteki dünya ülkelerindeki sosyolog ve düşünürlere de kavram ve kuramsal araçlarla ilham kaynağı olmuştur. Bu iki niteliğin yanında

Sorokin'i önemli ve anlamlı kılan özellik ise bilhassa Harvard yıllarında Amerikan ve dünya sosyoloji literatürünün önemli isimleri haline gelecek bir sosyoloji kuşağı üzerinde bıraktığı etkidir. Bir yandan yapısal-işlevselcilik yahut ana akım Amerikan sosyolojisinin öne çıkan isimleri üzerinde, pek de dillendirilmeyen, etkisi ve öte yandan yapısal-işlevselciliğe getirdiği eleştirilerle Mills ve sonrası eleştirel sosyoloji geleneğine ilham veren/verebilecek bakış açısı ile Sorokin, post-modern dönemi anımsatacak denli güçlü kültür vurgusu ve modernite eleştirisiyle bir "modern klasik" nitelemesini fazlasıyla hak etmektedir.

Kaynakça

Abel, Theodore: 1937. "Social and Cultural Dynamics. Volume I: Fluctuation of Forms of Art; Volume II: Fluctuationof Systems of Truth, Ethics, and Law; Volume III: Fluctuation of Social Relationships, War, and Revolution. by Pitirim A. Sorokin", **Political Science Querterly**, Cilt 52, Sayı 4, s. 588-590.

Abbot, Andrew: 2014. **Bölüm ve Disiplin. 100. Yılında Şikago Okulu**, Çev. Suna Gülfer Ihlamur-Öner, Küre Yayınları, İstanbul.

Abbot, Andrew & Sparrow, James T.: 2007, "Hot War, Cold War", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 281-313.

Abraham, J. H.: 1966. "Sociological Theories of Today by Pitirim A. Sorokin", **The British Journal of Sociology**, Cilt 17, Sayı 4, s. 434-436.

Allen, Philip J. (Ed.): 1963. **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham.

Atav, Nephan: 1956. "Amerikan Sosyolojisinin Temelleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, Ankara 1956 içinde s. 125-141.

Bain, Read: 1941. "The Crisis of Our Age. by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 6, Sayı 6, s. 907-909.

1943. "Man and Society in Calamity. by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 8, Sayı 1, s. 91-93.

1944. "Russia and the United States. by Pitirim A. Sorokin", **Social Forces**, Cilt 23, Sayı 1, s. 105-106.

Barnes, Harry Elmer: 1942. "The Crisis of Our Age: The Social and Cultural Outlook by Pitirim A. Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 47, Sayı 6, s. 996-997.

1948. "The Reconstruction of Humanity. by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 13, Sayı 4, s. 492-494.

Berkes, Niyazi: 1985a. **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, 1. Bs., Adam Yayınları, İstanbul.

1985b. "Amerika Birleşik Devletleri'nde Toplumbilimin Öncüleri", Niyazi Berkes, ***Felsefe ve Toplumbilim Yazıları***, 1. Bs., Adam Yayınları, İstanbul 1985 içinde s. 337-380.

1985c. "Rusya'da Çarlık Döneminde Toplumsal Düşün Akımları", Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, 1. Bs., Adam Yayınları, İstanbul 1985 içinde s. 381-394.

Bernard, L. L. & Bernard, Jessie: 1943. **Origins of American Sociology: The Social Science Movement in the United States**, Crowell, New York.

Bernstein, Michael A.: 1987. **The Great Depression**, Cambridge University Press, New York.

Bierstedt, Robert: 1976. "Hunger as a Factor in Human Affairs. by Pitirim A. Sorokin; Elena P. Sorokin; T. Lynn Smith", **Social Forces**, Cilt 55, Sayı 1, s. 195-196.

1981. **American Sociological Theory. A Critical History**, Academic Press, New York.

Bilgiseven, Amiran K.: 1982a. **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

1982b. **Genel Sosyoloji. Kavramlar-Nazariyeler**, 3. Bs., Divan Yayınları, İstanbul.

Boskoff, Alvin: 1958. "Social and Cultural Dynamics. by Pitirim A. Sorokin", **Social Forces**, Cilt 36, Sayı 4, s. 379-380.

1969. **Theory in American Sociology. Major Sources and Applications**, Thomas y Crowell Company, New York.

Breslau, Daniel: 2007. "The American Spencerians: Theorizing a New Science", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 39-62.

Buxton, William: 1996. "Snakes and Ladders: Parsons and Sorokin at Harvard", Joseph B. Ford, Michael P. Richard & Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. 31-43.

C. G.: 1950. "Leaves from a Russian Diary: And Thirty Years after. by Pitirim A. Sorokin", **International Affairs**, Cilt 26, Sayı 3, s. 438.

Calhoun, Arthur W.: 1925. "The Sociology of Revolution. By Pitirim Sorokin", **Social Forces**, Cilt 4, Sayı 1, s. 217-218.

Calhoun, Craig J. (Ed.): 2007. **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago.

2007b. "Sociology in America: An Introduction", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 1-38.

2010a. **Robert K. Merton Sociology of Science and Sociology as Science**, Columbia University Press, New York.

2010b. "On Merton's Legacy and Contemporary Sociology", Craig J. Calhoun (Ed.), **Robert K. Merton**

Sociology of Science and Sociology as Science, Columbia University Press, New York içinde s. 1-31.

Calhoun, Craig & VanAntwerpen Jonathan: 2007. "Orthodoxy, Heterodoxy, and Hierarchy: 'Mainstream' Sociology and Its Challengers", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 367-410.

Camic, Charles: 2007. "On Edge: Sociology During the Great Depression and the New Deal", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 225-280.

Carins, Grace E.: 1962. **Philosophies of History. Meeting of East and West in Cycle Pattern Theories of History**, Philosphical Library, New York.

Chriss, James J.: 2008. "Review Essay", **Journal of Classical Sociology**, Cilt 8, Sayı 4, s. 491-502.

Coser, Lewis A.: 2010. "Amerikan Sosyolojisinde Yeni Eğilimler", Çev. Alâeddin Şenel, Tom B. Bottomore-Robert A. Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, 2. bs., Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010 içinde s. 319-357.

2011. **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları**, Çev. Himmet Hülür, Serhat Toker, İbrahim Mazman, 2. Bs., Deki Yayınları, İstanbul.

Coulborn, Rushton: 1942. "Sorokin and Toynbee", **The Kenyon Review**, Cilt 4, Sayı 2, s. 250-253.

1943. "Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence upon HumanMind, Behavior, Social Organization and Cultural Life by Pitirim A. Sorokin", **The Journal of Modern History**, Cilt 15, Sayı 1, s. 67-68.

Cussler, Margaret: 1976. "Hunger as a Factor in Human Affairs by Pitirim Sorokin", **Contemporary Sociology**, Cilt 5, Sayı 4, s. 524-525.

Davis, Arthur K.: 1963. "Lessons from Sorokin", Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s.1-7.

Davis, Kingsley: 1949. **Human Society**, Macmillan Co., New York.

Davis, Kingsley & Moore, Wilbert E.: 1944. "Some Principles of Stratification", **American Sociological Review**, Cilt 10, Sayı 2, s. 242-249.

Erkilet, Alev: 2007. **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları. Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Hece Yayınları, Ankara.

Fairchild, Henry Pratt: 1930. "Principles of Rural-Urban Sociology. by Pitirim Sorokin; Carle C. Zimmerman", **Journal of Educational Sociology**, Cilt 4, Sayı 1, s. 45.

Fairlie, John A.: 1938. "Social and Cultural Dynamics by Pitirim A. Sorokin", **The American Political Science Review**, Cilt 32, Sayı 6, s. 1168-1169.

Florinsky, Michael T.: 1944. "Russia and the United States. By Pitirim Sorokin", **Political Science Quarterly**, Cilt 59, Sayı 2, s. 299-300.

Ford, Joseph B., Richard, Michael P. & Talbutt, Palmer C. (Eds.): 1996. **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick.

Gaines, Clarence H.: 1925. "The Sociology of Revolution by Pitirim A. Sorokin", **The North american Review**, Cilt 221, Sayı 827, s. 757-763.

Gezgin, Mehmet Fikret: 1997. **Sosyal Yapı Açısından Genel Sosyoloji-Köy Sosyolojisi İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Gillin, John Lewis: 1927. "The Development of Sociology in the United States", American Sociological Society, **The Progress of Sociology**, University of Chicago Press, Illinois 1927 içinde s. 1-25.

Golosenko, İgor: 1989. "Sociology in Prerevolutionary Russia", İgor S. Kon (Ed.), İngilizce'ye Çev. H. Campbell Creighton, **A History of Classical Sociology**, Progress Publishers, Moskova 1989 içinde s. 336-356.

Gouldner, Alvin W.: 1970. **The Coming Crisis of Western Sociology**, Heineman, Londra.

Granberg, Leo: 2012. "Pitirim Sorokin's Heritage in Rural Sociology", Çevrimiçi, http://www.ruralstudies.fi/wp-content/uploads/2012/08/Granberg_Sorokin.pdf, 02.06.2014.

Gurvitch, Georges & Moore, Wibert E. (Eds.): 1945. **Twentieth Century Sociology**, The Philosophical Library, New York.

Güngör, Erol: 1982. **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, 1. Bs, Mayaş Yayınları, Ankara.

2006a. **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, 17. Bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul.

2006b. **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, 14. Bs, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Halsey, A. H.: 1961. "Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences by Pitirim A. Sorokin", **The British Journal for the Philosophy of Science**, Cilt 12, Sayı 45, s. 82-83.

Hamilton, Richard F.: 2003. "American Sociology Rewrites Its History", **Sociological Theory**, Cilt 21, Sayı 3, s. 281-297.

Hankins, Frank H.: 1927. "Mobility and Differentiation", **Social Forces**, Cilt 6, Sayı 2, s. 306-308.

Hassan, Ümit: 1998. **İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Heberle, Rudolf: 1928. "Social Mobility by Pitirim Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 34, Sayı 1, s. 219-225.

Hecker, Julius F.: 1916. "Russian Sociology. A Contribution to the History of Sociological Thought and Theory", The Faculty of Political Science of Columbia University (Ed.), **Studies in History, Economics and Public Law**, Cilt 16, Longmans, Green & Co., New York 1916 içinde s. 1-311.

Herbst, Jurgen: 1996. **The Once and Future School. Three Hundred and Fifty Years of American Secondary Education**, Routledge, New York.

2006. **School Choice and School Governance. A Historical study of the United States and Germany**, Palgrave, New York.

Hinkle, Roscoe: 1967. "Sociological Theories of Today. by Pitirim A. Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 72, Sayı 4, s. 413-414.

1994. **Development in American Sociological Theory 1915-1950**, State University of New York Press, New York.

Horton, Donald: 1956. "Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences by Pitirim A. Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 62, Sayı 3, s. 338-339.

Horton, Paul B. & Hunt, Chester L.: 1976. **Sociology**, 4. Bs. (Uluslararası Öğrenci Edisyonu), McGraw-Hill Kogusha, Tokyo.

House, Floyd N.: 1928. "Contemporary Sociological Theories. by Pitirim Sorokin", **Social Forces**, Cilt 7, Sayı 1, s. 166-167.

1942. "Social and Cultural Dynamics, Vol. IV: Basic Problems, Principles, and Methods. by Pitirim A.Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 47, Sayı 6, s. 994-996.

1943. "Sociocultural Causality, Space, Time. A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science. by Pitirim A. Sorokin", **Social Forces**, Cilt 22, Sayı 1, s. 108-110.

1947. "Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics: A System of General Sociology. by Pitirim A. Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 53, Sayı 3, s. 225-226.

1950. "The Pattern of the Past: Can We Determine It? by Pieter Geyl; Arnold J. Toynbee; Pitirim A.Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 55, Sayı 6, s. 602-603.

Isajiw, Wsevolod W.: 1956. "Pitirim Sorokin's 'Sistema sotsiologii': A Summary", **The American Catholic Sociological Review**, Cilt 17, Sayı 4, s. 290-319.

İzzet, Mehmet: 1922. "Rusya'da İçtimaiyat", **Hayat Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 69, s. 5-6.

Jaworski, Gary Dean: 1993. "Pitirim A. Sorokin's Sociological Anarchism", **History of the Human Sciences**, Cilt 6, Sayı 3, s. 61-77.

Jeffries, Vincent: 2005. "Pitirim Sorokin", George Ritzer (Ed.), **Encyclopedia of Social Theory**, Sage Publications, California 2005 içinde s. 777-781.

Jeffries, Vincent ve arkadaşları: 2006. "Altruism and Social Solidarity Envisioning a Field of Specialization", **The American Sociologist**, Cilt 37, Sayı 3, s.67-83.

Johnson, Paul E.: 1948. "Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics. A System of General Sociology. by Pitirim A. Sorokin", **Journal of Bible and Religion**, Cilt 16, Sayı 2, s. 114.

Johnston, Barry V.: 1994. "Commentary on some of the Russian writings of Pitirim A. Sorokin", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt 30, Sayı 1, s. 28-42.

1995. **Pitirim A. Sorokin: An Intellectual Biography**, University of Kansas Press, Kansas 1995.

1998. **Pitirim A. Sorokin: On the Practice of Sociology and Social Reconstruction**, University of Chicago Press, Chicago.

Joslyn, Carl S.: 1927. "Sorokin on Social Mobility", **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt 42, Sayı 1, s. 130-139.

Kırmızı, Abdülhamit: 2012. **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Yay. Haz. Abdülhamit Kırmızı, 2. Bs., Küre Yayınları, İstanbul.

Kızılçelik, Sezgin: 1994. **Sosyal Teori**, 2 Cilt, Emre Yayıncılık, Konya.

Kösemihal, Nurettin Ş.: 1974. **Sosyoloji Tarihi**, 3. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul.

Krotov, Pavel: 2012. "Pitirim Sorokin Studies in Russia in the Context of the New Section on Altruism, Morality, and Social Solidarity in the American Sociological Association", **The American Sociologist**, Cilt 43, Sayı 4, s. 366-373.

Lasswell, Harold D.: 1925. "Leaves from a Russian Diary. by Pitirim Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 31, Sayı 1, s. 108-109.

Lengerman, Patricia & Niebrugge, Gillian: 2007. "Thrice Told: Narratives of Sociology's Relation to Social Work", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 63-114.

Lenin, V. I.: 1974. "The Valuable Admissions of Pitirim Sorokin", Jim Riordan (Ed.), **Lenin's Collected Works**, Cilt 28, Moskova 1974, içinde s. 185-194.

Lerner, Max: 1942. "The Crisis of Our Age by Pitirim Sorokin", **The American Political Science Review**, Cilt 36, Sayı 4, s. 751-752.

Levine, Donald: 1995. **Visions of the Sociological Tradition**, The University of Chicago Press, Chicago.

Levine, Lawrence W.: 1996. **The Opening of the American Mind. Canons, Culture, and History**, Beacon Press, Boston.

Lidz, Victor: 2003. "Talcott Parsons", George Ritzer (Ed.), **The Blackwell Companion to Major Classical Social Theorists**, Blackwell Publishing, Oxford 2003 içinde s. 376-419.

Loomis, Charles P.: 1960. **Social Systems**, Van Nostrand, Princeton.

1961. **Modern Social Theories**, Van Nostrand, Princeton.

1963. "*Social Change and Social Systems*", Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s. 185-215.

MacIver, Robert M.: 1941. "Social and Cultural Dynamics. Volume Four: Basic Problems, Principles, and Methods. byPitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 6, Sayı 6, s. 904-907.

MacRae, Donald G.: 1951. "Society, Culture and Personality: Their Structure and Dynamics: A System of GeneralSociology by Pitirim A. Sorokin; Social Philosophies of an Age of Crisis by Pitirim A. Sorokin", **The British Journal of Sociology**, Cilt 2, Sayı 3, s. 261-262.

Marsh, Robert M.: 2010. "Merton's Sociology 215-216 Course", **American Sociologist**, Cilt 41, Sayı 2, s. 99-114.

Martindale, Don: 1975. **Prominent Sociologists Since World War II**, Charles E. Merril Publishing Company, Ohio.

1976. "American Sociology Before World War II", **Annual Review of Sociology**, Cilt 2, 1976 içinde s. 121-143.

McKenzie, R. D.: 1930. "Principles of Rural-Urban Sociology. by Pitirim Sorokin; Carle C. Zimmerman", **American Journal of Sociology**, Cilt 36, Sayı 1, s. 135-137.

Meadows, Paul: 1949. "Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics. A System of General Sociology. by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 14, Sayı 1, s. 173-174.

Merton, Robert K.: 1938. "Science, Technology and Society in Seventeenth Century England", **Osiris**, Cilt 4, s. 360-632.

1963a. “Sorokin’s Formulations in the Sociology of Science”, Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham içinde s. 332-368. (Bernard Barber ile birlikte)

1963b. “Sociological Ambivalence”, Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s. 91-120. (Elinor Barber ile birlikte)

1968a. **Social Theory and Social Structure**, The Free Press, New York.

1968b. “The Matthew Effect in Science”, **Science**, Cilt 159, Sayı 3810, s. 56-63.

1993. **On the Shoulders of the Giants. A Shandean Postscript**, University of Chicago Press, Chicago.

1994. “A Life of Learning”, **ACLS Occasional Paper**, Sayı 25, s. 1-20.

1996. “The Sorokin-Merton Correspondence on ‘Puritanism, Pietism, and Science’, 1933-34”, Joseph B. Ford, Michael P. Richard & Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. 21-28.

Mills, Charles W.: 2000. **The Sociological Imaginiation**, Oxford University Press, Oxford.

Moore, Wilbert E.: 1963. **Social Change**, Prentice-Hall Inc. New Jersey.

1964. “A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin. by Pitirim A. Sorokin”, **American Journal of Sociology**, Cilt 70, Sayı 3, s. 387.

Nevins, Allan & Commager, Henry Steele: 2005. **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, 2. Bs., Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Nichols, Lawrence T.: 1992. "The Establishment of Sociology at Harvard: A Case of Organizational Ambivalence and Scientific Vulnerability", Clark A. Elliot & Margaret W. Rossiter (Eds.), **Science at Harvard University: Historical Perspectives**, Lehigh University Press, Toronto 1992 içinde s. 191-222.

1996a. "Sorokin and American Sociology: The Dynamics of a Moral Career in Social Science", Joseph B. Ford, Michael P. Richard & Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. 45-64.

1996b. "Intergenerational Solidarity in the Creation of Science: The Ross-Sorokin Correspondence, 1921-1931", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt 32, s.135-150.

1997. "Sociology in the Women's Annex: Inequality and Integration at Harvard and Radcliffe, 1879-1947", **The American Sociologist**, Cilt 28, Sayı 3, s. 5-28.

1999. "Science, Politics, and Moral Activism: Sorokin's Integralism Reconsidered", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt 35, Sayı 2, s. 139-155.

2001. "Sorokin's Integralism and Catholic Social Science: Concordance and Ambivalence", **The Catholic Social Science Review**, Cilt 6, s. 11-24.

2003. "Integralism and the Sociology of Deviance toward a New Paradigm", **The Catholic Social Science Review**, Sayı 8, s. 71-88.

2010. "Merton as Harvard Sociologist: Engagement, Thematic Continuities, and Institutional Linkages", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt 46, Sayı 1, s. 72–95.

2012. "Sorokin as Lifelong Russian Intellectual The Enactment of an Historically Rooted Sensibility", **The American Sociologist**, Sayı 43, s. 374-405.

Nock, David A.: 2002. "Prophetic versus Priestly Sociology: The Salient Case Study of Arthur K. Davis", **The American Sociologist**, Cilt 3, Sayı 2, s. 57-85.

Nunez, Lucio M. y: 1963. "A Latin-American Assessment", Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham içinde s. 318-331.

O'dea, Thomas F.: 1963. "Sociological Dilemmas: Five Paradoxes of Institutionalization", Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s. 71-89.

Öksüz, Enis: 1980. **Sosyal Gelişme-Sanayileşen Türkiye İlişkileri**, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.

Park, Robert E.: 1938. "Social and Cultural Dynamics,I-II-III by Pitirim Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 43, Sayı 5, s. 824-832.

Parsons, Talcott: 1937. **The Structure of Social Action**, The Free Press, New York.

1951. **Toward a General Theory of Action**, Harvard University Press, Boston. (Edward A. shils ile birlikte)

1963. "Christianity and Modern Industrial Society", Edward A. Tiryakian (Ed.), **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York içinde s. 33-70.

1991. **The Social System**, Routledge, Londra.

Phelan, Thomas J.: 1989. "From the Attic of the 'American Journal of Sociology': Unusual Contributions to American Sociology, 1895-1935", **Sociological Forum**, Cilt 4, Sayı 1, s. 71-86.

Ramanayake, U. B.: 1988. "An Historical Overview of Soviet Sociology", **Vidyodaya Journal of Social Sciences**, Cilt 2, Sayı 1-2, s. 1-19.

Remm, Tiit: 2010. "Time in Spatial Metalanguage: The Ambiguous Position of Time in Concepts of Sociocultural, Social and Cultural Space", **Trames**, Sayı 4, s. 394-410.

Reuter, E. B.: 1928. "Contemporary Sociological Theories. by Pitirim Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 34, Sayı 2, s. 382-384.

Ritzer, George (Ed.): 2003. **The Blackwell Companion to Major Classical Social Theorists**, Blackwell Publishing, Oxford.

2005. **Encyclopedia of Social Theory**, Sage Publications, California.

Robertson, Roland & Turner, Bryan S. (Eds.): 1991. **Talcott Parsons. Theorist of Modernity**, Sage Publications, Newbury Park.

Rosenquist, Carl M.: 1932. "A Systematic Source Book in Rural Sociology by Pitirm A. Sorokin; Carle C. Zimmerman;Charles J. Galpin", **The American Economic Review**, Cilt 22, Sayı 1, s. 175-176.

Ross, Edward A.: 1945. "Russia and the United States. By Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 10, Sayı 1, s. 104-105.

Ryan, Dan: 2005. "Time and Social Theory", George Ritzer (Ed.), **Encyclopedia of Social Theory**, Sage Publications, California içinde Cilt 2, s. 837-841.

Sandstrom, Gregory: 2008. "Global Sociology. Russian Style", **Canadian Journal of Sociology**, Cilt 33, Sayı 3, s. 607-629.

Schapiro, Leonard: 1951. “Russia and the United States. By Pitirim A. Sorokin”, **International Affairs**, Cilt 27, Sayı 1, s. 106-107.

Schumpeter, Joseph A.: 1939. **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalistic Process**, 2 Cilt, McGraw-Hill, New York.

Shilov, L. A.: 1969. **The University of Leningrad, 1819-1969**, Publishing House of Leningrad University, Petrograd.

Sills, David L. (Ed.): 1968. **International Encyclopedia of Social Science**, Macmillan Company & Free Press, New York.

Simirenko, Alex: 1973. “Social origin, revolution and sociology: The work of Timasheff, Sorokin and Gurvitch”, **The British Journal of Sociology**. Cilt 24, Sayı 1, s. 84-92.

Simonson, Peter: 2010. “Merton’s Sociology of Rhetoric”, Craig J. Calhoun (Ed.), **Robert K. Merton Sociology of Science and Sociology as Science**, Columbia University Press, New York içinde s. 214-252.

Smith, Christian: 2003. “Secularizing American Higher Education: The Case of Early American Sociology”, Christian Smith (Ed.), **The Secular Revolution: Power, Interests, and Conflict in the Secularization**, University of California Press, Los Angeles 2003 içinde s. 97-159.

Smith, T. Lynn: 1963. “Sorokin’s Rural-Urban Principles”, Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham içinde s. 188-205.

Sorokin, Pitirim A.: 1910. "Историко-Статистический Очерк Зырян", Petrograd. (K. Jakov ile birlikte)

1910. "Пережитки анимисма у Зырян", **Isvestia Archangelskago Obschestva Izuchenia Russkago Severa**, Archangelsk.

1911. "К вопросу об эволюции семьи и брака у Зырян", **Isvestia Archangelskago Obschestva Izuchenia Russkago Severa**, Archangelsk.

1911. "Современные Зыряне", **Isvestia Archangelskago Obschestva Izuchenia Russkago Severa**, Archangelsk.

1913a. “Границы и предметы договора социологии”, **Obrazovanie**, Petrograd.

1914. **Преступление и кара, подвиг и награда**, isdatelstvo Dolbyslieva, Petrograd.

1915. **Л. Н. Толстой, как философ**, isdatelstvo Posrednik, Moskova.

1917a. “Записки социолога: На перепутье”, **воля народа**, 30 Nisan 1917.

1917b. **Проблема социального равенства**, isdatelstvo Revoluzionnaia Mysl, Petrograd

1917c. **Прачечная Человеческих душ**, Ejemesiachnyi Journal, Petrograd.

1919. **Учебник общей теории права**, isdatelstvo laroslavskago Soyuza Kooperativov, Yaroslavl.

1920a. **Общедоступный учебник социологии**, isdatelstvo laroslavskago Soyuza Kooperativov, Yaroslavl.

1920b. **система социологии**, 2 Cilt, isdatelstvo Kolos, Petrograd.

1921. **голод как фактор**, isdatelstvo Kolos, Petrograd.

1922. **Современное состояние России**, Kooperativnoie isdatelstvo, Prag.

1923. **популярные очерки социальной педагогики и политики**, isdanie Komiteta delovodchikov i narodno prosvetitelnukh rad Podkarpatskoi Rusi, Ujgorod.

1924a. **Идеология аграризма**, Hutor, Prag.

1924b. **Leaves from a Russian Diary**, E. P. Button & Co., New York.

1925a. **The Sociology of Revolution**, Philadelphia: Lippincott.

1925b. "American Millionaires and Multimillionaires", **Social Forces**, Cilt 3, Sayı 4, s. 627-640.

1925c. "Monarchs and Rulers: A Comparative Historical Study", **Social Forces**, s. 22-35.

1926a. "Social mobility," **Journal of Applied Sociology**, Sayı 11, s. 146-152.

1926b. "Impoverishment and the Expansion of Governmental Control", **American Journal of Sociology**, Cilt 32, Sayı 2, s. 206-216.

1927a. "Russian Sociology in the Twentieth Century", American Sociological Society, **The Progress of Sociology**, University of Chicago Press, Illinois 1927 içinde s. 57-69.

1927b. "Sociology and Ethics", William F. Ogburn & Alexander Goldenweiser (Eds.), **The Social Sciences and Their Interrelations**, Houghton Mifflin Co., New York 1927 içinde s. 311-317.

1927c. "Leaders of Labor and Radical Movements in the United States and Foreign Countries", **American journal of Sociology**, Cilt 33, Sayı 3, s. 382-411.

1927d. **Social Mobility**, The Free Press, New York.

1927e. "A Survey of the Cyclical Conception of Social and Historical Processes", **Social Forces**, Cilt 6, Sayı 1, s. 28-40.

1928a. "Farmer Leaders in the United States", **Social Forces**, Cilt 7, Sayı 1, s. 33-45.

1928b. **Contemporary Sociological Theories**, New York: Harper.

1929. “Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I”, **Social Forces**, Cilt 8, Sayı 1, s. 57-62.

1929. **Principles of Rural-Urban Sociology**, Holt, New York. (Carle C. Zimmerman ile birlikte)

1930-32. **A Systematic Source Book in Rural Sociology**, 3 Cilt, Russell, New York. (Carle C. Zimmerman ve Charles J. Galpin ile birlikte)

1930. “An Experimental Study of Efficiency of Work Under Various Specified Conditions”, **American Journal of Sociology**, Cilt 35, Sayı 5, s. 765-737. (Tanquist, Parten ve C.C. Zimmerman ile birlikte)

1931. "Sociology as a Science", **Social Forces**, Cilt 10, Sayı 1, s. 21-27.

1932. "An Experimental Study of the Influence of Suggestion on the Discrimination and Valuation of People", **American Journal of Sociology**, Cilt 37, Sayı 5, s. 720-737.

1933a. "Recent Social Trends: A Criticism", **Journal of Political Economy**, Cilt 41, Sayı 2, s. 194-210.

1933b. "Rejoinder to Professor Ogburn's Reply", **Journal of Political Economy**, Cilt 41, Sayı 3, s. 400-404.

1935. "The Course of Arabian Intellectual Development 700-1300 A.D. A Study in Method", **Isis**, Cilt 22, Sayı 2, s. 516-524. (Robert K. Merton ile birlikte)

1936. “Is Accurate Social Planning Possible?”, **American sociological review**, Cilt 1, Sayı 1, s. 12-25.

1937. "Social Time: Methodological and Functional Analysis", **American Journal of Sociology**, Cilt 42, Sayı 5, s. 615-629. (Robert K. Merton ile birlikte)

1937-41. **Social and Cultural Dynamics**, 4 Cilt, Bedminster Press, New Jersey.

1938. "A Neglected Factor of War", **American Sociological Review**, Cilt 3, Sayı 4, s. 475-486.

1939. **Time-budgets of Human Behavior**. Harvard Sociological Studies, Cilt 2, Harvard University Press, Cambridge. (Clarence Q. Berger ile birlikte)

1940. "Arnold J. Toynbee's Philosophy of History", **Journal of Modern History**, Cilt 12, Sayı 3, s. 374-387.

1941a. "Tragic Dualism, Chaotic Syncretism, Quantitative Colossalism, and Diminishing Creativeness of the Contemporary Sensate Culture", **American Catholic sociological review**, s. 1-22.

1941b. "Declaration of Independence of the Social Sciences", **Social Science**, Cilt 16, s. 221-229.

1941c. **The Crisis of Our Age. The Social and Cultural Outlook**, E. P. Dutton & Co., New York.

1942a. **Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence Upon Human Mind, Behavior, Social Organization and Cultural Life**, Dutton, New York.

1942b. "The Cause and Factors of War and Peace", **American Historical Association**, Rapor Sayı 3, s. 83-95.

1943. **Sociocultural Causality, Space, Time: A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science**, Russell, New York.

1944. "The Conditions and Prospects of a World Without War", **American Journal of Sociology**, Cilt 49, Sayı 5, s. 441-449.

1945a. "How Russia Will Look 25 Years From Now", **Sociometry**, Cilt 8, Sayı 2, s. 120-125.

1945b. "War and Post-War Changes in Social Stratifications of the Euro-American Population", **American Sociological Review**, Cilt 10, Sayı 2, s. 294-303.

1945c. “Sociocultural Dynamics and Evolutionism”, Georges Gurvitch & Wilbert E. Moore (Eds.), **Twentieth Century Sociology**, New York 1945 içinde s. 96-120.

1947a. **Society, Culture, and Personality; Their Structure and Dynamics: A System of General Sociology**, Cooper, New York.

1947b. **Yüzyılımızın Sosyoloji Nazariyeleri**, Çev. Münir Raşid Öymen, 1. Bs., Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.

1948. **The Reconstruction of Humanity**, Beacon Press, Boston.

1949. “Concept, Tests and Energy of Spontaneity-Creativity”, **Sociometry**, Cilt 12, Sayı 1/3, s. 215-224.

1950a. **Altruistic Love: A Study of American “Good Neighbors” and Christian Saints**, Beacon Press, Boston.

1950b. **Modern Historical and Social Philosophies**, Dover, New York.

1950c. **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston.

1950d. “Love: Its Aspects, Production, Transformation and Accumulation”, Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 3-73.

1950e. “Afflictive and Hostile Tendencies of College Students”, Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 263-294.

1950f. “Notes on the Friendly and Antagonistic Behavior of Nursery School Children”, Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Explorations In Altruistic Love And Behavior**, Boston 1950 içinde s. 295-300. (D. S. Gove ile birlikte)

1950g. **Russia and the United States**, 2. Bs., Stevens & Sons Limited, Londra.

1951a. **S. O. S. The Meaning of Our Crisis**, The Beacon Press, Boston.

1951b. "Amitology as an Applied Science of Amity and Unselfish Love", K.G. Specht (Ed.), **Soziologische Forschung in unserer Zeit; ein Sammelwerk Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag**, Köln 1951 içinde s. 277-279.

1954a. **The Ways and Power of Love**, Beacon Press, Boston.

1954b. **Forms and Techniques of Altruistic and Spiritual Growth**, Boston.

1954c. "Dynamics of Interpersonal Friendship and Enmity", Pitirim A. Sorokin (Ed.), **Forms and Techniques of Altruistic and Spiritual Growth**, Boston 1954 içinde s. 331-346.

1956a. **Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences**, Regnery, Chicago.

1956b. **The American Sex Revolution**, Sargent, Boston.

1957. "Letters to the Editor", **American Journal of Sociology**, Cilt 62, Sayı 5, s. 515.

1959. **Power and Morality: Who Shall Guard the Guardians?** Sargent, Boston. (Walter A. Lunden ile birlikte)

1960. "Mutual Convergence of the United States and the U.S.S.R. to the Mixed Sociocultural Type", **International Journal of Comparative Sociology**, s. 143-176.

1963a. **A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin**, College and University Press, New Haven.

1963b. "Sociology of My Mental Life", Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham, N.C. içinde s. 3-36.

1963c. “Reply to My Critics”, Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham, N.C. içinde s. 369-496.

1964. **The Basic Trends of Our Time**, College and University Press, New Heaven.

1965. "Sociology of Yesterday, Today and Tomorrow", **American Sociological Review**, Cilt 30, Sayı 6, s. 833-843.

1966. **Sociological Theories of Today**, Harper, New York.

1967. “The Essential Characteristics of the Russian Nation in the Twentieth Century”, **Annals of American Academy of Political and Social Science**, Cilt 370, s. 99-115.

1971. **The Reconstruction of Humanity**, Kraus Reprint Co., New York.

1972. **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tunçay, 1. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.

1975. **Hunger as a Factor in Human Affairs**, İngilizceye Çev. Elena P. Sorokin, University Press of Florida, Gainesville.

1994. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. M. Münir Raşit Öymen, 1. Bs., T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara.

2010. **Man and Society in Calamity**, Transaction Publishers, New Brunswick.

Speier, Hans: 1937. “Social and Cultural Dynamics: Vol. III, Fluctuation of Social Relationships, War and Revolution.by Pitirim Sorokin”, **American Sociological Review**, Cilt 2, Sayı 6, s. 924-929.

Steinmetz, George: 2007. “American Sociology before and after World War II: The (Tempopary) Settling of a Disciplinary Field”, Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America.**

A History, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 314-366.

Sutherland, Robert L.: 1938. "Social and Cultural Dynamics, Vols. I, 2, and 3. by Pitirim A. Sorokin", **The Public Opinion Quarterly**, Cilt 2, Sayı 2, s. 341-343.

Sykes, Gresham M.: 1956. "Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 21, Sayı 5, s. 633-634.

Talbutt, Palmer C.: 1996. "Sorokin's Challenge to Modernity", Joseph B. Ford, Michael P. Richard & Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. 65-79.

Taylor, Carl C.: 1929. "A New Era in Rural Sociology", **Social Forces**, Cilt 8, Sayı 2, s. 307-308.

Tibbs, A. E.: 1943. "Book Reviews of 'Social and Cultural Dynamics': A Study in Wissenssoziologie", **Social Forces**, Cilt 21, Sayı 4, s. 473-480.

Timaşev, Nikolay S.: 1963. "Sorokin on Law, Revolution, War, and Social Calamities", Philip J. Allen (Ed.), **Pitirim A. Sorokin in Review**, Duke University Press, Durham içinde s. 247-275.

Timmer, C. Peter: 1977. "Hunger as a Factor in Human Affairs. by Pitirim A. Sorokin; Elena P. Sorokin; T. Lynn Smith", **American Journal of Sociology**, Cilt 82, Sayı 4, s. 912-914.

Tiryakian, Edward A.: 1963. **Sociological Theory, Values, and Socio-cultural Change. Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin**, The Free Press of Glencoe, New York.

1964. "A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin. by Pitirim A. Sorokin", **American Sociological Review**, Cilt 29, Sayı 4, s. 603-604.

1968. "Sorokin", David L. Sills (Ed.), **International Encyclopedia of Social Sciences**, Macmillan Company & Free Press, New York içinde Cilt 15, s. 61-64.

1970a. **Theoretical Sociology. Perspectives and Developments**, Appleton-Century-Crofts, New York. (John C. McKinney ile birlikte)

1970b. "Structural Sociology", John C. McKinney, Edward A. Tiryakian, **Theoretical Sociology. Perspectives and Developments**, Appleton-Century-Crofts, New York 1970 içinde s. 112-135.

1996. "Sorokin Remembered", Joseph B. Ford, Michael P. Richard &, Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. 15-19.

Toynbee, Arnold J.: 1942. "The Crisis of Our Age: The Social and Cultural Outlook by Pitirim A. Sorokin", **The Journal of Modern History**, Cilt 14, Sayı 3, s. 370-372.

Tönnies, Ferdinand: 1963. **Community and Society**. İngilizceye Çev. Charles P. Loomis, Harper Torchbooks, New York.

Turhan, Mümtaz: 1987. **Kültür Değişmeleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Turner, Stephen: 2007. "A Life in the First Half-Century of Sociology: Charles Ellwood and the Division of Sociology", Craig J. Calhoun (Ed.), **Sociology in America. A History**, The University of Chicago Press, Chicago içinde s. 115-154.

Turner, Stephen Park & Turner, Jonathan H.: 1990. **The Impossible Science. An Institutional Analysis of American Sociology**, Sage Publications, New York.

Ünal, Ahmet Zeki: 2008. "Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, s. 123-172.

Walicki, Andrzej: 2009. **Rus Düşünce Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul.

Wescott, Roger W.: 1996. "Preface", Joseph B. Ford, Michael P. Richard & Palmer C. Talbutt (Eds.), **Sorokin & Civilization**, Transaction Publishers, New Brunswick içinde s. vii-ix.

Wlash, Warren B.: 1950. "Leaves from a Russian Diary-And Thirty Years after by Pitirim A. Sorokin", **Russian Review**, Cilt 9, Sayı 3, s. 233-235.

Wolff, Kurt: 1944. "Sociocultural Causality, Space, Time: A Study of Referential Principles of Sociology and SocialScience. by Pitirim A. Sorokin", **American Journal of Sociology**, Cilt 49, Sayı 5, s. 481-484.

Zafirowski, Milan: 2001. "Parsons and Sorokin. A Comparison of the Founding of American Sociological Theory Schools", **Journal of Classical Sociology**, Cilt 1, Sayı 2, s. 227-256.